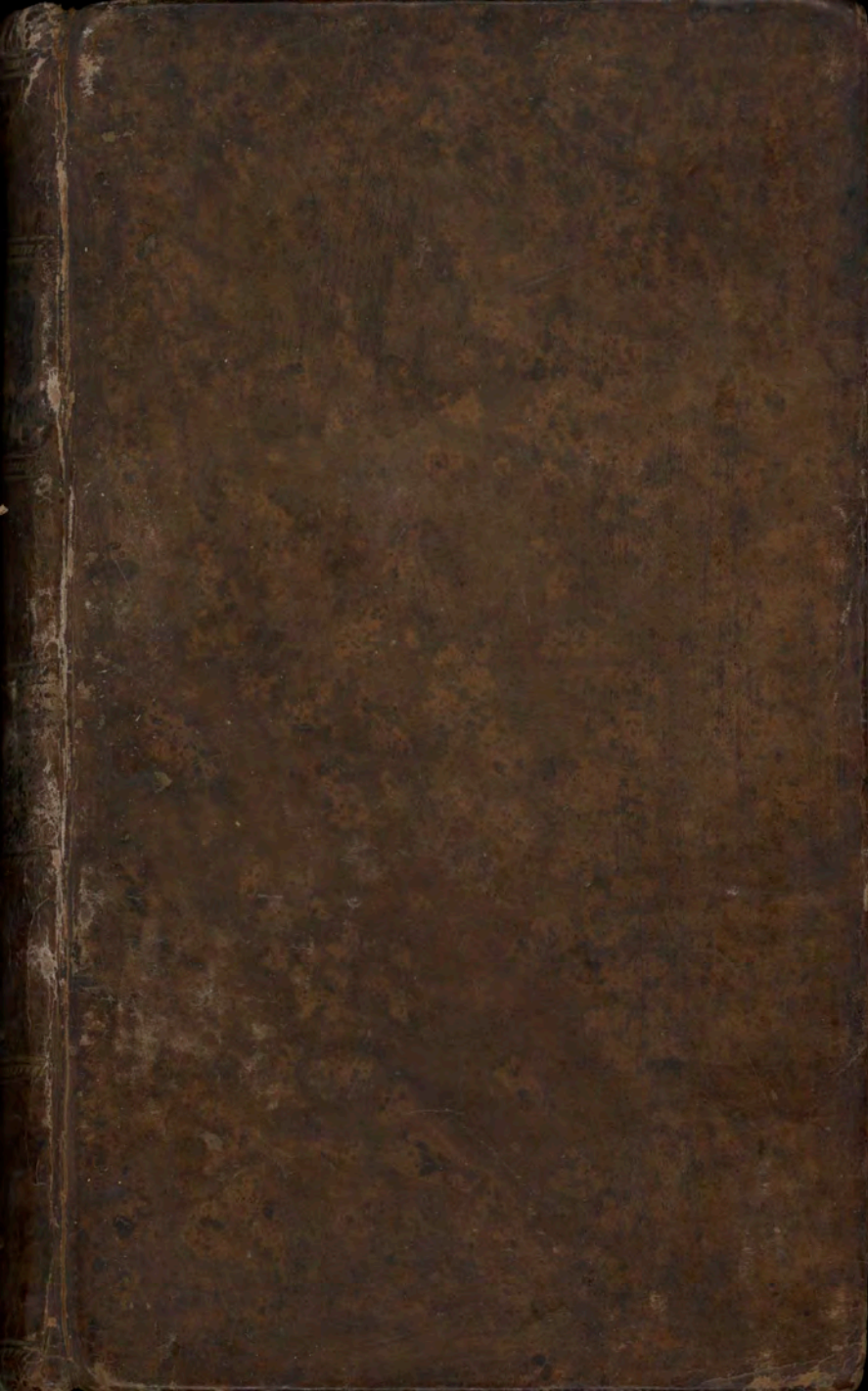

Joseph M. Tullii
CICERONIS
OPERV M

EX RECENSIONE

IO. AVG. ERNESTI
TOMI QVARTI

ID EST

OPERV PHILOSOPHICORVM

PARS PRIMA

ADIECTA EST

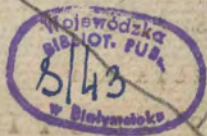
VARIETAS LECTIIONIS
GRVTERIANAE.

HALIS
SVMTIBVS ORPHANOTROPHEI

A. C. CLC LXXXVI.

63
1341
41 or 1.
Hall
7776
Б. И. П. О. Т. Е. К. А.
Б. И. П. О. Т. Е. К. А.
Б. И. П. О. Т. Е. К. А.

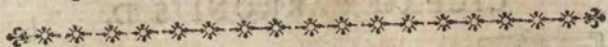
M. TULLII CICERONIS
ACADEMICAЕ QUAE-
STIONES.

CICERO VARRONI S. D.

TSI munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus: tamen ego expectatione promissi tui moveor, ut admo-
neam te, non ut flagitem. nisi autem ad te quatuor admonitores non nimis verecundos. nosti enim profecto os adolescentioris Academiae. Ex ea igitur media excitatos misi: qui, metuo, ne te forte flagitent. ego autem mandavi, ut rogarent. Expectabam omnino jamdiu, meque sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam aliquid accepissem, ut possem te remunerari quam simillimo munere. Sed cum tu tardius faceres, id est, ut ego interpreter, diligentius, teneri non potui, quin conjunctionem studiorum, amorisque nostri, quo possem litterarum genere, declararem. Feci igitur
Cicer. Oper. Vol. IV. A sermo

sermonem inter nos habitum in Cumano, cum esset una Pomponius. tibi dedi partes Antiochinas, quas a te probari intellexisse mihi videbar: mihi sumsi Philonis. Puto fore, ut, cum legeris, mirere id nos locutos esse inter nos, quod numquam locuti sumus. sed nosti morem dialogorum. Posthæc autem, mi Varro, quam plurima, si videbitur, & de nobis, & inter nos: sero fortasse: sed superiorum temporum, fortuna reipublicæ, causam sustineat: hæc ipsi præstare debemus. atque utinam quietis temporibus, atque aliquo, si non bono, at saltem certo statu civitatis, hæc inter nos studia exercere possemus! quamquam tum quidem vel aliæ quæpiam rationes, honestas nobis & curas, & actiones darent. nunc autem quid est, sine his cur vivere velimus? mihi vero cum his ipsis vix: his autem detractis, ne vix quidem. sed hæc coram, & sæpius Migrationem, & emtionem feliciter evenire volo, tuumque in ea re consilium probo. Cura ut valeas.

p. 39.
8.

M. TULLII CICERONIS
ACADEMICARUM
QUÆSTIONUM

LIBER PRIMUS,

AD

M. TERENTIUM VARRONEM.

ARGUMENTUM.

Quatuor omnino libros Academicarum Disputationum scripsit Cicero, in quibus omnem Philosophiam Academicæ cum veteris tum novæ explicavit, sed ita, ut facile intelligeretur, id quod ipse fate-

fateatur, v. c. Ep. ad Div. IX. 8. se novam veteri præferre. Itaque induxit Varronem, Antiochi, quintæ Academiæ conditoris, & veterem Academiæ instaurare cupientis, se autem Philonis partes suscipientem, qui quartæ Academiæ caput fuerat, & novæ Academiæ placita tenuerat, sed ita, ut nihil inter veterem & novam interesse disputaret, v. L. I. c. 4. & Luculli c. 4. quod Antiochus libro, quem SOSUS inscripserat, negabat. Horum quatuor librorum primi tantum fragmentum hoc restat, in quo post præfationem, quæ de instituto Philosophiæ latinis litteris illustranda agit, & occasionem sermonis demonstrat, c. 1. 3. Varro primum, inde a Socrate repetens usque ad Arcefilam, Philosophiæ rationem exponit, c. 4. 13. deinde Cicero ab Arcefila incipit, & in Carneade desinit. Summa sermonis Varroniani hæc est: Socratem primum cepisse de moribus magis quam de rerum natura disputare, in qua sola superiores philosophi versati erant, atque in omnibus sermonibus usum esse illa εἰσρωεῖα, quæ nihil se scire diceret, nisi id ipsum, quod nihil sciret. Hujus discipuli, Platonis, auctoritate unam & consentientem duobus vocabulis Philosophiæ formam institutam esse, Academicorum & Peripateticorum, qui certam & completam philosophiæ formulam composuerint, sed Socraticam dubitationem, & de omnibus rebus sine assensione disputandi consuetudinem, reliquerint, atque ita artem Philosophiæ effecerint, c. 4. Triplicem autem fuisse philosophandi rationem, unam, de vita & moribus, quæ a natura peteretur, cui parendum, in qua summum bonum querendum dicerent, c. 5. 6. alteram, de natura, quæ contingeretur ex effectione & materia,

A 2

quam

quam fingeret & formaret effectio, c. 7. 8. coll. c. 2. tertiam, quæ in ratione & differendo versaretur, ductam illam quidem a sensibus, sed ita, ut iudicium veritatis non sensibus fallentibus, sed menti tribueretur, quæ sola cerneret, quod semper esset, simplex, & unius modi, & tale, quale esset, quam ideam appellavisset. Omnem a sensibus ductam cognitionem opinabilem tantum esse, scientiam tantum in animi motionibus & rationibus inesse, c. 9. Aristotelem deinde primum ideas labefactasse; Theophrastum negasse, in virtute sola positum esse, beate vivere; Stratonem totum se ad naturæ obscuritatem contulisse, c. 10. Zenonem autem imprimis disciplinam corrigere conatum esse, & plurima in triplici illa ratione novasse, c. 11. 12. Zenoni deinde se opposuisse Arcefilam, non pertinacia, sed obscuritate rerum commotum, & revocasse illam veteribus omnibus usurpatam de rebus omnibus dubitandi consuetudinem, nihilque dixisse scribi posse, ne id ipsum quidem, quod Socrates excepisset. cf. L. II. c. 24. Hanc esse Academicam novam appellatam, & ad Carneadem perductam, c. 13.

IN CUMANO nuper cum mecum Atticus noster esset, nuntiatum est nobis a M. Varrone, venisse eum Roma pridie vesperi, & nisi de via fessus esset, continuo ad nos venturum fuisse. quod cum audissemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiscum & studiis eisdem, & vetustate amicitiae conjunctum. itaque confestim ad eum ire perreximus: paullumque cum ejus villa abessemus, ipsum ad nos venientem vidimus: atque illum complexi, ut mos amicorum est, satis eum longo intervallo ad suam villam

villam reduximus. Hic pauca primo, ¹ atque per-
cunctantibus nobis, ² ecquid forte Roma novi: Atticus, Omitte ista, quæ nec percunctari, nec audire sine molestia possumus, quæso, inquit: & quære potius, ecquid ipse novi. silent enim diutius Musæ Varronis, quam solebant: ³ nec tamen cessare, sed celare, quæ scribat, existimo. Minime vero, inquit ille. intemperantis enim arbitror ⁴ esse, scribere, quod occultari velit. sed habeo opus magnum in manibus, quod jam pridem ⁵ ad hunc ipsum (me autem dicebat) quædam institui, quæ & sunt magna b. sane, & limantur a me politius. Et ego, Ista quidem, inquam, Varro, jam diu expectans, non audeo tamen flagitare: audiavi enim e Libone nostro, cujus nostri studium (nihil enim ejusmodi celare possumus) non te ea intermittere, sed accuratius tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in mentem venit a te requirere: sed nunc, posteaquam sum ingressus, res eas, quas tecum simul didici, mandare monumentis, philosophiamque veterem illam, a Socrate ortam, Latinis litteris illustrare; quæro, quid sit, cur, cum multa scribas, genus hoc prætermittas, præsertim cum & ipse in eo excellas, & id studium totaque ea res longe ceteris & studiis, & artibus antecedit.

Tum ille, Rem a me sæpe deliberatam, & ² multum agitatam requiris. Itaque non hæsitans, respondendo: sed ea dicam, quæ mihi sunt in promptu; quod ista ipsa de re multum, ut dixi, & diu cogitavi. Nam cum philosophiam viderem diligentissime Græcis litteris explicatam, existimavi, si qui de nostris ejus studio tenerentur, si essent Græcis doctis eruditi, Græca potius, quam nostra lecturos:

A 3

ros:

¹ atque ea p.² est quid.³ nec t. istum cessare.⁴ Abest esse.⁵ ad hunc eum ipsum.

ros: sin a Græcorum artibus, & disciplinis ¹ abhor-
 rerent, ne hæc quidem curaturos, quæ sine erudi-
 tione Græca intelligi non possunt: itaque ea nolui
 scribere, quæ nec indocti intelligere possent, nec
 5 docti legere curarent. Vides autem eadem ipse, di-
 didisti enim non posse nos Amasianii, aut Rabirii
 similes esse, qui, nulla arte adhibita, de rebus ante
 oculos positis vulgari sermone disputant: nihil de-
 finiunt, nihil partiuntur, nihil apta interrogatione
 concludunt, nullam denique artem esse nec dicendi,
 p. 40. nec differendi putant. nos autem præceptis dialecti-
 corum, & oratorum etiam (quoniam utramque vim,
 virtutem esse nostri putant) sic parentes, ut legibus,
 verbis, quamquam novis, cogimur uti: quæ docti
 (ut dixi) a Græcis petere ² male est, indocti ne a no-
 bis quidem ³ accipiant: ut frustra omnis suscipia-
 6 tur labor. Jam vero physica, si Epicurum, id est, si
 Democritum probarem, possem scribere ita plane,
 ut Amasianus. quid est enim magnum, cum causas
 rerum efficientium sustuleris, de corpuseulorum (ita
 enim appellat atomos) concursione fortuita loqui?
 nostra tu physica nosti, quæ contineantur ex effe-
 ctione, & ex materia ea, quam fingit, & format
 effectio. adhibenda enim Geometria est: quoniam
 quibusnam quisquam enuntiare verbis, aut quem ad
 intelligendum poterit adducere hæc ipsa de vita, &
 moribus, de expetendis, fugiendisque rebus? illi
 enim simpliciter pecudis & hominis idem bonum
 esse censent. apud nostros enim, non ignoras, quæ
 7 sit & quanta subtilitas. Sive enim Zenonem se-
 quare: magnum est efficere, ut quis intelligat, quid
 sit illud verum, & simplex bonum, quod non possit
 ab honestate sejungi: quod bonum quale sit, negat
 omnino Epicurus sine voluptatibus sensum moven-
 tibus nec suspicari. si vero Academiam veterem per-
 sequamur, quam nos, ut scis, probamus: quam
 erit

¹ abhorrent.² mallent.³ accipiunt.

erit illa acute explicanda nobis? quam argute, quam
 obscure etiam contra Stoicos differendum? totum
 igitur illud philosophiæ studium mihi quidem ipse
 sumo, & ad vitæ constantiam ⁴ quantum possum,
 & ad delectationem animi: nec ullum arbitror, ut
 apud Platonem est, majus aut melius a diis datum
 munus homini: sed meos amicos, in quibus est stu-
 dium, in Græciam mitto, id est, ad Græcos ire
 jubeo, ut ea a fontibus potius hauriant, quam ri-
 b. b. vulos confectentur. Quæ autem nemo adhuc do-
 cuerat, nec erat, unde studiosi scire possent; ea,
 quantum potui, (nihil enim magnopere meorum mi-
 9. ror) feci, ut essent nota nostris. a Græcis enim
 peti non poterant, ac, post L. Ælii nostri occasum,
 ne a Latinis quidem. Et tamen in illis veteribus
 nostris, quæ, Menippum imitati, non interpretati,
 quadam hilaritate conspersimus, multa admista ex
 intima philosophia, multa dicta dialectice: quæ quo
 facilius minus docti intelligerent, jucunditate qua-
 dam ad legendum invitati, in laudationibus, in iis
 ipsis antiquitatum proceriis philosophiæ, scribere
 voluimus, si modo consecuti sumus.

Tum ego, Sunt, inquam, ista, Varro. nam ³
 nos in nostra urbe peregrinantes, errantesque, tam-
 9 quam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt,
 ut possemus aliquando, qui, & ubi essemus, agno-
 scere. tu ætatem patriæ, tu descriptiones tempo-
 rum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum; tu do-
 mesticam, tu bellicam disciplinam; tu sedem re-
 gionum, locorum; tu omnium divinarum, huma-
 narumque rerum nomina, genera, officia, causas
 aperuisti: plurimumque poetis nostris, omninoque
 Latinis & litteris luminis attulisti, & verbis: atque
 ipse varium, & elegans omni fere numero poemata
 fecisti: philosophiamque multis locis inchoasti, ad
 impellendum satis, ad edocendum parum. Causam ¹⁰

⁴ quantam.

autem probabilem tu quidem affers. aut enim Græca legere malent, qui erunt eruditi: aut ne hæc quidem, qui illa nesciunt. sed da mihi nunc: satisne probas? immo vero & hæc, qui illa non poterunt, & qui Græca poterunt, non contemnent sua. quid enim causæ est, cur poëtas Latinos Græcis litteris eruditi legant, philosophos non legant? an quia delectat Ennius, Pacuvius, Accius, multi alii, qui non verba, sed vim Græcorum expresserunt poëtarum? quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Æschylum, Sophoclem, Euripidem; sic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theophrastum? Oratores quidem laudari video, si qui e nostris Hyperidem sint, aut Demosthenem imitati. ego autem (dicam enim, ut res est) dum me ambitio, dum honores, dum causæ, dum reipublicæ non solum cura, sed quædam etiam procuratio multis officiis implicatum, & constrictum tenebat, hæc inclusa habebam; et, ne obsolescerent, renovabam, cum licebat, legendo. nunc vero & fortunæ gravissimo percussus vulnere, & administratione reipublicæ liberatus, doloris medicinam a philosophia peto, & otii oblectationem hanc, honestissimam judico. aut enim huic ætati hoc maxime aptum est: aut iis rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc in primis consentaneum: aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius: aut, si hæc ita non sunt, nihil aliud

video, quod agere possimus. Brutus quidem noster excellens omni genere laudis, sic philosophiam Latinis litteris persequitur, nihil ut iisdem de rebus Græcia desideret: & eandem quidem sententiam sequitur, quam tu. nam Aristum Athenis audivit aliquandiu, cujus tu fratrem Antiochum. quamobrem da, quaeso, te huic etiam generi litterarum.

Tum ille, Istuc quidem considerabo, nec vero sine te. Sed de te ipso quid est, inquit, quod audio? Quanam, inquam, de re? Relictam a te veterem

terem jam, inquit: tractari autem novam. Quid? ergo, inquam, Antiocho id magis licuerit, nostro familiari, remigrare in domum veterem e nova, quam nobis in novam e vetere? certe enim recentissima quæque, sunt correctæ, & emendata maxime. quamquam Antiochi magister Philo, magnus vir, ut tu existimas ipse, negaret in libris, (quod coram etiam ex ipso audiebamus) duas Academias esse; erroremque eorum, qui ita putarunt, coarguit. Est, inquit, ut dicis: sed ignorare te non arbitror, quæ contra ¹ Philonem Antiochus scripserit. Immo vero & ² ista, & totam veterem Academiam, aqua absumtam diu, renovari a te, nisi molestum est, velim: & simul, assidamus, inquam, si videtur. Sane istud quidem, inquit: sum enim admodum infirmus. sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille. quid est enim, quod malim, quam ex Antiocho jam pridem audita recordari? & simul videre, satisne ea commode dici possint Latine? Quæ cum ³ essent dicta, in conspectu consedimus omnes.

Tum Varro ita exorsus est. Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis, & ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, & ad vitam communem adduxisse: ut de virtutibus, & vitiis, omninoque de bonis rebus, & malis quæreret: cælestia autem vel procul esse a nostra cognitione censeret, vel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum. Hic in omnibus fere sermonibus, qui ab iis, qui illud audierunt, perscripti varie, copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios: nihil se scire dicat, nisi id ipsum: eoque præstare ceteris, quod illi, quæ nesciant, scire se putent: ipse, se nihil scire; id unum sciat: ob camque rem se arbitrari.

A 5

trari

¹ Philonis.² istam.³ sunt.P. 42.
a.

trari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum, quod hæc esset una omnis sapientia, non arbitrari, sese scire, quod nesciat. quæ cum diceret constanter, & in ea sententia permaneret, omnis ejus oratio tum in virtute laudanda, & in omnibus hominibus ad virtutis studium cohortandis consumebatur, ut e Socraticorum libris, maximeque Platonis, intelligi potest. Platonis autem auctoritate, qui varius, & multiplex, & copiosus fuit, una & consentiens duobus vocabulis philosophiæ forma instituta est, Academicorum, & Peripateticorum: qui rebus congruentes, nominibus differebant. nam, cum Spensippum, sororis filium, Plato philosophiæ quasi heredem reliquisset; duos autem præstantissimos studio atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium, & Aristotelem Stagiritem: qui erant cum Aristotele, Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lycio: illi autem, qui Platonis instituto in Academia, quod est alterum gymnasium, coetus erant, & sermones habere soliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. sed utrique Platonis ubertate completi, certam quandam disciplinæ formulam composuerunt, & eam quidem plenam, ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, & nulla affirmatione adhibita consuetudinem differendi reliquerunt. Ita facta est [disserendi] quod minime Socrates probabat, ars quædam philosophiæ, & rerum ordo, & descriptio disciplinæ. quæ quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una. nihil enim inter Peripateticos, & illam veterem Academiam differebat. abundantia quadam ingenii præstabat, ut mihi videtur quidem, Aristoteles: sed idem fons erat utrisque, & eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio.

b. Sed quid ago? inquit: aut sumne sanus, qui hæc vos doceo? nam etsi non sus Minervam, ut ajunt: tamen inepte, quisquis Minervam docet.

Tum

Tum Atticus, Tu vero, inquit, perge Varro. valde enim amo nostra atque nostros: meque ista delectant, cum Latine dicuntur, & isto modo. Quid me, inquam, putas, qui philosophiam jam professus sim, populo nostro exhibiturum? Pergamus igitur, inquit, quoniam placet. Fuit ergo jam accepta a Platone philosophandi ratio triplex: una, de vita & moribus: altera, de natura & rebus occultis: tertia, de differendo, & quid verum, & quid falsum; quid rectum in oratione, pravumve; quid consentiens, quid repugnet, judicando. Ac primam illam partem bene vivendi, a natura petebant, eique parendum esse dicebant: neque ulla alia in re, nisi in natura, quærendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur: constituebantque, extremum esse rerum expetendarum, & finem bonorum, adeptum esse omnia e natura & animo, & corpore, & vita. corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus. validitudinem, vires, pulcritudinem, in toto: in partibus autem, sensus integros, & præstantiam aliquam partium singularum: ut in pedibus, celeritatem: vim, in manibus: claritatem, in voce: in lingua etiam explanatam vocum impressionem. Animi autem, quæ essent ad comprehendendam ingenii virtutem idonea: eaque ab iis in naturam, & mores dividebantur. Naturæ celeritatem ad discendum, & memoriam dabant: quorum utrumque, mentis esset proprium, & ingenii. Morum autem putabant studia esse, & quasi consuetudinem: quam partim exercitationis assiduitate, partim ratione formabant; in quibus erat philosophia ipsa. in qua quod inchoatum est, neque absolutum, progressio quædam ad virtutem appellatur: quod autem absolutum, id est virtus, quasi perfectio naturæ, omniumque rerum, quas in animis ponunt, una res optima. ergo hæc animorum. Vitæ autem (id enim erat tertium)

tium) adjuncta esse dicebant, quæ ad virtutis usum valerent. Jam virtus, animi bonis & corporis cernitur in quibusdam, quæ non tam naturæ, quam beatæ vitæ adjuncta sunt. Hominem esse censebant, quasi partem quandam civitatis, & universi generis humani, eumque esse conjunctum cum hominibus humana quadam societate. Ac de summo quidem, atque naturali bono sic agunt. cetera autem pertinere ad id putant, ¹ aut adaugendum, aut tuendum, ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. Ita tripartita ab iis inducitur ratio bonorum.

6 Atque hæc illa sunt tria genera, quæ putant plerique Peripateticos dicere: id quidem non falso: est enim hæc partitio illorum: illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos arbitrântur. Communis hæc ratio, & utrisque hic bonorum finis videbatur, adipisci quæ essent prima in natura, quæque ipsa per sese expectenda, aut omnia, aut maxima. ea sunt autem maxima, quæ in ipso animo, atque in ipsa virtute versantur. Itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in una virtute esse positam beatam vitam: nec tamen beatissimam, nisi adjungerentur & corporis, & cetera, quæ supra dicta sunt, ad virtutis usum idonea.

23 Ex hac descriptione, agendi quoque aliquid in vita, & officii ipsius initium reperiebatur: quod erat in conservatione earum rerum, quas natura præscriberet. hinc gignebatur fuga desidiæ, voluptatumque contemptio: ex quo laborum, dolorumque susceptio multorum, magnorum, recti honestique causa; & earum rerum, quæ erant congruentes cum descriptione naturæ. unde ² et amicitia exsistebat, & justitia, atque æquitas. hæque & voluptatibus, & multis vitæ commodis anteponebantur. Hæc quidem fuit apud eos morum institutio, & ejus ³ partitis, quam primam posui, forma atque descriptio.

De

¹ aut ad augendum.² Abest est.³ artis.

De natura autem (id enim sequebatur) ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se præbens, ea, quæ efficeretur aliquid. In eo, quod efficeretur, vim esse censebant: in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam: in utroque tamen utrumque. neque enim materiam ipsam coherere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia. Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. sed quod ex utroque, id jam corpus, & quasi qualitatem quandam nominabant. dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Græci ipsi faciunt, a quibus hæc jam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis. Nos vero, inquit Atticus. quin etiam Græcis licebit utare, cum voles, si te Latina forte deficient.

7 Bene sane facis: sed enitar, ut Latine loquar, nisi in hujusmodi verbis, ut philosophiam, aut rhetoricam, aut physicam, aut dialecticam appellem, quibus, ut aliis multis, consuetudo jam utitur pro Latinis. Qualitates igitur appellavi, quas *ποιότητες* Græci vocant: quod ipsum apud Græcos non est vulgi verbum, sed philosophorum, atque id in multis. dialecticorum vero verba nulla sunt publica: suis utuntur. & id quidem commune omnium fere est artium. aut enim nova sunt rerum novarum faciendæ nomina, aut ex aliis transferenda. quod si Græci faciunt, qui in iis rebus tot jam sæcula versantur, quanto id magis nobis concedendum est, qui hæc nunc primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, bene etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, si eos non modo copia rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, si necesse erit. Earum igitur qualitatum sunt aliæ principes, aliæ ex iis ortæ. principes sunt uniusmodi, & simplices. ex iis autem ortæ, variæ sunt, & quasi multiformes. itaque aer quoque (utimur enim pro Latino)

tino) ignis, & aqua, & terra, prima sunt. ex iis autem ortæ animantium formæ earumque rerum, quæ gignuntur e terra. ergo illa initia, et, ut e Græco veritam, elementa dicuntur: e quibus aër, & ignis, movendi vim habent, & efficiendi: reliquæ partes, accipiendi, & quasi patiendi: aquam dico, & terram. Quintum genus, e quo essent altra mentesque, singulare, eorumque quattuor, quæ supra dixi, dissimile Aristoteles¹ quoddam esse rebatur. Sed subjectam putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando usitatus hoc verbum, & tritius) materiam quandam, ex qua omnia expressa atque² effecta sunt: quæ tota omnia accipere possint, omnibusque modis mutari, atque ex omni parte; eoque etiam interire, non in nihilum, sed in suas partes, quæ infinite secari ac dividi possint, cum sit nihil omnino in rerum natura minimum, quod dividi nequeat: quæ autem moveantur, omnia intervallis moveri; quæ intervalla item infinite dividi possint. Et cum ita moveatur illa vis, quam qualitatem esse diximus, & cum sic ultro citroque versetur: & materiam ipsam totam penitus commutari putant, et³ illa effici, quæ appellant qualia, e quibus in omni natura coherente & continuata cum omnibus suis partibus effectum esse mundum: extra quem nulla pars materiæ sit, nullumque corpus: partes autem esse mundi, omnia, quæ insint in eo, quæ natura sentiente teneantur: in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem sempiterna. nihil enim valentius esse, a quo intereat: quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem, sapientiamque perfectam: quem deum appellant, omniumque rerum, quæ sunt ei subjectæ, quasi prudentiam quandam, procurantem cælestia maxime; deinde in terris ea, quæ pertinent ad homines: quam interdum

¹ quiddam.² effecta.³ ita.

dum⁴ eandem necessitatem appellant; quia nihil aliter possit, atque ab ea constitutum sit, inter quasi fatalem & immutabilem continuationem ordinis sempiterni: nonnumquam quidem eandem fortunam, quod efficiat multa improvisa hæc, nec opinata nobis, propter obscuritatem, ignorationemque causarum.

Tertia deinde philosophiæ pars, quæ erat in ratione, & in differendo, sic tractabatur ab utrisque: 30
quamquam oriretur a sensibus, tamen non esse iudicium veritatis in sensibus. mentem volebant rerum esse iudicem: solam censebant idoneam, cui crederetur. quia sola cerneret id, quod semper esset simplex, & uniusmodi, & tale, quale esset. hanc illi *ideam* appellabant, jam a Platone ita nominatam: nos recte speciem possumus dicere. Sensus autem omnes, hebetes, & tardos esse arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas, quæ subjectæ sensibus viderentur; quæ essent aut ita parvæ, ut sub sensum cadere non possent; aut ita mobiles, & concitatæ, ut nihil umquam unum esset constans; ne idem quidem, quia continenter laberentur, & fluere omnia. itaque hanc omnem partem rerum, opinabilem appellabant. Scientiam autem nusquam^{p. 45.} esse censebant, nisi in animi motionibus atque rationibus: qua de causa definitiones rerum probabant, 32
& has ad omnia, de quibus disceptabatur, adhibebant. verborum etiam explicatio probabatur, id est, qua de causa quæque essent ita nominata; quam etymologiam appellabant: post argumentis, & quasi rerum notis ducibus, utebantur ad probandum, & ad concludendum id, quod explanari volebant: in qua tradebatur omnis dialecticæ disciplina, id est, orationis ratione conclusæ. huic quasi ex altera parte, oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuæ ad persuadendum accommodatæ.

Hæc

⁴ Abest eandem.

- 33 Hæc erat illis prima a Platone tradita: cujus quas acceperim disputationes, si vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam respondeam. Et recte, inquit, respondes. præclare enim explicatur Peripateticorum, & Academiæ veteris auctoritas. Aristoteles primus species, quas paullo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus; ut in his quiddam divinum esse diceret. Theophrastus autem, vir & oratione suavis, & ita moratus, ut præ se probitatem quandam & ingenuitatem ferret, vehementius etiam fregit quodam modo auctoritatem veteris disciplinæ. spoliavit enim virtutem suo decore, imbecillamque reddidit, quod
- 34 negavit in ea sola positum esse, beate vivere. Nam Strato, ejus auditor, quamquam fuit acri ingenio, tamen ab ea disciplina omnino semovendus est: qui cum maxime necessariam partem philosophiæ, quæ posita est in virtute, & in moribus, reliquisset, totumque se ad investigationem naturæ contulisset, in ea ipsa plurimum dissedit a suis. Spenisippus autem,
- b. & Xenocrates, qui primi Platonis rationem, auctoritatemque susceperant; & post hos Polemo, & Crates, unaque Crantor, in Academia congregati, diligenter¹ ea, quæ a superioribus acceperant, tuebantur. Jam Polemonem audiverant assidue Zeno, & Arce-
- 35 silas. Sed Zeno cum Arcesilam anteiret ætate, valdeque subtiliter differeret, & peracute moveretur: corrigere conatus est disciplinam. eam quoque, si videtur, correctionem explicabo, sicut solebat Antiochus. Mihi vero, inquam, videtur: quod vides idem significare Pomponium.
- IO Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophrastus nervos virtutis² incideret: sed contra, qui omnia, quæ ad beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret: nec quidquam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honestum, quod esset simplex

¹ iis - - utebantur.² inciderit.

simplex quoddam, & solum & unum bonum. Cetera autem etsi nec bona, nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturæ esse contraria. iis ipsis alia interjecta, & media numerabat. quæ autem secundum naturam essent, ea sumenda, & quadam æstimatione dignanda docebat: contraque contraria: neutra autem in mediis relinquebat: in quibus ponebat nihil omnino esse momenti. Sed quæ essent sumenda, ex iis alia pluris esse æstimanda, alia minoris. quæ pluris, ea præposita appellabat; rejecta autem, quæ minoris. atque ut hæc non tam rebus, quam vocabulis commutaverat; sic inter recte factum atque peccatum, officium & contra officium, media locabat quædam: recte facta sola in bonis actionibus ponens; prave, id est, peccata, in malis. officia autem & servata, prætermis-
saque, media putabat, ut dixi. Cumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura, aut more perfectas: hic omnes in ratione ponebat: cumque illi ea genera virtutum, quæ supra dixi, sejungi posse arbitrarentur; hic nec id ullo modo fieri posse differebat: nec virtutis usum modo, ut superiores, sed ipsum habitum per se esse præclarum, nec tamen virtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. cumque perturbationem animi illi ex homine non tollerent, naturaque & condolecere, & concupiscere, & extimescere, & efferri lætitia dicerent, sed eam contraherent, in angustumque deducerent: hic omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem. Cumque eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent, & rationis expertes, aliaque in parte animi cupiditatem, alia rationem collocarent, ne his quidem assentiebatur. nam & perturbationes, voluntarias esse putabat, opinionisque judicio suscipi, & omnium perturbationum arbitrabatur esse matrem, immo-

Cicer. Oper. Vol. IX. B dera-

BIBLIOTEKA PUBLICNA

deratam quandam intemperantiam. Hæc fere de moribus.

- II De naturis autem sic sentiebat, primum, ¹ ut quattuor initiis rerum illis quintam hanc naturam, ex qua superiores sensus & mentem effici rebantur, non adhiberet. statuebat enim ignem esse ipsam naturam, quæ quidque gigneret, & mentem atque sensus. discrepabat etiam ab iisdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab ea, quæ expers esset corporis. cuius generis Xenocrates & superiores etiam animum esse dixerunt: nec vero, aut quod efficeret aliquid, aut quod efficeretur, posse esse non corpus. Plurima autem in illa tertia philosophiæ parte mutavit. in qua primum de sensibus ipsis quædam dixit nova, quos junctos esse censuit a quadam quasi impulsione oblata extrinsecus: quam ^b ille *φαντασίαν*, nos visum appellemus licet; & teneamus hoc verbum quidem: erit enim utendum in reliquo sermone sæpius. sed ad hæc, quæ visa sunt, & quasi accepta sensibus, assensionem adjungit animorum: quam esse vult in nobis positam, & voluntariam. Visus non omnibus adungebat fidem, sed ⁴⁰ iis solum, quæ propriam quandam haberent declarationem earum rerum, quæ viderentur: id autem visum, cum ipsum per se cerneretur, comprehensibile. Feretis hæc? Nos vero, inquit. quonam enim modo *κατάληπτον* diceres? sed, cum acceptum jam & approbatum esset, comprehensionem appellabat, similem iis rebus, quæ manu prenderentur: ex quo etiam nomen hoc duxerat, cum eo verbo ante nemo tali in re usus esset: plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum sensum appellabat, & si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, scientiam: sin aliter, inscientiam

¹ ut in q.

tiam nominabat: ex qua existeret etiam opinio, quæ esset imbecilla, & cum falso, incognitoque communis. Sed inter scientiam, & inscientiam, ⁴² comprehensionem illam, quam dixi, collocabat, eamque neque in rectis, neque in pravis numerabat, sed soli credendum esse dicebat. e quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, comprehensio facta sensibus & vera esse illi, & fidelis videbatur: non quod omnia, quæ essent in re, comprehenderet: sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret, quodque natura quasi normam scientiæ, & principium sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia solum, sed latiores quædam ad rationem inveniendam viæ ² reperirentur. errorem autem, ^{p. 47.} & temeritatem, & ignorantiam, & opinionem, ^{a.} & suspicionem, & uno nomine omnia, quæ essent aliena firmæ & constantis assensionis, a virtute sapientiæ removebat. Atque in his fere commutatio consistit omnis dissensioque Zenonis a superioribus.

Quæ cum dixisset: Et breviter sane, minimeque obscure exposita est, inquam, a te, Varro, ⁴³ & veteris Academia ratio, & Stoicorum. verum esse autem arbitror, ut Antiocho, nostro familiari, placebat, correctionem veteris Academia potius, quam aliquam novam disciplinam putandam. Tunc Varro, Tuæ sunt nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc desciscis, & ea, quæ ab Arcefila novata sunt, probas, docere, quod, & quæ de causa discordium factum sit; ut videamus, satisne ista sit justa defectio. Tum ego, Cum Zenone, ⁴⁴ quam, ut accepimus, Arcefila sibi omne certamen instituit, non pertinacia, aut studio vincendi, ut mihi quidem videtur, sed earum rerum obscuritate, ^{B 2} quæ

² reperiantur.

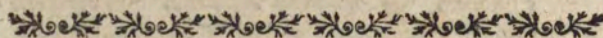
quæ ad confessionem ignorationis adduxerant Socratem, et veluti amantes Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes pæne veteres: qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse [dixerunt]: angustos sensus, imbecillos animos, breviter curricula vitæ, & (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam: opinionibus, & institutis omnia teneri: nihil veritati relinqui: deinceps
 45 omnia tenebris circumfusa esse dixerunt. Itaque Arcefilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. sic omnia latere ¹ censebat in occulto: neque esse quidquam, quod cerni, aut intelligi ² posset: quibus de causis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare
 b. quemquam, neque ³ assensione approbare: cohibereque semper, & ab omni lapsu continere temeritatem: quæ tum esset insignis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur: neque hoc quidquam esse turpius, quam cognitioni & perceptioni ⁴ assensionem approbationemque præcurrere. Huic rationi quod erat consentaneum, faciebat, ut contra omnium sententias dies jam plerosque deduceret: ut, cum in eadem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utraque parte ⁵ assensio sustineretur. Hanc Academiam novam ⁶ appellant; quæ mihi vetus videtur: si quidem Platonem ex illa veteri numeramus. cujus in libris nihil affirmatur, & in utramque partem multa differuntur, de omnibus quæritur, nihil certi dicitur. sed tamen illa, quam exposui, vetus; hæc, nova nominetur: quæ usque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arcefila fuit, in eadem Arcefilæ ratione permansit. Carneades autem nullius philosophiæ partis ignarus, et, ut cognovi

¹ censebant.
² possit.
³ assensione.

⁴ assentionem.
⁵ assertio.
⁶ appellabant.

gnovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui cum ab eo plurimum dissenteret, unum tamen præter ceteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate. ****

Multa ex hoc primo libro Academicarum quaest. ad Varronem, & secundus, tertius, quartus desiderantur: nisi quis velit eum, qui inscribitur, Lucullus, qui deinceps sequitur, quartum numerare: quod facit Nonius. Sed vid. argumentum.

M. TULLII CICERONIS
 ACADEMICARUM
 QUAESTIONUM

p. 1.
 2.

LIBER SECUNDUS,

seu potius, ut eum numerat Nonius, quartus, qui inscribitur

LUCULLUS.

ARGUMENTUM.

Liber hic Ciceronis, qui Lucullus dicitur, idem ab aliis L. IV. ab aliis secundus Disputationum Academicarum putatur; quorum utrumque quidem falsum esse, ex ipso Cicerone demonstrari potest. Scripsit Cicero primo duos Disp. Acad. libros, quorum primum Catulum, alterum Lucullum inscripserat, quod uterque huic Disputationi interfuerat. c. 3. horum alter ergo restat, primus periit. Deinde Cicero quatuor libros Disp. Acad. edidit, in quibus fusius & accuratius explicavit, quæ antea libris duobus exposuerat.

rat. v. Ep. ad Attic. XIII. 16-19. Sc. Horum primi fragmentum superest, reliqui tres perierunt. Ex fragmentis autem L. IV. quæ apud Nonium occurrunt, intelligas, quæ in Lucullo disputantur, ea maximam partem, iisdem verbis servatis in Librum IVtum secunda editionis translata esse. In hoc libro autem post præfationem, de laudibus Luculli, de instituto suo, & occasione Disputationis, Lucullus c. 4. s. ingreditur disputationem contra Academicos & Philonem, ab Antiocho acceptam quocum sæpe fuerat. Ejus summa hæc est: Esse *κατανόησις*, quæ comprehendere possint, hoc est, e definitione Zenonis, quam rejiciebat Philo, talia visa (*φαντασίαι*) impressa & efficta ex eo, unde essent, qualia esse non possent ex eo, unde non essent, c. 6. in fin. in qua tota controversia agitur. Initio facta a sensibus, ostendit, sensuum judicia vera & certa esse, si sani sint & valentes, & omnia removeantur, quæ obstant & impediunt, imprimis si exercitatio & ars adhibeatur: qualia autem sint, quæ sensibus percipiuntur, talia esse etiam, quæ sensibus quidem non percipiuntur ipsis, sed quodammodo tamen, nempe genera & formas. Ex his oriri *ἐννοίας*, notitias, quæ si falsæ aut incertæ essent, neque uti iis, neque repugnans a consentaneo discernere possemus, memoriam, omnes artes, virtutesque tolli, sapientiam, rationem, decreta philosophiæ, quæ non modo non falsa sed fixa & rata esse debeant, omnia menti humane attributa vite cum instrumenta & adjumenta tum ornamenta: c. 7-10. Rejicit deinde cum hos, qui certum negabant, verisimile concedebant, quod sublata veri & falsi notione, & constituta communitate veri cum falso, similitudo veri judicari non

non posset; tum eos, qui percepta cum negent, perspicua largiuntur: neque enim perspicuum esse aliquid posse, v. c. avem albam esse, quamdiu accidere possit, ut ea nigra sit. c. 10-11. Quoniam autem perceptio cum adfensione conjuncta est, de ejus firmitate perpauca dicit. c. 13. His disputatis, ad objectiones Academicorum respondet, & expositis c. 13. totius rationis eorum fundamentis, ostendit, aut eorum ratiocinationes, quibus nihil comprehendere pugnent, incertas esse, aut falsum id, quod disputent. c. 14. Sed ut pares esse Academicis possumus, neque a veritate desciscamus, opus esse primo, ut quæ pro perspicuitate responderi possint, teneamus, deinde captiosis eorum interrogationibus occurrere possumus. c. 15. Itaque explicatis c. 15. tribus Academicorum argumentis, (quorum primum & ultimum est genus illud interrogandi, quod Soriten veteres vocabant) quibus contendunt, nihil inter visa falsa & vera interesse, iis c. 16. 17. 18. respondet, & totum illud genus interrogandi rejicit & vitiosum putat. His singulis deinde respondet Cicero, posteaquam primo se Lucullo excusaverat de Philosophiæ Academica studio, confessusque erat, se magnum esse opinatorem, h. e. sæpe assentiri etiam non perceptis, negare autem sapientis esse, vel ex ipsa Stoica disciplina, assentiri incertis, quoniam, qui assentiatur, non possit non interdum falsis assentiri, atque adeo opinari tantum, quod sit a sapientis gravitate disjunctissimum, c. 20. 21: deinde vero de Antiochi in deferenda Philonis disciplina levitate pauca dixerat c. 22. Commemoratis ergo summorum hominum auctoritatibus, qui nihil certi esse contenderint, c. 23. 24. sensuum veritatem impugnatur. Aut cum Epicuro dicendum esse, sensus nunquam fallere hominem,

et si semel mentiti sint, numquam iis credendum, quod esset absurdum, cum propter hebetudinem oculorum multa non videamus, multa aliter, ac sint, & ipsius Stoicorum causa periculosum; aut cum Lucullo, alia sensuum visa esse vera, alia falsa: quo sumto, nullam verorum a falsis discernendorum notam relinqui. c. 25-26. Male autem obijci, artificijs adhibitis & cogitatione effici posse, ut intelligamus, aliter res esse ac videantur, somnia, ubi evigilaverimus, falsa putari, & visa vinolentorum & furiosorum, ubi se receperint. Nam de hoc non disputari, sed qualia hæc videantur, cum videntur, id queri. Non enim esse dubium, quin, cum videntur, probentur; ex quo efficiatur, inter visa vera & falsa ad animi assensum nihil interesse. c. 25-28. Neque rationem magis quicquam ac sensus percipere. Nam quod Dialecticæ multum Stoici tribuant, primo Dialecticum non posse de rebus v. c. Geometricis judicare, nisi Geometriam didicerit, deinde non posse solvere Soritas, propterea, quod natura rerum nullam nobis dederit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus; idque magno argumento esse, falsam esse illam definitionem, effatum esse id, quod aut verum aut falsum sit. c. 28-30. Quod sublata perceptione, quamvis relicta probabilitate, vitam omnem, sensum, memoriam, artem, &c. tolli putet, in eo valde errare. Nam in plerisque actionibus, vel Stoicis consentientibus, tanquam in navigando, probabilitate homines duci, eamque ad actiones sufficere; eadem sentire Academicum, quæ Stoicum, nihil mutari, iudicio tantum utrumque discrepare, quod in ipsos sensus nullam vim habeat: memoria etiam errores, non tantum comprehensa, teneri, in artibus autem plerisque nos probabilitate duci,

duci, nihil Dialectica opus esse c. 30-34. Neque repugnantia dicere, ex Antiochi mente, qui concedat, visa esse vel vera vel falsa, & contendat tamen, ea nihil inter se differre. Neque enim verum ab Academicis omnino tolli, sed tantum percipiendi signum. c. 34. A cap. 35. deinde usque ad 47. addit longam & jucundam disputationem de dissensionibus Philosophorum summorum in omnibus philosophia partibus: ex quo intelligatur, nihil exploratum esse, sed in omnibus probabilitatem esse sequendam, adeoque, id quod omnes, præter Stoicos, concedant, sapientem opinari posse.

MAGNUM ingenium L. Luculli, magnūque optimarum artium studium, tum omnis liberalis & digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus¹ urbanis. ² Ut enim, admodum adolescens, cum fratre, pari pietate & industria prædito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus: in Asiam quæstor profectus, ibi permultos annos admirabili quadam laude provinciæ præfuit: deinde absens factus ædilis, continuo prætor: (licebat enim celerius legis præmio) post in Africam: inde ad consulatum: quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent. Post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem vicit omnium, quæ de virtute ejus erat, sed etiam gloriam superiorum. Idque eo fuit² mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non admodum exspectabatur, qui adolescentiam in forensi opera, quæsturæ diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Asiæ pace consumserat.

B 5

Sed

¹ humanis.² Ut enim urbanus a.

Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non de-
 b. sideravit indocilem usus disciplinam. Itaque cum
 totum iter & navigationem consumisset partim in
 percunctando a peritis, partim in rebus gestis le-
 gendis: in Asiam factus imperator venit, cum esset
 Roma profectus rei militaris rudis. Habuit enim
 divinam quandam memoriam rerum, verborum ma-
 jorem Hortensius. Sed, quo plus in negotiis ge-
 rendis res, quam verba profunt, hoc erat memoria
 illa præstantior: quam fuisse in Themistocle, quem
 facile Græciæ principem ponimus, singularem fe-
 runt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam se, ar-
 tem ei memoriæ, quæ tum primum proferebatur,
 traditurum, respondisse dicitur, oblivisci se malle
 discere: credo, quod hærebant in memoria quæ-
 cumque audierat vel viderat. Tali ingenio prædi-
 tus Lucullus adjunxerat etiam illam, quam Themis-
 tocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut litteris con-
 signamus, quæ monumentis mandare volumus: sic
 3 ille in animo res insculptas habebat. Tantus ergo
 imperator in omni genere belli fuit, præliis, op-
 pugnacionibus, navalibus pugnis, totiusque belli 1 in-
 strumento & apparatu, ut ille rex post Alexandrum
 maximus hunc à se majorem ducem cognitum,
 quam quemquam eorum, quos legisset, fateretur. In
 eodem tanta prudentia fuit in constituendis, tempe-
 randisque civitatibus, tanta æquitas, ut hodie stet
 Asia Luculli institutis servandis, & quasi vestigiis
 persequendis. Sed, etsi magna cum utilitate repu-
 blicæ, tamen diutius, quam vellem, tanta vis vir-
 tutis, atque ingenii, peregrinata abfuit ab oculis
 & fori, & curiæ. Quin etiam, cum victor a Mi-
 thridatico bello revertisset, inimicorum calumnia
 p. 2. triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. nos
 a. enim consules introduximus pæne in urbem currum
 clarissimi viri: cujus mihi consilium, & auctori-
 tas

1 instrumentis.

tas quid tum in maximis rebus profuisset, dicerem,
 nisi de me ipso dicendum esset: quod hoc tempore
 non est necesse. itaque privabo illum potius debito
 testimonio, quam id cum mea laude communicem.
 Sed, quæ populari gloria decorari in Lucullo de-
 buerunt, ea fere sunt & 2 Græcis litteris, celebrata 4
 & Latinis. Nos autem illa externa, cum multis:
 hæc interiora, cum paucis ex ipso sæpe cognovi-
 mus, majore enim studio Lucullus cum omni litte-
 rarum generi, tum philosophiæ deditus fuit, quam,
 qui illum ignorabant, arbitrabantur. nec vero ineun-
 te ætate solum, sed & pro quæstore aliquot annos,
 & in ipso bello: in quo ita magna rei militaris esse
 occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis
 pellibus otii relinquatur. Cum autem e philoso-
 phis, ingenio, scientiæque putaretur Antiochus,
 Philonis auditor, excellere, eum secum & quæstor
 habuit, & post aliquot annos, imperator, cumque
 esset ea memoria, quam ante dixi, ea sæpe audiendo
 facile cognovit, quæ vel semel audita meminisse po-
 tuisset. Delectabatur autem mirifice lectione libro-
 rum, de quibus audiebat.

Ac vereor interdum, ne talium personarum, 5
 cum amplificare velim, minuam etiam gloriam.
 Sunt enim multi, qui omnino Græcas non ament lit-
 teras: plures, qui philosophiam: reliqui, 3 etiam si
 hæc non improbant, tamen earum rerum disputa-
 tionem principibus civitatis non ita decoram pu-
 tent. Ego autem, cum Græcas litteras M. Cato-
 nem in senectute didicisse acceperim, P. autem Afri-
 cani, historiæ loquantur, in legatione illa nobili,
 quam ante censuram obiit, Panætium unum omnino
 comitem fuisse: nec litterarum Græcarum, nec Phi- 6
 losophiæ jam ullum auctorem requiro. Restat, ut
 iis respondeam, qui sermonibus ejusmodi nolint
 personas tam graves illigari. Quasi vero clarorum
 viro-

2 Gr. l. et L. celebrata.

3 qui etiam si.

virorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quodam in libro vere est a nobis philosophia laudata, profecto ejus tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est: nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de opera publica detrahamus. Quod si, cum fungi munere debeamus, non modo operam nostram numquam a populari cœtu removemus, sed ne litteram quidem ullam facimus, nisi forensē: quis reprehendet nostrum otium, qui in eo non modo nosmetipsos hebescere & languere nolumus, sed etiam ut plurimis prosumus, enitimur? Gloriam vero non modo non minui, sed etiam augeri arbitramur eorum, quorum ad populares, illustresque laudes, has etiam minus notas, minusque pervulgatas adjungimus. Sunt etiam, qui negent, in iis, qui in nostris libris disputent, fuisse earum rerum, de quibus disputatur, scientiam. Qui mihi videntur non solum vivere, sed etiam mortuis invidere. Restat unum genus reprehensorum, quibus Academiæ ratio non probatur. Quod gravius ferremus, si quisquam ullam disciplinam philosophiæ probaret, præter eam, quam ipse sequeretur. Nos autem, quoniam contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus, non possumus, quin alii a nobis dissentiant, recusare. Quamquam nostra quidem causa facilis est, qui verum invenire sine ulla contentione volumus; idque summa cura studioque conquirimus. Etsi enim omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus, eaque est, & in ipsis rebus obscuritas, & in judiciis nostris infirmitas, ut non sine causa, & doctissimi, & antiquissimi invenire se posse, quod cuperent, diffisi sint: tamen nec illi defecerunt, neque nos studium exquirendi defatigati relinquimus: neque nostræ disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut in

utram-

utramque partem dicendo, eliciant, & tamquam exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id quam proxime accedat. Neque inter nos, & eos, qui se scire arbitrantur, quidquam interest, nisi quod illi non dubitant, quin ea vera sint, quæ defendunt: nos probabilia multa habemus, quæ sequi facile, affirmare vix possumus. Hoc autem liberiores & solutiores sumus, quod integra nobis est judicandi potestas: nec, ut omnia, quæ præscripta & quasi imperata sint, defendamus, necessitate ulla cogimur. Nam ceteri primum ante tenentur adstricti, quam, quid esset optimum, judicare potuerunt: deinde infirmissimo tempore ætatis aut obsecuti amico cuidam, aut una alicujus, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant, & ad quamcunque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam, tamquam ad saxum, adhæreant. Nam, quod dicunt omnia se credere ei, quem judicant fuisse sapientem: probarem, si id ipsum rudēs & indocti judicare potuissent: (Statuere enim, qui sit sapiens, vel maxime videtur esse sapientis) sed, ut potuerunt, omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum sententiis, judicaverunt: aut re semel audita ad unius se auctoritatem contulerunt. Sed nescio quo modo plerique errare malunt, eamque sententiam, quam adamaverunt, pugnacissime defendere, quam sine pertinacia, quid constantissime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus & alias sæpe nobis multa quæsitæ & disputata sunt, & quondam in Hortensii villa, quæ est ad Baucos, cum eò Catulus, & Lucullus, nosque ipsi postridie venissemus, quam apud Catulum fuissemus. quo quidem etiam maturius venimus, quod erat constitutum, si ventus esset, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompejanum navigare. Cum igitur pauca in xylo locuti essemus,

tum

i dic. et audiendo.

4 tum eodem in spacio confedimus. Hic Catulus, Et
 10 heri, inquit, id, quod quærebatur, pæne explica-
 tum est, ut tota fere quæstio tractata videatur; ta-
 men exspecto ea, quæ te pollicitus es, Luculle, ab
 Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hor-
 tensius, feci plus, quam vellem. totam enim rem Lu-
 cullo integram servari oportuit. & tamen fortasse
 servata est. a me enim ea, quæ in promptu erant,
 dicta sunt: a Lucullo autem reconditiora desidero.
 Tum ille, Non sane, inquit, Hortensi, conturbat
 me exspectatio tua; etsi nihil est iis, qui placere
 volunt, tam adversarium: sed quia non laboro,
 quam valde ea, quæ dico, probaturus sim, eo minus
 conturbor. dicam enim, nec mea, nec ea, in qui-
 bus, si ¹ vera non fuerint, non vinci me malim,
 quam vincere. Sed mehercule, ut quidem nunc se
 causa habet, etsi hesterno sermone labefacta est, mihi
 tamen videtur esse verissima. Agam igitur sicut
 Antiochus agebat, nota enim mihi res est. nam &
 vacuo animo illum audiebam, & magno studio, ea-
 dem de re etiam sæpius: ut etiam maiorem exspe-
 ctationem mei faciam, quam modo fecit Hortensius.
 11 Cum ita esset exorsus, ad audiendum animos ere-
 ximus. At ille, Cum Alexandriæ pro quæstore,
 inquit, essem, fuit Antiochus mecum, & erat jam
 p. 4. antea Alexandriæ familiaris Antiochi Heraclitus Ty-
 2 rius: qui & Clitomachum multos annos, & Philo-
 nem audierat, homo sane in ista philosophia, quæ
 nunc prope dimissa revocatur, probatus, & nobi-
 lis: cum quo & Antiochum sæpe disputantem au-
 diebam: sed utrumque ² leniter. Et quidem isti
 libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Ca-
 tulo est, tum erant allati Alexandriam, tumque pri-
 mum in Antiochi manus venerant: & homo natura
 lenissimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) sto-
 machari tamen cœpit. Mirabar, neque enim un-
 quam

1 Absit vera.

2 leviter.

quam antea videram. At ille Heracliti memoriam
 implorans, quærere ex eo, viderentur illa Philo-
 nis, aut ea num vel e Philone, vel ex ullo Acade-
 mico audivisset aliquando? negabat. Philonis ta-
 men scriptum agnoscebat: nec id quidem dubitari
 poterat. nam aderant mei familiares, ³ docti homi-
 nes, P. & C. Selli, & Tetrilius Rogus: qui se illa
 audisse Romæ de Philone, & ab eo ipso duos illos
 libros dicerent descripsisse. Tum & illa dixit An-
 12 tiochus, quæ heri Catulus commemoravit a patre
 suo dicta Philoni, & alia plura: nec se tenuit, quin
 contra suum doctorem librum etiam ederet, qui
 S o s u s inscribitur. Tum igitur & cum Heracli-
 tum studiose audirem contra Antiochum differen-
 tem, & item Antiochum contra Academicos, dedi
 Antiocho operam diligentius, ut causam ex eo to-
 tam cognoscerem. Itaque complures dies, adhibito
 Heraclito, doctisque compluribus, & in his Antio-
 chi fratre Aristo, & præterea Aristone, & Dione,
 quibus ille secundum fratrem plurimum tribuebat,
 multum temporis in ista una disputatione consum-
 simus. Sed ea pars, quæ contra Philonem erat,
 prætermittenda est. minus enim acer est adversa-
 rius is, qui ista, quæ sunt heri defensa, negat
 Academicos omnino dicere. etsi enim mentitur, ta-
 men est adversarius lenior. Ad Arcefilam, Carne-
 13 demque veniamus.

Quæ cum dixisset, sic rursus exorsus est: 5
 Primum mihi videmini (me autem nomine appella-
 bat) cum veteres ⁴ philosophos nominatis, facere
 idem, quod seditiosi cives solent, cum aliquos ex
 antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse
 populares, ut eorum ipsi similes esse videantur. ⁵ Re-
 petunt a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo
 anno consul fuit: commemorant reliquos, qui le-
 ges populares de provocationibus tulerint, cum con-
 sules

3 et d. h.

4 philosophos.

5 R. jam P. Valerium.

sules essent: tum ad hos notiores, C. Flaminium, qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito senatu, & postea bis consul factus sit. L. Cassium, Q. Pompejum illi quidem, etiam P. Africanum referre in eundem numerum solent. Duos vero sapientissimos, & clarissimos fratres, P. Crassum, & P. Scævola, ajunt Ti. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut videmus, palam: alterum, ut suspicamur, obscurius. Addunt etiam C. Marium. & de hoc quidem nihil mentiuntur. horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis, eorum se institutum sequi dicunt. Similiter vos cum perturbare, ut illi rempublicam, sic (vos) philosophiam bene jam constitutam velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam, & Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nomen) simile quidquam habuit veterum illorum, nec Arcesilæ calumnia conferenda est cum Democriti verecundia. Et tamen isti ¹ philosophi raro admodum, cum hærent aliquo loco, exclamant, quasi mente incitati, Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur: abstrusa esse omnia, p. 5. nihil nos sentire, nihil cernere: nihil omnino, quale ² sit, posse reperire. Majorem autem partem mihi quidem omnes isti videntur nimis etiam quædam affirmare, plusque profiteri se scire, quam sciant. 15 Quod si illi tum in novis rebus, quasi modo nascentes, hæsitaverunt, nihilne tot sæculis, summis ingeniis, maximis studiis, explicatum putamus? nonne, cum jam philosophorum disciplinæ gravissimæ constitissent, tum ² ut exortus est, ³ in optima republica Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret, & in eorum auctoritate delitesceret, qui negassent quid-

1 physici.

2 Abest n.

3 ut in o.s.

quam

quam sciri, aut percipi posse? quorum e numero tollendus est & Plato, & Socrates: alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam, Peripateticos, & Academicos, nominibus differentes, re congruentes: a quibus Stoici ipsi verbis magis, quam sententiis dissenserunt. Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere. Ita cum aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci *εἰρωνείαν* vocant: quam ait etiam in Africano fuisse Fannius: idque propterea vitiosum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate. Sed fuerint illa vetera, si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum, quod investigata sunt, posteaquam Arcesilas Zenoni, ut putatur, obstrictans, nihil novi reperti, sed emendanti superiores, immutatione verborum, dum hujus definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere? Cujus primo non admodum probata ratio, quamquam floruit cum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde solo retenta est: post autem ⁴ confecta a Carneade, qui est quartus ab Arcesila. audivit enim Egesinum, qui Evandrum audierat, Lacydis discipulum, cum Arcesilæ Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit. nam nonaginta vixit annos: & qui illum audierant, admodum floruerunt; e quibus industriæ plurimum in Clitomacho fuit: declarat multitudo librorum: ingenii non minus in hoc, quam in ⁵ Charmada eloquentiæ, in Melanthio Rhodio suavitatis. Bene autem nosse Carneadem, Stratoniceus Metrodorus putabatur. Jam Clitomacho Philo vester operam multos annos dedit. Philone autem vivo patrocinium Academiæ non defuit. Sed, quod nos facere nunc ingredimur, ut contra Academicos disseramus: id quidam

4 confecta.

5 Carneade.

Cicer. Oper. Vol. IV.

C

quidam e philosophis, & ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant: nec verum esse, ullam rationem disputare cum iis, qui nihil probarent: Antipatrumque Stoicum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant: nec definiri aiebant necesse esse, quid esset cognitio, aut perceptio, aut, si verbum e verbo volumus, comprehensio, quam *κατάληψιν* illi vocant: eosque, qui persuadere vel-
 lent, esse aliquid, quod comprehendere & percipi posset, inscienter facere dicebant, propterea quod nihil esset clarius *ἐναργεία*, ut Græci: (perspicuitatem, aut evidentiam nos, si placet, nominemus, fabricemurque, si opus erit, verba; ne hic sibi (me appellabat jocans) hoc licere putet soli.) sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa evidentia reperiri posse, nec ea, quæ tam clara essent, definienda censebant. Alii autem negabant se pro hac evidentia quidquam priores fuisse dicturos: sed ad ea, quæ contra dicerentur, dici oportere putabant; ne qui fallerentur. Plerique tamen
 18 p. 6. & definitiones ipsarum etiam evidentium rerum non
 a. improbant: & rem idoneam, de qua quæretur, & homines dignos, quibuscum differatur, putant. Philo autem, dum nova quædam commovet, quod ea sustinere vix poterat, quæ contra Academicorum pertinaciam dicebantur, & aperte mentitur, ut est reprehensus a patre Catulo, &, ut docuit Antiochus, in id ipsum se induit, quod timebat. Cum enim ita negaret quidquam esse, quod comprehendere posset (id enim volumus esse *κατάληπτόν* si illud esset, sicut Zeno definiret, tale visum (jam enim hoc pro *φαντασία* verbum satis hesterno sermone trivimus) visum igitur impressum, effectumque ex eo, unde esset, quale esse non posset, ex eo, unde non esset: id nos a Zenone definitum rectissime dicimus.

1 *κατάληπτόν*.

eimus. qui enim potest quidquam comprehendere, ut plane confidas, id perceptum, cognitumque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? hoc cum infirmat, tollitque Philo, iudicium tollit incogniti, & cogniti. ex quo efficitur, nihil posse comprehendere. ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo voluit evertere. Quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus.

Ordiamur igitur a sensibus. quorum ita clara 19
 iudicia, & certa sunt, ut si optio naturæ nostræ detur, & ab ea Deus aliquis requirat, contentane sit suis integris, incorruptisque sensibus, an postulet melius aliquid: non videam, quid quærat amplius. Neque vero hoc loco expectandum est, dum de remota inflexo, aut de collo columbæ respondeam. non enim is sum, qui, quidquid videtur, tale dicam esse, quale videatur. Epicurus hoc viderit, & multa alia. meo autem iudicio ita est maxima in sensibus veritas; si & sani sunt, & valentes, & omnia remonentur, quæ obstant, & impediunt. ita-
 b. que & lumen mutari sæpe volumus, & situs earum rerum, quas intuemur, & intervalla aut contrahimus, aut diducimus: multaque facimus usque eo, dum ad spectus ipse fidem faciat sui iudicii. quod idem sit in vocibus, in odore, in sapore: ut nemo sit nostrum, 2 qui in sensibus sui cuiusque generis iudicium requirat acutus. Adhibita vero exercita-
 20
 tione & arte, ut oculi pictura teneantur, & aures sensibus? Quam multa vident pictores in umbris, & in eminentia, quæ nos non videmus? quam multa, quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse ajunt, aut Andromacham, cum id nos ne suspice-

mur quidem. nihil necesse est de gustatu & odoratu loqui; in quibus intelligentia, etsi vitiosa, est quædam tamen. quid de tactu, & eo quidem, quem philosophi interiorem vocant, aut doloris, aut voluptatis? in quo Cyrenæici solo putant veri esse iudicium, quia sentiatur. Potestne igitur quisquam dicere, inter eum, qui doleat, & inter eum, qui in voluptate sit, nihil interesse? aut, ita qui sentiat, non apertissime insaniat? atqui qualia sunt hæc, quæ sensibus percipi dicimus; talia sequuntur ea, quæ non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus: ut hæc; illud est album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. animo jam hæc tenemus comprehensa, non sensibus. ille deinceps equus est, ille canis. cetera series deinde sequitur, maiora nectens, ut hæc, quæ quasi expletam rerum comprehensionem amplectuntur, si homo est, animal est mortale, ¹ rationis particeps. quo e genere nobis notitiæ rerum imprimuntur: sine quibus nec intelligi quidquam, nec quæri, aut disputari potest. Quod si essent falsæ notitiæ (*ἐννοιαὶ* enim notitias appellare tu videbare) si igitur essent hæc falsæ, aut ejusmodi visis impressæ, qualia visa a falsis discerni non possent: quo tandem his modo uteremur? quo modo autem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret, videremus? memoriæ quidem certe, quæ non modo philosophiam, sed omnis vitæ usum, omnesque artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquitur. quæ potest enim esse memoria falsorum? aut quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit, & tenet? ars vero quæ potest esse, nisi quæ non ex una, aut duabus, sed ex multis animi perceptionibus constat? ² quas si subtraxeris, qui distingues artificem ab inscio? non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus: sed cum alterum per-

¹ ratione.² quam.

cepta & comprehensa tenere videmus, alterum non item. cumque artium aliud ejusmodi genus sit, ut tantummodo animo rem cernat; aliud, ut moliantur aliquid & faciat: quomodo aut geometres cernere ea potest, quæ aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt: aut is, qui fidibus utitur, explere numeros, & conficere versus? quod idem in similibus quoque artibus continget: quarum omne opus est in faciendo atque agendo. Quid enim est, quod arte effici possit, nisi is, qui artem tractabit, multa perceperit? Maxime vero virtutum cognitio confirmat, percipi & comprehendere multa posse. in quibus solis inesse etiam scientiam dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque atque immutabilem esse censemus: itemque sapientiam, artem vivendi, quæ ipsa ex sese habeat constantiam. ea autem constantia si nihil habeat percepti, & cogniti, quæro, unde nata sit, & quomodo? Quæro etiam, ille vir bonus, qui statuit omnem cruciatum ³ perferre, intolerabili dolore lacerari potius, quam aut officium prodat, aut fidem, cur has sibi tam graves leges imposuerit, cum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogniti, constituti? Nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti æstimet æquitatem, & fidem, ut ejus conservandæ causa nullum supplicium recusset, nisi iis rebus assensus sit, quæ falsæ esse non possunt. Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, necne; quo modo primum obtinebit nomen sapientiæ? deinde quo modo suscipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur? cum vero dubitabit, quid extremum, & ultimum bonorum, ignorans, quo omnia referantur, qui poterit esse sapientia? Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum

³ perferri.

quid agere incipiat, sequatur: idque initium esse naturæ accommodatum. nam aliter appetitio, (eam enim esse volumus *δρῶν*) qua ad agendum impellimur, & id appetimus, quod est visum, moveri non potest. Illud autem, quod movet, prius oportet videri, eique credi: quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. Quo modo autem moveri animus ad appetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur, accommodatumne naturæ sit, an alienum? itemque, si, quid officii sui sit, non occurrit animo, nihil umquam omnino aget, ad nullam rem umquam impelletur, numquam movebitur. quod si aliquid aliquando acturus est, necesse est id ei verum, quod occurrit, videri. Quid quod, si ista vera sunt, ratio omnis tollitur, quasi quædam lux lumenque vitæ? tamenne in ista pravitate perstabitis? nam quærendi initium ratio attulit: quæ perfecit virtutem, cum esset ipsa ratio confirmata quærendo. quæstio autem, est appetitio cognitionis: quæstionisque finis, inventio. At nemo invenit falsa: nec ea, quæ incerta permanent, inventa esse possunt: sed, cum ea, quæ quasi involuta fuerunt, aperta sunt, tam inventa dicuntur. sic & initium quærendi, & exitus percipiendi & comprehendendi tenet. itaque argumenti conclusio, quæ est Græce *ἀπόδειξις*, ita definitur: Ratio, quæ ex rebus perceptis ad id, quod non percipiebatur, adducit. Quod si omnia visa ejusmodi essent, qualia isti dicunt, ut ea vel falsa esse possent, neque ea posset ulla notio discernere: quo modo quempiam aut conclusisse aliquid, aut invenisse diceremus? aut quæ esset conclusi argumenti fides? Ipsa autem philosophia, quæ rationibus progredi debet, quem habebit exitum? sapientiæ vero quid futurum est? quæ neque de se ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quæ philosophi vocant

δύμνα.

δύμνα: quorum nullum sine scelere prodi poterit. cum enim decretum proditur, lex veri restitue proditur. quo e vitio & amicitiarum prodiones, & rerum publicarum nasci solent. Non potest igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse, sapientique satis ¹ non sit, non esse falsum, sed etiam stabile, fixum, ratum esse debeat: quod movere nulla ratio queat. talia autem neque esse, neque videri possunt eorum ratione, qui illa visa, e quibus omnia decreta sunt nata, negant quidquam a falsis interesse. Ex hoc illud est natum, quod postulat Hortensius, ut id ipsum saltem perceptum a sapiente diceretis, nihil posse percipi. Sed Antipatro hoc idem postulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse unum tamen illud dicere percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat. nam tantum abesse dicebat, ut id consentaneum esset, ut maxime etiam repugnaret. qui enim negaret quidquam esse, quod perciperetur, eum nihil excipere. ita necesse esse, ne id ipsum quidem, quod exceptum non esset, comprehendere, & percipi ullo modo posse. Antiochus ad istum locum pressius videbatur accedere. quoniam enim id haberent Academici decretum (sentitis enim jam hoc me *δύμνα* dicere) nihil posse percipi, non debere eos in suo decreto, sicut in ceteris rebus, fluctuare, præsertim cum in eo summa consisteret. hanc enim esse regulam totius philosophiæ, constitutionem veri, falsi, cogniti, incogniti: quam rationem quoniam fusciperent, docereque vellent, quæ a quovis accipi oporteret, & quæ repudiari, certe hoc ipsum, ex quo omne veri, falsique iudicium esset, percipere eos debuissent. etenim duo esse hæc maxima in philosophia, iudicium veri, & finem bonorum, nec sapientem posse esse, qui aut cognoscendi ² initium ignoret, aut extremum

C 4

expe-

¹ Abest non.

² esse initium.

expetendi, ut, aut unde profiscatur, aut quo per-
 veniendum sit, nesciat. hæc autem habere dubia,
 neque his ita confidere, ut moveri non possint, ab-
 horrere a sapientia plurimum. Hoc igitur modo
 potius erat ab his postulandum, ut hoc unum sal-
 tem, percipi nihil posse, perceptum esse dicerent.
 Sed de inconstantia totius illorum sententiæ, si ulla
 sententia cujusquam esse potest nihil approbantis, est,
 IO ut opinor, dictum satis. Sequitur disputatio copiosa
 30 illa quidem, sed paullo abstrusior. habet enim ali-
 quantum a physicis: ut verear, ne maiorem lar-
 giar ei, qui contra dicturus est, libertatem, & li-
 centiam. nam quid eum facturum putem de abditis
 rebus, & obscuris, qui lucem eripere conetur?
 Sed disputari poterat subtiliter, quanto quasi artifi-
 cio natura fabricata esset primum animal omne:
 deinde hominem maxime: quæ vis esset in sensibus:
 quemadmodum? primo visa nos pellerent: deinde
 appetitio ab his pulsa sequeretur: tum ut sensus ad
 res percipiendas intenderemus. Mens enim ipsa,
 quæ sensuum fons est, atque etiam ipsa sensus est,
 naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus
 movetur; itaque alia visa sic arripit, ut his statim
 utatur; aliqua recondit: e quibus memoria oritur.
 cetera autem similitudinibus constituit: ex quibus
 efficiuntur notitiæ rerum: quas Græci tum *ἐννοίας*,
 tum *προλήψεις* vocant. eo cum accessit ratio, ar-
 gumentique conclusio, rerumque innumerabilium
 multitudo, tum & perceptio eorum omnium appa-
 ret, & eadem ratio perfecta his gradibus, ad sa-
 31 pientiam pervenit. Ad rerum igitur scientiam, vi-
 tæque constantiam aptissima cum sit mens hominis,
 amplectitur maxime cognitionem: & istam *κατά-
 ληψιν*, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimen-
 tes, comprehensionem dicemus, cum ipsam per se

amat

2 sic

3 prima

amat (nihil est enim ei veritatis luce dulcius) tum
 etiam propter usum. quocirca & sensibus utitur, &
 artes efficit, quasi sensus alteros: & usque eo philo-
 sophiam ipsam corroborat, ut virtutem efficiat, ex
 qua re una vita omnis apta sit. Ergo hi, qui ne-
 gant quidquam posse comprehendí, hæc ipsa eri-
 piunt vel instrumenta, vel ornamenta vitæ: vel po-
 tius etiam totam vitam evertunt funditus, ipsumque
 animal orbant animo: ut difficile sit de temeritate
 eorum, perinde ut causa postulat, dicere.

Nec vero satis constituere possum, quod sit eo-
 rum consilium, aut quid velint. Interdum enim cum
 adhibemus ad eos orationem huiusmodi: Si ea, quæ
 disputentur, vera non sint, tum omnia fore incer-
 ta: respondent: Quid ergo istud ad nos? num no-
 stra culpa est? naturam accusa, quæ in profundo
 veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit.
 Alii autem elegantius, qui etiam queruntur, quod
 eos insimulemus omnia incerta dicere: quantumque
 intersit inter incertum, & id, quod percipi non
 possit, docere conantur, eaque distinguere. Cum
 his igitur agamus, qui hæc distinguunt: illos, qui
 omnia sic incerta dicunt, ut, stellarum numerus, par,
 an impar sit, 3 quasi desperatos aliquos relinquamus.
 volunt enim (& hoc quidem vel maxime animad-
 vertebam vos moveri) probabile aliquid esse, &
 quasi verisimile, eaque se uti regula & in agenda
 vita, & in quærendo ac differendo. Quæ ista 4 re- II
 gula est, si notionem veri & falsi, propterea quod 33
 ea non possunt internosci, nullam habemus? nam,
 si habemus, interesse oportet, ut inter rectum, &
 pravum, sic inter verum, & falsum, si nihil interest,
 nulla regula est: nec potest is, cui est visio veri
 falsique communis, ullum habere iudicium, aut,
 ullam omnino veritatis notam. nam, cum dicunt,
 hoc se unum tollere, ut quidquam possit ita videri,

C 5

ut

3 nesciatur, quasi &c.

4 r. est veri & falsi, si &c.

ut non eodem modo falsum etiam ¹ possit videri, cetera autem concedere: faciunt pueriliter. quo enim omnia judicantur, sublato, reliqua se negant tollere. ut, si quis quem oculis privaverit, dicat, ea, quæ cerni possent, non se ei ademisse. ut enim illa oculis modo cognoscuntur, sic reliqua visis: sed propria veri, non communi veri, & falsi nota. Quam-

p. 10. obrem, siue tu probabilem visionem, siue ² probabilem, & quæ non impediatur, ut Carneades volebat, siue aliud quid proferes, quod sequare: ad visum illud, de quo agimus, tibi erit revertendum.

34 In eo autem, si erit communitas cum falso, nullum erit iudicium, quia proprium in communi signo notari non potest. sin autem commune nihil erit: habeo, quod volo. id enim quæro, quod ita mihi videatur verum, ut non possit idem falsum videri. simili in errore versantur, cum convicti, ac vi veritatis coacti, perspicua a perceptis volunt distinguere, & conantur ostendere, esse aliquid perspicui; verum illud quidem impressum in animo, atque mente, neque tamen id percipi, ac comprehendere posse. quo enim modo perspicue dixeris album esse aliquid, cum possit accidere, ut id, quod nigrum sit, album esse videatur? aut quo modo ista aut perspicua dicemus, aut menti impressa subtiliter, cum sit incertum, vere, inaniterve moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec sensus, neque perspicuum ullum relinquitur.

35 Ex hoc illud his usu venire solet, ut, quidquid dixerint, a quibusdam interrogentur: Ergo istuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irri- dentur. non enim urgent: ut coarguant, neminem ulla de re posse contendere, neque asseverare, sine aliqua ejus rei, quam sibi quisque placere dicit, certa, & propria nota. Quod est igitur istuc vestrum probabile? nam si, quod cuique occurrit, & primo

quasi

¹ p. ita videri.

² improbabilem.

quasi adspectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? sin ex circumspectione aliqua, & accurata consideratione, quod visum sit, id se dicent sequi; tamen exitum non habebunt. Primum quia ³⁶ his visis, inter quæ nihil interest, æqualiter omni-
bus abrogatur fides: deinde, cum dicant posse acci-
dere sapienti, ut, cum omnia fecerit, diligentissi-
meque circumspexerit, existat aliquid, quod &
verisimile videatur, & absit longissime a vero: quo
modo, si magna parte quidem (ut solent dicere) ad
verum ipsum, aut quam proxime accedant, confi-
dere sibi poterunt? ut enim confidant, notum his
esse debet insigne veri. quo obscuro & oppresso,
quod tandem verum sibi videbuntur attingere? Quid
autem tam absurde dici potest, quam cum ita lo-
quuntur? Est hoc quidem rei illius signum, aut
argumentum, & ea re id sequor: sed fieri potest,
ut id quod significatur, aut falsum sit, aut nihil sit
omnino. Sed de perceptione hactenus. si quis enim ¹²
ea, quæ dicta sunt, labefactare volet, facile, etiam
absentibus nobis, veritas se ipsa defendet.

His satis cognitis, quæ jam explicata sunt, ³⁷
nunc de assensione, atque approbatione, quam Græci
συγκατάθεσις vocant, pauca dicemus: non quo
non latus locus sit; sed paullo ante jacta sunt funda-
menta. nam cum vim, quæ esset in sensibus, expli-
cavimus, simul illud aperiebatur, comprehendere
multa, & percipi sensibus; quod fieri sine assen-
sione non potest. deinde cum inter inanimum, &
animal hoc maxime intersit, quod inanimum nihil
agit, animal agit aliquid, (nihil enim agens ne co-
gitari quidem potest quale sit) aut ei sensus adi-
mendus est: aut ea, quæ est in nostra sita pote-
state, reddenda assensio. At vero animus quodam ³⁸
modo eripitur his, quos neque sentire, neque assen-
tiri volunt. ut enim necesse est, lancem in libra,
ponderibus impositis, deprimi; sic animum per-
spicuis

ipicuis cedere. nam, quomodo non potest animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat: (Græci id *οικειον* appellant) sic non potest objectam rem perspicuam non approbare, quamquam, si illa, de quibus disputatum est, vera sunt, nihil attinet de assensione omnino loqui. qui enim quid percipit, assentitur statim. sed hæc etiam sequuntur, nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias rerum, nec artes: idque quod maximum est, ut sit aliquid in nostra potestate, in
 39 eo, qui rei nulli assentietur, non erit. Ubi igitur virtus, si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absurdum, vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quemquam, nisi assensione: hoc idem in virtute non esse: cuius omnis constantia, & firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, & quas approbavit: omninoque ante videri aliquid, quam agamus, necesse est: eique, quod visum sit, ¹ assentiamur. quare qui aut visum, aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e vita.

13 Nunc ea videamus, quæ contra ab his disputari solent. Sed prius potestis totius eorum rationis quasi fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum artem quandam de his, quæ visa dicimus, eorumque & vim, & genera definiunt: in his, quale sit id, quod percipi & comprehendere possit: totidem verbis, quot Stoici. deinde illa exponunt duo, quæ quasi contineant omnem hanc quæstionem: quæ ita videantur, ut etiam ² alia eodem modo videri possint, nec in his quidquam intersit, non posse eorum alia percipi, alia non percipi: nihil interesse autem, non modo si ex omni parte ejusdem modi sint, sed etiam si discerni non possint, quibus positus, unius argumenti conclusionem tota ab his causa comprehenditur. composita autem ea conclusio sic est: Eorum, quæ videntur, alia vera sunt, alia

¹ assentietur.² alia multa.

alia falsa: & quod falsum est, id percipi non potest: quod autem verum visum est, id omne tale est, ut ejusdem modi falsum etiam possit videri. Et, quæ b. visa sunt ejusmodi, ut in iis nihil intersit, non posse accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non possint. nullum igitur est visum, quod percipi possit. Quæ autem sumunt, ut concludant id, quod
 41 volunt: ex his duo sibi putant concedi. neque enim quisquam repugnat. ea sunt hæc: Quæ visa falsa sint, ea percipi non posse: & alterum, Inter quæ visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia ut non possint: reliqua vero multa & varia ratione defendunt. quæ sunt item duo: unum, eorum, quæ videantur, alia vera esse, alia falsa: alterum, omne visum, quod sit a vero, tale esse, quale etiam a falso possit esse. Hæc duo
 42 proposita non prætervolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant & diligentiam. dividunt enim in partes, & eas quidem magnas: primum in sensus: deinde in ea, quæ ducuntur a sensibus, & ab omni consuetudine, quam obscurari volunt. tum perveniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem, & conjectura ulla res percipi possit. Hæc autem universa concidunt etiam minutius. Ut enim de sensibus hesterni sermone vidistis, item faciunt de reliquis: in singulisque rebus, quas in minima dispartunt, volunt efficere, his omnibus, quæ visa sint, veris, adjuncta esse falsa, quæ a veris nihil differant: ea cum talia sint, nihil posse comprehendere.

Hanc ego subtilitatem, philosophia quidem di- 14
 gnissimam judico, sed ab eorum causa, qui ita disse- 43
 runt, remotissimam. definitiones enim, & partitiones, & horum luminibus utens oratio, tum similitudines dissimilitudinesque, & earum tenuis & acuta distinctio, fidentium est hominum; illa vera, & firma, & certa esse, quæ tumentur: non eorum, qui clament,

p. 12. clament, nihilo magis vera illa esse, quam falsa.
 a. quid enim agant, si, cum aliquid definierint, roget eos quispiam, num illa definitio possit in aliam ¹ rem transferri quamlibet: si posse dixerint: ² quid dicere habeant, cur illa vera definitio sit? si negaverint: fatendum sit, quoniam vel illa ³ vera definitio transferri non possit in falsum; ⁴ quod ea definitione explicetur, id percipi posse: quod minime illi videntur.
 44 lunt. eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent, ea, de quibus differant, se dilucide perspicere, nec ulla communione visorum impediri: comprehendere ea se posse fatebuntur. sin autem negabunt vera visa a falsis posse distingui, qui poterunt longius progredi? occurreret enim, sicut occursum est. nam concludi argumentum non potest, nisi his, quæ ad concludendum sumta erunt, ita probatis, ut falsa ejusdem modi nulla possint esse. ergo si, rebus comprehensis & perceptis, ⁵ nisi & progressa ratio hoc efficiet, nihil posse comprehendere: quid potest reperiri, quod ipsum sibi repugnet magis? cumque ipsa natura accuratæ orationis hoc profiteatur, se aliquid patefacturam, quod non appareat, et, quo id facilius assequatur, adhibituram & sensus, & ea, quæ perspicua sint: qualis est istorum oratio, qui omnia non tam esse, quam videri volunt? Maxime autem convincuntur, cum hæc duo pro congruentibus sumunt, tam vehementer repugnantia: primum esse quædam falsa visa: quod cum volunt, declarant quædam esse vera: deinde, inter falsa visa, & vera nihil interesse. At primum sumferas, tamquam interesset. ita priori posterius, posteriori superius ⁶ non jungitur.

45 Sed progrediamur longius, & ita agamus, ut
 b. nihil nobis assentati esse videamur: quæque ab his dicuntur, sic persequamur, ut nihil in præteritis relinqua-

¹ Abest rem. ² quid enim, ³ veri. ⁴ vel quod.
⁵ visa. ⁶ conjungitur.

linquamus. Primum igitur perspicuitas illa, quam diximus, satis magnam habet vim, ut ipsa per sese, ea, quæ sint, nobis, ita ut sint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perspicuis firmitus, & constantius, majore quadam opus est vel arte, vel diligentia, ne ab iis, quæ clara sint ipsa per sese, quasi præstigiis quibusdam, & captionibus depellamur. Nam, qui voluit subvenire erroribus Epicurus, iis, qui videntur conturbare veri cognitionem, dixitque sapientis esse, opinionem a perspicuitate sejungere: ⁷ nihil profecit. ipsius enim opinionis errorem nullo modo sustulit. Quamobrem cum duæ causæ ⁸ perspicuis, & evidentibus rebus adversentur: auxilia totidem sunt contra comparanda. adversatur enim primum, quod parum desigunt animos, & intendunt in ea, quæ perspicua sunt, ut, quanta luce ea circumfusa sint, possint agnoscere: alterum est, quod fallacibus, & captiosis interrogationibus circumscripti atque decepti quidam, cum eas dissolvere non possunt, desciscunt a veritate. oportet igitur & ea, quæ pro perspicuitate responderi possunt, in promptu habere, de quibus jam diximus: & esse armatos, ut occurrere possimus interrogationibus eorum, captionesque discutere. quod deinceps facere constitui. Exponam igitur generatim argumenta eorum, quoniam ipsi etiam illa solent non confuse loqui. Primum conantur ostendere, multa posse videri esse, quæ omnino nulla ⁹ sint, cum animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quæ nullæ sint, ut iis, quæ sint. Nam cum dicatis, inquit, visa quædam mitti a deo, velut ea, quæ in ¹⁰ somnis videantur, quæque oraculis, auspiciis, extis declarentur: (hæc enim ajunt probari ¹¹ Stoicis, quos contra disputant) quærunt, quo nam modo, falsa visa quæ sint, ea deus efficere possit probabilia: quæ autem plane proxime ad verum

⁷ nihil facit. ⁸ sunt. ⁹ somniis. ¹⁰ a Stoicis.

rum accedant, efficere non possit? aut, si ea quoque possit; cur illa non possit, quæ perdifficiliter, internoscantur tamen? et, si hæc, cur non inter
 48 quæ nihil sit omnino? Deinde, cum mens moveatur ipsa per sese, ut & ea declarant, quæ cogitatione depingimus, & ea, quæ vel furiosis, vel dormientibus videntur, nonne, inquit, verisimile sit, sic etiam mentem moveri, ut non modo¹ non internoscat, visa vera illa sint, anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnino? ut si qui tremere & exalbescere vel ipsi per se, motu mentis aliquo, vel objecta terribili re extrinsecus, ² nihil esset, qui distingueretur tremor ille & pallor, ³ neque quidquam interesset inter intestinum & oblatum. Postremo si nulla visa sunt probabilia, quæ falsa sint, alia ratio est. sin autem sunt: cur non etiam, quæ non facile internoscantur? cur non ut plane nihil intersit? præsertim cum ⁴ ipsi dicatis, sapientem in furore sustinere se ab omni assensu, quia nulla in visis distinctio appareat.

16 Ad has omnes visiones inanes Antiochus ⁵ quidem permulta dicebat, & erat de hac una re unius
 49 diei disputatio. mihi autem non idem faciendum puto: sed ipsa capita dicenda: & primum quidem hoc reprehendendum, quod captiosissimo genere interrogationis utuntur: quod genus minime in philosophia probari solet, cum aliquid minutatim, & gradatim additur, aut demitur. Soritas hos vocant, qui acervum efficiunt uno addito grano: vitiosum sane, & captiosum genus. sic enim adscenditis: si tale visum objectum est a deo dormienti, ut probabile sit, cur non etiam ut valde verisimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero internoscatur? deinde, ut ne internoscatur quidem? postremo

1 Abest non.

2 nihil ut.

3 neque ut.

4 Abest ipsi.

5 quidem et.

mo ut nihil inter hoc & illud intersit? Huc si perveneris, me tibi primum quidque concedente: meum vitium fuerit. sin ipse tua sponte processeris: tuum. Quis enim tibi dederit, aut omnia deum posse, ⁵⁰ aut ita facturum esse, si possit? Quomodo autem sumis, ut, si quid cui simile esse possit, sequatur, ut etiam internosci difficiliter possit? deinde, ut ne internosci quidem? postremo, ut ⁶ eadem sint? ut, si lupi canibus similes: eosdem dices ad extremum. Et quidem honestis similia sunt quædam non honesta, & bonis non bona, & artificiosis minime artificiosa. quid dubitamus igitur affirmare, nihil inter hæc interesse? Ne repugnantia quidem videmus? nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri possit. at si efficere, ut inter visa differentium generum nihil interesset: reperirentur quæ & in suo genere essent, & in alieno. Quod ⁵¹ fieri qui potest? omnium deinde inanum visorum una depulsio est, sive illa cogitatione informantur, quod fieri solere concedimus; sive in quiete, sive per vinum, sive per insaniam. nam ab omnibus ejusdem modi visis perspicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dicemus. Quis enim, cum sibi fingit aliquid, & cogitatione depingit, non, simul ac se ipse commovet, atque ad se revocavit, sentit quid intersit inter perspicua, & inania? Eadem ratio est somniorum. num censeres Ennium, cum in hortis cum Ser. Galba, vicino suo, ambulavisset, dixisse, visus sum mihi cum Galba ambulare? At, cum somniavit, ita narravit:

Visus Homerus adesse poeta.

Idemque in Epicharmo;

Nam videbar somniare me esse ego esse mortuum.

Itaque, simul ut experrecti sumus, visa illa contemplamur: neque ita habemus, ut ea, quæ in foro ⁵² gessimus.

6 idem sit.

17 gessimus. At enim dum videntur, eadem est in
 52 somnis¹ species horum & eorum, quæ vigilantes
 videmus. Plurimum interest. sed id omittamus.
 illud enim dicimus, non eandem esse vim, neque
 integritatem dormientium, & vigilantium, nec men-
 te, nec sensu. Ne vinolenti quidem quæ faciunt,
 eadem approbatione faciunt, qua sobrii: dubitant,
 hæsitant, revocant se interdum, iisque, quæ viden-
 tur, imbecillius assentiuntur: cumque edormive-
 runt, illa visa quam levia fuerint, intelligunt.
 quod idem contingit insanis; ut & incipientes fu-
 rere, sentiant, & dicant, aliquid, quod non sit, id
 videri sibi: et, cum relaxentur, sentiant, atque illa
 dicant Alemæonis;

*Sed mihi neutiquam cor consentit cum oculorum
 aspectu.*

53 At enim ipse sapiens sustinet se in furore, ne appro-
 bet falsa pro veris. Et alias quidem sæpe, si aut
 in sensibus ipsius est aliqua forte gravitas, aut tar-
 ditas, aut obscuriora sunt quæ videntur, aut a per-
 spiciendo temporis brevitate excluditur. quamquam
 totum hoc, sapientem aliquando sustinere assensio-
 nem, contra vos est. si enim inter visa nihil interes-
 set, aut semper sustineret, aut numquam. Sed ex
 hoc genere toto perspicere potest levitas orationis eo-
 rum, qui omnia cupiunt confundere. Quærimus
 gravitatis, constantiæ, firmitatis, sapientiæ judi-
 cium: utimur exemplis somniantium, furiosorum,
 ebriosorum. illud attendimus in hoc omni genere,
 quam inconstanter loquamur. non enim proferre-
 mus vino, aut somno oppressos, aut mente captos,
 tam absurde, ut cum diceremus interesse inter vigi-
 b. lantium visa, & sobriorum, & sanorum, & eorum
 54 qui essent aliter affecti: tum nihil interesse. Ne hoc
 quidem cernunt, omnia se reddere incerta, quod
 nolunt. ea dico incerta, quæ ἀδύλα Græci. Si
 enim

¹ sp. eorum, quæ.

enim res se ita habeant, ut nihil intersit, utrum ita
 cui videatur, ut insano, an sano: cui possit explo-
 ratum esse de sua sanitate? quod velle efficere, non
 mediocris² insaniæ est. Similitudines vero aut ge-
 minorum, aut signorum annulis impressorum, pue-
 riliter consectantur. quis enim nostrum similitudines
 negat esse, cum eæ plurimis in rebus appareant?
 sed, si satis est ad tollendam cognitionem, similia
 esse multa multorum: cur eo non estis contenti,
 præsertim concedentibus nobis? & cur id potius
 contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non
 suo quidque genere sit tale, quale est? nec sit in
 duobus aut pluribus nulla re differens ulla commu-
 nitas? ut sibi sint & ova ovorum, & apes apium
 simillimæ. Quid pugnas igitur? aut quid tibi vis
 in geminis? conceditur enim similes esse: quo 55
 contentus esse potueras. tu autem vis eosdem plane
 esse, non similes. quod fieri nullo modo potest.
 Dein confugis ad physicos eos, qui maxime in Aca-
 demia iridentur: a quibus ne tu quidem jam te
 abstinebis: & ais Democritum dicere, innumerabiles
 esse mundos, & quidem sic quosdam inter se non so-
 lum similes, sed undique perfecte, & absolute ita
 pares, ut inter eos nihil prorsus intersit, & eos qui-
 dem innumerabiles: itemque homines. deinde po-
 stulas, ut, si mundus ita sit par alteri mundo, ut
 inter eos ne minimum quidem intersit, concedatur
 tibi, ut in hoc quoque nostro mundo aliquid alicui
 par sit, ut nihil differat, nihil intersit. cur enim,
 inquires, cum ex illis individuis, unde omnia De-
 mocritus gigni affirmat, in reliquis mundis, & in
 his quidem innumerabilibus innumerabiles Q. Lu- p. 15.
 tatii Catuli non modo possint esse, sed etiam sint, 2.
 in hoc tanto mundo Catulus alter non possit effici?
 Primum quidem me ad Democritum vocas, cui non 18
 assentior: potiusque³ refello, propter id, quod di- 56
 lucide

D 2

² insania.

³ refellam.

lucide docetur a politioribus physicis, singularum rerum singulas proprietates esse. fac enim antiquos illos Servilios, qui gemini fuerunt, tam similes, quam dicuntur: num censes etiam eosdem fuisse? non cognoscebantur foris: at domi. non ab alienis: at a suis. An non videmus, hoc usu venire, ut quos numquam putassemus a nobis internosci posse, eos, consuetudine adhibita, tam facile internosceremus, uti ne minimum quidem ¹ similes videremur?

57 tur? Hic, pugnare licet, non repugnabo: quin etiam concedam, illum ipsum sapientem, de quo omnis hic sermo est, cum ei res similes occurrant, quas non habeat denotatas, retenturum assensum, nec umquam ulli viso assensurum, nisi quod tale fuerit, quale falsum esse non possit. Sed ad ceteras res habet quandam artem, qua vera a falsis possit distinguere: & ad similitudines istas usus adhibendus est, ut mater geminos internoscit consuetudine oculorum: sic tu internoscis, si assueveris. Videsne, ut in proverbio sit ovorum inter se similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complures (salvis rebus illis) qui gallinas alere permultas quæstus causa solerent. hi cum ovum inspexerant, quæ id gallina peperisset, dicere solebant. neque id est contra

58 nos. Nam nobis satis est, ova illa internoscere. nihil enim magis assentiri potest, hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. habeo enim regulam, ut talia visa vera judicem, qualia falsa esse non ² possint. ab hac mihi non licet transversum, ut ajunt, digitum discedere, ne confundam omnia.

b. Veri enim & falsi non modo cognitio, sed & natura tollitur, si nihil erit, quod intersit: ut etiam illud absurdum sit, quod interdum soletis dicere, cum visa in animos imprimantur, non vos id dicere, inter ipsas impressiones nihil interesse, sed inter species, & quasdam formas eorum. Quasi vero

¹ similes esse.² possint.

non specie visa judicentur: quæ fidem nullam habebunt, sublata veri & falsi nota. Illud vero perab. 59
furdum, quod dicitis, probabilia vos sequi, si re nulla impediamini. Primum qui potestis non impediri, cum a veris falsa non distent? deinde quod judicium est veri, cum sit commune falsi? Ex his illa necessario nata est ἐποχή, id est assensionis retentio: in qua melius sibi constitit Arcesilas, si vera sunt, quæ de Carneade nonnulli existimant. si enim percipi nihil potest, quod utrique visum est: tollendus assensus est. Quid enim est tam futile, quam quidquam approbare non cognitum? Carneadem autem etiam heri audiebamus, solitum esse delabi interdum, ut diceret, opinaturum, id est, peccaturum esse sapientem. Mihi porro non tam certum est, esse aliquid, quod comprehendere possit, de quo jam nimium etiam diu disputo, quam sapientem nihil opinari, id est, numquam assentiri rei vel falsæ, vel incognitæ. Restat illud, quod dicunt, veri 60
inveniendi causa contra omnia dici oportere, & pro omnibus. Volo igitur videre, quid invenerint. Non solemus, inquit, ostendere. Quæ sunt tandem ista mysteria? aut cur celatis, quasi turpe aliquid, sententiam vestram? Ut, qui audient, inquit, ratione potius, quam auctoritate ducantur. Quid si ³ utroque? num pejus est? unum tamen illud non celant, nihil esse, quod percipi possit. an in eo auctoritas nihil obest? mihi quidem videtur vel plurimum. quis enim ista tam aperte, perspicueque & perversa, & falsa secutus esset, nisi tanta in Arcesila, p. 16.
multo etiam major in Carneade & copia rerum, & ^a dicendi vis fuisset?

Hæc ⁴ Antiochus fere & Alexandria tum, & 19
multis annis post, multo etiam asseverantius in Syria, cum esset mecum paullo ante quam ⁵ est mortuus. Sed jam confirmata causa, te, hominem ami- 61

D 3

cissimum,

³ utrumque.⁴ Antonius.⁵ esset.

cissimum, (me autem appellabat) & aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere: Tunc, cum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum dissentientem commoveris, eam philosophiam sequere, quæ confundit vera cum falsis, spoliat nos iudicio, privat approbatione, omnibus orbat sensibus? Et Cimmeriis quidem, quibus ad spectum solis sive deus aliquis, sive natura ademerat, sive ejus loci, quem incolebant, situs, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat, isti autem, quos tu probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis ad ¹ dispiendum reliquerunt, quos si sequamur, iis vinculis sumus adstricti, ut

⁶² nos commovere nequeamus. Sublata enim assensione, omnem & motum animorum, & actionem rerum sustulerunt. quod non modo recte fieri, sed omnino fieri non potest. provide etiam, ne uni tibi istam sententiam minime liceat defendere. an tu, cum res occultissimas aperueris, in lucemque protuleris, juratusque dixeris, ea te comperisse: quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveram: negabis esse rem ullam, quæ cognosci, comprehendì, percipi possit? vide, quæso, etiam atque etiam, ne illarum quoque rerum pulcherrimarum a te ipso

⁶³ minuat auctoritas. Quæ cum dixisset ille, finem

^b fecit. Hortensius autem vehementer admirans, (quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus sæpe tolleret, nec mirum. nam numquam arbitror contra Academiam dictum esse subtilius) me quoque, jocansne, an ita sentiens, (non enim satis intelligebam) coepit hortari, ut sententia desisterem. Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli oratio flexit, quæ est habita memoriter, accurate, copiose: taceo, neque te, quominus, si tibi ita videatur, sententiam mutes, deterrendum puto. illud vero non censuerim, ut ejus

¹ adspiciendum.

auctoritate moveare. tantum enim ² non te modo monuit, inquit, arridens, ut caveres, ne quis improbus tribunus plebis, quorum vides quanta copia semper futura sit, arriperet te, & in concione quæreret, qui tibi constares, cum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. Hoc, quæso, ne te terreat. de causâ autem ipsa malim quidem te ab hoc dissentire. sin cesseris, non magnopere mirabor. memini enim Antiochum ipsum, cum annos multos talia sensisset, simul ac visum sit, sententia destitisse. Hæc cum dixisset Catulus: me omnes intueri.

Tum ego non minus commotus, quam soleo ⁶⁴ in causis majoribus, hujusmodi ³ quadam oratione ²⁰ sum exorsus: Me, Catule, oratio Luculli de ipsa re ita movit, ut docti hominis, & copiosi, & parati, & nihil prætereuntis eorum, quæ pro illa causa dici possent, non tamen ut ei respondere posse diffiderem. auctoritas autem tanta plane me movebat, nisi tu opposuisses non minorem tuam. aggrediar, igitur, si pauca ante quasi de fama mea dixerò. Ego ⁶⁵ enim si aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi, ad hanc potissimum philosophiam me applicavi; non modo stultitiam meam, sed etiam mores, & naturam condemnandam puto. nam, si in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coërcetur: ego de omni statu, consilioque ^{p. 17.} totius vitæ aut certare cum aliis pugnaciter, aut ^{a.} frustrari cum aliis, tum etiam me ipsum velim? Itaque, nisi ineptum putarem, in tali disputatione id facere, quod, cum de republica disceptatur, fieri interdum solet: jurarem per Jovem, deosque penates, me & ardere studio veri reperiendi, & ea sentire, quæ dicerem. Qui enim possum non cupere ⁶⁶ verum invenire, cum gaudeam, si simile veri quid invenerim? sed, ut hoc pulcherrimum esse judi-

D 4

cem,

² te non modo.

³ quasi.

cem, vera videre: sic, pro veris probare falsa, turpissimum est. nec tamen ego is sum, qui nihil umquam falsi approbem, qui nunquam assentiar, qui nihil opiner: sed quærimus de sapiente. ego vero ipse & magnus quidem sum opinator (non enim sum sapiens) & meas cogitationes sic dirigo, non ad illam parvulam Cynosuram,

Quæ fidunt duce nocturna Phœnices in alto,

ut ait Aratus, coque directius gubernant, quod eam tenent,

Quæ cursu interiore, brevi convertitur orbe:

sed ad Helicen, & clarissimos Septemtriones, id est, rationes has, latiore specie, non ad tenue elimatas: eo fit, ut errem, & vager latius. sed non de me, ut dixi, sed de sapiente quæritur. visa enim ista cum acriter mentem, sensumve pepulerunt, accipio, hisque interdum etiam assentior, nec percipio tamen. nihil enim arbitror posse percipi. non sum sapiens. itaque visis cedo, neque possum resistere. sapientis autem hanc censet Arcefilas vim esse maximam, Zenoni assentiens, cavere ne capiatur: ne fallatur, videre. nihil est enim ab ea cogitatione, quam habemus de gravitate sapientis, errore, levitate, temeritate diiunctius. Quid igitur loquar de firmitate sapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. quod quoniam a te probatur (ut præpostere tecum agam, mox referam me ad ordinem) hæc primum conclusio, quam habet

21 vim, considera. Si ulli rei sapiens assentietur umquam, aliquando etiam opinabitur. numquam autem opinabitur: nulli igitur rei assentietur. hanc conclusionem Arcefilas¹ probabat: confirmabat enim & primum, & secundum. Carneades nonnumquam secundum illud dabat assentiri aliquando. ita sequebatur etiam opinari: quod tu non vis, & recte,

ut

¹ probat.

ut mihi videris. Sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum, falsum esse & Stoici dicunt, & eorum adstipulator Antiochus. posse enim eum falsa a veris, & quæ non² possint percipi, ab iis, quæ possint, distinguere. Nobis⁶⁸ autem primum, etiamsi quid percipi possit, tamen ipsa consuetudo assentiendi, periculosa esse videtur & lubrica. quamobrem cum tam vitiosum esse constet, assentiri quidquam aut falsum, aut incognitum: sustinenda est potius omnis assensio, ne præcipitet, si temere processerit. ita enim finitima sunt falsa veris, eaque quæ percipi³ non possunt⁴ ab iis, quæ possunt, (si modo ea sunt quædam: jam enim videbimus) ut⁵ tam præcipientem in locum non debeat se sapiens committere. sin autem, omnino nihil esse, quod percipi possit, a me sumfero, et, quod tu mihi das, accepero, sapientem nihil opinari: effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum: ut tibi videndum sit, idne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. neutrum, inquires, illorum. nitamur igitur, nihil posse percipi. etenim de eo omnis est controversia.

Sed prius pauca cum Antiocho: qui hæc ipsa,²² quæ a me defenduntur, & didicit apud Philonem tam diu, ut constaret, diutius didicisse neminem,⁶⁹ & scripsit de his rebus acutissime, & idem hæc p. 18. non acrius accusavit in senectute, quam antea defen-

²

senstaverat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit: tamen inconstantia levatur auctoritas. Quis, inquam, enim iste dies illuxerit, quæro, qui illi ostenderit eam, quam multos annos esse negavisset, veri & falsi notam. excogitavit aliquid: eadem dicit, quæ Stoici: poenituit eum illa sensisse. cur non se transtulit ad alios, & maxime ad Stoicos? eorum enim erat propria ista dissensio. quid? eum Mnesar-

D 5

chi

² possunt.

³ Absent non.

⁴ Absunt ab iis, q. p.

⁵ tamen.

chi poenitebat? quid? Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. numquam a Philone discessit, nisi posteaquam ipse coepit, qui se audirent, habere. Unde autem subito vetus Academia revocata est? nominis dignitatem videtur, cum a re ipsa descisceret, retinere voluisse; quod erant, qui illum gloriae causa facerent sperare, etiam fore, ut ii, qui se sequerentur, Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non potuisse sustinere concursum omnium philosophorum. etenim de ceteris sunt inter illos nonnulla communia: hæc Academicorum est una sententia, quam reliquorum philosophorum nemo probet. itaque cessit. & ut ii, qui sub Novis solem non ferunt: item ille, cum æstualet, veterum, ut Moenianorum, sic Academicorum umbram secutus est. Quoque solebat uti argumento tum, cum ei placebat, nihil posse percipi, cum quæreret, Dionysius ille Heracleotes, utrum comprehendisset certa illa nota, qua assentiri dicitis oportere, illudne, quod multos annos tenuisset, Zenonique magistro credidisset, honestum quod esset, id bonum solum esse; an quod postea defensitavisset, honesti inane nomen esse, voluptatem esse summum bonum: qui ex illius commutata sententia docere vellet, nihil ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso, is curavit, quod argumentum ex Dionysio ipse summisset, ex eo ceteri fumerent. Sed cum hoc alio loco plura, nunc ad ea, quæ a te, Luculle, dicta sunt:

Et primum quod initio dixisti, videamus, quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros viros, sed tamen populares aliquos nominare. illi cum res non bonas tractent, similes bonorum videri volunt. nos autem dicimus, ea nobis videri, quæ vosmetipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Ana-

xagoras

1 hæc,

xagoras nivem nigram dixit esse. ferres me, si ego idem dicerem? tu, ne si dubitarem quidem. at quis est hic? num sophistes? sic enim² appellantur ii, qui ostentationis, aut quæstus causa philosophantur. maxima fuit & gravitatis & ingenii gloria. Quid loquar de Democrito? quem cum eo conferre possumus non modo ingenii magnitudine, sed etiam animi? qui ita sit ausus ordiri. Hæc loquor de universis. nihil excipit, de quo non profiteatur. quid enim esse potest extra universa? quis hunc philosophum non anteponit Cleanthi, Chrysippo, reliquisque inferioris ætatis? qui mihi cum illo collati, quintæ classis videntur. atque is non hoc dicit, quod nos, qui veri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus: ille verum esse plane negat: esse sensus quidem non obscuros dicit, nec tenebricosos: (sic enim appellat eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus initio libri, qui est de natura.) Nego, inquit, scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus: ne idipsum quidem³ nescire, an scire: nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit. Fure tibi Empedocles videtur: at mihi dignissimum rebus iis, de quibus loquitur, sonum fundere. num ergo is excæcat nos, aut orbat sensibus, si parum magnam vim censet in iis esse ad ea, quæ sub eos subjecta sunt, judicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quamquam versibus, sed tamen illis versibus increpant eorum arrogantiam, quasi irati, qui cum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab his ajebas removendum Socratem & Platonem. cur? an de ullis certius possum dicere? vixisse cum his equidem videor: ita multi sermones perscripti sunt, e quibus dubitari non possit, quin Socrati nihil sit visum sciri posse. exceptit unum tantum, scire se, nihil se scire: nihil amplius. Quid dicam de Platone? qui certe tam multis libris hæc perse-

2 appellabantur.

3 nescire, scire nos,

persecutus non esset, nisi probavisset. ironiam enim alterius, perpetuam praesertim, nulla fuit ratio persequi. Videor ne tibi, non ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari numquam, nisi clarum, nisi nobilem? Atqui habebam molestos vobis, sed minutos, Stilponem, Diodorum, Alexinum: quorum sunt contorta & aculeata quaedam sophismata. sic enim appellantur fallaces conclusivculæ. Sed quid eos colligam, cum habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum Stoicorum? quam multa ille contra sensus, quam multa contra omnia, quæ in consuetudine probantur, dissolvit: idem mihi quidem non videtur: sed dissolverit sane. certe tam multa non collegisset, quæ nos fallerent probabilitate magna, nisi videret, his resisti non facile posse. Quid Cyrenæi videntur? minime contenti philosophi: qui negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus: ea se sola percipere, quæ tactu intimo sentiant, ut dolorem, ut voluptatem: neque se, quo quid colore, aut quo sono sit, scire, sed tantum sentire, affici se quodammodo.

Satis multa de auctoribus. quamquam ex me quæsieras, nonne putarem post illos veteres, tot sæculis, inveniri verum potuisse, tot ingeniis, tantisque studiis quærentibus. Quid inventum sit, paullo post videro, te ipso quoque iudice. Arcesilam vero non obtestandi causa cum Zenone pugnavisse, sed verum invenire voluisse, sic intelligitur. Nemo, inquam, superiorum non modo expresse rat, sed ne dixerat quidem, posse hominem nihil opinari: nec solum posse, sed ita necesse esse sapienti. visa est Arcesilæ cum vera sententia, tum honesta, & digna sapiente. quæsit de Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quidquam posset sapiens, nec opinari sapientis esset. Ille, credo, Nihil opinatur; quoniam esset, quod percipi posset. Quid ergo id esset? Visum, credo. Quale igitur visum? tum illum

illum ita definitivisse, ex eo, quod esset, sicut esset impressum, et signatum, et effectum. Post requisitum, etiamne, si ejusmodi esset visum verum, quale vel falsum. Hic Zenonem vidisse acute, nulum esse visum, quod percipi posset, si id tale esset ab eo, quod est, ut ejusdemmodi ab eo, quod non est, posset esse. Recte consensit Arcesilas; ad definitionem additum. neque enim falsum percipi posse, neque verum, si esset tale, quale vel falsum. Incubuit autem in eas disputationes, ut doceret, nulum tale esse visum a vero, ut non ejusdemmodi etiam a falso possit esse. Hæc autem est una contentio, quæ adhuc permanserit. nam illud; nulli rei assensurum esse sapientem, nihil ad hanc controversiam pertinebat. licebat enim nihil percipere, & tamen opinari: quod a Carneade dicitur probatum. Equidem Clitomacho plus, quam Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc magis ab eo disputatum, quam probatum puto. Sed id omittamus. Illud certe, opinacione, & perceptione sublatâ, sequitur omnium assensuum retentio: ut, si ostendero, nihil posse percipi, tu concedas numquam assensurum esse.

Quid ergo est, quod percipi possit, si ne sensus quidem vera nuntiant? quos tu, Luculle, communi loco defendis. quod ne id facere posses, idcirco heri, non necessario loco contra sensus tam multa dixeram: tu autem te negas infracto remo, neque columbæ collo commoveri. primum cur? nam & in remo sentio non esse id, quod videatur: & in columba plures videri colores, nec esse plus uno. deinde nihilne præterea diximus? maneat illa omnia: lacerat ista causa; veraces suos esse sensus dicit. Igitur semper auctorem habes eum, qui magno suo peri-

1 effectum.
2 Abest vel.
3 ejusmodi.

4 possit.
5 et eum.

periculo causam agat. eo enim rem¹ demittit Epicurus, si unus sensus semel in vita mentitus sit, nulli
 80 umquam esse credendum. Hoc est verum esse, con-
 fidere suis testibus, & importune insistere. Itaque
 Timagoras Epicureus negat sibi umquam, cum oculo
 torfisset, duas ex lucerna flammulas esse visas.
 opinionis enim esse mendacium, non oculorum.
 quasi quæretur, quid sit, non quid videatur. Sed
 hic quidem majorum similis. Tu vero, qui visa
 sensibus alia vera dicas esse, alia falsa: qui ea distin-
 guis? desine, quæso, communibus locis. domi no-
 bis ista nascuntur. Si quis deus te interroget, san-
 nis modo, & integris sensibus, num amplius quid
 desideras? quid respondeas? Utinam quidem ro-
 get! audias, quam nobiscum male² egerit. ut enim
 vera videamus, quam longe³ videmus? Ego Ca-
 90 tuli Cumanam ex hoc loco regionem video, Pom-
 pejanum non cerno: neque quidquam interjectum
 est, quod obstat: Sed intendi longius acies non
 potest. O præclarum prospectum! Puteolos vide-
 mus: at familiarem nostrum Avianum fortasse in
 81 porticu Neptuni ambulanti, non videmus. At
 ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, mille
 & octoginta stadia quod abesset, videbat: quædam
 volucres longius. Responderem igitur audacter isti
 vestro deo, me plane his oculis non esse conten-
 tum. Dicit me acius videre, quam ullos pisces
 fortasse; qui neque videntur a nobis, & nunc qui-
 dem sub oculis sunt: neque ipsi nos suspicere pos-
 sunt. Ergo ut illis aqua, sic nobis aer crassus offun-
 ditur. At amplius non desideramus. Quid? tal-
 pam? ⁴ non desiderare lumen putas? neque tam
 quereretur cum deo, quod parum longe, quam quod
 falsum videret. videsne navem illam. stare nobis vi-
 detur: at iis, qui in navi sunt, moveri hæc villa.

quære

1 dimittit.
 2 egerint.

3 videbimus.
 4 num.

quære rationem, cur ita videatur: quam ut maxime
 inveneris, quod haud scio, an non possis: non tu
 verum testem habere, sed eum non sine causa falsum
 testimonium dicere ostenderis. Quid ego de navi? ²⁶
 vidi enim a te remum contemni. majora fortasse ⁸²
 quæris. quid potest esse sole majus? quem mathe-
 matici amplius duodeviginti partibus confirmant ma-
 jorem esse, quam terram. quantulus nobis videtur?
 mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse
 putat etiam minorem esse eum, quam videatur, sed
 non multo. ne majorem quidem multo putat esse,
 vel tantum esse, quantus videatur: ut oculi aut ni-
 hil mentiantur, aut non multum mentiantur. Ubi
 igitur illud est, SEMEL? Sed ab hoc credulo, qui ^{p. 21.}
 numquam sensus mentiri putat, discedamus: qui ne ^{a.}
 nunc quidem, cum ille sol, qui tanta incitatione
 fertur, ut, celeritas ejus quanta sit, ne cogitari qui-
 dem possit, tamen nobis stare videatur. Sed, ut mi-
 nuam controversiam: videte, quæso, quam in par- ⁸³
 vulis sitis. Quattuor sunt capita, quæ ⁵ concludant,
 nihil esse, quod nosci, percipi, comprehendi possit;
 de quo hæc tota quæstio est. e quibus primum est,
 esse aliquod visum falsum: secundum, non posse
 id percipi: tertium, inter quæ visa nihil intersit,
 fieri non posse, ut eorum alia percipi possint, alia
 non possint: quartum, nullum esse visum verum a
 sensu profectum, cui non appositum sit visum aliud,
 quod ab eo nihil intersit, quodque percipi non possit.
 Horum quattuor capitum secundum, & tertium,
 omnes concedunt. primum Epicurus non dat. vos,
 quibuscum res est, id quoque conceditis. omnis pug-
 na de quarto est. Qui igitur P. Servilium Gemi- ⁸⁴
 num videbat, si Quintum se videre putabat, inci-
 debat in ejusmodi visum, quod percipi non posset:
 quia nulla nota verum distinguebatur a falso: qua
 distinctione sublata, quam haberet in ⁶ C. Cotta, qui
 bis

5 concludunt.

6 M.

bis cum Gemino consul fuit, agnoscendo ejusmodi notam, quæ falsa esse non¹ posset? Negas tantam similitudinem in rerum natura esse. Pugnas omnino, sed cum adversario facili. ne sit sane. videri certe potest. fallit igitur sensum: & si una sefellerit similitudo, dubia omnia reddiderit. sublato enim iudicio illo, quo oportet agnosci: etiam si ipse erit, quem videris, qui tibi² videtur, tamen non ea nota judicabis, qua dicis oportere, ut non possit

85 esse ejusdemmodi falsa. Quando igitur potest tibi P. Geminus, Quintus videri, quid habes explorati, cur non possit tibi Cotta videri, qui non sit, quoniam aliquid videtur esse, quod non est? Omnia dicis sui generis esse, nihil esse idem, quod sit aliud. Stoi-

b. cum est quidem, nec admodum credibile; nullum esse pilum omnibus rebus talem, qualis sit pilus alius, nullum granum. hæc refelli possunt: sed pugnare nolo. ad id enim, quod agitur, nihil interest, omnibusne partibus visa res nihil differat, an internosci non possit, etiam si differat. sed, si hominum similitudo tanta esse non potest, ne signorum quidem? dic mihi, Lysippus eodem aere, eadem temperatione, eodem cælo, aqua, ceteris omnibus, centum Alexandros ejusdem modi facere

86 non³ posset? qua igitur notione discerneres? Quid si in⁴ ejusdemmodi cera centum sigilla hoc annulo impressero? ecquæ poterit in agnoscendo esse distinctio? an tibi erit quærendus annularius aliqui, quoniam gallinarium invenisti Deliacum illum, qui

27 ova⁵ agnosceret? Sed adhibes artem advocatam etiam sensibus. pictor videt, quæ nos non videmus: et, simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid? hoc nonne videtur contra te valere, si sine magnis artificijs, ad quæ pauci accedunt, nostri quidem

¹ a possit.

² videbitur.

³ possit.

⁴ ejusmodi.

⁵ agnosceret.

quidem generis, admodum, nec videre, nec audire possumus? Jam illa præclara, quanto artificio esset sensus nostros, mentemque, & totam constructionem hominis fabricata natura, cur non extimescam⁸⁷ opinandi temeritatem? Etiamne hoc affirmare potes, Luculle, esse aliquam vim, cum prudentia & consilio scilicet, quæ finxerit, vel, ut tuo verbo utar, quæ fabricata sit hominem? qualis ista fabrica est? ubi adhibita? quando? cur? quo modo? tractantur ista ingeniose: disputantur etiam eleganter. denique videantur sane, ne affirmantur modo. Sed de physicis mox, & quidem ob eam causam, ne tu, qui idem me facturum paullo ante dixeris, videre⁸⁸ mentitus. sed ut ad ea, quæ clariora sunt, veniam: res jam universas profundam; de quibus volumina impleta sunt non a nostris solum, sed etiam a Chrysippo. de quo queri solent Stoici: dum studiose omnia conquiescit contra sensus, & perspicuitatem, contraque omnem consuetudinem, contraque rationem, ipsum sibi respondentem, inferiorem fuisse: itaque ab eo armatum esse Carneadem. Ea sunt ejus-⁸⁸ modi, quæ a te diligentissime tractata sunt. dormientium, & vinolentorum, & furiosorum visa imbecilliora esse dicebas, quam vigilantium, siccorum, sanorum. quo modo? quia cum expectatus esset Ennius, non diceret se vidisse Homerum, sed visum esse: Alcmaeo autem,

Sed mihi neutiquam cor consentit.

Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget, & qui expectatus sit, eum somnia; & cujus furor confederit, putare non fuisse ea vera, quæ essent sibi visa in furore. Sed non id agitur: tum, cum⁶ videntur, quo modo⁷ videantur, id quæritur. nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse,

O pietas animi,

si modo

⁶ videantur.

⁷ videntur.

si modo id somniavit? ut si vigilans audiret. experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant, & somnia: dormienti vero æque ac vigilanti probabantur. Quid? Iliona somno illo

Mater te appello:

nonne ita credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? unde enim illa?

Age adsta: mane: audi iteradum eademmet ista mihi?

28 num videtur minorem habere visis, quam vigilantes, fidem? Quid loquar de infans? qualis tandem fuit
89 b. affinis tuus, Catule, Tuditanus? quisquam sanissimus tam certa putat, quæ videt, quam is putabat, quæ videbantur? quid ille, qui,

Video, video te vivum, Ulysses, dum licet:

nonne etiam bis exclamavit se videre, cum omnino non videret? Quid? apud Euripidem Hercules, cum ut Eurysthei filios, ita suos configebat sagittis: cum uxorem interimebat, cum conabatur etiam patrem, non perinde movebatur falsis, ut veris moveretur? Quid? ipse Alemæo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire, nonne ibidem incitato furore:

Unde hæc flamma oritur?

& illa deinceps,

Incede, incede: adsunt, adsunt: me, me expetunt.

Quid, cum virginis fidem implorat?

Fer mi auxilium: pestem abige a me:

Flammiferam hanc vim, quæ me excruciat.

Ceruleæ incinctæ igni incedunt:

Circumstant cum ardentibus tædis.

Num

1 illa.

Num dubitas, quin sibi hæc videre videatur? itemque cetera:

Intendit crinitus Apollo

Arcum auratum luna innixus.

Diana facem jacit a lava.

Qui magis hæc crederet, si essent, quam credebat, 90 quia videbantur? apparet enim jam cor cum oculis consentire. omnia autem hæc proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil potest esse: inter visa vera, & falsa, ad animi assensum, nihil interesse. Vos autem nihil agitis, cum falsa illa vel furiosorum, vel somniantium, recordatione ipsorum refellitis. non enim id quæritur, qualis recordatio fieri soleat eorum, qui experrecti 2 sint; aut eorum, p. 23. qui furere 3 destiterint: sed qualis visio fuerit aut a. furentium, aut somniantium tum, cum commovebantur. Sed ab eo a sensibus.

Quid est, quod ratione percipi possit? dialecti- 91 cam inventam esse dicitis, veri, & falsi quasi discipulatricem, & judicem. cujus veri & falsi? & in qua re? in geometriane, quid sit verum, vel falsum, dialecticus judicabit, an in litteris, aut in musicis? At ea non novit. In philosophia igitur: sol quantus sit, quid ad illum? quod sit summum bonum, quid habet, ut queat judicare? quid igitur judicabit? quæ conjunctio, quæ disjunctio vera sit, quid ambigue dictum sit, quid sequatur quamque rem, quid repugnet? si hæc, & horum similia judicat, de se ipsa judicat. plus autem pollicebatur. nam hæc quidem judicare ad ceteras res, quæ sunt in philosophia multæ, atque magnæ, non est satis. Sed 92 quoniam tantum in ea arte ponitis: videte, ne contra vos tota nata sit. quæ primo progressu festive tradit elementa loquendi, & ambiguum intelligentiam, concludendique rationem: tum, paucis additis,

E 2

tis,

2 sunt.

3 destiterunt.

tis, venit ad foritas, lubricum sane, & periculosum locum: quod tu modo dicebas esse vitiosum interrogandi genus. Quid ergo? istius vitii num nostra culpa est? rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus, nec hoc in acervo tritici solum, unde nomen est, sed nulla omnino in re minutatim ¹ interrogati: dives, pauper: clarus, obscurus sit: multa, pauca: magna, parva: longa, brevia: lata, angusta: quanto aut addito, aut demto, certum respondeamus, non habemus. At vitiosi sunt foritæ. Frangite ² igitur eos, si potestis, ne molesti sint. erunt enim, nisi cavetis. cautum est, inquit. placet enim Chrysippo, cum gradatim interrogetur, verbi causa, tria, pauca sint, an multa: aliquanto prius, quam ad multa perveniat, quiescere, id est, quod ab iis dicitur, *ἡσυχάζειν*. Per me vel stertas licet, inquit Carneades, non modo quiescas. sed quid proficit? sequitur enim, qui te ex somno excitet, & eodem modo interroget. ³ Quo in numero conticuisti: si ad eum numerum unum addidero, multane erunt? progrediare rursus, quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris: neque ultimum te paucorum, neque primum multorum respondere posse. cuius generis error ita manat, ut non videam, quo non possit accedere. Nihil me lædit, inquit. ego enim, ut agitator callidus, prius quam ad finem veniam, equos sustinebo: eoque magis, si locus is, quo ferentur equi, præceps erit. sic me, inquit, ante sustinebo, nec diutius captiose interroganti ⁴ respondebo. Si habes, quod liqueat, neque respondes; superbis. si non habes; ne tu quidem ⁵ percipis. si, quia obscura; concedo. sed negas te usque ad obscura progredi. illustribus igitur rebus insistis. si id tantummodo, ut taceas, nihil assequeris. quid enim

¹ interroganti.
² Quod.

³ respondeo.
⁴ percipis.

ad

ad illum, qui te captare vult, utrum tacentem irretiat te, an loquentem? sin autem usque ad novem, verbi gratia, sine dubitatione respondes pauca esse, in decimo insistis: etiam a certis, & illustribus cohibes assensum: hoc idem me in obscuris facere non finis. nihil igitur te contra foritas ars ista adjuvat: quæ nec ⁶ augenti, nec minuendi, quid aut primum sit, aut postremum, docet. Quid, quod ⁹⁵ eadem illa ars, quasi ⁶ Penelope telam retexens, tollit ad extremum superiora? utrum ea vestra, an nostra culpa est? nempe fundamentum dialecticæ est, quidquid enuntietur (id autem appellatur *ἐξίπαι*: quod est quasi effatum) aut verum esse, aut falsum. quid igitur? hæc vera, an falsa sunt? Si ^{P. 24} te mentiri dicis: idque verum dicis: mentiri, verum dicis. Hæc scilicet inexplicabilia esse dicitis. quod est odiosius, quam illa, quæ nos incomprehensa, & non percepta dicimus. Sed hæc omitto. ³⁰ illud quæro, si ista explicari non possunt, nec eorum ullum iudicium invenitur, ut respondere possitis, verane, an falsa sint: ubi est illa definitio, effatum est id, quod aut verum, aut falsum sit? Rebus sumtis, adjungam, ex his sequendas esse alias, alias improbandas, quæ sint in genere contrario. Quo modo igitur hoc conclusum esse iudicas? Si dicis, ⁹⁶ nunc lucere, & verum dicis: lucet igitur. probatis certe genus, & rectissime conclusum dicitis. itaque in docendo, eum primum concludendi modum traditis. aut, quidquid igitur eodem modo concluditur, probabitis, aut ars ista nulla est. Vide ergo, hanc conclusionem probaturusne sis: si dicis te mentiri, verumque dicis: mentiris. dicis autem te mentiri, verumque dicis. mentiris igitur. Qui potes hanc non probare, cum probaveris ejusdem generis superiorem? Hæc Chrysippea sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. quid enim faceret huic conclusioni?

E 3

⁵ augendi, nec minuendi.⁶ Penelope.

floni? si lucet, lucet. lucet autem. lucet igitur. cederet scilicet. ipsa enim ratio connexi, cum concesseris superius, cogit inferius concedere. Quid ergo hæc ab illa conclusione differt? Si mentiris; mentiris. mentiris autem; mentiris igitur. Hoc negate posse nec approbare, nec improbare. Qui igitur magis illud? Si ars, si ratio, si via, si vis denique conclusionis valet; eadem est in utroque. Sed hoc extremum eorum est. postulant, ut excipiantur hæc inexplicabilia. Tribunum aliquem cenfeo¹ adeant. a me istam exceptionem numquam impetrabunt. etenim cum ab Epicuro, qui totam dialecticam & contemnit, & irridet, non impetrent, ut verum esse concedat, quod ita effabimur, aut vivet cras Hermachus, aut non vivet: cum dialectici sic statuunt, omne, quod ita disjunctum sit, quasi, aut etiam, aut non, non modo verum esse, sed etiam necessarium: vide, quam sit² catus is, quem isti tardum putant. Si enim, inquit, alterutrum concessero: necessarium esse necesse erit, cras Hermachum aut vivere, aut non vivere. nulla autem est in natura rerum talis necessitas. Cum hoc igitur dialectici pugnent, id est, Antiochus, & Stoici. totam enim evertit dialecticam. nam si e contrariis disjunctio (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) si talis disjunctio, falsa potest esse, nulla vera est. Mecum vero quid habent litium, qui ipsorum disciplinam sequor? Cum aliquid huiusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat: Si recte³ conclusi: teneo. sin vitiose: minam Diogenes reddet. ab eo enim Stoico dialecticam didicerat. hæc autem merces erat dialecticorum. sequor igitur eas vias, quas didici ab Antiocho: nec reperio, quomodo judicem, Si lucet, lucet, verum esse, ob eam causam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, verum esse: non judicem. Si

¹ videant.² catus.³ conclusi.

menti-

mentiris, mentiris; eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc, & illud: aut nisi hoc, ne illud quidem judicabo.

Sed, ut omnes istos aculeos, & totum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusque, qui simus: jam, explicata tota Carneadis sententia, + Antiochia ista corrueat universa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur: a Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo & acutus, ut Pœnus, & valde studiosus, ac diligens. & quattuor^{p. 25.} ejus libri sunt de sustinendis assensionibus. hæc autem, quæ jam dicam, sunt sumta de primo. Duo⁹⁹ placet esse Carneadi genera visorum: in uno hanc divisionem, Alia visa esse, quæ percipi possint: alia quæ non possint: in altero autem, Alia visa esse probabilia, alia non probabilia. itaque, quæ contra sensus, contraque perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem divisionem: contra posteriorem nihil dici oportere. quare ita placere, tale visum nullum esse, ut perceptio consequeretur: ut autem probatio, multa. etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset. & sequitur omnis vitæ ea, quam tu, Luculle, commemorabas, everfio. itaque & sensibus probanda multa sunt: teneatur modo illud, non inesse in his quidquam tale, quale non etiam falsum nihil ab eo differens esse possit. sic, quidquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret, quod sit probabilitati illi contrarium, utetur eo sapiens: ac sic omnis ratio vitæ gubernabitur. etenim is quoque, qui a vobis sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non comprehensa, neque percepta, neque assensa, sed similia veri: quæ nisi probet, omnis vita tollatur. Quid enim? con-¹⁰⁰ scendens navem sapiens, num comprehensum animo habet atque perceptum, se ex sententia navigaturum?

E 4

4 Antiochi.

rum? qui potest? sed si jam ex hoc loco proficiscatur Puteolos stadia triginta, probo navigio, bono gubernatore, hac tranquillitate: probabile videatur, se illuc venturum esse saluum. Hujusmodi igitur visis consilia capiet & agendi, & non agendi: faciliusque erit, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras: qui id non modo ita esse negabat, sed sibi, quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse, ne videri quidem. & quaecumque res eum sic attinget, ut sit visum illud probabile, neque ulla re impeditum, movebitur. non enim est e saxo sculptus, aut e robore dolatus. habet corpus; habet animum: movetur mente; movetur sensibus: ut ei multa vera videantur: neque tamen habere insignem illam, & propriam percipiendi notam: eoque sapientem non assentiri, quia possit ejusdem modi existere falsum aliquod, cujusmodi hoc verum. neque nos contra sensus aliter dicimus, ac Stoici; qui multa falsa esse dicunt, longeque aliter se habere, ac sensibus videantur. Hoc autem si ita sit, ut unum modo sensibus falsum videatur: praesto est, qui neget, rem ullam percipi posse sensibus. ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero vestro, perceptio & comprehensio tollitur. Quod est caput Epicuri? Si ullum sensibus visum, falsum est: nihil percipi potest. quod vestrum? Sunt falsa sensus visa. Quid sequitur? ut taceam; conclusio ipsa loquitur, nihil posse percipi. Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a te totus diversus est: noli mecum, qui hoc quidem certe, falsi esse aliquid in sensibus, tibi assentior. Quanquam nihil mihi tam mirum videtur, quam ista dici, ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quae paulo ante dixi, notissima. licet enim haec quivis arbitrato suo reprehendat, quod negemus rem ullam percipi posse; certe levior reprehensio est. quod tamen dicimus esse quendam

dam probabilia; non videtur hoc satis esse vobis. ne sit. illa certe debemus effugere, quae a te vel maxime agitata sunt. nihil igitur cernis? nihil audis? nihil tibi est perspicuum? Explicavi paulo ante, Clitomacho auctore, quo modo ista Carneades diceret. accipe, quemadmodum eadem dicantur a Clitomacho, in eo libro, quem ad C. Lucilium scripsit poetam, cum scripsisset iisdem de rebus ad L. Censorinum, eum, qui consul cum M. Manilio fuit. scripsit igitur his fere verbis. sunt enim mihi nota, propterea quod earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio, & quasi disciplina illo libro continetur, sed scriptum est ita. Academia micis placere, esse rerum ejusmodi dissimilitudines, ut aliae probabiles videantur, aliae contra: id autem non esse satis, cur alia percipi posse dicas, alia non posse; propterea quod multa falsa probabilia sint: nihil autem falsi perceptum, & cognitum possit esse. Itaque, ait, vehementer errare eos, qui dicant, ab Academia sensus eripi, a quibus numquam dictum sit, aut colorem, aut saporem, aut sonum nullum esse. illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quae nusquam alibi esset, veri & certi notam. Quae cum exposuisset, adjungit, dupliciter dici assensus sustinere sapientem: uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri: altero, cum se a respondendo, ut aut approbet quid, aut improbet, sustineat, ut neque neget aliquid, neque ajat. Id cum ita sit: alterum placere, ut numquam assentiatur; alterum tenere, ut sequens probabilitatem, ubicumque haec aut occurrat, aut deficiat; aut etiam, aut non, respondere possit: nec, ut placeat, cum, qui de omnibus rebus contineat se ab assentiendo, moveri tamen, & agere aliquid, reliquit ejusmodi visa, quibus ad actionem excitemur: item ea, quae interrogati in utramque partem respondere

E 5

1 ca. 2 visa approbari.

dere¹ possimus, sequentes tantummodo quod ita visum sit, dum sine assensu: neque tamen omnia ejusmodi visa approbari, sed ea, quæ nulla re impediantur. Hæc si vobis non probamus, sint falsa sane: invidiosa certe non sunt. non enim lucem eripimus: sed ea, quæ vos percipi, comprehendique, eadem nos, si modo probabilia sint, videri dicimus.

33 Sic igitur inducto & constituto probabili, & eo quidem expedito, soluto, libero, nulla re implicato, vides profecto, Luculle, jacere jam illud tuum perspicuitatis patrocinium. iisdem enim hic sapiens, de quo loquor, oculis, quibus iste vester cælum, terram, mare intuebitur: iisdem sensibus reliqua, quæ sub quemque sensum cadunt, sentiet. Mare illud, quod nunc Favonio nascente, purpureum videtur, idem huic nostro videbitur, nec tamen assentietur; quia nobismetipsis modo cæruleum videbatur, mane flavum; quodque nunc, quia a sole collucet, albescit, & vibrat, dissimileque est proximo ei continenti: ut, etiam si possis rationem reddere, cur id eveniat, tamen non possis id verum esse, quod videbatur oculis, defendere. Unde memoria, si nihil percipimus? (sic enim quærebas,) quod meminisse visa, nisi comprehensa non possumus. Quid? Polyænus, qui magnus mathematicus fuisse dicitur, is posteaquam Epicuro assentiens, totam geometriam esse falsam credidit, num illa etiam, quæ sciebat, oblitus est? Atqui, falsum quod est, id percipi non potest, ut² vobismetipsis placet. Si igitur memoria, perceptarum, comprehensarumque rerum est: omnia, quæ quisque meminit, habet ea comprehensa, atque percepta. falsi autem comprehendi nihil potest: & omnia meminit Scyron Epicuri dogmata. vera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet. sed tibi aut concedendum³ est

p. 27. ita esse, quod minime vis: aut memoriam mihi remittas,

¹ possimus.² nobismetipsis.³ Abest est.

mittas, oportet, & facile esse ei locum, etiam si comprehensio, perceptioque nulla sit. Quid fiet artibus? quibus? iisne, quæ ipsæ fatentur conjectura se plus uti, quam scientia: an + his, quæ tantum id, quod videtur, sequuntur, nec habent istam artem vestram, qua vera & falsa dijudicent?

Sed illa sunt lumina duo, quæ maxime causam istam continent. primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiat. At id quidem perspicuum est: cum Panætius, princeps prope, meo quidem iudicio, Stoicorum, ea de re dubitare se dicat, quam omnes, præter eum, Stoici certissimam putant, vera esse haruspicum auspicia, oracula, somnia, vaticinationes, sequere ab assensu sustineat. Quod is potest facere de iis rebus, quas illi, a quibus ipse didicit, certas habuerint; cur id sapiens de reliquis rebus facere non possit? an est aliquid, quod positum vel improbare, vel approbare possit, & dubitare non possit? an tu in foritis poteris hoc, cum voles: ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, præsertim cum possit sine assensione ipsam verisimilitudinem non impeditam sequi? Alterum est, quod negatis actionem ullius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. primum enim videri oportet, in quo sit etiam assensus. dicunt enim Stoici, sensus ipsos assensus esse: quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi. tolli autem omnia, si visa tollantur. Hac de re in utramque partem & dicta sunt, & scripta multa, sed brevi res potest tota confici. ego enim etsi maximam actionem puto, repugnare visis, obsistere opinionibus, assensus lubricos sustinere, credoque Clitomacho ita scribenti, Herculi quendam laborem exantlatum a Carneade, quod, ut feram, & immannem beluam, sic ex animis nostris assensionem, id est, opinionem, & temeritatem extraxisset: tamen,

⁴ iis.⁵ dubitari.⁶ multa (vide superiores.)

men, ut ea pars defensionis relinquitur, quid impedit actionem ejus, qui probabilia sequitur, nulla re impediende? Hoc, inquit, ipsum impedit, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Jam istuc te quoque impedit, in navigando, & in conferendo, in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimisque in rebus, in quibus nihil sequere, præter probabile.

Et tamen illud usitatum, & sæpe repudiatum refers, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius. nam Antipatrum reprehensum, quod diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret, nihil posse comprehendi, id ipsum saltem dicere posse comprehendi: quod ipsi Antiocho pingue videbatur, & sibi ipsum contrarium. non enim potest convenienter dici, nihil comprehendi posse, si ipsum comprehendi posse dicatur. illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: cum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum, perceptum, cognitum; ut hoc ipsum decretum, quod sapientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptum: proinde quasi sapiens nullam aliud decretum habeat, & sine decretis vitam agere possit. Sed ut illa habet probabilia, non percepta, sic hoc ipsum, nihil posse percipi, nam si in hoc haberet cognitionis notam, eadem uteretur in ceteris. quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non metuit, ne confundere omnia videatur, & incerta reddere. non enim, quemadmodum, si quæsitum ex eo sit, stellarum numerus par, an impar sit: item, si de officio, multisque aliis de rebus, in quibus versatus, exercitatusque sit, nescire se dicat. in incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti, nec quid faciat, nec quid respondeat.

Ne illam quidem prætermisisti, Luculle, reprehensionem Antiochi (nec mirum: in primis enim est

est nobilis) qua solebat dicere Antiochus, Philonem maxime perturbatum. cum enim sumeretur unum, esse quædam falsa visa: alterum, nihil ea differre a veris; non attendere, superius illud ea re a se esse concessum, quod videretur esse quædam in visis differentia: eam tolli altero, quo neget visa a falsis vera differre: nihil tam repugnare. Id ita esset, si nos verum omnino tolleremus. non facimus. nam tam vera quam falsa cernimus. sed probandi species est: percipiendi signum nullum habemus.

Ac mihi videor nimis etiam nunc agere jejune. cum sit enim campus, in quo possit exsultare oratio: cur eam in tantas angustias, & in Stoicorum dumeta compellimus? si enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse diceret, quod impressum esset e vero: neque adhiberet illam magnam accessionem, quo modo imprimi non posset a falso: cum simplici homine simpliciter agerem, nec magnopere contenderem, atque etiam, si, cum ego nihil dicerem posse comprehendi, diceret ille, sapientem interdum opinari: non repugnarem; præsertim ne Carneade quidem huic loco valde repugnante: nunc quid facere possum? Quæro enim, quid sit, quod comprehendi possit. respondet mihi non Aristoteles, aut Theophrastus, ne Xenocrates quidem, aut Polemo; sed mihi minor est; tale verum, quale falsum esse non possit. Nihil ejusmodi invenio. itaque incognito nimirum assentiar, id est, opinabor. hoc mihi & Peripatetici, & vetus Academia concedit: vos negatis, Antiochus in primis: qui me valde movet; vel quod amavi hominem, sicut ille me; vel quod ita judico, politissimum, & acutissimum omnium nostræ memoriæ philosophorum. a quo primum quæro, quo tandem modo sit ejus Academiæ, cujus esse se profiteatur?

Ut

3 in cognitione.

4 se esse.

Ut omittam alia: hæc duo, de quibus agitur, quis umquam dixit aut veteris Academiae, aut Peripateticorum? vel id solum percipi posse, quod esset verum tale, quale falsum esse non posset: vel sapientem nihil opinari? certe nemo. horum neutrum ante Zenonem magnopere defensum est. ego tamen utrumque verum puto: nec dico temporis causa:

36 sed ita plane probo. Illud ferre non possum. Tu, cum me incognito assentiri vetes, idque turpissimum esse dicas, & plenissimum temeritatis; tantum tibi arroges, ut exponas disciplinam sapientiae, naturam rerum omnium evolvas, mores fingas, fines bonorum malorumque constituas, officia describas, quam vitam ingrediar, definias: idemque etiam disputandi & intelligendi iudicium dicas te & artificium traditurum: perficies, ut ego ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? quæ tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, si ab hac abstraxeris? vereor, ne subarroganter facias, si dixeris tuam. atqui ita dicas, necesse est. Neque

115 vero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet. Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognitionem esse, qui claros viros a se instructos, dicant; rempublicam sæpe rexisse: sustinero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes viros: Diodoto quid faciam Stoico, quem a puero audiui? qui mecum vivit tot annos? qui habitat apud me? quem & admiror, & diligo? qui ista Antiochea contemnit? Nostra, inquires, sola vera sunt. Certe sola, si vera. plura enim vera discrepantia esse non possunt. Utrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus: an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem dico scire. Optime: nempe ista scire, quæ sunt in tua disciplina. Hoc primum quale est, a non sapiente explicari sapientiam? sed discedamus a nobismetipsis: de sapiente loqua-

loquamur: de quo (ut sæpe jam dixi) omnis hæc quaestio est.

In tres igitur partes & a plerisque, & a nobismetipsis distributa sapientia est. primum ergo, si placet, quæ de natura rerum sunt quaesita, videamus: velut illud ante. Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire persuaserit? non quaero rationes, eas, quæ ex conjectura pendent: quæ disputationibus huc, & illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometrae provideant, qui se profitentur non persuadere, sed cingere: & qui omnia vobis, quæ describunt, probant. non quaero ex his illa initia mathematicorum: quibus non concessis, digitum progredi non possunt. Punctum esse, quod magnitudinem nullam habeat. Extremitatem, & quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit, lineamento sine ulla latitudine carentem. Hæc cum vera esse concessero: si adjiciam jusjurandum, sapientemne prius, quam Archimedes eo inspectante rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem majorem esse, quam terram, juraturum putas? si fecerit: solem ipsum, quem deum censet esse, contemserit. Quodsi geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim afferunt in docendo, vos ipsi ut dicitis: næ ille longe aberit, ut argumentis credat philosophorum: aut, si est crediturus, quorum potissimum? Omnia physicorum licet explicare. sed longum est. quaero tamen, quem sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: quam potissimum sententiam eliget & disciplinam? etsi quaecumque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e physicis potissimum probabit? nec plus uno poterit. non persequor quaestiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant, videamus quem probet. est enim

1 qua potissimum sententia melius eliget disciplinam.

- 37 enim inter magnos homines summa dissensio. Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos¹ concessisse primas ferunt, ex aqua dixit constare omnia.
- 118 At hoc Anaximandro, populari, & sodali suo, non persuasit. is enim infinitatem naturæ dixit esse,² e qua omnia gignerentur. post ejus auditor Anaximenes, infinitum aëra: sed ea, quæ ex eo orirentur, definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia: Anaxagoras, materiam infinitam: sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina: Xenophanes paullo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile, & id esse deum, neque natum³ unquam, & sempiternum, conglobata figura: Parmenides, ignem, qui moveat terram, quæ ab eo formetur: Leucippus, plenum, & inane: Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris: Empedocles, hæc pervulgata, & nota quatuor: Heraclitus, ignem: Melissus, hoc, quod essent infinitum, & immutabile, & fuisse semper, & fore.
- p. 30. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiternum. Pythagorei, ex numeris, & mathematicorum initiis proficisci volunt omnia. Ex his eligit vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: ceteri tot viri, & tanti, repudiati ab eo, condemnatique discedent.
- 119 Quamcumque vero sententiam probaverit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea quæ sensibus: nec magis approbabit nunc lucere: quam, quoniam Stoicus est; hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quæ & se, & ipsum fabricata sit, & omnia moderetur, moveat, regat. Erit⁴ ei persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse, quod quædam animalis intelligentia per omnia ea permeet & transeat: fore tamen aliquando,

¹ consensisse primas.² a qua.³ usquam.⁴ Abest.

ut omnis hic mundus ardore deslagret. Sint ista³⁸ vera: vides enim jam me fateri aliquid esse veri: comprehendi ea tamen & percipi, nego. cum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabatim tibi ista dixerit; veniet, flumen orationis aureum fundens Aristoteles, qui illum desipere dicat: neque enim ortum esse umquam mundum, quod nulla fuerit, novo consilio inito, tam præclari operis inceptio, & ita eum esse undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus, mutationemque moliri, nulla senectus diuturnitate temporum existere, ut hic ornatus umquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput & famam tuam, defendere necesse erit: mihi, ne ut dubitem quidem, relinquatur? Ut omit-¹²⁰ tam levitatem temere assentientium, quanti libertas ista æstimanda est, non mihi necesse esse, quod tibi est? Cur deus, omnia nostri causa cum faceret (sic enim vultis) tantam vim natricum viperarumque b. fecerit? cur mortifera tam multa perniciosâ, terra marique disperferit? negatis hæc tam polite, tamque subtiliter effici potuisse sine divina aliqua solertia. cujus quidem vos majestatem deducitis usque ad apium, formicarumque perfectionem: ut etiam inter deos Myrmecides aliquis, minutorum opusculorum fabricator, fuisse videatur. Negas sine deo¹²¹ posse quidquam. Ecce tibi e transverso Lampface-nus Strato, qui det isti deo immunitatem magni quidem muneris? sed cum sacerdotes deorum vacationem habeant, quanto est æquius habere ipsos deos? negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum. quæcumque sint, docet, omnia esse effecta natura: nec, ut ille, qui asperis, & lævibus, & hamatis, uncinatisque corporibus concreta hæc esse dicat, interjecto inani. somnia censet hæc esse Democriti, non docentis, sed optantis. ipse autem singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat, naturalibus fieri, aut factum esse docet ponderibus

ribus & motibus. Sic ille & deum opere magno liberat, & me timore. Quis enim potest (cum existimet a deo se curari) non & dies, & noctes divinum numen horrere? & si quid adversi acciderit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id jure evenerit?

- 122 Nec Stratonem tamen assentior: nec vero tibi. modo
 39 hoc, modo illud probabilius videtur. Latent ista omnia, Luculle, crassius occultata & circumfusa tenebris, ut nulla acies humani ingenii tanta sit, quæ penetrare in cælum, terram intrare possit. corpora nostra non novimus: qui sint situs partium; quam vim quæque pars habeat, ignoramus. itaque medici ipsi, quorum intererat ea nosse, aperuerunt, ut viderentur. nec eo tamen ajunt empirici notiora esse illa: quia possit fieri, ut patefacta & detecta mutantur.
 P. 31. a. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas persequere, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra penitusne defixa sit, & quasi radicibus suis hæreat, an media pendeat? Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram multarum urbium, & montium. portenta videntur: sed tamen neque ille, qui dixit, jurare posset ita se rem habere, ¹ neque ego non ita. etiam dicitis, esse e regione nobis, e contraria parte terræ, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos Antipodas vocatis? cur mihi magis succensetis, qui ista non aspernor, quam eis, qui, cum audiunt, desipere vos arbitrantur? ² Hicetas Syracenus, ut ait Theophrastus, cælum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia, stare censet: neque præter terram, rem ullam in mundo moveri: quæ cum circum axem se summa celeritate convertat, & torqueat, eadem effici omnia, quasi stante terra cælum moveretur. atque hoc etiam Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paullo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. putas solem esse tantulum? Ego ne vobis

¹ neque ego. Nonne etiam &c.

² Nicetas.

vobis quidem tantum. sed & vos ab illo irridemini: & ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse. Sed redeo ad animum, & corpus. Satisne tandem ea nota sunt nobis, quæ 124 nervorum natura sit, quæ venarum? tenemusne quid animus sit? ubi sit? denique, sitne, aut ut Diæarcho visum est, ne sit quidem ullus? si est: tresne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, iræ, cupiditatis: an simplex, unusque sit? si ³ unus & simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod intelligi, quale sit, vix potest. et, quidquid est, mortale sit an æternum? nam ⁴ utramque in partem b. multa dicuntur. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur: nostro, ne quid maxime quidem probabile sit, occurrit. ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta. Sin agis verecundius, & me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis: vincam animum: cuique assentiar, deligam. quem potissimum? quem? Democritum? semper enim (ut scitis) studiosus nobilitatis fui. Urgebor jam omnium vestrum convicio. Tunc aut inane quidquam putes esse, cum ita completa, & conferta sint omnia, ut & quod movebitur corporum cedat, et quæ ⁵ quodque cesserit, aliud illico subsequatur? aut atomos ulla, e quibus quidquid efficiatur, illarum sit dissimillimum? aut sine aliqua mente rem ullam effici posse præclaram? et, cum in uno mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabiles, supra, infra, dextra, sinistra, ante, post, alios dissimiles, alios ejusdemmodi mundos esse? et, ut nos nunc ⁶ sumus ad Baulos, Puteolosque? videmus; sic innumerabiles

F 2

³ Absit unus et.

⁶ sumus.

⁴ utraque in parte.

² videamus.

⁵ quidque.

biles paribus in locis esse, eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis, ætatibus, eisdem de rebus disputantes? et, si nunc, aut si etiam dormientes, aliquid animo videre videamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus
 126 irrupere? Tu vero ista ne asciveris, neve fueris commenticiis rebus assensus. nihil sentire, est melius, quam tam prava sentire. Non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem. quæ tu vide, ne impudenter etiam postules, non solum arroganter: præsertim cum ista tua mihi ne probabilia quidem videantur. nec enim divinationem, quam probatis, ullam esse arbitror: fatumque illud etiam,
 p. 32. quo omnia contineri dicitis, contemno. ne exædificatum quidem hunc mundum divino consilio existimo.
 4I mo. atque hand scio, an ita sit. Sed cur raptor in invidiam? licetne per vos nescire, quod nescio? an Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit? Zenoni, & reliquis fere Stoicis Æther videtur summus deus, mente præditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quasi majorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, Solem dominari, & rerum potiri putat. itaque cogimur dissensione sapientum, dominum nostrum ignorare: quippe qui nesciamus, Soli, an Ætheri serviamus. Solis autem magnitudo (ipse enim hic radiatus me intueri videtur) admonet, ut crebro faciam mentionem sui. Vos ergo hujus magnitudinem quasi decempeda (hinc enim me quasi malis architectis mensuræ vestræ nego hoc) permensi refertis. ergo credere dubium est, uter nostrum sit, ¹ leniter ut dicam, vobis
 127 recundior? Neque tamen istas quæstiones physico-
 rum, exterminandas puto. est enim animorum, ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum consideratio, contemplatioque naturæ: erigimur; elatior

tiores fieri videmur; humana despiciamus: cogitantesque supera, atque cælestia, hæc nostra, ut exigua, & minima, contemnimus. indagatio ipsa rerum tum maximarum, tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. si vero aliquid occurrerit, quod verissimile videatur; humanissima complectur animus voluptate. Quæret igitur hæc & vester sapiens & 128 hic noster: sed vester, ut assentiatur, credat, affirmet. noster, ut vereatur temere opinari; præclareque agi secum putet, si in ejusmodi rebus, verissimile quod sit, invenerit. Veniamus nunc ad bonorum, malorumque notionem, sed paullulum b. ante dicendum est, non mihi videntur considerare, cum ² physica ista valde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quæ illustriores videantur, amittere. non enim magis assentiuntur neque approbant, lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut jubere, aut vetare: nec magis affirmabunt, signum illud, si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non possunt, plus quam duodeviginti partibus majorem esse, quam terram. Ex quo illa conclusio nascitur: si, sol quantus sit, percipi non potest, qui ceteras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit. magnitudo autem solis percipi non potest. qui igitur approbat, quasi percipiat, nullam rem percipit. Responderint, posse percipi, quantus sol sit, non repugnabo, dummodo eodem pacto cetera percipi, comprehendique dicant. nec enim possunt dicere, aliud alio magis, minusve comprehendendi: quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi.

Sed, quod cœperam: Quid habemus in rebus 42 bonis, & malis explorati? nempe fines constituendi 129 sunt, ad quos & bonorum & malorum summa refera-

feratur. Qua de re est igitur inter summos viros major dissensio? & omitto illa, quæ relicta jam videntur, & Herillum, qui in cognitione & scientia summum bonum ponit: qui cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenferit, & quam non multum a Platone Megarici. quorum fuit nobilis disciplina, ejus, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi: deinde eum secuti, Parmenides, & Zeno: itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur. post Euclides, Socratis discipulus, Megareus: a quo iidem illi Megarici dicti: qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum, & simile, & idem semper. hi quoque multa a Platone. A Menedemo autem, quod is Eretria fuit, Eretriaci appellati: quorum omne bonum in mente positum, & mentis acie, qua verum cernebatur. Illi similia, sed, opinor, explicata uberius & ornatus. Hos si contemnimus, & jam abjectos putamus; illos certe minus despicere debemus, Aristonem, qui, cum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quæ ille verbis, Nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri: quæ ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrrho autem, ea ne sentire quidem sapientem: quæ ἀπειρία nominatur. Has igitur tot sententias ut omitamus; hæc nunc videamus, quæ diu, multumque defensa sunt. Alii voluptatem, finem esse voluerunt: quorum princeps Aristippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenæici. post Epicurus: ejus est disciplina nunc notior: neque tamen cum Cyrenæicis de ipsa voluptate consentiens. voluptatem autem, & honestatem finem esse Callipho censuit: vacare

1 Eretrias.

2 illis.

3 ἀπειρία nominantur.

care omni molestia, Hieronymus: hoc idem cum honestate, Diodorus. ambo hi Peripatetici. Honestè autem vivere, fruentem rebus iis, quas primas homini natura conciliet, & vetus Academia censuit, ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime, & Aristoteles: ejusque amici nunc proxime videntur accedere. Introducebat etiam Carneades, non quo probaret, sed ut opponeret Stoicis, summum bonum esse, frui iis rebus, quas primas natura conciliavisset. Honestum autem, quod ducatur a conciliatione naturæ, Zeno statuit finem esse bonorum: qui inventor & princeps Stoicorum fuit. Jam illud perspicuum est, omnibus iis finibus bonorum, quos exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero, quem sequar? modo ne quis illud tam ineruditum, absurdumque respondeat: Quemlibet, modo aliquem. Nihil potest dici inconsideratius. Cupio sequi Stoicos. licetne? omitto per ipsum Aristotelem, meo iudicio in philosophia prope singularem: per ipsum Antiochum, qui appellabatur Academicus: erat quidem, si perpauca mutavisset, germanissimus & Stoicus. erit igitur res jam in discrimine. nam aut Stoicus constituitur sapiens, aut veteris Academiæ. utrumque non potest. est enim inter eos non de terminis, sed de tota possessione contentio. nam omnis ratio vitæ definitione summi boni continetur: de qua qui dissident, de omni ratione vitæ dissident. non potest igitur uterque esse sapiens, quoniam tantopere dissentiunt, sed alter. si Polemoneus peccat Stoicus, rei falsæ assentiens; vos quidem nihil dicitis a sapiente tam alienum esse: sin vera sunt Zenonis, eadem in veteres Academicos Peripateticosque dicenda. Hic igitur neutri assentiens si numquam, uter est prudentior? Quid? cum ipse Antiochus dissen-

tit quibusdam in rebus ab iis, quos amat, Stoicis? nonne indicat, non posse illa probanda esse sapienti? Placet Stoicis, omnia peccata esse paria. at hoc Antiocho vehementissime displicet. liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. Præcide, inquit: statue aliquando quidlibet. Quid? quæ dicuntur quidem & acuta mihi videntur in utramque partem, & paria; nonne caveam, ne scelus faciam? scelus enim dicebas esse, Luculle, dogma prodere. contineo igitur me, ne incognito assentiar: quod mihi tecum est dogma commune. Ecce multo
 134 major etiam dissensio. Zeno in una virtute positam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, inquit: beatam, sed non beatissimam. Deus ille, qui nihil censuit deesse virtuti: homuncio hic, qui multa putat præter virtutem homini partim cara esse, partim etiam necessaria. Sed ille vereor, ne virtuti plus tribuat, quam natura patiatur, præsertim Theophrasto multa diserte copioseque dicente. & hic metuo, ne vix sibi constet: qui cum dicat esse quædam & corporis, & fortunæ mala, tamen eum, qui in his omnibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor: cum hoc mihi probabilius, tum illud videtur: & tamen, nisi alterutrum sit, virtutem jacere plane puto. Verum in his discrepant.
 135 Quid? illa, in quibus consentiunt, num pro veris probare possumus? Sapientis animum numquam nec cupiditate moveri, nec lætitia efferri. Age, hæc probabilia sane sint: num etiam illa? numquam timere, numquam dolere. sapiensne non timeat? nec, si patria deleatur, non doleat? Satis durum: sed Zenoni necessarium: cui, præter honestum, nihil est in bonis: tibi vero, Antioche, minime: cui, præter honestatem, multa bona: præter turpitudinem, multa mala videntur: quæ & venientia metuunt

1 illud.

tuat sapiens necesse est, & venisse doleat. Sed quæro, quando ista fuerint ab Academia vetere decreta, ut animum sapientis commoveri, & conturbari negarent? mediocritates illi probabant, & in omni permotione naturalem volebant esse quendam modum. legimus omnes Crantoris, veteris Academici, de luctu. est enim non magnus, verum aureolus, et, ut Tuberoni Panætius præcipit, ad verbum ediscendus libellus. Atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant permotiones istas animis nostris datas: metum cavendi causa: misericordiam ægritudinemque, clementiæ: ipsam iracundiam, fortitudinis quasi cotem esse dicebant: recte, secusne, alias viderimus. atrocitas quidem ista tua quo modo in veterem Academiam irruerit, nescio. Illa vero ferre non possum, non quo mihi displiceant: sunt enim Socratica pleraque mirabilia Stoicorum, quæ *παράδοξα* nominantur: sed ubi Xenocrates, ubi Aristoteles ista tetigit? hos enim quasi eosdem esse vultis. illi umquam dicerent, sapientes solos reges? solos divites? solos formosos? omnia, quæ ubique essent, sapientis esse? neminem consulem, prætorem, imperatorem, nescio an ne quinquevirum quidem quemquam, nisi sapientem: postremo, solum civem, solum liberum? insipientes omnes, peregrinos, exsules, servos, furiosos? denique scripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabulas nostras, non esse leges? ne urbes denique, aut civitates, nisi quæ essent sapientium? Hæc tibi, Luculle, si es assensus Antiocho, familiari tuo, tam sunt defendenda, quam mœnia: mihi autem, bono modo: tantum, quantum videbitur. Legi apud Clitomachum, cum Carneades, & Stoicus Diogenes ad senatum in Capitolio starent, A. Albinum, qui tum, P. Scipione, & M. Marcello coss. prætor esset, eum, qui cum avo tuo, Luculle, consul fuit, doctum sane hominem, ut indicat ipsius historia,

F 5

ria, scripta Græce, jocantem dixisse Carneadi: ego tibi, Carneade, prætor esse non videor, quia sapiens non sum: nec hæc urbs, nec in ea civitas. Tum ille, huic Stoico non videris. Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi volebat, non dubitavisset, quin & prætor ille esset, & Roma urbs, p. 35. & eam civitas incoleret. sed ille noster est plane, ut supra dixi, Stoicus, perpauca balbutiens. Vos autem mihi veremini, ne labor ad opinionem, & aliquid adsciscam, & comprobem incognitum: quod minime vultis. quid consilii datis? testatur sæpe Chrysippus, tres solas esse sententias, quæ defendi possint, de finibus bonorum: circumcidit, & amputat multitudinem. aut enim honestatem esse finem, aut voluptatem, aut utrumque. nam qui summum bonum dicant id esse, si vacemus omni molestia, eos invidiosum nomen voluptatis fugere: sed in vicinitate versari. quod facere eos etiam, qui illud idem cum honestate conjungerent: nec multo secus eos, qui ad honestatem prima naturæ commoda adjungerent. ita tres¹ relinquit sententias, quas putet 139 probabiliter posse defendi. Sit sane ita. a Polemonis, & Peripateticorum, & Antiochi finibus non facile divellor: neque quidquam habeo adhuc probabilius. verumtamen video, quam suaviter voluptas sensibus nostris blandiatur. labor eo ut assentiar Epicuro, aut Aristippo. revocat virtus, vel potius reprehendit manu: pecudum illos motus esse dicit: hominem jungit deo. possum esse medius: ut, quoniam Aristippus, quasi animum nullum habeamus, corpus solum tuetur; Zeno, quasi corporis simus expertes, animum solum complectitur: ut 2 ut Calliphontem sequar; cujus quidem sententiam Carneades ita studiose defenditabat, ut eam probare etiam videretur. quamquam Clitomachus affirmabat, numquam

1 reliquit.

2 aut.

numquam se intelligere potuisse, quid Carneadi probaretur. Sed, si ipsum finem velim sequi; nonne ipsa³ veritas, & gravis & recta ratio mihi obver- b. setur? Tu, cum honestas in voluptate contemnenda 140 consistat, honestatem cum voluptate, tamquam hominem cum belua, copulabis? Unum igitur par, 46 quod depugnet, reliquum est, voluptas cum honestate. de quo Chrysippo fuit, quantum ego sentio, non magna contentio. alterum si sequare, multa ruunt, & maxime communitas cum hominum genere, caritas, amicitia, justitia, reliquæ virtutes: quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita. nam quæ voluptate, quasi mercede aliqua, ad officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulationeque virtutis. Audi contra illos, qui nomen honestatis a se ne intelligi quidem dicant, nisi forte quod gloriosum sit in vulgus, id honestum velimus dicere: fontem omnium bonorum in corpore esse: hanc normam, hanc regulam, hanc præscriptionem esse naturæ: a qua qui aberravisset, eum numquam, quid in vita sequeretur, habiturum. Nihil igitur 141 me putatis, hæc, & alia innumerabilia cum audiam, moveri? tam moveor, quam tu, Luculle: neque me minus hominem, quam te putaveris. Tantum interest, quod tu, cum es commotus, acquiescis, assentiris, approbas; verum illud, certum comprehensum, perceptum, ratum, firmum, 4 fixum vis: deque eo nulla ratione neque pelli, neque moveri potes. ego nihil ejusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar sæpe falso, quoniam vera 3 falsis nullo discrimine separantur, præsertim cum iudicia ista dialecticæ, nulla sint.

Venio enim jam ad tertiam partem philosophiæ. aliud iudicium Protagoræ est, qui putet id cuique verum esse, quod cuique videatur: aliud Cyre-

3 severitas.

4 fixum fuisse vis.

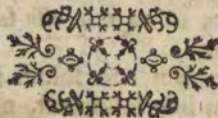
Cyrenaicorum, qui præter permotiones intimas, nihil putant esse iudicii: aliud Epicuri, qui omne iudicium in sensibus, & in rerum notitiis, & in voluptate constituit. Plato autem omne iudicium veritatis, veritatemque ipsam, abductam ab opinionibus, & a sensibus cogitationis ipsius & mentis esse voluit. Numquid horum probat noster Antiochus? ille vero ne majorum quidem suorum. ubi enim aut Xenocratem sequitur, cujus libri sunt de ratione loquendi multi, & multum probati? aut ipsum Aristotelem, quo profecto nihil est acutius, nihil politius? a Chrysippo pedem nusquam. Qui ergo Academici appellamur? an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos sequi, qui inter se dissident? In hoc ipso, quod in elementis dialectici docent, quo modo judicare oporteat, verum, falsumne sit, si quid ita connexum est, ut hoc; Si dies est, lucret; quanta contentio est? aliter Diodoto, aliter Philoni, Chrysippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore suo, quam multis rebus Chrysippus dissidet? quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater, & Archidemus, opiniosissimi homines, nonne multis in rebus dissentiunt? Quid me igitur, Luculle, in invidiam, & tamquam in concionem vocas? & quidem, ut seditiosi tribuni solent, occludi tabernas jubes? quo enim spectat illud, cum artificia tolli quereris a nobis, nisi ut opifices concitentur? qui si undique omnes convenerint, facile contra vos incitabuntur. expromam primum illa invidiosa, quod eos omnes, qui in concione stabunt, exsules, servos, insanos esse dicatis: deinde ad illa veniam, quæ jam non ad multitudinem, sed ad vosmetipsos, qui adestis, pertinent. negat enim vos Zeno, negat Antiochus scire quidquam. quo modo? inquires. nos enim defendimus, etiam insipientem multa comprehendere. At scire negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem. & hoc quidem Zeno gestu

gestu conficiebat. nam, cum extensis digitis adversam manum ostenderat, visum, inquebat, hujusmodi est. deinde, cum paulum digitos constrinxerat, assensus hujusmodi. tum cum plane compresserat, pugnumque fecerat; comprehensionem illam esse dicebat. qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, κατὰληψιν imposuit. cum autem laevam manum admovebat, & illum pugnum arcte, vehementerque compresserat, scientiam talem esse dicebat: cujus compotem, nisi sapientem, esse neminem. Sed, ¹ qui sapientes sint, aut fuerint, ne ipsi quidem solent dicere. Ita tu nunc, Catule, lucere nescis; nec tu, Hortensi, in tua villa nos esse. Num minus hæc invidiose dicuntur? nec tamen nimis eleganter: illa subtilius. Sed, quo modo tu, si nihil comprehendi posset, artificia concidere dicebas, neque mihi dabas, id quod probabile esset, satis magnam vim habere ad artes: sic ego nunc tibi refero, artem sine scientia esse non posse. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil se scire, cum in his esset tanta solertia? quod si eos docuisset aliquis, quam vim habere diceretur scientia, desinerent irasci: ne nobis quidem succenserent, cum didicissent id tollere nos, quod nusquam esset; quod autem satis esset ipsis, relinquere. quam rationem, majorum etiam comprobant diligentia: qui primum jurare ex sui animi sententia quemque voluerunt: deinde ita teneri, si sciens falleret, quod inscientia multa versaretur in vita: tum, qui testimonium diceret, ut arbitrari se diceret, etiam quod ipse vidisset: quæque jurati iudices cognovissent, ut ea non esse facta, sed ut videri pronuntiarent.

Verum, quoniam non solum nauta significat, sed etiam Favonius ipse insuffrat, navigandi nobis, Lucul-

¹ qui sapiens sit aut fuerit.

Luculle, tempus esse, & quoniam satis multa dixi,
 p. 37. est mihi perorandum. posthac tamen, cum hæc quæ-
 a. remus, potius de diffensionibus tantis summorum
 virorum differamus. de obscuritate naturæ, deque
 errore tot philosophorum, qui de bonis, contrariis-
 que rebus tantopere discrepant, ut, cum plus uno
 verum esse non possit, jacere necesse sit tot tam no-
 biles disciplinas; quam de oculorum, sensuumque
 reliquorum mendaciis, & de sorte, aut pseudome-
 148 no: quas plagas ipsi contra se Stoici texuerunt. Tum
 Lucullus, Non moleste, inquit, fero, nos hæc
 contulisse. sæpius enim congregientes nos, & ma-
 xime in Tusculanis nostris, si qua videbuntur, re-
 quiremus. Optime, inquam. sed quid Catulus sen-
 tit? quid Hortensius? Tum Catulus, Egone? in-
 quit. ad patris revolvor sententiam: quam quidem
 ille Carneadeam esse dicebat, ut percipi nihil putem
 posse, assensurum autem non percepto, id est, opi-
 naturum sapientem existimem: sed ita, ut intelligat
 se opinari, sciatque nihil esse, quod comprehendi
 & percipi possit: per ἐποχὴν illam omnium rerum
 comprobans, illi alteri sententiæ, nihil esse, quod
 percipi possit, vehementer assentior. Habeo, in-
 quam, sententiam tuam, nec eam admodum asper-
 nor. Sed tibi quid tandem videtur, Hortensi? Tum
 ille ridens, Tollendum. Teneo te, inquam. nam
 ista Academiæ est propria sententia. Ita sermone
 confecto, Catulus remansit: nos ad naviculas no-
 stras descendimus.

M. TUL.

DE

FINIBUS BONORUM
ET MALORUM

AD

BRUTUM

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

*His quinque de Finibus Bonorum & Malorum li-
 bris excussæ sunt veterum Philosophorum, sed
 præcipue Epicuri, Stoicorum & Peripatetico-
 rum de Summo Bono & Malo sententiæ, is est
 enim, quem Finem Bonorum & Malorum, imi-
 tatus Græcos, dixit, qui τέλος, quod est in
 quaque re summum, appellant. c. 12. in fin. Et
 prima quidem disputatio, quæ in Epicuri senten-
 tia versatur & explicanda & rejicienda, duobus
 primis libris continetur. Ea fingitur habita esse
 in Cumano Ciceronis, cum eo L. Torquatus &
 C. Triarius salutandi Ciceronis causa venissent.
 Torquatus Epicurei partes suscipit & libro I. ex-
 plicat Epicuri sententiam. Hujus disputationi
 præmittitur a Cicerone reprehensio Philosophiæ
 Epicuræ in universum omnis. c. 6. 7. Ipsi
 autem, quæ Torquato tribuitur, disputationis
 hæc est summa: Epicurum summum bonum po-
 suisse in Voluptate, summum malum in Dolori;
 quod omne animal simul atque natum sit, vo-
 luptate gaudeat, dolorem adspersetur & repel-
 lat,*

lat, quantum possit: ex quo intelligatur, natura id omnibus insitum esse, ut voluptatem summum bonum putent, neque tam argumentatione hic opus esse, quam mediocri admonitione & animadversione: sed rectius agere tamen eos, qui, quod multa contra voluptatem dicantur, rationibus conquisitis de ea re disputandum putent. c. 9. Qui accusent voluptatem, doloremque laudent, non ipsam voluptatem, sed eos potius accusare, qui blanditiis presentium voluptatum corrupti, futuros dolores non provideant, aut perferendis doloribus parvis majores non repellant. c. 10. Neque vero voluptatem intelligi eam solam, quæ suavitatem aliqua naturam ipsam moveat, sed eam potissimum, quæ percipiatur, omni dolore detracto; quod ipsa illa molestiæ detractio consecutionem voluptatis afferat. c. 11. Voluptatem autem esse summum bonum, dolorem summum malum, ex eo intelligi, quod nihil beatius esse possit eo, qui perpetuis fruatur animo & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente nec impendente, nil contra miserius eo, qui maximis confectus sit animi corporisque doloribus, nulla spe proposita, fore melius aliquando, nulla neque presente neque expectata voluptate, c. 12. Qui in una virtute, nominis splendore capti, summum bonum ponant, non videre, eam ne expetendam quidem videri, nisi voluptatem efficeret, & esset omnium virtutum quidam ad voluptatem cursus. c. 13-16. Nullum igitur esse errorem in ipsis finibus, sed in his rebus, e quibus efficiantur. Fateri autem se, animi voluptatem & dolorem e corpore nasci: sed esse tamen animi voluptatem & dolorem majorem eo, qui in corpore sit, quod corpore presentia tantum sentiamus, animo præterita etiam & futura,

tura, quorum magna vis sit ad voluptatem & dolorem augendum, prout sapiens quisque aut stultus sit. Itaque Epicurum etiam, nemini nisi sapienti voluptatem illam, nemini nisi stulto dolorem tribuere. c. 17. sqq. Neque tandem amicitiam, isto summo bono constituto, tolli, quod omnium rerum, quas ad suaviter vivendum sapientia comparaverit, nihil majus amicitia, nil jucundius sit.

NON eram nescius, Brute, cum, quæ summis ingeniis, exquisitaque doctrina philosophi Græco sermone tractavissent, ea Latinis litteris mandaremus, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incideret. nam quibusdam, & iis quidem non admodum indoctis, totum hoc displicet, philosophari. quidam autem non id tam reprehendunt, si remissius agatur: sed tantum studium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, & hi quidem eruditi Græcis litteris, contemnentes Latinas, qui se dicant in Græcis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias litteras vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personæ tamen, & dignitatis esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existimo. quamquam philosophiæ quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa & collaudata est, cum esset accusata & vituperata ab Hortensio. qui liber cum & tibi probatus videretur, & iis, quos ego posse judicare arbitrarer, plura suscepi, veritus, ne movere hominum studia viderer, retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in
Cicer. Oper. Vol. IV. G eo,

b. eo, quod¹ semel admissum coërceri reprimique non potest: ut propemodum justioribus utamur illis, qui omnino avocent a Philosophia, quam his, qui rebus infinitis modum constituent, in reque eo meliore,
 3 quo major sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest: non paranda nobis solum ea, sed² fruenda etiam est. sive hoc difficile est: tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris: & quærendi defatigatio turpis est, cum id, quod quæritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, cum scribimus: quis est tam invidus, qui ab eo nos abducatur? sin laboramus: quis est, qui alienæ modum statuatur industriæ? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique.

non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime
 2 nobis injucundus labor. His igitur est difficilior satisfacere, qui se Latina scripta dicunt contemnere:
 4 in quibus hoc primum est, in quo admirer: cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pæne nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiocham Pacuvii spernat, aut rejiciat? qui se iidem Euripidis fabulis delectari dicat, (Latinas literas oderit?) Synephebos ego, inquit, potius Cæcili, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. de
 5 p. 50. quo Licinius ferreum scriptorem: verum, opinor;
 a. scriptorem tamen, ut legendus sit. rudem enim esse omnino in nostris poetis, aut inertissimæ segnitiae est,

¹ f. jam missum iis.

² fr. etiam sapientia est.

est, aut fastidii delicatissimi. mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt: ³ An,

Utinam ne in nemore, - - -

nihilominus legimus, quam hoc idem Græcum. quæ autem de bene, beateque vivendo a Platone disputata sunt, hæc explicari non placebit Latine? Quod si
 6 nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quæ dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum judicium, & nostrum scribendi ordinem adjungimus: quid habent, cur Græca anteponent iis, quæ & splendide dicta⁴ sunt, neque sint conversa de Græcis? Nam si⁵ dicent, ab illis has res esse tractatas: ne ipsos quidem Græcos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. quid enim est a Chrysippo prætermisum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panætium, multos alios, in primisque familiarem nostrum Posidonium. Quid Theophrastus? mediocriterne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? quid Epicurei? num desunt de iisdem, de quibus & ab Epicuro scriptum est, & ab antiquis, ad arbitrium suum scribere? Quod si Græci leguntur a Græcis, iisdem de rebus alia ratione compositis: quid est, cur nostri a nostris non legantur? Quamquam si plane sic verterem Platonem, aut Ari
 3 stotelem, ut verterunt nostri poetæ fabulas: male, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. locos quidem quosdam, si videbitur,
 b. transferam, & maxime ab iis, quos modo nominavi, cum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet. nec vero, ut noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes mea legant. Utinam esset ille Persius! Scipio vero,

G 2

et

³ At.

⁴ sunt.

⁵ dicerent.

et Rutilius multo etiam magis: quorum ille iudicium reformidans, Tarentinis ait se, & Consentinis, & Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum iudicium elaboraret, & sunt illius scripta leviora, ut
 8 urbanitas summa appareat, doctrina mediocris. Ego autem quem timeam lectorem, cum ad te, ne Græcis quidem cedentem in Philosophia, audeam scribere? Quamquam a te ipso id quidem facio provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me de virtute misisti. Sed ex eo credo quibusdam usuvenire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quædam, & horrida, de ¹ male Græcis Latine scripta deterius. quibus ego assentior, ² dummodo de iisdem rebus ne Græcos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter, ornatèque ³ dictas, quis non legat? nisi qui se plane Græcum dici velit: ut a Scævola est ⁴ prætor salutatus Athenis Albucius. quem quidem locum cum multa venustate, & omni sale idem Lucilius: apud quem præclare Scævola,

Græcum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,

Municipem Pontii, Tritanni, centurionum, Præclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,

Maluisti dici. Græce ergo prætor Athenis, Id quod maluisti, te, cum ad me accedis, saluto:

Xaïge, inquam, Tite: lictores, turma omnis, cohortesque,

Xaïge Tite, hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.

¹⁰ Sed jure Mucius. Ego autem satis mirari
 p. 51. non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum
 2. rerum fastidium. non est omnino hic docendi locus:
 sed

¹ malis.

² dummodo a se de.

³ dictas.

⁴ prætor.

⁵ Absit satis.

sed ita sentio, & sæpe differui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiore etiam esse, quam Græcam. Quando enim, vel nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poetis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosæ, vel elegantis ornatus defuit? Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi ⁶ videar præsidium, in quo a populo Romano locatus ⁷ sum: debeo profecto, quantumcumque possim, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei, nec cum istis tantopere pugnare, qui Græca legere malint: modo legant illa ipsa, nec simulent: & iis servire, qui vel utrisque litteris uti velint, vel, si suas habent, illas non magnopere desiderant. Qui autem alia malunt scribi a nobis, æqui esse debent, quod & scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris, & scribentur fortasse plura, si vita suppetet: & tamen qui diligenter hæc, quæ de philosophia litteris mandamus, legere affuerit, iudicabit nulla ad legendum his esse potiora. quid est enim in vita tantopere quærendum, quam cum omnia in philosophia, tum id, quod his libris quæritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi, recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? qua de re cum sit inter doctissimos magna dissensio, quis alienum putet ejus esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quod in omni munere vitæ optimum & verissimum sit, exquirere? An, partus ancillæ sitne in fructu habendus, ⁸ differetur inter principes civitatis, P. Scævola, b. M. Manilius? ab hisque M. Brutus dissentiet, quod & acutum genus est, & ad usus civium non inutile: nosque ea scripta, reliquaque ejusdem generis

neris & legimus libenter, & legemus: hæc, quæ vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibilia, hæc uberiora certe sunt. quamquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint. Nos autem hanc omnem quæstionem de finibus bonorum & malorum, fere a nobis explicatam esse his litteris arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiæ disciplinis diceretur, perfecti fumus.

5 Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat
13 in medium Epicuri ratio, quæ plerisque notissima est: quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. verum enim invenire volumus, non tamquam adversarium aliquem convincere. Accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis gravis & doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam cum ad me in Cumanum salutandi causa uterque venisset, pauca primo inter nos de litteris, quarum summum erat in utroque studium; deinde Torquatus: Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicurum nostrum, non tu quidem oderis, ut fere faciunt, qui ab eo dissentiant, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum liberavisse, & omnia tradidisse, quæ pertinerent ad
p. 52. bene beateque vivendum: sed existimo, te, sicut
a. nostrum Triarium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quæ senserit ille, tibi non vera videantur. Vide quantum, inquam, fallare, Torquate.

quate. oratio me istius philosophi non offendit. nam & complectitur verbis, quod vult, & dicit plane, quod intelligam: & tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner: si non habeat, non admodum flagitem. re mihi non æque satisfacit, & quidem locis pluribus. sed quot homines tot sententiæ. falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem æquum puto: modo, quæ dicat ille, bene noris. Nisi mihi 16 Phædrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas (quorum utrumque audiui, cum mihi nihil sane præter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiæ satis notæ sunt. atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audiui; cum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat umquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid probarem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid 6 non probes.

Principio, inquam, in physiceis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adjicit, perpauca mutans, sed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos, quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursionibus inter se cohærescant: ex quo efficiantur ea, quæ sint, quæque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex æterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem 18 in quibus sequitur Democritum, non fere labitur. quamquam utriusque cum multa non probō, tum illud in primis, quod cum in rerum natura duo quærenda sint, unum, quæ materia sit, ex qua quæque res efficiatur; alterum, quæ vis sit, quæ

quæ quidque efficiat: de materia differuerunt; vim, & causam efficiendi reliquerunt. sed hoc commune vitium: illæ Epicuri propriæ ruinæ. censet enim, eadem illa individua, & solida corpora ferri seorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse
 19 omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, cum illud occurreret; si omnia seorsum e regione ferrentur, &, ut dixi, ad lineam, numquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere: itaque attulit rem commenticiam: declinare dixit atomum perpauillum: quo nihil posset fieri minus. ita effici complexiones, & copulationes, & adhæsitaciones atomorum inter se: ex quo efficeretur mundus, omnesque partes mundi, quæque in eo essent. quæ cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult. nam & ipsa declinatio, ad libidinem fingitur, (ait enim declinare atomum sine causa: * quum nihil turpius physico, quam fieri sine causa quidquam dicere; & illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferiorem locum petentium, sine causa eripuit atomis: nec tamen id, cujus causa hæc fin-
 20 xerat, affecutus est. Nam si omnes atomi declinabunt, nullæ umquam cohærescent: sin aliæ declinabunt, aliæ suo nutu recte ferentur: primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quæ recte, quæ
 p. 53. oblique ferantur: deinde eadem illa atomorum, in
 21 quo etiam Democritus hæret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. ne illud quidem physici, credere aliquid esse minimum. quod profecto numquam putavisset, si a Polyæno, familiari suo, geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque profecto. huic bipedalis fortasse: tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paullo aut majorem, aut
 22 mino-

* quo.

minorem. Ita, quæ mutat, ea corrumpit: quæ se-
 21 quitur, sunt tota Democriti. atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, quorum incurfione non solum videamus, sed etiam cogitemus: infinitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui & oriantur, & intereant quotidie. quæ etsi mihi nullo modo probantur: tamen Democritum laudatum a ceteris, ab hoc, qui eum unum secutus est, nollem vituperatum. Jam
 7 in altera philosophiæ parte, quæ est quærendi, ac
 22 differendi, quæ λογική dicitur, iste vester, plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. tollit definitiones: nihil de dividendo ac partiendo docet: non, quo modo efficiatur concludaturque ratio, tradit: non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit. judicia rerum in sensibus ponit: quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne iudicium veri, & falsi putat. [In tertia vero parte, quæ est de vita, & 23 moribus, in constitutione finis, nil generosum sapit, atque magnificum.] Confirmat illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, adfiscat, & reprobet, id est, voluptatem & dolorem. ad hæc, & quæ sequamur, & quæ fugiamus, refert omnia. quod quamquam Aristippi est, a Cyrenaicisque melius liberiusque defenditur: tamen ejusmodi esse iudico, b. ut nihil homine videatur indignius. Ad majora enim quædam nos natura genuit & conformavit, ut mihi quidem videtur. Ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque eum Torquatium, qui hoc primum cognomen invenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet corpore voluptatem, aut cum Latinis tertio consulatu conflixisse apud Vesperim propter voluptatem. Quod vero securi filium percussisset, privavisse se etiam videtur multis voluptatibus, cum ipsi naturæ patrio-

G 5

que

que amorī prætulerit jus majestatis atque imperiū.
 24 Quid? ¹ T. Torquatus, is, qui consul cum Cn. Octavio fuit, cum illam severitatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias prætorem in provincia cepisse arguerent, causam apud se dicere juberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri fuisse in imperio, quales ejus majores fuissent & in conspectum suum venire vetuit: numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut omit- tam pericula, labores, dolorem etiam, quem opti- mus quisque pro patria & pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam prætereat omnes vo- luptates, dolores denique quosvis suscipere malit, quam deferere ullam officii partem: ad ea, quæ hoc non minus declarant, sed videntur leviora, venia-
 25 mus. Quid tibi Torquate? quid huic Triario lit- teræ, quid historiæ, cognitioque rerum, quid poë- tarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: Hæc enim ipsa mihi sunt voluptati. & erant illa Torqua-
 p. 54. tis. Numquam hoc ita defendit Epicurus: neque
 a. vero tu, Triari, aut quisquam eorum, qui aut sa- peret aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quæri- tur sæpe, cur tam multi sint Epicurei: sunt aliæ quoque causæ, sed multitudinem hoc maxime allic- it, quod ita putat dici ab illo, recta & honesta quæ sint, ea facere ipsa per se lætitiā, id est, volupta- tem. Homines optimi non intelligunt, totam ra- tionem everti, si ita se res habeat. nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte, & per se esse jucunda, per se esset & virtus, & cognitio rerum, quod minime ille vult, expe-
 26 tenda. Hæc igitur Epicuri non probō, inquam. de cetero

cetero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset in- structior (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eru- diti appellantur) aut ne deteruisset alios a studiis. quamquam te quidem video minime esse deter- ritum.

Quæ cum dixissem, magis ut illum provoca- 8 rem, quam ut ipse loquerer: tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pæne e philosophorum choro sustulisti. quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? aliena ² dixit in physicis, nec ea ipsa, quæ tibi probarentur. si qua in his corrigere voluit, de- teriora fecit. differendi artem nullam habuit. vo- luptatem cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum. nam ante Aristippus, & ille melius. addidisti ad ex- tremum, etiam indoctum fuisse. Fieri, inquam, 27 o Triari, nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes ejus, a quo dissentias. quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem, quæ ille di- ceret? cum præsertim illa perdiscere, ludus esset.

Quamobrem dissentientium inter se reprehension- es non sunt vituperandæ. maledicta, contume- b. liæ, tum iracundiæ, contentiones, concertationes- que in disputando pertinaces, indignæ mihi philo- sophia videri solent. Tunc Torquatus, Prorsus, in- 28 quit, assentior. neque enim disputari sine reprehension- e, nec cum iracundia, aut pertinacia recte dispu- tari potest. Sed ad hæc, nisi molestum est, habeo quæ velim. At me, inquam, nisi te audire vel- lem, censeres hæc dicturum fuisse? Utrum igitur per- curri omnem Epicuri disciplinam placet: an de una voluptate quæri, de qua omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitrato. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maxi- mam.

mam. de physicis alias, & quidem tibi & declinationem istam atomorum, & magnitudinem solis probabo, & Democriti errata, ab Epicuro reprehensa, & correctæ permulta. nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quæ te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non ero: tibi que, si mihi probabis ea, quæ dices, libenter assentiar. Probabo, inquit: modo ista sis æquitate, quam ostendis. sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorsus est.

9 Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori hujus disciplinæ placet: constituam, quid, & quale sit id, de quo quærimus, non quo ignorare vos arbitrer: sed ut ratione & via procedat oratio. Quærimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum. quod, omnium philosophorum sententia, tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat: ipsum autem nusquam. hoc Epicurus in voluptate ponit: quod summum bonum esse vult, summumque malum, dolorem, idque instituit docere sic:

30 Omne animal, simulatque natum sit, voluptatem appetere, eaque gaudere, ut summo bono; dolorem aspernari, ut summum malum, &, quantum possit, a se repellere: idque facere nondum depravatum, ipsa natura incorrupte atque integre judicante. itaque negat opus esse ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem esse albam, dulce mel: quorum nihil¹ oportere exquisitis rationibus² confirmari: tantum satis esse admonere. interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis: & inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: alterâ, occulta quædam & quasi involuta aperiri: altera, prompta & aperta judicari. etenim quoniam detractis de homine sensibus, reli-

qui

¹ oporteret.² confirmare.

qui nihil est: necesse est, quid aut ad naturam, aut contra sit, a natura ipsa judicari. ea quid percipit, & quid judicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, præter voluptatem, & dolorem? Sunt autem qui-³¹ dam e nostris, qui hæc subtilius velint tradere, & negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu judicari: sed animo etiam ac ratione intelligi posse, & voluptatem ipsam per se esse expetendam, & dolorem ipsum per se esse fugiendum. itaque ajunt hanc quasi naturalem, atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior) cum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causæ confidere, sed & argumentandum, & accurate differendum, & rationibus^{b.} conquisitis, de voluptate, & dolore disputandum putant. Sed ut perspiciatis, unde omnis iste natus¹⁰ sit error, voluptatem accusantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam: eaque ipsa, quæ ab illo inventore veritatis, & quasi architecto beatæ vitæ dicta sunt, explicabo. nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, confectetur, adipisci velit: sed quia nonnumquam ejusmodi tempora incidunt, ut labore, & dolore magnam aliquam quærat voluptatem. ut enim ad minima veniam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? quis autem vel eum jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil molestiæ consequatur, vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariat-³² tur? At vero eos & accusamus, & justo odio dignif-³³imos

simos ducimus, qui blanditiis præsentium voluptatum delinuti atque corrupti, quos dolores, & quas molestias excepturi sint, occæcati cupiditate non provident, similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum & dolorum fuga. & harum quidem rerum facilis est, & expedita distinctio. nam libero tempore, cum soluta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor repellendus. temporibus autem quibusdam, & aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus sæpe eveniet, ut & voluptates repudiandæ sint, & molestiæ non recusandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus,

p. 56. ut aut rejiciendis voluptatibus majores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

34 Hanc ego cum teneam sententiam, quid est, cur verear, ne ad eam non possim accomodare Torquatos nostros? quos tu paullo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice & benevole collegisti. nec me tamen laudandis majoribus meis corrupisti, nec segniorem ad respondendum reddidisti. quorum facta quemadmodum, quæso, interpretaris? Siccine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos, & in sanguinem suum tam crudeles fuisse, nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent? At id ne feræ quidem faciunt, ut ita ruant, itaque turbent, ut, earum motus & impetus quo pertineant, non intelligamus.

35 Tu tam egregios viros censes tantas res gessisse sine causa? quæ fuerit causa, mox videro: interea hoc tenebo: si ob aliquam causam ista, quæ sine dubio præclara sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. torquem detraxit hosti. & quidem se texit, ne interiret. At magnum periculum adiit.

1 depellendus.

adiit. in oculis quidem exercitus. quid ex eo consecutus est? Laudem & caritatem: quæ sunt vitæ sine metu degendæ præsidia firmissima. Filium morte multavit: si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamque crudeli. sin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret; salutem prospexit civium, qua intelligebat contineri suam. Atque hæc ratio late patet. in quo 36 enim maxime consuevit jactare vestra se oratio, tua præsertim, qui studiosè antiqua persequeris, claris & fortibus viris commemorandis, eorumque factis b. non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omittantur, majorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, majorum dolorum effugiendorum gratia. Sed de clarorum hominum factis illustribus, & gloriosis, satis hoc loco dictum sit. Erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius differendi locus.

Nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quæ qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum: intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. non enim hanc solam sequimur, quæ suavitate aliqua naturam ipsam movet, & cum jucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione & vacuitate omnis molestiæ gaudemus: omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim cum cibo, & potione fames, sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiæ consecutionem affert voluptatis: sic in omni re doloris amotio successio-

cessio-

38 cessionem efficit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro, medium esse quiddam inter dolorem, & voluptatem. Illud enim ipsum, quod quibusdam medium videtur, cum omni dolore caret, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, cum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. ¹ omnis autem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem: ut postea variari voluptas, distinguere possit; augeri, amplificare non possit. At etiam Athenis, ut a patre audiebam, facete, & urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico, Chrysippi sedentis, porrecta manu: quæ manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum. Num quidnam manus tua sit affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuum quidem dicturam pater agebat, si loqui posset. conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute: nihil ad Epicurum. nam si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus, ut ita dicam, & ad eos cum suavitate afflueret, & illaberetur: nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris sine jucundo motu voluptatis. sin autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. iccirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

12 Extremum autem esse bonorum voluptatem, ex hoc facile perspicui potest. constituamus aliquem
40 magnis, multis, perpetuis fruenter & animo, & corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediante, nec impendente: quem tandem hoc statu præstabi-

liorem,

1 omni.

liorem, aut magis expetendum possumus dicere? inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, & firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat: dolor in longinquitate, levis: in gravitate, brevis soleat esse: ut ejus magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea cum accedit, ut neque divinum ⁴¹ numen horreat, nec præteritas voluptates effluere patiatur, earumque assidua recordatione lateatur: quid est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statue contra aliquem confectum tantis animi, corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe proposita, fore levius aliquando, nulla præterea nec præsentis, nec expectata voluptate: quid eo miserius dici, aut fingi potest? Quod si vita doloribus repleta, maxime fugienda est: summum profecto malum est, vivere cum dolore. cui sententiæ consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere. nec enim habet nostra mens quidquam, ubi consistat, tamquam in extremo: omnesque & metus & ægritudines ad dolorem referuntur: nec præterea est res ulla, quæ sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Præterea ⁴² & appetendi, & refugiendi, & omnino rerum gerendarum initia profiscuntur aut a voluptate, aut a dolore. quod cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles, eo referri, ut cum voluptate vivatur. quoniam autem id est vel summum bonum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere.

Id qui in una virtute ponunt, ² splendore non ¹³ minis capti, quid natura postulet, non intelligunt: errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabun-

² et splendore.

Cicer. Oper. Vol. IV.

H

rabuntur. istæ enim vestræ eximiæ, pulchræque virtutes, nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonæ valitudinis causa probamus: & gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quæ ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tamquam artifex conquirendæ & comparandæ voluptatis. Quam autem dicam voluptatem, jam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. nam cum ignoratione rerum bonarum & malarum maxime hominum vita vexetur; ob eumque errorem & voluptatibus maximis sæpe priventur, & gravissimis animi doloribus torqueantur: sapientia est adhibenda, quæ & terroribus, cupiditatibusque detractis, & omnium falsarum opinionum temeritate demta, certissimam se nobis ducem præbeat ad voluptatem. sapientia enim est una, quæ mæstitiam pellat ex animis, quæ nos exhorrescere metu non sinat: qua præceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. cupiditates enim sunt insatiabiles: quæ non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; totam etiam labefactant sæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiæ, seditiones, bella nascuntur. nec hæ sese foris solum jactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt: sed intus etiam in animis inclusæ inter se dissident atque discordant. ex quo vitam amarissimam necesse est effici: ut sapiens solus, amputata circumsisque inanitate omni & errore, naturæ finibus contentus, sine ægritudine possit, & sine metu vivere. Quæ est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum

1 pravissimis.
2 decepta.

3 dissidia,
4 solum.

earum cupiditatum, quæ essent & naturales, & necessariae: alterum, quæ naturales essent, nec tamen necessariae: tertium, quæ nec naturales, nec necessariae. quarum ea ratio est, ut necessariae nec operæ multa, nec impensa expleantur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitiis, quibus contenta sit, & parabiles, & terminatas habet. inanum autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore, & insipientia: sapientiamque esse solam, quæ nos a libidinum impetu, & formidinum terrore vindicet, & ipsius fortunæ modice ferre doceat injurias, & omnes monstret vias, quæ ad quietem, & tranquillitatem ferant: quid est, cur dubitemus dicere, & sapientiam propter voluptatem expetendam, & insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, & eos quasi concordia quadam placet, ac leniat. Temperantia est enim, quæ in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequamur monet. nec enim satis est judicare, quid faciendum, non faciendumve sit: sed stare etiam oportet in eo, quod sit judicatum. plerique autem, quod tenere atque servare id, quod statuerunt, non possunt, victi & debilitati, objecta specie voluptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid eventurum sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem & parvam, & non necessariam, & quæ vel aliter pararetur, & qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt: sæpe etiam legum judiciorumque poenis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur: & qui suum judicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi volupta-

luptatem maximam adipiscuntur, prætermittenda
 p. 59 voluptate. lidem etiam dolorem sæpe perpetiuntur,
 ne, si id non faciant, incidant in maiorem. Ex quo
 intelligitur, nec intemperantiam propter se fugien-
 dam esse: temperantiamque expetendam, non quia
 voluptates fugiat, sed quia majores consequatur.
 15 Eadem fortitudinis ratio reperietur. nam neque la-
 borum perfunctio, neque perperessio dolorum, per se
 49 ipsa allicit: nec patientia, nec assiduitates, nec vi-
 gilix, nec ea ipsa, quæ laudatur, industria, ne for-
 titudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura, me-
 tuque vivamus: animumque, & corpus, quantum
 efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim mor-
 tis metu omnis quietæ vitæ status perturbatur: &
 ut, succumbere doloribus, eosque humili animo,
 imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debi-
 litatem animi, multi parentes, multi amicos, non-
 nulli patriam, plerique autem se ipsos penitus per-
 diderunt: sic robustus animus, & excelsus, omni est
 liber cura & angore, cum & mortem contemnit,
 qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua ante-
 quam nati: & ad dolores ita paratus est, ut memi-
 nerit, maximos morte finire, parvos multa habere
 intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos:
 ut, si tolerabiles sint, feramus: sin minus, æquo
 animo e vita, cum ea non placeat, tamquam e thea-
 tro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timi-
 ditatem, ignaviamque vituperari, nec fortitudinem,
 patientiamque laudari suo nomine: sed illas rejici,
 16 quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem.
 Justitia restat, ut de omni virtute sit dictum, sed simi-
 50 lia fere dici possunt. ut enim sapientiam, tempe-
 rantiam, fortitudinem, copulatas esse docui cum
 voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec
 b. distrahi possint: sic de justitia judicandum est: quæ
 non modo numquam nocet cuiquam, sed contra
 semper alit aliquid tum vi sua atque natura, quod
 tran-

tranquillet animos: tum spe, nihil earum rerum de-
 futurum, quas natura non depravata desideret. quem-
 admodum temeritas, & libido, & ignavia semper
 animum excruciant, & semper sollicitant, turbu-
 lentæque sunt: sic *** cujus in mente confedit,
 hoc ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri; &
 si vero molita quippiam est, quamvis occulte fece-
 rit, numquam tamen confidet id fore semper oc-
 cultum. Plerumque improborum facta primo suspi-
 cio insequitur; deinde sermo atque fama; tum ac-
 cusator, tum iudex: multi etiam, ut te consule,
 ipsi se indicaverunt. Quod si qui satis sibi contra
 51 hominum conscientiam septi esse, & muniti viden-
 tur, deorum tamen horrent, easque ipsas sollicitudi-
 nes, quibus eorum animi noctes atque dies exedun-
 tur, a diis immortalibus supplicii causa importari
 putant. Quæ autem tanta ex improbe factis ad-
 minuendas vitæ molestias accessio fieri potest, quanta
 ad augendas, cum conscientia factorum, tum poena
 legum, odioque civium? Et tamen in quibusdam
 neque pecuniæ modus est, neque honoris, neque im-
 perii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum
 cupiditatum: quas nulla præda umquam improbe
 parta minuit; potius inflammat: ut coercendi ma-
 gis, quam dedocendi esse videantur. Invitat igitur
 52 vera ratio bene sanos ad justitiam, æquitatem, fidem:
 neque homini infanti atque impotenti injuste facta
 conducunt: qui nec facile efficere possit, quod con-
 eatur, nec obtinere, si effecerit: & opes vel fortunæ,
 vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui
 utuntur, benivolentiam sibi conciliant, &, quod p. 60.
 aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; præ-
 53 fertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quæ
 enim cupiditates a natura proficiuntur, facile ex-
 plentur sine ulla injuria: quæ autem inanes sunt,
 his parendum non est. nihil enim desiderabile con-
 cupiscunt,

H 3

1 improbis.

cupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumentum, quæ pariuntur injuria. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat. nam diligere & carum esse, jucundum est, propterea, quia tutiorem vitam, & voluptatem efficit plenior. itaque non ob ea solum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod cujus in animo versatur, numquam finit eum respicere, numquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem virtutum laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem, voluptas autem est sola, quæ nos vocet ad se, & allicit suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium: beateque vivere, nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere. Huic certæ, stabilique sententiæ quæ sint conjuncta, explicabo brevi.

55 Nullus in ipsis error est finibus bonorum, & malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus hæc efficiantur, ignorant. animi autem voluptates & dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus, & doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causam, si qui e nostris aliter existiment: quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem & lætitiā nobis voluptas animi, & molestiam dolor afferat: eorum tamen utrumque & ortum esse e corpore, & ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse & voluptates, & dolores animi, quam corporis. nam corpore nihil, nisi præsens, & quod adest, sentire possumus: animo autem, & præterita, & futura. ut enim æque doleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna

1 existimant.

permagna accessio potest, si aliquid æternum & infinitum impendere malum nobis opinemur. quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil tale metuamus. Jam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si æque diu sit in corpore. non placet autem, detracta voluptate, ægritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ sensum moveat, nulla successerit. eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed ut iis bonis erigimur, quæ exspectamus: sic lætamur iis, quæ recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur: sapientes bona præterita, grata recordatione renovata, delectant. est autem situm in nobis, ut & adversa quasi perpetua oblivione obruamus, & secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea, quæ præterierunt, acri animo, & attento intuemur, tunc fit, ut ægritudo sequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona. O præclaram beate vivendi, & apertam, & simplicem, & directam viam! cum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni dolore & molestia, perfruique maximis & animi & corporis voluptatibus: videtisne, quam nihil prætermittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste, justeque vivatur: nec sapienter, honeste, juste, nisi jucunde. Neque enim civitas in seditione, beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus a se ipse dissidens, secumque discordans, gustare partem ullam liquidæ voluptatis & liberæ potest. atqui pugnant-

H 4

2 malorum.

gnantibus & contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquillū potest.

59 Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas impeditur: quanto magis animi morbis impediri necesse est? animi autem morbi sunt cupiditates im-
mensæ & inanes, divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. accedunt ægritudines, molestiæ, mærores, qui animos exedunt conficiuntque curis hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis præsentī, futurove sejunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. nemo

60 igitur est eorum non miser. Accedit etiam mors, quæ, quasi saxum Tantalō, semper impendit: tum superstitio, quæ qui est imbutus, quietus esse numquam potest. Præterea bona præterita non memin-
erunt, præsentibus non fruuntur, futura modo expectant: quæ quia certa esse non possunt, conficiuntur & angore, & metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniæ studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. nul-
las enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores, magnosque susce-
61 perant. Ecce autem alii minuti, & angusti, aut omnia semper desperantes, aut malevoli, invidi, diffi-
ciles, lucifugi, maledici, monstrosi: alii autem etiam amatoris levitatibus dediti, alii petulantes, alii
b. audaces, protervi, iidem intemperantes, & ignavi, numquam in sententia permanentes. quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiæ. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. multoque hoc melius nos veriusque, quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido, quam splendido nomine: virtutem autem nixam hoc honesto, nullam requi-
rere

Abest coram.

rere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsa esse contentam. Sed possunt hæc quadam ratione 19
dici, non modo non repugnantibus, verum etiam 62
approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita. his rebus instructus semper est in voluptate. neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. nam & præterita grate meminit, & præsentibus ita potitur, ut animadver-
tat, quanta sint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed expectat illa, fruitur præsentibus: ab hisque vitiis, quæ paullo ante collegi, abest pluri-
mum: & cum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. dolores autem, si qui in-
current, numquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur. Optime vero Epicurus, quod exiguum dicit fortunam 63
intervenire sapienti, maximasque ab eo, & gravissi-
mas res consilio ipsius & ratione administrari: neque p. 62.
majorem voluptatem ex infinito tempore ætatis per-
cipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum. In dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse, nec ad melius vivendum, nec ad commodius differendum. In physicis plurimum po-
suit. Ea scientia; & verborum vis & natura ora-
tionis, & consequentium repugnantiumve ratio potest perspicui: omnium autem rerum natura cognita; le-
vamus superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa horribi-
les existunt sæpe formidines. denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quæ natura deside-
ret. tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebi-
mus, servata illa, (quæ quasi delapsa de cælo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judi-
cia rerum diriguntur, numquam ullius oratione victi

H 5

senten-

64 sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum iudicia defendere. quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus. qui si omnes veri erunt, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognosci & percipi. quos qui tollunt, & nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod disserunt. Præterea, sublata cognitione, & scientia, tollitur omnis ratio & vitæ degendæ, & rerum gerendarum. Sic e physicis, & fortitudo sumitur contra mortis timorem; & constantia contra metum religionis; & sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoracione sublata; & moderatio, natura cupiditatum, generibusque earum explicatis; & (ut modo docui) cognitionis regula, & iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

20 Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius, de amicitia, quam, si voluptas summum sit
65 bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beate*
b. *vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius.* neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, & factis, & moribus comprobavit. quod quam magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant: in quibus tam multis, tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in domo, & ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiracione consentientes tenuit amicorum greges? quod sit etiam nunc ab Epicureis.

66 Sed ad rem redeamus. de hominibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, cum eas voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas
tam

i de omnibus.

tam expetendas, quam nostras expeteremus: quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiae vacillare. tumentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. ut enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. nam cum solitudo, & vita sine amicis, insidiarum & metus plena sit, ratio ipsa monet, amicitias comparare: quibus partis confirmatur animus, & a spe pariendarum voluptatum seungi non potest. Atque ut odia, invidiæ, despiciones, adversantur
67 voluptatibus: sic amicitiae, non modo faultrices fidelissimæ, sed etiam effectrices sunt voluptatum tam amicis, quam sibi. quibus non solum præsentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posteri temporis. Quod quia nullo modo sine ami-
citiâ firmam & perpetuam jucunditatem vitæ tenere possumus, neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi
æque amicos, ac nosmet ipsos diligamus: iccirco & hoc ipsum efficitur in amicitia, & amicitia cum voluptate connectitur. nam & lætamur amicorum lætitiæ æque atque nostra; & pariter dolemus angoribus.

Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga
amicum, quo in seipsum: quosque labores propter
suam voluptatem susceperet, eosdem suscipiet propter
amici voluptatem: quæque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hæ semper voluptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda sunt. præclare enim Epicurus his pæne verbis: *Eadem, inquit, scientia confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum; quæ perspexit, in hoc ipso vitæ spatio, amicitiae præsidium esse firmissimum.* Sunt
69 autem quidam Epicurei timidiore paullo contra vestra convicia, sed tamen fatis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. itaque primos congressus, copulationesque & consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter

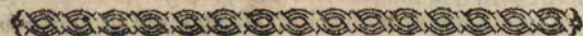
pter voluptatem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. etenim si loca, si sana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ¹ ludicra exercendi aut venandi ² consuetudine, adamare solemus: quanto id in hominum con-

- 70° suetudine facilius fieri ³ poterit, & iustius? Sunt autem, qui ⁴ dicant, scædus quoddam esse sapientum, b. ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos diligant. quod & fieri posse intelligimus, & sæpe id videmus, & perspicuum est, nihil ad jucunde vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus judicari potest, non modo non impediri rationem amicitiae, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem amicitiae omnino non posse reperiri.

- 21ⁱ Quapropter si ea, quæ dixi, sole ipso illustriora & clariora sunt: si omnia dixi, hausta e fonte naturæ: si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus: si infantes pueri, mutæ etiam bestiae, pæne loquuntur, magistra ac duce natura, nihil esse prosperum, nisi voluptatem, nihil asperum, nisi dolorem; de quibus neque depravate judicant, neque corrupte: nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturæ, sic eam firme, graviterque comprehenderit, ut omnes bene sanos in viam placatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ beatæ vitæ disciplinam juvaret. An 72ⁱ ille tempus aut in poëtis evolvendis, ut ego, & Triarius, te hortatore, facimus, consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, nume-

¹ ludicras ² consuetudines. ³ potuerit. ⁴ dicunt.

numeris, astris contereret? quæ & a falsis initiis profecta, vera esse non possunt: & si essent vera, nihil afferrent, quo jucundius, id est, quo melius viveremus. eas ergo artes persequeretur, vivendi artem tantam, tamque operosam, & perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus, sed p. 64. si indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est, a. ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, & eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem. quæ mihi facultas, ut id meo arbitrato facerem, ante hoc tempus numquam est data.

M. TULLII CICERONIS

DE

FINIBUS BONORUM ET MALORUM

AD

BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber in refutanda Torquati disputatione atque universa Epicuri ratione consumitur. Initium facit ab ipso Voluptatis vocabulo, quod negat recte ab Epicuro definiti, qui ei non modo eam, quæ in motu sit, hoc est, corpoream, sed etiam, quæ in stabilitate sit, hoc est, vacuitatem a dolore, sive indolentiam subiciat: quæ res cum sint natura diversa, uno vocabulo non posse comprehendendi, adversante inprimis lingua græcæ latineque

que ratione, quarum neque illa ἡδονήν, neque hæc voluptatem appellet indolentiam, cum Hieronymus, qui summum bonum in indolentia ponat, manifeste disputet contra Aristippum, qui voluptati summi boni vim tribuat. c. 1-10. Ad evertenda deinde ipsius opinionis Epicureæ fundamenta accedit. Et ostendit, neque ab animantium ortu recte repeti originem summi boni, nec propterea, quod appetant voluptatem infantes, adspernentur dolorem, voluptatem pro summo bono habendam; cum non tam ad voluptatem appetendam moveantur a natura infantes, quam ut se ipsi diligant, Et integros se salvosque velint; neque a sensibus, quorum non sit, de bono Et malo judicare, sed de coloribus, sonis, figuris, motu, intervallis, Et reliquis hujusmodi sensui subjectis rebus. c. 10-12. Unam ergo rationem audiendum esse, quæ doceat, nihil esse voluptati loci, non modo, ut sola in summi boni sede ponatur, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur, nullamque esse de summo bono sententiam probandam, nisi quæ aut solam honestatem probet, aut eam initiis naturæ Et totius perfectione vitæ locupletet. Totam autem sententiam Epicuream hoc uno everti posse, si honestum aliquid ostendatur, quod sit ipsum sua vi propter seque expetendum, h. e. quod, detracta omni utilitate, sine illis præmiis fructibusque, per se ipsum possit laudari, idque quattuor virtutibus illis Stoicis contineri. Eo constituto c. 14. s. accedit ad omnia ea, quæ a Torquato disputata pro Epicuri sententia erant, eaque ita refellit, ut inprimis, neque virtutibus neque amicitiae usquam locum esse, ostendat, si ad voluptatem omnia referantur, c. 15-27. deinde vero etiam reliqua persequatur.

HIC

IC cum uterque me intueretur, seseque I ad audiendum significarent paratos: primum, inquam, deprecor, ne me, tamquam philosophum, putetis scholam vobis aliquam explicaturum: quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere umquam probavi. quando enim Socrates, qui parens philosophiæ jure dici potest, quidquam tale fecit? eorum erat iste mos, qui tum sophistæ nominabantur: quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quæstionem, id est, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset. Sed & illum, quem nominavi, & ceteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lufos videmus a Socrate. is enim percunctando, atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum diserebat, ut ad ea, quæ ii respondissent, si quid videretur, diceret. qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arcesilas eum revocavit: instituitque, ut ii, qui se audire vellent, non de se quærerent, sed ipsi dicerent, quid sentirent. quod cum dixissent, ille contra. sed b. qui audiebant, quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud ceteros autem philosophos, qui quæsit aliquid, tacet. quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, voluptas mihi videtur esse summum bonum: perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in ea sententia esse, sed audire velle contraria. Nos commodius agimus. non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur: ego autem arbitrator, quamquam admodum delectatus sum ejus oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas, & intelligas, quid quisque concedat, quid

quid abnuat, ex rebus concessis concludi, ¹ quod velis, & ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cujusquemodi rapiat: nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coërceas.

Omnis autem in quærendo, quæ via quadam & ratione habetur, oratio, præscribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, ea res agetur,) ut, inter quos differitur, conveniat, quid sit id, de quo
² differatur. Hoc positum in Phædro a Platone probavit Epicurus: sensitque, in omni disputatione id
⁴ fieri oportere. sed quod proximum fuit, non vidit. negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur: velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. quærimus enim finem bonorum: possumusne scire, hoc, quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum?
⁵ Atqui hæc patefactio quasi rerum operatarum, cum quid quidque sit, aperitur, definitio est: qua tu etiam
^{p. 65.} imprudens utebare nonnumquam. nam hunc ipsum
^{a.} sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses: aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modo. ² idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet definire, & id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas:
⁶ de quo omnis hæc quæstio est. Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat: aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, & satis firme

con-

¹ quid.² nunc idem.

conceptam animo, atque comprehensam. nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, & in eo nutare: eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quæ vis subiecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet hæc vox voluptatis, (id est, quæ res huic voci subjiçitur). Tunc ille ridens,
³ Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum, voluptatem, esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipsum, quid sit, quale sit, nesciat. Atqui inquam, aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, & jucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus
⁷ ignorat? Non semper, inquam. nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse, ubi sit, aut quid sit ullum bonum, præter illud, quod cibo, & potione, & aurium delectatione, & obscœna voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non putant ipsum professum: sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium nominati sunt. Verum hoc loco sumo, verbis his
⁸ eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. omnes enim jucundum motum, quo sensus hilaretur, Græce ἡδονήν, Latine voluptatem vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, & quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris,
Cicer. Oper. Vol. IV. I quam

quam te reprehenderim. Tenesne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. Aliud igitur esse censeat gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat. nam, ut paullo ante docui, augendæ voluptatis finis est, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem perti-

p. 66. a. nacem. dici enim nihil potest verius. Estne quæso, inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis istud, inquit, posset negare. Eademne, inquam, quæ restincta sit? Immo alio genere. restincta enim sitis, stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis, in motu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas?

10 Quid paullo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non angere voluptatem? Memini vero, inquam. sed tu istuc dixisti bene Latine, parum plane. varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur: sed transfertur in multa disparia. varium poemata, varia oratio, varii mores, varia fortuna. voluptas etiam varia dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. ista varietas quæ sit, non satis perspicio, quod ais, cum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse: cum autem vescamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, qui faciat varietatem voluptatum:

1 quæ.

tum: sed non augeri illam non dolendi voluptatem, quam cur voluptatem appelles, nescio. An potest, 4 inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo sit sane nihil melius, inquam (non-
11 dum enim id quæro) num propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia? Plane idem, inquit, & maxima quidem, qua fieri nulla major potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim
b. necesse est, tamquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? invidiosum nomen est, infame, suspectum. Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intel-
12 ligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi siquando dictum est: est autem dictum non parum sæpe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci. egone non intelligo, quid sit ἡδονή Græce, Latine voluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui sit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse voluerunt? quod vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire litteras. Itaque, ut maiores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic vos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos. Ergo illi
13 intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? Ut scias me intelligere, primum idem esse voluptatem dico, quod ille ἡδονήν. & quidem sæpe quærimus verbum Latinum par Græco, & quod idem valeat: hic nihil fuit, quod quæreremus. nullum inveniri potest, quod magis idem declararet Latine, quod Græce ἡδονή, quam declarat voluptas. huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas
1 a res

a Abest ἡδονή.

res subjiunt, lætitiā in animo, commotionem suāvem jucunditatis in corpore. nam & ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, *lætitiā* dicit, eandem, quam ille Cæcilianus, qui *omnibus lætitiis lætum esse se* narrat. sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo vitiosa res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui: non dicitur lætitiā, nec gaudium in corpore. In eo autem voluptas, omnium Latine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea, quæ sensum aliquem moveat, jucunditas. hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: juvare enim in utroque dicitur, ex eoque jucundum: modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta lætitiā auctus sum, ut mihi non constem:

& eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet:

quorum alter lætitiā gestiāt, alter dolore crucietur: esse illum medium,

Quamquam hæc inter nos nuper notitiā admodum est,

qui nec lætetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, & eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat. Satisne igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel Græce loqui, vel Latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, cum Græce, ut videor, luculenter sciam; sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione sit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui *κρυπτός* perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit: aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intel-

intelligatur oratio: qualis est in Timæo Platonis, Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane, & aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici; sed de illustri, & facili, etiam in vulgus pervulgata, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere: cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ sit in motu: (sic enim appellat hanc dulcem, in motu, illam nihil dolentis, in stabilitate:) quid tendit; cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam, sensumque perspexerit, vacuitas doloris, & voluptas idem esse videatur? hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, hæc esse in natura rerum tria? unum, cum in voluptate sumus: alterum, cum in dolore: tertium hoc in quo nunc quidem sumus. credo idem vos, nec in dolore, nec in voluptate esse; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc, tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolentium? Non, prorsus, inquit. omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, & ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsam, ipse non sitiens, &, eum, qui illud sitiens bibat?

Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones.

I 3

¶ p. dicat adjung.

nes. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio, rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici. omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tribu-
 2. tam esse partes; rhetoricam, palmæ; dialecticam, pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter lo-
 18 quatur, esse interdum paulo hebetiorem. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem & perspicendi, quid in quaque re sit, scientiam, & judicandi, quale quidque sit, & ratione, ac via disputandi: ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ulla arte distinguit: ut hæc ipsa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. aperiendum est igitur: quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quæritur, non potest. quam si explicavisset, non tam hæsitaret. aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter, ac jucunde movetur: quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, 1 quam

Omnes Danaï 2 Mycenenses, Attica pubes,

reliquique Græci, qui hoc anapæsto citantur: hoc non dolere solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungere doloris vacuitatem
 19 cum voluptate, & duobus ultimis uteretur. Multi enim, & magni philosophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitæ perfectæ prosperitate conjunxit. Callipho adjun-

1 quam ut.

2 aut Myc.

adjunxit ad honestatem, voluptatem: Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quæ nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Aristippi vetere sententia. illi enim inter se dissentiunt; propterea
 b. singulis finibus utuntur: et, cum uterque Græce egregie loquatur; nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine umquam utitur, pro illa indolentia: quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem. Duæ sunt enim
 7 res quoque, ne tu verba solum putes. unum est, 20 sine dolore esse: alterum, cum voluptate. Vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum (nam id facilius paterer) sed etiam rem unam ex duabus facere conamini. quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit re, neque tamen dividit verbis. cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum se-
 junctum ab illo Aristippeo genere voluptatis: atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiæ dicitur, scribit his verbis: quæ nota tibi profecto, Torquate, sunt. quis enim vestrum non edidit Epicuri *νῦν τις δόξας*, id est, quasi maxime ratas? quia gravissimæ sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiæ. animadvertite igitur, rectene hanc sententiam interpreter. „Si ea, quæ 3 sunt 21
 „luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos, deorum, & mortis, & doloris metu, docerentque, „qui essent fines cupiditatum; nihil 4 haberemus, „quod reprehenderemus: cum undique compleren-

I 4

„tur

3 Absit finis.

4 haberemus.

„tur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte ali-
„quid aut dolens, aut ægrum, id est autem ma-
„lum. „

p. 69. Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Ob-
secro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? quod
mihi quidem visus est, cum sciret, velle tamen con-
sistentem audire Torquatam. At ille non pertimuit,
faneque fidenter, Istis quidem ipsis verbis, inquit:
sed quid sentiat, non videtis. Si alia sentit, inquam,
alia loquitur: numquam intelligam, quid sentiat:
sed plane dicit, quod intelligam. idque si ita dicit,
non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint,
dicit absurde: similiter & si dicat, non reprehen-
dendos parricidas, si nec cupidi sint, nec deos me-
tuant, nec mortem, nec dolorem. & tamen, quid
attinet luxuriosis ullam exceptionem¹ dare, aut fin-
gere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, a sum-
mo philosopho non reprehenderentur eo nomine,
22 duntaxat cetera caverent? Sed tamen nonne repre-
henderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam cau-
sam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusque-
modi voluptates; cum esset præsertim, ut ais tu,
summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus aso-
tos primum ita non religiosos, ut edant de patella:
deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore ha-
beant ex Hymnide,

*Mihi sex menses satis sunt vitæ: septimum Orco
spondeo.*

jam doloris medicamenta illa Epicurea, tamquam de
nartheccio promant: si gravis, brevis: si longus, le-
vis. unum nescio, quo modo possit, si luxuriosus
8 sit, finitas cupiditates habere. Quid ergo attinet di-
cere, nihil haberem, quod reprehenderem, si finitas
23 cupiditates haberent? hoc est dicere, non reprehen-
derem asotos, si non essent asoti. isto modo, ne im-
probos

¹ dari.

probos quidem, si essent boni viri. Hic homo se-
verus luxuriam per se ipsam reprehendendam non
putat. & hercule, Torquate, ut verum loquamur, b.
si voluptas summum bonum est, rectissime non pu-
tat. nolim enim mihi fingere asotos, ut solutis, qui
in mensam vomant, & qui de conviviis auferantur,
crudique postridie se rursus ingurgitent: qui solem,
ut ajunt, nec occidentem umquam viderint, nec
orientem: qui, consumtis patrimoniis, egeant. ne-
mo nostrum istius generis asotos jucunde putat vi-
vere. mundos, elegantes, optimis cocis, pistoribus,
piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisi-
tis, vitantes cruditatem; quibus vinum defusum e ple-
no sit: hir siphon, ut ait Lucilius, cui nihil demsit;
jus, & sacculus abstulerit: adhibentes ludos, & quæ
sequuntur, illa; quibus detractis, clamat Epicurus
se nescire, quid sit bonum: adsint etiam formosi
pueri, qui ministrent: respondeat his vestis, argen-
tum, Corinthium, locus ipse, ædificium. Hos ego 24
asotos bene quidem vivere, ² aut beate numquam
dixerim. ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit
voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum.
nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post
autem Panætium audierat, Lælius, eo dictus est sa-
piens, quod non intelligeret, quid suavissimum ef-
fet: (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non
sapiat ³ palatum) sed quia parvi id duceret.

*O lapathe, ut ⁴ jactare necesse est, cognitu' cui sis.
In quo Læliu' clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros.
Præclare Læliu', & recte sophos, illudque vere:
O Publi, o gurges, Galloni: es homo miser, inquit:
Cenasti in vita numquam bene, cum omnia in ista
Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.*

I 5

Is

² at.

³ palatus.

⁴ jactere.

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene cenare, qui omnia ponat in voluptate: & tamen non negat libenter umquam cenasse Gallonium: mentiretur enim, sed bene. Ita graviter & severe voluptatem secernit a bono. ex quo illud efficitur, qui bene cenent, omnes libenter cenare: qui libenter, non continuo bene. semper Lælius bene.

25 Quid bene? dicit Lucilius, *collo, condito. sed cedo caput cenæ: sermone bono. quid ex eo? si quæri? libenter.* veniebat enim ad cenam, ut animo quieto satiare desideria naturæ. recte ergo is negat, umquam bene cenasse Gallonium; recte, miserum: cum præsertim in eo omne studium consumeret. quem libenter cenasse nemo negat. Cur igitur non bene? quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter cenabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenser Gallonii Lælius anteponerat, sed suavitatem ipsam negligebat. quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret. Semovenda est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. Possumusne igitur in vita

26 summum bonum dicere, cum id ne in cena quidem posse videamur?

Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales, & necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? Primum divisit ineleganter. duo enim genera quæ erant, fecit tria. hoc est non dividere, sed frangere rem. qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales, & inanes: naturalium quoque item duo, necessarias, & non necessarias: confecta res esset. qui hæc didicerunt quæ ille contemnit, sic solent. vitiosum est enim in dividendo, partem in genere numerare. Sed hoc sane concedamus. contemnit enim differendi elegantiam: confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem

dem illud ipsum non nimium probo (& tantum patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est, atque extrahenda radicibus. quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo & avarus erit, sed finite: ¹ et adulter verum habebit modum: & luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quæ non interitum afferat pravitatis, sed sit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. appellet hæc desideria naturæ: cupiditatis nomen servet alio, ut, cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, eam tamquam capitis accuset. Sed hæc quidem liberius ²⁸ ab eo dicuntur, & sæpius. quod equidem non reprehendo. est enim tanti philosophi, tamque nobilis, audacter sua decreta defendere.

Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere, ²⁹ voluptas sit summa, non esse in voluptate, dolor sit maximus? cur id non ita sit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio. ^{**} Hoc ¹⁰ vero non videre, maximo argumento, esse voluptatem illam, qua sublata, neget se intelligere omnino, quid

- p. 71. quid sit bonum, eam autem ita persequitur, quæ
 a. palato percipiatur, quæ auribus: cetera addit, quæ
 si appelles, honos præfandus sit. hoc igitur, quod
 solum bonum severus & gravis philosophus novit,
 idem non videt ne expetendum quidem esse, quod
 eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus,
 cum dolore careamus. ¹ quam hæc sunt con-
 30 traria. Hic si definire, vel dividere didicisset, si lo-
 quendi vim, si denique consuetudinem verborum
 teneret, numquam in tantas salebras incidisset. nunc
 vides, quid faciat. quam nemo umquam volupta-
 tem ² appellavit, & hanc in motu voluptatem, quæ
 duo sunt, unum facit. sic enim has suaves, & quasi
 dulces voluptates appellat. interdum ita extenuat,
 ut M' Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut,
 quid præterea sit bonum, neget se posse ne suspi-
 cari quidem. quæ jam oratio non a philosopho ali-
 quo, sed a cenfore opprimenda est. non est enim
 vitium in oratione solum, sed etiam in moribus.
 luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita
 31 cupiditate, & timore. Hoc loco discipulos quæ-
 rere videtur, ut, qui aforti esse velint, philosophi
 ante fiant.

A primo, ut opinor, animantium ortu peti-
 tur origo summi boni. Simul atque natum animal
 est, gaudet voluptate, & eam appetit, ut bonum:
 aspernatur dolorem, ut malum. de malis autem, &
 bonis, ab iis animalibus, quæ nondum depravata
 sint, ait optime judicari. Hæc & tu ita posuisti, &
 verba vestra sunt. Quam multa vitiosa? summum
 enim bonum, & malum vagiens puer utra voluptate
 dijudicabit, stante, an movente? quoniam, si diis
 placet, ab Epicuro loqui discimus. si stante, hoc
 natura videlicet vult, salvam esse se, quod conce-
 32 dimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla tur-
 pis voluptas erit, quæ prætermittenda sit. & simul
 non

¹ quamquam.² appellat.

non proficiscitur animal illud modo natum, a sum-
 ma voluptate: quæ est a te posita in non dolendo.
 Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis peti- 32
 vit, aut etiam a bestiis: quæ putat esse specula nat-
 uræ: ut diceret, ab his, duce natura, hanc vo-
 luptatem expeti nihil dolendi. neque enim hæc mo-
 vere potest appetitum animi: nec ³ ullum habet
 ictum, quo pellat animum status hic non dolendi.
 itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille
 pellit, qui permulcet sensum voluptate. itaque Epi-
 curus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem
 natura expeti; quod ea voluptas, quæ in motu sit,
 & parvos ad se alliciat, & bestias, non illa stabilis,
 in qua tantum inest nihil dolere. ⁴ Quis igitur con- 33
 venit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in
 alia summum bonum ponere? Bestiarum vero nul- II
 lum iudicium puto. quamvis enim depravata non
 sint, pravæ tamen esse possunt. Ut bacillum aliud
 est inflexum, & incurvatum de industria, aliud ita
 natum: sic ferarum natura, non est illa quidem de-
 pravata mala disciplina, sed natura sua. nec vero,
 ut voluptatem expetat, natura movet infantem: sed
 tantum ut se ipse diligit, ut integrum se, salvum-
 que velit. Omne enim animal, simul ut ortum est,
 & seipsum, & omnes partes suas diligit: duasque,
 quæ maximæ sunt, in primis amplectitur; animum,
 & corpus: deinde utriusque partes. nam sunt & in
 animo præcipua quædam, & in corpore: quæ cum
 leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quæ
 prima data sunt natura, appetat, asperneturque con-
 traria. In his primis naturalibus voluptas inest,
 necne, magna quæstio est. nihil vero putare esse, 34
 præter voluptatem, non membra, non sensus, non p. 72.
 ingenii motum, non integritatem corporis, non va-
 litudinem, summæ mihi videtur inscitia. Atque
 ab

³ illum.⁴ Quid.

ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum, & malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paullo ante dixi. Ergo nata est sententia veterum Academicorum, & Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita, frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis, consentire naturæ; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura evenirent, ¹ eligentem ea, quæ essent secundum

³⁵ naturam, ² rejicientemque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi, vel Epicuri; alter Hieronymi; Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, honestate. nam Pyrrho, Aristoteli, Herillus, jam diu abjecti. reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent, ut Aristippo, voluptas: Hieronymo, doloris vacuitas: Carneadi, frui principiis naturalibus, esset ¹² extremum. Epicurus autem cum in prima commendatione voluptatem dixisset: si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam Aristippi in prima commendatione poneret.

³⁶ Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem, bonum esse; dolorem, malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. privatarum litium iudices sumus. Nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri iudicii. in quo frustra iudices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, si quid mei iudicii est. si enim non fuit eorum iudicii,

¹ eligente.

² rejicienteque.

iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum, quod iudicat sensus: dulce, amarum: lene, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? ³⁷ Adhibita primum divinarum, humanarumque rerum scientia, quæ potest appellari rite sapientia: deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites, & ministras esse voluisti: quarum adeo omnium sententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quærimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. de vacuitate doloris eadem sententia ³ erit. Rejicietur etiam Carneades: nec ⁴ ulla de ³⁸ summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expertis, probabitur. ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum; nihil malum, nisi turpe: cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expectenda, nec fugienda, sed eligenda modo, aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturæ, & totius perfectione vitæ locupletatam videbit. quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas, verborumne sit controversia.

Hujus ego nunc auctoritatem sequens, idem ¹³ faciam. quantum enim potero, minuan contentiones: omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adjunctio, omnino a philosophia ^{p. 72} semovendas putabo: primum Aristippi, Cyrenaicorumque omnium: quos non est veritum, in ea voluptate, quæ ⁵ maxime dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contententes istam vacuitatem doloris. hi non viderunt, ut ad cursum, equum;

³ est.

⁴ illa.

⁵ maxima.

equum; ad arandum, bovem; ad indagandum, ca-
 40 nem: Sic hominem ad duas res, ut ait Aristote-
 les, ¹ ad intelligendum, & ad agendum esse natum,
 quasi mortalem deum: contraque, ut tardam ali-
 quam, & languidam pecudem, ad pastum, & ad
 procreandi voluptatem, ² sic hoc divinum animal or-
 tum esse voluerunt. quo nihil mihi videtur absur-
 41 dius. Atque hæc contra Aristippum, qui eam vo-
 luptatem non modo summam, sed solam etiam du-
 cit: quam omnes unam appellamus voluptatem. ali-
 ter autem vobis placet. sed ille, ut dixi, virtiose. nec
 enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii hu-
 mani significat, ad hanc unam rem natum hominem,
 ut frueretur voluptatibus. Nec vero audiendus
 Hieronymus: cui summum bonum est idem, quod
 vos interdum, vel potius nimium sæpe dicitis, nihil
 dolere. non enim, si malum dolor est, carere eo
 malo satis est ad bene vivendum. hoc dixerit potius
 Ennius,

Nimium boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptio-
 ne boni judicemus: nec eam cessando, sive gauden-
 tem, ut Aristippus; sive non dolentem, ut hic: sed
 42 agendo aliquid, considerandove quæramus. Quæ
 possunt eadem contra Carneadeum illud summum
 bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protu-
 lit; quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat,
 opponeret. Id autem ejusmodi est, ut additum ad
 virtutem, auctoritatem videatur habiturum, & ex-
 b. pleturum cumulate vitam beatam: de quo omnis
 hæc quæstio est. nam qui ad virtutem adjungunt vel
 voluptatem, quam unam virtus minimi facit: vel
 vaquitate doloris, quæ etiam si malo caret, tamen
 non est summum bonum: accessione utuntur non
 ita probabili, nec tamen, cur id tam parce, tamque
 restricte

¹ Abest ad bis.

² Abest sic.

restrictæ faciant, intelligo. quasi enim emendum eis
 sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res
 addunt: deinde singulas potius, quam omnia quæ
 prima natura approbavisset, [ea cum voluptate
 conjungerent.] Quæ cum Aristoni, & Pyrrhoni 43
 omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere,
 & gravissime ægrotare, nihil prorsus dicerent in-
 teresse, recte jam pridem contra eos desitum est dispu-
 tati. dum enim in una virtute sic omnia esse volue-
 runt, ut eam rerum selectione expoliarent: nec ei
 quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi ni-
 teretur: virtutem ipsam, quam amplexabantur,
 sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia re-
 vocans, unum quoddam bonum vidit: sed nec opti-
 mum, nec quo vita gubernari possit. itaque hic ipse
 jam pridem est rejectus. post enim Chrysippum non
 sane est disputatum. Restatis igitur vos. nam cum 44
 Academicis incerta luctatio est: qui nihil affirmant,
 & quasi desperata cognitione certi, id sequi vo-
 lunt, quodcumque verisimile videatur. Cum Epi- 44
 curo autem hoc est plus negotiæ, quod e duplici ge-
 nere voluptatis conjunctus est: quodque & ipse, &
 amici ejus, & multi postea, defensores ejus sen-
 tentiæ fuerunt: & nescio quomodo is, qui auctori-
 tatem minimam habet, maximam vim populus cum
 illis facit. quos nisi arguimus, omnis virtus, omne
 decus, omnis vera laus deferenda est. Ita cetero- 74
 rum sententiis semotis, relinquatur non mihi cum a.
 Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. quam
 quidem certationem homo & acutus, & diligens
 Chrysippus, non contemnit, totumque discrimen
 summi boni in eadem comparatione positum putat.
 ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero,
 quod sit ipsum vi sua, propter seque expetendum,
 jacere vestra omnia. itaque eo, quæ sit, breviter,
 ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia
 tua, Torquate; nisi memoria forte defecerit.

Cicer. Oper. Vol. IV.

K

Hone.

45 Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis præmiis, ¹ fructibusque, per se ipsum possit jure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quamquam aliquantum potest) quam communi omnium judicio, & optimi cujusque studiis, atque factis: qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam mentemque, & acrem, & vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, &, ut ita dicam, sagacem, quæ & causas rerum, & consecutiones videat, & similitudines transferat, & disjuncta conjungat, & cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, & sermone, & usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum, ac suorum, serpat longius, & se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis, ut perexi-

46 gua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura b. cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, scire avemus: his initiis inducunt omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. eadem ratio habet in se quiddam amplum, atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam & excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum. Atque his

¹ fructibusve.

tribus generibus honestorum notatis, quantum sequitur, & in eadem pulcritudine, & aptum ex illis tribus: in quo inest ordo, & moderatio. cujus similitudine perspecta in formarum specie ² ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, & temeritatem reformidat, & non audet cuiquam aut dicto proteruo aut facto nocere: vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

Habes undique expletam & perfectam, Tor- 15
quate, formam honestatis: quæ tota his quattuor virtutibus, quæ a te quoque commemoratæ sunt, 48
continetur. hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam, aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. si enim ad honestatem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant inesse; ait, eos inani voce sonare (his enim ipsis verbis utitur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis quæ sit subjicienda sententia. ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum. quod, inquit, quamquam voluptatibus quibusdam est sæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem. Vi- p. 75.
desne quam sit magna dissensio? philosophus nobi-
lis, a quo non solum Græcia, & Italia, sed etiam 49
omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse sæpe judico: &, si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a multitudine laudetur. quod si sit ipsum per se rectum, atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulcritudine esset,

K 2

esset, specieque laudabile. Itaque idem natura vi-
 ctus, cui obfisti non potest, dicit alio loco id, quod
 a te etiam paullo ante dictum est, non posse jucunde
 50 vivi, nisi etiam honeste. Quid nunc, honeste, ¹ di-
 citur? idemne, quod jucunde? ergo ita, non posse
 honeste vivi, nisi honeste vivatur. an nisi populari
 fama? sine ea igitur jucunde negat posse ² vivi?
 Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium
 sermone pendere? quid ergo hoc loco intelligit ho-
 nestum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter
 71 se jure laudari. nam si propter voluptatem: quæ est
 ista laus, quæ possit e macello peti? Non is vir est,
 ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea ju-
 cunde neget posse vivi, illud honestum, quod po-
 pulare sit, sentiat, & sine eo jucunde neget vivi
 posse: aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi
 quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua spon-
 16 te, sua natura laudabile. Itaque, Torquate, cum
 51 diceres, clamare Epicurum, non posse jucunde
 b. vivi, nisi honeste, & sapienter, & iuste viveretur,
 tu ipse mihi gloriari videbare. tanta vis inerat in
 verbis, propter earum rerum, quæ significabantur
 his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum
 insisteres, ut nos intuens, quasi testificari, laudari
 honestatem & iustitiam aliquando ab Epicuro. Quam
 te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non
 uterentur, philosophia omnino non egeremus? isto-
 rum enim verborum amore, quæ perraro appellantur
 ab Epicuro, sapientiæ, fortitudinis, iustitiæ, tem-
 perantiæ, præstantissimis ingeniis homines se ad phi-
 losophiæ studium contulerunt.

52 Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus
 acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. quam
 illa ardentes amores excitaret sui, si videretur. cur
 tandem? an quod ita callida est, ut optime possit
 architectari voluptates? cur iustitia laudatur? aut
 unde

¹ dicit.² vivere.

unde est hoc contritum vetustate proverbium? qui-
 cum in tenebris. Hoc dictum in una re, latissime
 patet: ut in omnibus factis, re, non teste mo-
 veamur.

Sunt enim levia, & perisirma, quæ diceban- 53
 tur a te, cum animi conscientia improbos excru-
 ciari, tum etiam poenæ timore; qua aut ³ affician-
 tur, aut semper ⁴ sint in metu, ne afficiantur ali-
 quando. Non oportet timidum, aut imbecillo ani-
 mo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid
 fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed
 omnia callide referentem ad utilitatem, acutum,
 versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo
 modo occulte, sine teste, sine ullo conscio fallat. An 54
 tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum prætor
 quæstionem inter sicarios exerceret, ita aperte cepit
 pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo
 P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, vel-
 lentne de ea re quæri. quo plebisfesto, decreta a se p. 76.
 natu est consuli quæstio Cn. Cæpioni. profectus in
 exsilium Tubulus statim, nec respondere ausus, erat
 enim res aperta. Non igitur de improbo, sed ⁵ cal- 17
 lide improbo quærimus, qualis Q. Pompejus in foe-
 dere Numantino insitiando fuit, nec vero omnia ⁶ ti-
 mente: ⁷ sed primum qui animi conscientiam non
 curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii.
 Is enim, qui occultus & tectus dicitur, tantum abest,
 ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius im-
 probe facto videatur: quid est enim aliud, esse ver-
 sutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum 55
 is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fa-
 dio Gallo: cujus in testamento scriptum esset, se ab
 eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveni-
 ret. id Sextilius factum negabat. poterat autem im-
 pune.

K 3

³ afficiuntur.⁴ sunt.⁵ callide.⁶ timentem.⁷ Abest sed.

pune. quis enim redargueret? nemo nostrum: credebatur: eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. addebat etiam, se in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed & multi amplissimi viri: quorum nemo censuit plus² filiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem. unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta & recta emolumentis omnibus, & commodis anteponebant, ne numum quidem unum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? nihil minus, contraque, illa hereditate dives; ob eamque rem lætus. magni enim aestimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam: quæ quidem vel cum periculo est quærenda vobis. est enim effectrix multarum & magnarum voluptatum.

⁵⁶ Ut igitur illis, qui, recta & honesta quæ sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quævis pericula, decoris, honestatisque causa: sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates; si magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia voluptates pariantur plurimæ. idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. itaque quantum adiit periculum? ad honestatem enim³ ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, animi

⁵⁷ causa, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: gaudebit. deprehensus, omnem poenam contemnet. erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipsum etiam dolorem.

quem

¹ negabat.² Fadius.³ illum.

quem quidem vos, cum improbis poenam proponitis, impatibilem facitis: cum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem. Sed finge non fore¹⁸ illum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem: ut M. Crassus fuit; qui tamen solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pompejus, cui recte facienti gratia est habenda: esse enim quamvis vellet justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuste fieri possunt, quæ nemo possit reprehendere? Si te amicus tuus⁵⁸ moriens rogaverit, ut hereditatem reddas suæ filiae, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit: quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet: ut Sex. Peducæus, Sex. F. is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem & humanitatis, & probitatis suæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus, & iustissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendide, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quæro, (quoniam idem tu certe fecisses) nomine⁴ intelligis, eo majorem vim esse naturæ, quod ipsi vos, quia omnia ad vestrum commodum, & ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere? Si scieris,⁵⁹ inquit Carneades, aspidem occulte latere inspiam, & velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum⁵ factura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen; scisse enim te quis coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi æquitas; fides, justitia proficiantur a natura, & si omnia hæc ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de Re-

K 4

publica

⁴ intelligas.⁵ futura.

19 publica libris sunt dicta a Lælio. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quæ est moderatio cupiditatum, rationi obediens. satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis, prælium ineunt, sanguinem pro patria profundunt: an quodam animi ardore, atque impetu concitati? utrum tandem censes, Torquate, Imperiosum illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse sua causa, omniaque reipublicæ, tu contra nihil, nisi sua? si vero id etiam explanare velles, apertiusque dice-
 61 res, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes? Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates, malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præsertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se ¹ devovebat, & equo admissio in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, eum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prælio, seque e continenti genere
 62 tertiam victimam reipublicæ præbuisset. Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quattuor. ego, si nostros colligere coepero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. sed dies me deficiet: &, ut A. Varius, qui est habitus judex durior, dicere confessori solebat, cum, datis testi-

¹ devoveret.

testibus, alii tamen citarentur. Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit: sic a me satis datum est testium. quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Sullæ consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex al- 63
 tera parte ponebas cumulatam aliquem plurimis, & maximis voluptatibus, nullo nec præsentī, nec p. 78.
 futuro dolore: ex altera autem, cruciatibus maxi- a.
 mis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec sperata voluptate: & quærebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beator foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem? L. Thorius Balbus fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. is ita vivebat, ut nulla tam 20
 exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. erat & cupidus voluptatum, & cujusvis generis ejus intelligens, & copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia, & sana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfecus. Cupiditates non 64
 Epicuri divisione furtiebatur, sed sua satietate. habebat tamen rationem valitudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad cenam & esuriens, & sitiens veniret: eo cibo, qui & suavissimus esset, & idem facillimus ad concoquendum: vino, & ad voluptatem, & ne noceret. cetera illa adhibebat, quibus demtis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. aberat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; & tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. color egregius, integra valitudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vero 65
 beatum

K 5

beatum ¹ratio quidem vestra sic ²cogit. Ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: ³dicet pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, ⁴propter fidem, quam dederat hosti, ex patria Karthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis & fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. ^bBella magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora, tam magna, neque tam præclara ducebāt, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat ⁵voluptarius. non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed sæpe etiam tristes firmitate, & constantia ⁶⁶sunt beati. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, seipsa interemit. hic dolor, populi Romani dux & auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit: ob ejusque mulieris memoriam primo anno & vir, & pater ejus, consul est factus. Tenuis L. Virginus, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam, sua manu occidit, potius, quam ea App. Claudii libidini, qui ²¹tum erat summo in imperio, dederetur. Aut hæc ⁶⁷tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrociniū voluptatis repudiandum. Quod autem patrociniū, aut quæ ista causa est voluptatis, quæ nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia muta est: numquam audiui in Epicuri schola Lycurgum, Solonem,

Miltiadem

¹ oratio.
² cogitat.
³ dicit.

⁴ præter.
⁵ voluntarius.

Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt ceterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, suppeditabit nobis Atticus noster de thesauris suis, quos, & quantos viros [habere testium ⁶⁸fat est]. Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista loqui? Sint ista Græcorum. quamquam ab his philosophiam, & omnes ingenuas disciplinas habemus. sed tamen est ^{p. 79.}aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis. Pugnant ^{a.}Stoici cum Peripateticis. alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. alteri, plurimum se, & longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen & in corpore, & extra, esse quædam bona. Et certamen honestum, & disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. at cum tuis cum differas, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro sæpissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, ⁶⁹Torquate, mihi crede, si te ipse, & tuas cogitationes, & studia perspexeris. pudebit te, inquam, illius tabulæ, quam Cleanthes, sane commode, verbis ⁶pingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula voluptatem; pulcherrimo vestitu, & ornatu regali, in folio sedentem: præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, & eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset,) ut caveret, nequid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, sic natæ sumus, ut tibi serviremus; aliud negotii nihil habemus.

At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen ²²est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde ⁷⁰posse

⁶ depingere.

posse vivere. quasi ego id curem, quid ille ajat, aut neget. illud quæro, quid ei, qui in voluptate summum bonum¹ ponat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, Postumius, cur Chius, cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vixerit? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. his enim rebus detractis, negat se reperire in
 71 asotorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab injuria. nostri credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem - - -

Cave quidquam putes esse verius. nec enim, dum metuit, justus est: & certe, si metuere destiterit, non erit. non metuet autem, sive celare poterit, sive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro vera, certaue justitia, simulationem nobis justitiæ traditis; præcipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum
 72 errantem opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de ceteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tamquam in aqua, ponitis. Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, & familia vestra, & nomine. & hercule mihi vir optimus, nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cujus quantum studium, & quam insigne fuerit erga me temporibus illis, quæ

nota

¹ putat.

nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. quæ mihi ipsi, qui volo & esse, & haberi gratus, grata non essent, nisi eum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse, non sua: nisi hoc dicis, sua, quod interest omnium recte facere. si id dicis, vicinus. id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium. Hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, & ex ejus spoliis sibi & torquem, & cognomen induit, ² ullam aliam ob causam, nisi quodei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, poenæ aut infamiæ metu coercerentur, non sanctitate sua se tuebuntur: ³ quo adulterium, quo stuprum, quo libido non se proripiet ac projiciet, aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? ⁷⁴ te isto nomine, ingenio, gloria, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo referas, cujus rei causa perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, & in concionem adscenderis, (est enim tibi edicendum, quæ sis observaturus in jure dicendo: & fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis, & de te ipso dices, more majorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in judicio, aut, si coronam times, dic in senatu. numquam facies. cur, nisi

² nullam.

³ quod - - quod - - quæ

- nisi quod turpis est oratio? mene ergo, & Triarium, dignos existimas, apud quos turpiter loquar? Verum, esto. Verbum ipsum voluptatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, voluptatem quam dicatis. Rem vides difficilem & obsecuram. individua cum dicitis, & intermundia, quæ nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quæ passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim jucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu velis esse? ¹ tu enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi: & nomen imponis, in motu ut sit, & faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit: eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eamque stabilem appellas.
- 76 Sit sane ista voluptas. dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas. si ne hoc quidem fatis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia & in isto magistratu, & in omni vita, utilitatis tuæ causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spei consulatus ejus, qui tibi paratissimus est, futuram putes? eamne rationem sequare, qua tecum ipse, & cum tuis utare, profiteri autem, & in medium proferre non audeas? At vero illa, quæ Peripatetici, quæ Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt. in judiciis, in senatu, officium, æquitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republica, mori pro patria.
- 77 tria. Hæc cum loqueris, nos barones stupemus: tu videlicet tecum ipse rides. nam inter ista tam magnifica verba, tamque præclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui

¹ tum.

qui Latine loquuntur, voluptatem vocant: sed ne hæc quidem stabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem. Vide, ne non debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, & ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur? Vide, quæso, rectumne sit. mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honestæ, quæ laudabiles, quæ gloriosæ, quæ in senatu, quæ apud populum, quæ in omni coetu concilioque proferendæ sint: ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

Amicitia vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? quid autem est amare, e quo nomen ductum amicitia est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. esse enim, nisi eris, non potes. qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non ² subducta utilitatis ratione effici solet, sed ipsum a se oritur, & sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu ³ sequetur utilitas: & si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit sæpe) defecerit? relinquesne? quæ ista amicitia est? retinebis? qui convenit? quid enim de amicitia statueris, utilitatis causa expetenda, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed

² sub dubio.³ sequitur.

facturæ rei familiaris erunt faciundæ, labores susci-
piendi, adeundum vitæ periculum: ne tum quidem
te respicies, & cogitabis sibi quemque natum esse,
b. & suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno
dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo ty-
ranno? aut Pylades cum sis, dices te esse Orestem,
ut mori pro amico? aut, si esses Orestes, Pyla-
dem refelleres, te indicares? &, si id non proba-
res, quo minus ambo una necaremini, non preca-
25 rere? Faceres tu quidem, Torquate, hæc omnia.
80 nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te
prætermisissimum credam aut mortis, aut doloris me-
tu. non quæritur autem, quid naturæ tuæ consenta-
neum sit, sed quid disciplinæ. ratio ista, quam de-
fendis; præcepta, quæ didicisti, quæ probas; fun-
ditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus,
ut facit, in cælum efferat laudibus. At coluit ipse
amicitias. Quasi quis illum neget & bonum virum,
& comem, & humanum fuisse. de ingenio ejus in
his disputationibus, non de moribus quæritur. sit
ista in Græcorum levitate perversitas, qui maledictis
infectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed
quamvis comis in amicitiiis tuendis fuerit, tamen, si
hæc vera sunt, (nihil enim affirmo) non satis acutus
81 fuit. At multis se probavit: & quidem jure for-
tasse: sed tamen non gravissimum est testimonium
multitudinis. in omni enim arte, vel studio, vel
quavis scientia, ut in ipsa virtute, optimum quid-
que¹ rarissimum. Ac mihi quidem, quod & ipse
bonus vir fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie
sunt & in amicitiiis fideles, & in omni vita constan-
tes, & graves, nec voluptate, sed officio consilia mo-
derantes, hoc videtur major vis honestatis, & mi-
nor voluptatis. ita enim vivunt quidam, ut eorum
vita refellatur oratio. atque ut ceteri existimantur
p. 82. dicere melius, quam facere: sic hi mihi videntur fa-
cere.

¹ rariss. est.

cere melius, quam dicere. Sed hæc nihil sane ad 26
rem. illa videamus, quæ a te de amicitia dicta sunt. 82
e quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum
cognoscere: amicitiam a voluptate non posse di-
vellere, ob eamque rem, colendam esse, quod sine ea
tuto, & sine metu vivi non posset, nec jucunde qui-
dem posset. Satis est ad hoc responsum. attulisti
aliud humanius horum recentiorum, numquam di-
ctum ab ipso illo, quod sciam: primo utilitatis causa
amicum expeti: cum autem usus accessisset, tum
ipsum amari propter se, etiam omiſſa spe volupta-
tis. hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen
accipio quod² dant. mihi enim satis est, ipsis non
satis. nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla
expectata, nec quæsita voluptate. Posuisti etiam, 83
dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapien-
tes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem
modo sint erga amicos: id & fieri posse, & sæpe
esse factum, & ad voluptates percipiendas maxime
pertinere. Hoc foedus facere si potuerunt, faciant
etiam illud, ut æquitatem, modestiam, virtutes omnes
per se ipsas gratis diligant. At vero si fructibus, &
emolumentis, & utilitatibus amicitias colemus, si
nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipsam sua
sponte, vi sua, ex se, & propter se expectandam:
dubium est, quin fundos, & insulas amicis antepona-
mus? Licet hic rursus ea commemorare, quæ opti- 84
mis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiae dicta
sunt. non quæro, quid dicat, sed quid convenien-
ter possit rationi, & sententiæ suæ dicere. Utilitatis
causa amicitia est quæsita. num igitur utilio-
rem tibi hunc Triarium putas esse posse,³ quam tua sint Pu-
teolis granaria? collige omnia, quæ soletis: præſi-
dium amicorum. Satis est tibi in te, satis in legi-
bus, satis & in mediocribus amicitiiis præſidii: jam
contemni

² dat.

³ q. si tua sint.

Cicer. Oper. Vol. IV.

L

contemni non poteris. odium autem & invidiam facile vitabis. ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur. & tamen¹ tantis vestigalibus ad² liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia præclare & tuebere, & munies. At quicum joca, seria, ut dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summas familiaritates, prædiorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri³

27 amici futuri sumus. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. perfecto enim, & concluso, neque virtutibus, neque amicitiiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur: nihil præterea magnopere dicendum. attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

36 Quoniam igitur omnis summa philosophiæ, ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitis, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. quis enim confidit semper sibi illud stabile & firmum permanens, quod fragile & caducum sit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat

p. 83. a. necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest.

Nemo

1 non tantis.

2 libertatem.

Nemo igitur esse beatus potest. neque enim in⁸⁷ aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata³ dici solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta, atque absoluta: nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque expectat ultimum tempus ætatis: quod Croeso scribit Herodorus præceptum a Solone. ⁴ At enim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam, si illa sit sempiterna. Hæc dicuntur⁸⁸ inconstantissime. cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis. negat enim summo bono afferre incrementum diem. qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus, beatum & æternum? demta enim æternitate nihilo beator Jupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. at enim hic etiam dolore. at eum nihili facit. ait enim se, si uratur, quam hoc suave! dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si æternitate non vincitur? in⁵ quo quid est boni præter summam voluptatem, & eam sempiternam? quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquere? in voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quod & in corpore) situm est vivere

L 2

vivere

3 duci.

4 etenim.

5 qua.

vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest præstare sapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem. totum autem id externum: & quod externum, id in casu est. ita fit beatæ vitæ domina fortuna. quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti*.

28 Age, inquires: ista parva sunt. *sapientem locupletat ipsa natura*: cujus divitias ¹ Epicurus parables esse docuit. Hæc bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. negat enim, tenuissimo victu, id est, contemptissimis escis & potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, cibi condimentum esse famem: potionis sitim. sed, qui ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio. nec enim eum, quod senti-
90
91 tiat, dicere existimo. Naturales divitias dixit parables esse, quod parvo esset natura contenta. certe, nisi voluptatem tanti æstimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis*. Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menæ
p. 84 non anteponere. cui vero in voluptate summum bonum est, huic omnia sensu, non ratione sunt iudicanda: eaque dicenda optima, quæ sunt suavissima.

92 Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci

Perfas

¹ Epic. ipse.

Perfas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. ipse enim Metrodorus, pæne alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit, & sit exploratum, ita futurum*. An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperam? dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. jam enim adesse poterit. qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Jam ipsum absurdum, maximum
93 malum negligi. sed quæ tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. primum quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide ne etiam menses. nisi forte eum dicis, qui simulatque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallet levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi: nec vero semel, nec ad breve tempus, sed & sæpe plane, & diu. quos ille, dii immortales! cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat: tantummodo laboriosus videbatur. at miser, si in vitiosa, & flagitiosa vita afflueret voluptatibus. Quod autem ma-
29
94 gnum dolorem brevem, longinquum levem esse dicitis: id non intelligo, quale sit. video enim & magnos, & eosdem bene longinquos dolores: quorum alia toleratio est verior; qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quædam præcepta sunt, ac pæne leges, quæ

L 3

effici-

effæminari virum vetant in dolore. quantobrem turpe putandum est, non dico dolere (nam id quidem est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetæo funestare:

*Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus
Resonando¹ mutum, flebiles voces refert.*

Huic Epicurus comparet se, si potest:

*Cui viperino morsu venæ viscerum
Veneno imbuta tætros cruciatus cient.*

Sit Epicurus Philoctetæ: si gravis dolor, brevis. At
95 jam decimum annum in spelunca jacet. Si longus, levis. dat enim intervalla, & relaxat. Primum non sæpe: deinde quæ est ista relaxatio, cum & præteriti doloris memoria, recens est; & futuri, atque impendentis torquet timor? Moriat, inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud, Plus semper voluptatis? si enim ita est; vide ne facinus facias, cum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari, dolore frangi, succumbere. nam ista vestra, Si gravis, brevis: si longus, levis, dictata sunt. virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet. Audi, ne
96 longe abeam, moriens quid dicat Epicurus: & intellige, facta ejus cum dictis discrepare. Epicurus
p. 85. Hermacho S. *Cum ageremus, inquit, vitæ beatum,
a. Et eundem supremum diem, scribebamus hæc. tanti autem morbi aderant vesica, Et viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem² posset accedere.* Ecce miserum hominem, si dolor, summum malum est. dici aliter non potest. sed audiamus ipsum: *Compensabatur tamen, inquit, cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoria rationum, inventorumque nostrorum. sed tu, ut dignum est tua erga me, Et erga philosophiam voluntate ab adolescentulo suscepta, fac ut*
Metro-

¹ multum.

² possit.

Metrodori tueare liberos. Non ego jam Epaminon- 97
dæ, non Leonidæ mortem hujus morti antepono: quorum alter cum vicisset Lacedæmonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum dispexit, quæsit, salvusne esset clypeus? cum saluum esse flentes sui respondissent: rogavit, essentne fusi hostes? cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, qua erat transfixus, hastam. ita multo sanguine profuso, in lætitia, & in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Præclaræ mortes sunt imperatoriarum. philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur. Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus. *Compensabatur, inquit, cum summis doloribus lætitia.* Audio equidem philosophi 98
vocem, Epicure. sed quid tibi dicendum sit, oblitus es. primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta & inventa; gaudere non potes. nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. est autem
a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus: nec dolere. *Præteritis, inquit, gaudeo.* Quibusnam præteritis? si ad corpus pertinentibus, rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. si autem ad animum; falsum est; quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos 99
commendas? quid ex isto tuo egregio officio, & tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

Huc & illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac præclara epistola scriptum ab Epicuro congruens, & conveniens decretis ejus reperietis. ita redarguitur ipse a sese, veneuntque scripta ejus

probitate ipsius ac moribus. nam ista commendatio puerorum, memoria & caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat, innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitata voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocata. quod enim testimonium majus quaerimus, quae honesta & recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis?

100 Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum (quamquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congruebat:) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia judico discrepare. scripsit enim, & multis saepe verbis, & breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, mortem nihil ad nos pertinere. quod enim

p. 86. dissolutum sit, id esse sine sensu: quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere. hoc ipsum elegantius poni, meliusque potuit. nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dis-

101 solutum. Sed tamen intelligo, quid velit. quaero autem, quid sit, quod cum dissolutione, id est, morte, sensus omnis exstinguatur; & cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos: tam accurate, tamque diligenter caveat & fanciat, ut *Amynomachus*, & *Timocrates*, heredes sui, de *Hermachi* sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione: itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunae, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint, ut & sui, &

102 *Metrodori* memoria colatur. Haec ego non possum dicere non esse hominis & belli, & humani; sapientis vero nullo modo, physici praesertim, quem se ille vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. Quid? verene potest esse dies sapius, qui semel

esse vult.

semel fuit? certe non potest. an ejusdemmodi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio: nullus est igitur cujusquam dies natalis. Ne habetur. Et ego id scilicet nesciebam. sed, ut sit, etiamne post mortem coletur: idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos pertinere post mortem? Haec non erant ejus, qui innumerabiles mundos, infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. numquid tale *Democritus*? ut alios omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est. Quod si dies notandus fuit, 103 eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquires, fieri sapiens, nisi natus esset. & isto modo ne si avia quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non-doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facetorum urbanitatem incurritis, non dico. Nihil opus est litibus. tantum dico, magis fuisse vestrum agere *Epicuri* diem natalem, quam illius testamento cavere, ut ageretur.

Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum cum in eo est, non est beatus. Sapiens autem semper beatus est, & est aliquando in dolore. non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? Bona praeterea non effluere sapienti, mala meminisse non oportere. Primum in nostrane potestate est, quid meminimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides, aut quis alius artem memoriae polliceretur, oblivionis, inquit, mallet. nam meminisse etiam quae nolo, oblivisci non possum quae volo. Magno hic ingenio. 105

L 5

nio.

nio. sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. vide, ne ista sint Manliana vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim. Quid, si etiam jucunda memoria est præteritorum malorum? ut proverbium nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. vulgo enim dicitur, *Jucundi asti labores*: nec male Euripides: concludam, si potero, Latine: Græcum enim hunc versum nostis omnes:

Suavis laborum est præteritorum memoria.

Sed ad bona præterita redeamus. quæ si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropæorum recordatione levaret dolorem suum: audirem, & plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perduci poterit, si prima quæque bene ab eo consultata atque facta, ipsius oblivione obruentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, & quidem corpore perceptarum. nam si quæ sunt aliæ, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam præterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat: in quo ille rex Assyriæ gloriatur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prima quæque avolat, sæpiusque relinquit causas poenitendi, quam recordandi; itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hostes: - -

reliquaque præclare;

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Labo-

a obruerentur.

Laboribus hic præteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. hic se ad ea revocat, e quibus nihil umquam retulerat ad corpus: tu totus hæres in corpore.

Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes animi & voluptates, & dolores, ad corporis voluptates & dolores pertinere? Nihilne te delectat umquam? video, quicum loquar. te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: hæc leviora ponam: poemata, orationem, cum aut scribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus amœnus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere) sed ea, quæ dixi, ad corpusne refert? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo persistiteris, ad corpus ea, quæ dixi, referre: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris. Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates, & dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem præsentia solum sentiantur? qui probari potest, ut is, qui propter me aliquid, plus, quam ego ipse, gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, & major est animi voluptas, quam corporis. ita fit, ut gratulator lætior sit, quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores, quam corpore: quid occurrat, non videtis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. nec vero id, dum omnia ad voluptatem, doloremque referetis, efficietis umquam.

Quare

a retulerit,

109 Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperendum est. voluptatem bestiis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiae multa faciunt, duce sua quæque natura, partim indulgenter vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem? partim cursu, & peregrinatione lætantur: congregatione aliæ coetum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrum genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam disciplinam videmus. Ergo in bestiis p. 88. erunt secreta a voluptate humanarum quædam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causa, nulla erit? & homini, qui ceteris animantibus plurimum præstat, præcipui a natura nihil datum esse dicemus? Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, longe, multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, varique abundantes nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quærentibus. nec tamen ullo modo summum pecudis bonum, & hominis, idem mihi videri potest. quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus, & pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigasset, si, cum tanto impetu in Græciam venisset, causam ejus quis ex eo quæreret, tantarum copiarum, tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis, & gravissimis artibus, atque virtutibus instructum & ornatum,

non

i desideria.

non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cælum, totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tantum. Ad altiora quædam, & magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumera-bilium, vitæ quidem infinita, inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens, inest moderator cupiditatis pudor, inest ad humanam societatem justitiæ fida custodia: inest in perpetiendis laboribus adeundisque periculis firma & stabilis doloris mortisque contentio. ergo hæc in animis: tu autem etiam membra ipsa sensusque considera: qui tibi ut reliquæ corporis partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quid, si in ipso corpore multa voluptati² proponenda sunt, ut vires, validudo, velocitas, pulcritudo? quid tandem in animis censēs? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cæleste & divinum putaverunt. quod si esset in voluptate summum bonum (ut dicitis,) optabile esset, in voluptate maxima, nullo intervallo interjecto, dies noctesque versari, cum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. vestri hæc verecundius: illi fortasse constantius.

Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a majoribus nominabantur: sed quæro, num existimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycle-tum, Zeuxin, ad³ voluptatem artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulcritudinem? quæ autem est

a proponenda.

g voluptates.

est alia causa erroris tanti, tam longe, lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio, atque consilium, sed cum cupiditate, id est,

116 cum animi levissima parte deliberat? Quæro enim p. 89. de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt

a. esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse non sitis?

35 Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agefilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam? UNO ORE CUI PLURIMAE CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMA-

117 RIUM FUISSE VIRUM. Idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primum populi fuisse, quod præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus, & magnam indolem, quos suis commodis inservituros, & quidquid ipsis expediat, facturos arbitramur? nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? tollitur beneficium: tollitur gratia: quæ sunt vincula concordiae. nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodos, beneficium illud habendum est, sed sæneratio: nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, nisi honestas natura plurimum valeat, cur non cadant in sapientem,

118 non est facile defendere. Ac, ne plura complectar (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat necesse est. quod jam a me

exspe-

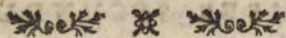
expectare noli. tute introspecte in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione pertractans, percunctare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam sæpe usurpabas, tranquillitate degere b. omnem ætatem sine dolore, assumpto etiam illo, quod vos quidem adungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus, salutemque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas. sic enim majores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo ¹ etiam in deo nominaverunt. Exigerem ¹¹⁹ ex te, cogeremque, ut responderes, nisi vereretur, ne Herculem ipsum ea, quæ pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres.

Quæ cum dixissem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam: &, quamquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. Credo Syronem dicis, & Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age sane, inquam. sed erat æquius, Triarium aliquid de nostra diffensione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hæc quidem de re. tu enim ista lenius: hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius. nam hæc ipsa mihi erunt in promptu, quæ modo audiui: nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quæ cum essent dicta, finem fecimus & ambulandi, & disputandi.

a ærumnæ etiam.

SENATVS
SENATVS
SENATVS

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER TERTIUS.
ARGUMENTUM.

Liber hic cum quarto continet habitam in Luculli Tusculano inter Catonem & Ciceronem de fine bonorum & malorum disputationem, in qua Catoni Stoicæ, Ciceroni Peripateticæ partes tribuuntur. Premisso brevi de ratione Stoica & Peripatetica sermone, utrum verbis an re discrepent, quorum illud Cicero contendebat, hoc Cato pugnabat, c. 3. 4; fit ad ipsam disputationem accessio, & Cato totam Stoicam rationem explicat. Ejus disputationis hæc summa est: Simul ac natus est homo, ipse sibi commendatur & conciliatur a natura ad se conservandum, & ab interitu alienatur. Hæc prima appetitio ubi consecuta est id, quod querebat, accedit voluptas, quæ perperam pro ipsa prima appetitione habetur ab Epicuro, & in primis naturalibus s. initiis naturæ ponitur. Sed ad hæc initia, propter se appetenda, ponendæ etiam sunt rerum cognitiones (καταλήψεις) & artes ipsæ, quod pueri gaudent, si quid ipsi invenere, etsi nihil inde ad se commodi perveniat, & dignæ sunt artes asumptione, cum & cognitiones contineant, & viæ sint ac ratione constitutæ. c. 5. His initiis positis

fitis sequitur prima divisio hæc: aliud esse æstimabile, quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud inæstimabile, quod sit illi contrarium. Constituto hoc, ut, quæ secundum naturam sint, propter se sumantur, primum est officium (καθήκον) ut se conservet homo in naturæ statu, deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sunt, perlatque contraria. Simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius (έννοειν) & vidit rerum agendarum ordinem, plus eum diligit, quam ipsa illa initia, atque colligit, in eo positum esse summum bonum, quod in convenientia (ὁμολογία) versetur, quod per se expetatur, cum nihil ex initiis naturæ propter se appetatur, sed tantum feligatur. c. 6. Cum autem omnia officia a primis naturæ oriantur, etiam Sapientia inde profisciscatur necesse est. Ea autem & animi magnitudinem complectitur & justitiam, quas virtutes nemo tenere potest, nisi statuerit, nihil esse quod intersit aut differat aliud ab alio, præter honesta & turpia. c. 6. 7. Ex his autem consequuntur duo, primum, ut cum extremum sit, naturæ congruenter vivere, sapiens semper feliciter vivat; alterum, ut, quod honestum sit, id solum bonum judicemus, quod turpe, solum malum. c. 7. 8. Bonum est id, quod est natura absolutum; utile autem (ὠφέλεια) motus aut status e natura absoluta. Atque id bonum non accessione, neque crescendo aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua sentimus & appellamus bonum, ejusque æstimatio (ἀξιία) genere valet non magnitudine. Nec vero perturbationes (πάθη) vi aliqua naturali moventur, sed sunt opiniones levitatis, atque in sapientem non cadunt. c. 10. Solum autem honestum
Cicer. Oper. Vol. IV. M sum

rum esse bonum, cum a multis aliis præter Stoicos, tum etiam facile defenditur; quod omnes malunt sine scelere, quæ volunt, consequi, & ad res dignas cognitione cognoscendas etiam sine voluptate aut utilitate aliqua feruntur, gaudent præterea commemoratione præclare factorum, nec vel sine teste scelus admittere sustinent. c. 11. Jam in hac re discrepare re non verbis Peripateticos & Stoicos, ex eo intelligitur, quod illi omnia, quæ ipsi bona dicunt, pertinere putant ad beate vivendum; hi vero, quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, complecti vitam beatam putant: quod illi dolorem in malis ponunt, & cum multitudine honorum augeri beatitudinem putant, aliamque actionem magis expetendam alia, ut quæ sit sine dolore, magis ea, quæ sit cum dolore; quæ omnia secus sunt apud Stoicos. c. 13. 14. Quamquam autem nec virtutes nec vitia crescunt, funduntur tamen quodammodo & quasi dilatantur: Alia enim virtus integras provincias complectitur, alia paupertatis tantquam termino circumscribitur, ut se eodem modo diffundere non possit. Voluptas & valetudo non est inter bona numeranda, quod ad eam ducunt, eamque continent divitiæ: Nam efficeretur, ut ipse divitiæ in bonis essent. c. 15. Sed ne omnis vita confundatur, alio etiam modo res distinguenda sunt. Quæ itaque nil valent ad beate misereve vivendum, & media dicuntur, alia sunt æstimabilia, alia contra, alia neutrum. In æstimabilium quibusdam satis est causa, quare aliis anteponantur, in quibusdam non item, & sic etiam in non æstimabilibus. Hinc orta sunt Zenonis *περὶ ἡμετέρας* producta, præposita, præcipua, promota, & *ἀποπερὶ ἡμετέρας* rejecta, remota, quorum alia sunt per se præposita, alia, quod

quod aliquid efficiunt, alia quod utrumque. Sed quoniam æstimabile nec bonum nec malum est, ideo *ἀδιάφορον*, indifferens dicitur. c. 15. 16. 17. Bona porro sunt vel *τελικά*, pertinentia, alia *προπτικά*, efficientia. Ad illud genus actiones honestæ referuntur, ad hoc nil præter amicum, sapientia ad utrumque. c. 17. Officia nec in bonis nec in malis sunt: est tamen iis fungendum, quod in iis est aliquid probabile, cujus ratio reddi potest. In iis versatur sapiens, judicando, quid officii sit nec ne. c. 18. Pertinet autem ad rem, ut intelligatur, natura liberos a parentibus amari, & communem esse hominum inter homines & naturalem commendationem, qua ducti societatem appetamus, cujusque hæc vis sit, ut communi utilitati studeamus, rempublicam administremus, liberos quæramus, detorum sequamur, amicitiam adhibeamus & iustitiam, neque utilitatis causa, sed per se. Ad has virtutes etiam Dialectica & Physica cognitio adjicienda, quæ ipse virtutes sunt. c. 19. 22. Ex quibus intelligitur, quæ a Stoicis sapienti tribuantur, ea vere tribui.

MOLUPTATEM: quidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, convictam superiore libro, dignitati. etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis jucunda anteponat, aut pluris esse contendat dulcedinem corporis titillantem, ex eave natam lætitiā, quam gravitatem animi, atque constantiam. quare illam quidem dimittamus, & suis se finibus tenere jubeamus, ne blanditiis ejus, illecebrisque impediatur disputandi severitas. Quæren-
M 2 dum

1 equidem.

dum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod
 reperire volumus, quoniam & voluptas ab eo re-
 mota est, & eadem fere contra eos dici possunt, qui
 vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt.
 Nec vero ita ullum probetur summum bonum, ut
 virtute careat: qua nihil potest esse præstantius. Ita-
 que quamquam in eo sermone, qui cum Torquato
 est habitus, non remissi fuimus: tamen hæc acrior
 est cum Stoicis parata contentio. quæ enim de vo-
 luptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite
 differuntur. neque enim qui defendunt eam, ver-
 futi in differendo sunt, nec qui contra dicunt, cau-
 3 sam difficilem repellunt. Ipse etiam dicit Epicurus,
 ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod
 sit positum ejus judicium in sensibus, ut commoneri
 nos satis sit, nihil attineat doceri. quare illa nobis
 6. simplex fuit in utramque partem disputatio. nec
 enim in Torquati sermone quidquam implicatum,
 aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dili-
 cida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit
 subtile, vel spinosum potius, differendi genus: id-
 que cum Græcis, tum magis nobis, quibus etiam
 verba parienda sunt, imponendaque nova novis re-
 bus nomina. quod quidem nemo mediocriter doctus
 mirabitur, cogitans, in omni arte, cujus usus vul-
 garis communisque non sit, multam novitatem no-
 minum esse, cum constituentur earum rerum voca-
 4 bula, quæ in quaque arte versentur. Itaque & dia-
 lectici, & physici verbis utuntur iis, quæ ipsi Græ-
 ciæ nota¹ non sunt. geometræ vero, musici, gram-
 matici, etiam more quodam loquuntur suo. item
 ipsæ rhetorum artes, quæ sunt totæ forenses atque
 populares, verbis tantum in docendo quasi privatis
 2 utuntur ac suis. Atque, ut omittam has artes ele-
 gantes, & ingenuas, ne opifices quidem tueri sua
 artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis in-
 cogni-

¹ Abest nota

cognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quæ
 abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res,
 in quibus versatur, nominibus notavit novis. quo
 magis hoc philosopho faciendum est. ars est enim
 philosophia vitæ: de qua differens arripere verba de
 foro non potest. Quamquam ex omnibus philoso- 5
 phis Stoici plurima novaverunt. Zeno quoque eo-
 rum princeps non tam rerum inventor fuit, quam
 novorum verborum. Quod si in ea lingua, quam
 plerique uberiores putant, concessum a Græcia est,
 ut doctissimi homines de rebus non pervulgatis, in-
 usitatis verbis uterentur: quanto id nobis magis est
 concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere?
 Et si [quod] sæpe diximus, & quidem cum p. 94
 aliqua querela non Græcorum modo, sed etiam eo- 2
 rum, qui se Græcos magis, quam nostros haberi
 volunt, nos non modo non vinci a Græcis verbo-
 rum copia, sed esse in ea etiam superiores: elabo-
 randum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed
 etiam in illorum ipsorum consequamur, quam ea
 verba, quibus ex instituto veterum utimur pro La-
 tinis, ut ipsa philosophia, ut rhetorica, dialectica,
 grammatica, geometria, musica. quamquam La-
 tine ea dici poterant, tamen, quoniam usu² per-
 cepta sunt, nostra ducamus. Atque hæc quidem de
 rerum nominibus. De ipsis rebus autem sapenu- 6
 mero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum hæc ad
 te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo
 genere philosophiæ tantum processeris. quod si face-
 rem, quasi te erudiens, jure reprehenderer. sed ab
 eo plurimum absum: neque, ut ea cognoscas, quæ
 tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime
 in nomine tuo acquiesco, & quia te habeo æquissi-
 mum eorum studiorum, quæ mihi communia tecum
 sunt, existimatorem & judicem. Attendes igitur,
 ut soles, diligenter, eamque controversiam dijudi-
 cabis,

cabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro.

- 7 Nam, in Tusculano cum essem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos ipse (ut solebam) inde promerem. quo cum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. erat enim, ut
 b. scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat: quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere sæpe, dum senatus cogeretur, nihil operæ reipublicæ detrahens, quo magis tum in summo otio, maximaque copia quasi heluari libris, si hoc verbo
 8 in tam clara re utendum est, videbatur. Quod cum accidisset, ut alter alterum nec opinato videremus, surrexit statim. deinde prima illa, quæ in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? a villa enim, credo: &, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperum. causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: & quidem, Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse oportebit. nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villæ delectari. est enim mihi magnæ curæ: quamquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut & patri, & Cæpioni nostro, & tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa. nam & avi ejus memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem: qui, ut opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret) & Lucullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens, tum mecum & amicitia, & omni voluntate, sententiaque conjun-
 9 ctus. Præclare, inquit, facis, cum & eorum memoriam tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, & puerum diligis. Quod autem

autem meum munus dicis, non equidem recuso: sed te adjungo socium. addo etiam illud, multa jam mihi dare signa puerum & pudoris, & ingenii. sed ætatem vides. Video equidem, inquam: sed tamen jam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad majora veniet paratior. Sic, & quidem diligentius, sæpiusque ista loquemur inter nos, agemusque communiter. sed resideamus, inquit, si placet. itaque fecimus.

Tum ille: Tu autem, cum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis (ut scis) non sæpe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! erat enim, si ejusquam, certe tuum, nihil præter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, cum re idem tibi, quod mihi videretur, non nova te rebus nomina imponere. ratio enim nostra consentit, oratio pugnat. Minime vero, inquit ille, consentit. quidquid enim præter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris, in bonisque numeraveris: & honestum ipsum, quasi virtutis lumen, exstinxeris, & virtutem penitus everteris. Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed videsne, verborum gloriam tibi cum Pyrrhone, & Aristone, qui omnia exæquent, esse communem? de quibus, cupio scire, quid sentias. Egone quæris, inquit, scire, quid sentiam? quos bonos viros, fortes, justos, moderatos aut audivimus in republica fuisse, aut ipsi vidimus; qui sine ulla doctrina naturam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent, præter eam, quæ nihil aliud in bonis habet, nisi honestum: nihil, nisi turpe, in

M 4

malis:

malis: ceteræ philosophorum disciplinæ, omnino alia magis alia; sed tamen omnes, quæ rem ullam virtutis expertem aut in bonis, aut in malis numerent, eas non modo nihil adjuvare arbitror, neque affirmare, quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit: nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici. quod si ita sit; cur opera philosophiæ sit danda, nescio. si enim sapiens aliquis miser esse possit, næ ego istam gloriosam, memorabilemque virtutem non magno aestimandam putem. Quæ adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem, aut Aristonem. nec enim ignoras, his istud honestum, non summum modo, sed etiam (ut tu vis) solum bonum videri. quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. hosne igitur laudas, & hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censeres oportere? Minime vero istorum quidem, inquit. cum enim virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quæ secundum naturam sint, habere delectum: qui omnia sic exæquaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur ejus, virtutem ipsam sustulerunt. Istud quidem, inquam, optime dicis: sed quæro, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum, honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. Quonam modo, inquam; si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum (erit enim notius quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis præterea, quod sequare? aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, foedum, ut

2 Abest inquam.

ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus: quid præterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim disturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis, Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alienum: multumque ad ea, quæ quærimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet hæc Stoicorum ratio difficilior quiddam, & obscurius. nam cum in Græco sermone hæc ipsa quondam rerum nomina nova tum videbantur, quæ nunc consuetudo diuturna trivit: quid censeres in Latino fore? Faciendum id quidem est, inquam. si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam, quod uno Græci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere: & tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephippiis, & acratophoris potius, quam proegmenis, & apoproegmenis, concedatur. quamquam hæc quidem præposita recte & rejecta dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adjuvas: & istis quidem, quæ modo dixisti, utar potius Latinis. in ceteris subvenies, si me hærentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed fortuna fortes. quare conare, quæso. quid enim hoc possumus agere divinius?

Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simulatque natum sit animal, (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi conciliari & commendari ad se conservandum, & ad suum statum, & ad ea, quæ

M 5

confer-

a novarum.

3 Facillimum.

b. conservantia sunt ejus status, diligenda: alienari autem ab interitu, iisque rebus, quæ interitum videantur afferre. id ita esse sic probant, quod ante quam voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi, aspernenturque contraria. quod non fieret, nisi statum suum diligenter, interitum timerent. fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoque se & sua diligenter. ex quo intelligi debet, principium ductum esse a se diligendi sui. In principiis autem naturalibus [diligendi sui] plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam. quibus ego vehementer assentior: ne, si voluptatem natura posuisset in iis rebus videatur, quæ primæ appetuntur, multa turpia sequantur. factis esse autem argumenti videtur, quamobrem illa, quæ natura prima sunt ascita, natura diligamus; quod est nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas malit & integras omnes partes corporis, quam eodem usu imminutas aut detortas habere. rerum autem cognitiones: vel, si hæc verba aut minus placeant, aut minus intelliguntur, *καταλήψεις* appellemus licet: eas igitur ipsas propter se asciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum & continens veritatem. id autem in parvis intelligi potest; quos delectari² videmus, etiam si eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerunt. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus; cum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod eonstent ex cognitionibus, & contineant quiddam in se ratione constitutum, & via. a falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a ceteris rebus, quæ sunt contra naturam, ³ arbitramur. Jam membrorum, id est, partium corporis alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quæ sunt intus in corpore, quorum utilitas quanta sit, a medicis etiam

1 Abest sui.

2 videamus.

3 arbitrantur.

etiam disputatur: alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut cauda pavoni, plumæ versicolores columbis, viris mammæ atque barba: Hæc dicuntur fortasse jejuniis: sunt enim quasi prima elementa naturæ; quibus ubertas orationis adhiberi vix potest, nec equidem eam cogito consecrari: verumtamen cum de rebus grandioribus dicas, ipsæ res verba rapiunt. ita sit cum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est ut dicis, inquam. sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi præclare dici videtur. istiusmodi autem res dicere ornate velle, puerile est: plane autem & perspicue expedire posse, docti & intelligentis viri.

Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturæ discessimus: quibus congruere debent, quæ sequuntur. sequitur autem prima divisio hæc. Estimabile esse dicitur: sic enim, ut opinor, ⁴ appellemus id, quod aut ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum æstimatione, quam ille *ἀξιαν* vocat: contraque inæstimabile. quod sit superiori contrarium. initiis igitur ita constitutis, ut ea, quæ secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaque item rejicienda; primum est officium (id enim appello *καθήκον*) ut se conservet in naturæ statu: deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sint, pellatque contraria; ⁵ qua inventa selectione, & item rejectione, ⁶ sequitur deinceps cum officio selectio. deinde ea perpetua, tum ad extremum constans, consentaneaue naturæ: in qua primum inesse incipit, & intelligi, quid sit, quod verè bonum possit dici. Prima est enim conciliatio hominis ad ea, ⁷ quæ sunt secundum naturam. simul autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant

ἐννοίαν

4 appellamus.

5 quæ.

6 sequuntur.

188 DE FINIB. BONOR. ET MALOR.

ἐννοίαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, & ut ita dicam, concordiam: multo eam pluris æstimavit, quam omnia illa, quæ primum dilexerat; atque ita cognitione & ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum, & expetendum bonum, quod cum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus convenientiam, si placet: cum igitur in eo sit id bonum, quo referenda sint omnia [honeste facta], ipsumque honestum, quod in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum, vi sua & dignitate expetendum est: eorum autem, quæ sunt prima

22 naturæ, propter se nihil expetendum. Cum vero illa, quæ officia esse dixi, proficiantur ab initiis naturæ; ea ad hæc referri necesse est: ut recte dici possit, omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturæ: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturæ conciliationibus honesta actio. consequens enim est, & post oritur, ut dixi. est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Ut enim, sicut sit propositum, ¹ collimare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bonis diximus: sic illi facere omnia, quæ possit, ut collimet: huic in ejus similitudine omnia sint facienda, ut collimet; & tamen ut omnia

p. 95. faciat, quo propositum assequatur: ² sit hoc, quasi

a. ultimum, quale nos summum in vita bonum dicimus: illud autem, ut feriat, quasi feligendum, non

7 expetendum. Cum autem omnia officia a principiis

23 naturæ proficiantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum sape sit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui

¹ collineare, ² sed.

cui commendatus sit, quam illum, a quo ³ sit; sic minime mirum est, primo nos sapientiæ commendari ab initiis naturæ, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareant: sic appetitio animi, quæ ὁρμή Græce vocatur, non ad quodvis genus vitæ, sed ad quandam formam vivendi videtur data: itemque & ratio, & perfecta ratio. Ut enim histrioni actio, saltatori motus, non ²⁴ quivis, sed certus quidam est datus: sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet: quod genus conveniens, consentaneumque dicimus. nec enim gubernationi, aut medicinæ similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, & saltationi, ut in ipsa arte inest, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. & tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiæ dissimilitudo; propterea quod in illis, quæ recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus constant. quæ autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. sola enim sapientia in se tota conversa est: quod idem in ceteris artibus non fit. Inscite autem medicinæ & gubernationis ultimi ²⁵ mum cum ultimo sapientiæ comparatur. sapientia enim & animi magnitudinem complectitur, & justitiam, et ut omnia, quæ homini accidunt, infra se esse judicet: quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse, quod intersit, aut differat aliud ab alio, præter honesta, & turpia.

Videamus nunc, quam sint præclare illa iis, quæ jam posui, consequentia. Cum enim hoc sit ²⁶ extre-

³ Abest sit.

extremum (sentis enim, credo, me jam diu, quod *τέλος* Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo, aut ultimo dicere) cum ergo hoc sit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est, ut, quod
 8 honestum sit, id solum bonum judicemus. Potest id quidem fuisse, & copiose, & omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis [rhetorice] & augeri, & ornari: sed consecraria me Stoicorum, breviter, & acuta delectant. Concluduntur igitur eorum
 27 argumenta sic: Quod est bonum, omne laudabile est. quod autem laudabile est, omne honestum est. bonum igitur quod est, honestum est. Satisne hoc conclusum videtur? Certe. quod enim efficiebatur ex his duobus, quæ erant sumpta, in eo vides esse conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile. nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. Illud autem perabsurdum,
 p. 96. bonum esse aliquid, quod non expetendum sit: aut
 a expetendum, quod non placens: aut, si id, non etiam diligendum. ergo & probandum. ita etiam laudabile. id autem honestum. ita sit, ut, quod bonum
 28 sit, id etiam honestum sit. Deinde quæro, quis aut de misera vita possit gloriari, aut non de beata? de sola igitur beata. ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam: quod non possit quidem nisi honestæ vitæ jure contingere. ita sit, ut honesta vita, beata vita sit. & quoniam is, cui contigit, ut jure laudetur, habet insigne quiddam ad decus, & ad gloriam, ut ob ea, quæ tanta sint, beatus dici jure possit: idem de vita talis viri rectissime dici-

dicatur. ita, si beata vita honestate cernitur: quod honestum est, id bonum solum habendum est. Quod 29 vero negari nullo modo possit, quem umquam stabili, & firmo, & magno animo, quem fortem virum dicimus, effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? Ut enim qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere: sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, idque contemnere: quo posito, & omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo, atque forti, omnia, quæ cadere in hominem possint, despiciere, & pro nihilo putare. quæ cum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus, & excelsus, magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens, is, inquam, quem efficere volumus, quem quærimus certe, & confidere sibi debet, & suæ vitæ b. & ætæ, & consequenti: & bene de se judicare, statuens nihil mali posse incidere sapienti. ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit; idque esse beate vivere, honeste, id est, cum virtute vivere.

Nec vero ignoro varias philosophorum fuisse 9 sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. 1 quos quamquam vitiose quidam secuti sunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a summo bono segregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturæ in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancā fore putaverunt, sine aliqua accessione, virtutem; ob eamque rem trium earum rerum, quas supra dixi, 2 singuli singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cuiusmodi sunt, qui summum bonum in animo, atque in virtute posuerunt. Sed sunt tamen perab- 31 furdi & ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum,

1 quas.

2 singulis.

norum, & qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum, & summum munus esse sapientis, obistere visis, assensusque suos firme sustinere. His singulis copiose responderi solet. sed quæ perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quæ contra naturam sint, earum rerum quæ sint secundum naturam, tollatur omnis ea, quæ quærat, laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur iis sententiis, quas posui, & iis, quæ similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quæ natura eveniant, feligentem, quæ
 P. 97. secundum naturam, &, si quæ etiam contra naturam sint, rejicientem, id est, convenienter congruenterque naturæ vivere. Sed in ceteris artibus cum
 32 dicitur Artificiose, posterum quodam modo, & consequens putandum est: quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant. quod autem in quo Sapienter dicimus, id¹ a primo rectissime dicitur. quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. nam ut peccatum est, patriam prodere, parentes violare, fana depeculari, quæ sunt in effectu: sic timere, sic mære, sic in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. verum ut hæc non in posteris, & in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt: sic ea, quæ proficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda.

IO Bonum autem, quod in hoc sermone toties
 33 usurpatum est, id etiam definitione explicetur. sed eorum definitiones paulum oppido inter se differunt, & tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni,

¹ adprimo.

geni, qui bonum² definiit, id, quod esset natura absolutum. id autem sequens, illud etiam quod prodesset (ὠφέλεια enim sic appellemus) motum, aut statum esse dixit, ³ natura absoluti. Cumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum⁴ posui, boni notitia facta est. cum enim ab iis rebus, quæ sunt secundum naturam, adscendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit. Hoc autem ipsum bonum, non accessione, neque
 34 crescendo, aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua & sentimus, & appellamus bonum. Ut enim mel, etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere b. saporis, non comparatione cum aliis, dulce esse sentitur: sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi æstimandum, sed ea æstimatio genere valet, non magnitudine. nam cum æstimatio, quæ ἀξία dicitur, neque in bonis numerata sit, neque rursus in malis: quantumcumque eo addideris, in suo genere manebit. alia est igitur propria æstimatio virtutis: quæ genere, non crescendo, valet. Nec
 35 vero perturbationes animorum, quæ vitam insipientium miseram, acerbamque reddunt: quas Græci πᾶσιν appellant (poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare: sed non conveniret ad omnia: quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? at illi dicunt πᾶσιν. sit igitur perturbatio, quæ nomine ipso vitiosa declarari videtur:) nec hæc perturbationes vi aliqua naturali moventur: omnesque⁵ sunt genere quattuor, partibus plures, ægritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis, & animi ἡδονῇ appellant, ego malo lætitiā appellare, quasi gestien-

² definiit.

³ e nat. absoluta.

⁴ posui bonum.

⁵ hæc sunt.

Cicer. Oper. Vol. IV.

N

gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturæ vi commoventur: omniaque ea, sunt opiniones, ac judicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit.

II Omne autem, quod honestum sit, id esse propter se expetendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. præter enim tres disciplinas, quæ virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis hæc est tuenda sententia, maxime tamen his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. Sed hæc quidem est perfacilis, & perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis um-
 p. 98. quam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quam illo modo pervenire? Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quæ occulta nobis sunt, quo moveantur, quibusque de causis ea versentur in cælo? quis autem tam agrestibus institutis vivit, aut quis contra studia naturæ tam vehementer ¹ obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, easque sine voluptate, aut utilitate aliqua non requirat, & pro nihilo putet? aut quis est, qui majorum, aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore semper habes, proavi mei, ceterorumque virorum fortium, atque omni virtute præstantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo afficiatur voluptate? Quis autem honesta in familia institutus, & educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum læsura non sit, offenditur? quis animo æquo videt eum, quem impure, ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuamus, quo

¹ obduravit.

quo minus homines tenebras, & solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se foeditate sua turpitudine ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam & honesta, expetenda per se, & eodem modo turpia, per se esse fugienda. Constituto autem illo, de 39 quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum: intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit, æstimandum esse, quam illa media, quæ b. ex eo comparentur. Stultitiam autem, & temeritatem, & injustitiam, & intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quæ ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, hæc pugnare videatur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quæ oriuntur e vitiis. quas enim Græci κακίας appellant, vitia malo, quam malitias nominare.

Næ tu, inquam, Cato, verbis illustribus, & id, 12 quod vis, declarantibus. Itaque mihi videris Latine 40 docere philosophiam, & ei quasi civitatem dare: quæ quidem adhuc peregrinari Romæ videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus: & ista maxime propter limatam quandam & rerum, & verborum tenuitatem. scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus ² utantur, ipsique ³ dicant, ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos differendi labor. Quare attendo te studiosè, & quæcumque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriæ mando. mihi enim erit iisdem istis fortasse jam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, & ad consuetudinem nostræ orationis, vitia posuisse contraria. quod enim vitu-

² utuntur.

³ dicunt.

perabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. *κακίαν*, malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo Latina traderet. nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

41 Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio: quam tractatam a Peripateticis mollius (est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorationem dialecticæ) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit: propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quæstione, quæ de bonis, & malis appetitur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis dissidere: majorem multo inter Stoicos & Peripateticos rerum esse ajo discrepantiam, quam verborum. quippe cum Peripatetici omnia, quæ ipsi bona¹ appellent, pertinere dicant ad beate vivendum: nostri vero, quod æstimatione omnino aliqua dignum
13 sit, ² compleri beatam vitam putent. An vero certius
42 quidquam potest esse, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, cum eculeo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conservetur beata vita sapientii. Etenim si dolores eosdem tolerabilius³ patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviori de causa: opinio facit, non natura, vim doloris aut
43 jorem, aut minorem. Ne illud quidem est consentaneum, ut, si, cum tria genera bonorum sint, quæ sententia est Peripateticorum, eo beator quisque sit, quo sit corporis, aut externis bonis plenior, ut hoc idem approbandum sit nobis, ut qui plura habeat,
quæ

1 appellant.

2 completi.

3 patiuntur.

quæ in corpore magni æstimantur, sit beator. illi b. enim corporis commodis compleri vitam beatam putant: nostri nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quæ nos bona naturæ appellemus, frequentia beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris æstimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum. Etenim si et sapere, expetendum sit, 44
4 et valere: ⁵ conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum, neque tamen, si utrumque sit æstimatione dignum, pluris si conjunctum, quam sapere ipsum separatim. nam qui validudinem æstimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantam æstimationem, ut ea virtuti anteponatur. quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum est, quæ & honesta actio sit, & sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. nobis aliter videtur: recte secusne, postea. sed potestne rerum major esse dissensio? Ut enim obscuratur, & offunditur luce solis 14
lumen lucernæ; & ut interit magnitudine maris 45
Ægæi, stilla muriæ; & ut in divitiis Croesi, teruncii accessio; & gradus unus in ea via, quæ est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum æstimatione, splendore virtutis, & magnitudine obscuretur, & obruatur, atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus *εὐκαιρίαν*) non sit major productione temporis (habent enim suum modum quæcumque opportuna dicuntur) sic recta effectio (*κατόρθωσις* enim ita appello, quoniam ⁶ recte factum *κατόρθωμα*) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturæ consentiat, crescendi accessio-

4 Abest et.

5 et conjunctum.

6 rectum.

46 cessionem nullam habet. Ut enim opportunitas illa,
 p. 100. sic hæc, de quibus dixi, non sunt temporis produ-
 a. ctione majora: ob eamque causam Stoicis non vi-
 detur optabilior, nec magis expetenda beata vita,
 si sit longa, quam si brevis: utunturque simili. ut
 si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire,
 neque multi cothurni paucis anteponerentur, nec
 majores minoribus: sic quorum omne bonum con-
 venientia, atque opportunitate finitur, nec plura pau-
 47 tur. Nec vero satis acute dicunt: Si bona valitudo
 pluris æstimanda sit longa, quam brevis, sapientiæ
 quoque usus longissimus quisque sit plurimi. non
 intelligunt, valitudinis æstimationem spatio judicari:
 virtutis, opportunitate: ut videantur qui illud di-
 cant, iidem hoc esse dicturi, bonam mortem, & bo-
 num partum, meliorem longum esse, quam brevem.
 non vident, alia brevitate pluris æstimari; alia, diu-
 48 turnitate. Itaque consentaneum est his, quæ dicta
 sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem,
 quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere
 putent posse, iisdem placere, esse alium alio etiam
 sapientiore, itemque alium magis alio vel peccare,
 vel recte facere. quod nobis non licet dicere: qui
 crescere bonorum finem non putamus. ut enim qui
 demersi sunt in aqua, nihilo magis respirare possunt,
 si non longe absunt a summo, ut jam jamque possint
 emergere, quam si etiam tum essent in profundo:
 nec catulus ille, qui jam appropinquat, ut videat,
 plus cernit, quam is qui modo est natus: ita qui
 processit aliquantum ad virtutis aditum, nihilomi-
 nus in miseria est, quam ille, qui nihil processit.
 15 Hæc mirabilia videri intelligo. sed cum certe supe-
 riora firma ac vera sint, his autem ea consentanea &
 b. consequentia; ne de eorum quidem veritate est du-
 bitandum. sed quamquam negent, nec virtutes, nec
 vitia crescere: attamen utrumque eorum fundi quo-
 dam

dam modo, & quasi dilatarı putant. Divitias autem 49
 Diogenes censet non eam modo vim habere, ut quasi
 duces sint ad voluptatem, & ad valitudinem bonam,
 sed etiam ut ea contineant: non idem facere eas in
 virtute, neque in ceteris artibus, ad quas esse dux
 pecunia potest, continere autem non potest. itaque
 si voluptas, aut si bona valitudo sit in bonis, divi-
 tias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia
 bonum sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse
 dicamus: nec ab ulla re, quæ non sit in bonis, id,
 quod sit in bonis, contineri potest, ob eamque cau-
 sam, quia cognitiones comprehensionesque rerum, e
 quibus efficiuntur artes, ¹ appetitiones movent;
 cum divitiæ non sint in bonis, nulla ars divitiis
 contineri potest. Quod si de artibus concedamus, 50
 virtutis tamen non sit eadem ratio, propterea quod
 hæc plurimæ commentationis & exercitationis indi-
 geat; quod idem in artibus non sit: & quod virtus
 stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitæ
 complectatur, nec eadem hæc in artibus esse vi-
 deamus.

Deinceps explicatur differentia rerum: quam
 si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis
 vita, ut ab Aristone: nec ullum sapientiæ munus,
 aut opus inveniretur, cum inter res eas, quæ ad vi-
 tam degendam pertinerent, nihil omnino interesset,
 neque ullum delectum adhiberi oporteret. itaque
 cum esset satis constitutum, id solum esse bonum,
 quod esset honestum, & id malum solum, quod tur-
 pe: tum ² inter illa, quæ nihil valerent ad beate
 misereve vivendum, aliquid tamen, quo differrent, p. 101.
 esse voluerunt, ut essent eorum alia æstimabilia, alia
 contra, alia neutrum. Quæ autem æstimanda essent, 51
 eorum in aliis satis esse causæ, quamobrem quibus-
 dam anteponerentur, ut in valitudine, ut in inté-
 gritate sensuum, ut in doloris vacuitate, ut gloriæ,
 N 4 divi-

¹ appetitionem.² inter hæc & illa.

divitiarum, similium rerum: alia autem non esse ejusmodi: Itemque eorum, quæ nulla æstimatione digna essent, partim satis habere causæ, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. Itemque hinc esse illud exortum, quod Zeno *προηγμένον*, contraque quod *ἀποπροηγμένον* nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus, ac novis; quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. quamquam tu hanc copiosorem etiam dicere soles. sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi faciendi Zenonis exponere. Ut enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (id enim est *προηγμένον*) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea, quæ primario loco sunt, sed ea, quæ secundum locum obtinent, *προηγμένα*, id est, producta nominentur. quæ vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota, & remota, vel, ut dudum diximus, præposita, vel præcipua, et illa rejecta. re enim intellecta, in verborum usu faciles esse debemus. Quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod præpositum, vel præcipuum nominamus. itaque id definimus, quod sit indifferens, cum æstimatione mediocri. quod enim illi *ἀδιάφορον* dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. neque enim illud fieri poterat nullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra: nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis æstimabile esset: nec hoc posito, non aliqua ¹ esse præposita. Recte igitur hæc facta distinctio est, atque etiam

¹ essent.

etiam ab iis, quo facilius res perspicui possit, hoc simile ponitur. Ut enim, inquit, si hoc fingamus esse quasi finem & ultimum, ita jacere talum, ut rectus assistat: qui ita talus erit jactus, ut cadat rectus, præpositum quiddam habebit ad finem: qui aliter, contra: neque tamen illa præpositio tali, ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quæ sunt præposita, referuntur illa quidem ad finem: sed ad ejus vim, naturamque nihil pertinent.

Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia, (sic enim appello, quæ *τελικά* dicuntur: ² nam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus: ut res intelligatur) alia autem efficientia, quæ Græci *πονητικά*, alia utrumque. de pertinentibus, nihil est bonum, præter actiones honestas: de efficientibus, nihil præter amicum. Sed & pertinentem & efficientem sapientiam volunt esse. nam quia sapientia est conveniens actio, est illo pertinenti genere, quod dixi. quod autem honestas actiones affert & efficit, ³ ideo efficiens dici potest.

Hæc, quæ præposita dicimus, partim sunt per se ipsa præposita, partim quod aliquid efficiunt, partim utrumque. per se, ut quidam habitus oris, & vultus, ut status, ut motus: in quibus sunt & præponenda quædam, & rejicienda: alia ob eam rem præposita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri sensus, ut bona valitudo. De bona autem fama (quam enim appellant *εὐδοξίαν*, aptius est hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem, & Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus causa, porrigendum esse dicebant. quibus ego vehementer assentior. qui autem post eos fuerunt, cum Carneadem sustinere non possent, hanc,

N 5

quam

² jam.

³ id.

quam dixi, bonam famam, ipsam propter se præpositam, & sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui, & liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam, non propter usum: dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiam si postumi futuri sint, propter ipsos: sic futuræ post mortem famæ tamen esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum.

58 Sed, cum, quod honestum sit, id solum bonum esse dicamus: consentaneum tamen est, fungi officio, cum id officium, nec in bonis ponamus, nec in malis. est enim aliquid in his rebus probabile, & quidem ita, ut ejus ratio reddi possit, ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit. Est autem officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit. ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis. quoniamque in iis rebus, quæ neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse: tollendum id non est. Est autem ejus generis actio quoque quædam, & quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid & facere eorum. quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium ejus generis, quod nec in bonis ponatur, nec
18 in contrariis. Atqui perspicuum etiam illud est, in
59 istis rebus mediis aliquid agere sapientem. judicat igitur, cum agit, officium illud esse. quod quoniam numquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur etiam hac conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium: erit autem etiam inchoatum: ut, si juste depositum reddere, in recte factis sit: in officiis ponatur, depositum reddere: illo enim addito, juste,

juste, facit recte factum: per se autem hoc ipsum reddere, in officio ponitur: quoniamque non dubium est, quin in iis, quæ media dicimus, sit aliud sumendum, aliud rejiciendum: quidquid ita sit, aut dicitur, communi officio continetur. ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumturum, quæ secundum naturam sint, rejecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis, & insipientis. ex quo efficitur, versari in iis, quæ media dicamus. Sed cum ab his omnia proficiantur officia, non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes: in his & excessum e vita, & in vita mansionem. in quo enim plura sunt, quæ secundum naturam sunt, hujus officium est in vita manere: in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium est, e vita excedere. e quo apparet, & sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit: & stulti, manere in vita, cum sit miser. Nam bonum illud, 61 & malum, quod sæpe jam dictum est, postea consequitur. prima autem illa naturæ, sive secunda, sive contraria, sub judicium sapientis, & delectum cadunt: estque illa subiecta quasi materia sapientie. itaque & manendi in vita & migrandi ratio, 62 omnibus iis rebus, quas supra dixi, metienda. nam neque iis, qui virtute retinentur in vita, neque iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda. 1 at sæpe officium est sapientis, desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit; quod est convenienter naturæ vivere. sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. itaque a sapientia præcipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamorem cum vitiorum ista vis non sit, ut causam affeant mortis voluntariæ: perspicuum est, etiam

etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse, manere in vita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita, & manens, æque miser est: nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit: non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum.

- 19 Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi natura fieri, ut liberi a parentibus amentur: a quo
 62 initio profectam communem humani generis societatem persequimur. quod primum intelligi debet, figura, membrisque corporum; quæ ipsa declarant procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero hæc inter se congruere¹ possent, ut natura & procreari vellet, & diligi procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturæ inspicere potest: quarum in sæu, & in educatione laborem cum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorrire: sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur, ut etiam
 63 b. communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo sit, non alienum videri. ut enim in membris alia sunt tamquam sibi nata, ut oculi, ut aures: aliqua etiam ceterorum membrorum usum adjuvant, ut crura, ut manus: sic immanes quædam bestię sibi solum natæ sunt: at illa, quæ in concha patula pinna dicitur; isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodiat, pinniores vocatur, in eamque cum se recipit, includitur; ut videatur monuisse, ut caveret: itemque formicæ, apes, eiconiæ, alorum etiam causa quædam faciunt. multo magis hæc conjunctio est hominis. itaque natura sumus apti ad cœtus,

¹ possint.

tus, concilia, civitates. Mundum autem censent⁶⁴ regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem, & civitatem hominum, & deorum: & unumquemque nostrum ejus mundi esse partem, ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostræ anteponamus. ut enim leges omnium salutem, singulorum salutem anteponunt: sic vir bonus, & sapiens, & legibus parens, & civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicujus, aut suæ consulit. Nec magis vituperandus est proditor patriæ, quam communis utilitatis, aut salutis desertor, propter suam utilitatem, aut salutem. ex quo sit, ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro republica, quod² deceat, cariorem esse patriam nobis, quam nosmetipsos. quoniamque illa vox inhumana, & scelerata ducitur, eorum, qui negant se recusare, quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur: quod vulgari quodam versu Græco pronuntiari solet. certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum. Ex hac animorum affectione testamenta, commendationesque morientium
 65 natæ sunt. quodque nemo in solitudine vitam agere
 66 velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem congregationemque hominum, & ad naturalem communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quamplurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiæ tradendis. Itaque
 66 non facile est invenire, qui quod sciat ipse, non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensum sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendat: sic ii, qui valent
 12 opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule, & de

² deceat:

de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Jovem cum Optimum & Maximum dicimus, cumque eundem Salutarem, Hospitalem, Statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in ejus esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos abjecti, neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, & ab his diligamur. quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis causa habeamus: sic inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti, & confociati sumus. quod ni ita se haberet, nec justitiæ ullus
 67 esset, nec bonitati locus. Et quo modo hominum inter homines juris esse vincula putant, sic homini nihil juris esse cum bestiis. præclare enim Chrysippus, cetera nata esse hominum causa, et deorum: eos autem, communitatis, & societatis suæ; ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria. quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet: qui id conservaret, eum justum: qui migraret, injustum fore. sed, quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, ejus esse eum locum, quem quisque occupavit: sic in urbe mundove communi non adversatur jus, quo minus suum
 68 quidque cujusque sit. Cum autem ad tuendos, conservandosque homines hominem natum esse videamus: consentaneum est huic naturæ, ut sapiens velit gerere & administrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, et velle ex ea liberos ¹ procreare. Ne amores quidem sanctos, a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem, atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis ejusmodi forte casus inciderit, ut id
 21 faciendum sit: alii nullo modo. Ut vero conser-

vetur

¹ Absit procreare.

vetur omnis homini erga hominem societas, conjun- 69
 ctio, caritas: & emolumenta, & detrimenta, quæ
 ὠφελήματα & βλάμματα appellant, communia
 esse voluerunt: quorum altera profunt, nocent altera. nec solum ea communia, verum etiam paria
 esse dixerunt. incommoda autem, & commoda (ita
 εὐχρησθήματα & δυσχρησθήματα appello) communia
 esse voluerunt, paria noluerunt. illa enim quæ
 profunt, aut quæ nocent, aut bona sunt, aut mala;
 quæ sint paria necesse est. commoda autem, aut incommoda in eo genere sunt, quæ præposita, & rejecta
 dicimus. ea possunt paria non esse. sed emolumenta communia esse dicuntur. recte autem facta,
 & peccata, non habentur communia. Amicitiam 70
 autem adhibendam esse censent, quia sit ex eo genere, quæ profunt. quamquam autem in amicitia alii
 dicant, æque eam esse sapienti rationem amici, ac p. 105.
 suam; alii autem sibi cuique cariorum suam: tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse a
 justitia, ad quam nati esse videamur, detrachere quid
 de aliquo, quod sibi assumat. minime vero probatur
 huic disciplinæ, de qua loquor, aut amicitiam, aut justitiam
 propter utilitates adscisci, aut probari. eadem enim utilitates poterunt eas labefactare,
 atque pervertere. etenim ² nec justitia, nec amicitia
 esse omnino poterunt, nisi ipsæ per se expetantur.
 Jus autem, quod ita dici, appellarique possit, id ³ 71
 esse ³ natura: alienumque esse a sapiente non modo
 injuriam cui facere, verum etiam nocere. nec vero
 rectum est cum amicis, aut bene meritis confociare,
 aut conjungere injuriam: gravissimeque, & verissime
 defenditur, numquam æquitatem ab utilitate
 posse sejungi: &, quidquid æquum, justumque esset,
 id etiam honestum: vicissimque, quidquid esset honestum,
 id justum etiam, atque æquum fore.

Ad

² nec justitiæ nec amicitia.³ naturam.

72 Ad easque virtutes, de quibus disputatum est, Dialecticam etiam adjungunt, & Physicam: easque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quod habeat rationem, necui falso assentiamur, neve umquam captiosa probabilitate fallamur, eaque, quæ de bonis, & malis diceremus, ut tenere, tuerique possimus. nam sine hac arte quemvis ¹ arbitrantur a vero abduci, fallique posse. recte igitur, si omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitiosa est, ab

22 his ea, quæ tollit hæc, virtus nominata est. Phy-

73 sicæ quoque non sine causa tributus idem est honos: propterea quod, qui convenienter naturæ vitur sit, ei & proficiscendum est ab omni mundo, & ab ejus procuratore. nec vero potest quisquam de bonis & de malis vere judicare, nisi omni cognita ratione naturæ, & vitæ etiam deorum, &

b. utrum conveniat, necne, natura hominis cum universa: quæque sunt vetera præcepta sapientium, qui jubent *tempori parere, & sequi deum, & se noscere, & nihil nimis*. Hæc sine physicis quam vim habeant (& habent maximam) videre nemo potest. Atqui etiam ad justitiam colendam, ad tuendas amicitias, & reliquas caritates quid natura valeat, hæc una cognitio potest tradere. Nec vero pietas adversus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturæ intelligi potest.

74 Sed jam sentio me esse longius proVectum, quam proposita ratio postulare. verum admirabilis compositio disciplinæ, incredibilisque rerum traxit ordo, quæ, per deos immortales! nonne miraris? quid enim aut in natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamque compactum, & coagmentatum inveniri potest? quid posterius priori non con-

venit?

¹ arbitrabantur,

venit? quid sequitur, quod non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non, si ² unam litteram moveris, labent omnia? nec tamen quidquam est, ³ quod moveri possit, quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur persona sapientis? qui, cum ratio doceat, quod honestum esset, id esse solum bonum, semper sit necesse est beatus, vereque omnia ista nomina possideat, quæ irrideri ab imperitis solent. Rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, 75 qui nec se, nec suos regere potuit: rectius magister populi, (is enim est dictator) quam Sulla, qui trium pestiferorum vitiorum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magister fuit: rectius dives, quam Crassus, qui, nisi eguisset, numquam Euphratem nulla ^{p.106.} belli causa transire voluisset. recte ejus omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus. recte etiam pulcher appellabitur: animi enim lineamenta, sunt pulchriora, quam corporis: recte solus liber, nec dominationi cujusquam parens, neque obediens cupiditati. Recte invictus, cujus etiam si corpus con- 76 stringatur, animo tamen vincula injici nulla possint: neque exspectet ⁴ ultimum tempus ætatis, ut tum denique judicetur, beatusne fuerit, cum extremum vitæ diem morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Croesum monuit. nam si beatus umquam fuisset, beatam vitam usque ad illum a Cyro exstructum rogam ⁵ pertulisset. quod si ita est, ut neque quisquam, nisi bonus vir, & omnes boni beati sint: quid philosophia magis colendum, aut quid est virtute divinius?

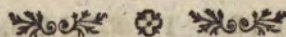
M. TUL.

² ullam.
³ quo.

⁴ illum.
⁵ protulisset.

Cic. Oper. Vol. IV.

O

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER QUARTUS.
ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur Ciceronis disputatio contra Catonianam, h. e. Peripateticæ rationis defensione & Stoicæ impugnatio. Accessio ad disputationem Philosophiam Stoicam in universum omnem reprehendit, inprimisque ejus auctorem Zenonem, qui cum nihil habuerit, quod in vetere & a Socraticis Aristoteleque constituta disciplina aut reprehenderet aut mutaret, ausus sit eam deferere, novamque disciplinam condere, quæ a superiori neque partitione, neque ulla re paullo majori, nisi verbis novis quibusdam, & scribendi ac differendi ratione, discreparet. c. 1-5. In quo autem maxime Stoici a vetere ratione discedere putarentur, nempe de Bono summo & Malo, in eo quoque verborum potius quam rerum dissensionem esse. Nam constitutionem illam primam naturæ, a qua & Cato, de Stoicorum more, exorsus sit, & unde omnis ista disputatio de Bono & Malo ducatur, eam utriusque partis esse, ut dissensus rerum nullus reperiat. Illa enim: valetudinem corporis, integritatem sensuum, non esse bona, sed præposita; quæ in corpore

corpore excellent, non esse per se expetenda, sed sumenda; omnia vitia esse paria; qui virtutem non plene consecuti essent, summe esse miseros: ea non esse tanti, ut propterea a veteri disciplina desciscendum fuerit, inprimis cum usui loquendi repugnarent. c. 6-9. Sequitur deinde pressior disputatio de his, quæ a Catone dicta erant, eaque conferuntur cum his, quæ Cicero anteponebat Catonianis. Ab iisdem initiis naturæ, animo & corpore, & utriusque conservandi studio, profisciscuntur Stoici & Peripatetici. Male ergo Stoici paullo post corporis plane obliviscuntur, & in exquirendo summo bono & malo unius animi rationem habent. Nam etsi corporis bona parva sunt ad virtutem, & ab ea obscurantur & obruuntur, non sunt tamen plane nihil, atque adeo, etsi parvæ, tamen partes vitæ beatæ. c. 10-12. Deinde cum omnium naturarum simile sit id, ad quod omnia referuntur, & quod est ultimum rerum appetendarum; omnis autem natura nullam sui partem deserat, neque tantum in optimo conservando perficiendoque laboret: nulla ratio est, quare summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis ponatur, neque totum hominem omnesque ejus partes, sed optimum tantum sapientia, tanquam nil præter ingenium esset homo, complectatur c. 13. 14. Quod dicunt, virtutem non posse constitui, si, quæ extra eam sunt, ad beatam vitam pertineant; id totum contra est. Nam cum virtus quæsita sit, non quæ relinqueret naturam ejusque initia, sed quæ tueretur; introduci virtus non potest, nisi omnia, quæ leget & rejiciet, unam referantur ad summam. c. 15. 16. Illud autem minime probari potest, quod, ubi a Stoicis solum honestum in boni sede locatum est, tum rursus dicunt, initia proponenda esse accommo-

data natura, quorum e selectione virtus possit exsistere. Non enim est æquum aliunde finem beate vivendi, nempe ab honesto, aliunde vero, nempe a natura, principium agendi petere, sed una ratione utrumque contineri oportet: ex quo ipso Stoicæ rationis, de fine bonorum, vitium intelligitur, quo, quæ v. c. voluptatem finem facit, libera est, quæ & appetitionem & actionem commovet. c. 17. Jam in illis consecrariis: omne bonum laudabile, laudabile omne honestum, igitur omne bonum honestum; item in illo sorte: quod bonum est, id est optabile, quod optabile, expetendum &c. sumuntur ea, quæ a nemine conceduntur, nisi qui sola virtute finem bonorum contineri putat. Reliqua autem: omnes, qui non sunt sapientes, æque miseri sunt, omnia recte facta & peccata equalia, & his similia, ita repugnant sensibus ac rerum naturæ, ut iis ipsis tollantur ea, ex quibus colliguntur. c. 18. 19. Atque hæc ipsa res fecit, ut causam non obtinens Zeno, repugnante quippe natura, & ad angustias redactus, versare verba inciperet. Nam quæ bona nolebat dici, concedebat, ut apta, accommodata, preposita dicerentur, quæ mala negabat esse, rejecta largiebatur esse; Platonem etsi non sapientem dicebat, tamen præferebat Dionysio tyranno; peccata alia tolerabilia dicebat, alia nullo modo: in quibus, ut & in reliquis, loquebatur aliter atque omnes, sed idem sentiebat ac ceteri. c. 20. sq. Harum angustiarum una causa est gloriosa illa in constituendo summo bono ostentatio. Nam cum, quod honestum est, id solum bonum confirmatur, omnia officia vitæ tolluntur; ex quibus angustiiis dum se vult expedire Zeno, nova quadam dicere cogitur, sed ea cum Aristoteleis re consentientia, verbis discrepantia; quæ verborum dissensio cum

ad

ad contemnendum v. c. dolorem nil prodest, melius fecisset, si usitate locutus esset. c. 25. 26. Idem de illis παραδόξοις statuendum, quæ nil controversiæ habent, si res verbis subjecta spectentur; quod, exempli causa, illo: omnia peccata esse paria, demonstratur. c. 27. 28.

UAE cum dixisset, finem ille. ego autem, Næ tu, inquam, Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obsecura dilucide. itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid, aut spatium sumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, etsi minus vere, (nam nondum id quidem audeo dicere) sed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam disciplinam non est facile perdisere. Tum ille, Ain tandem, inquit, cum ego te hac nova lege videam eodem die accusatori respondere, & tribus horis perorare, in hac me causa tempus dilaturum putas? quæ tamen a te agetur non melior, quam illæ sunt, quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere, tractatam præsertim & ab aliis, & a te ipso sæpe, ut tibi deesse non possit oratio. Tum ego, Non mehercule soleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum assentiar, sed pudore impediore: ita multa dicunt, quæ vix intelligam. Obscura, inquit, quædam esse confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de industria: sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? Easdemne res, inquit? an parum differui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re, & tota sententia diffidere? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis,

O 3

inquit,

inquit, me dixisse. quare ad ea primum, si videtur. sin aliud quid voles, postea. Immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitrato meo. Ut placet, inquit. etsi enim illud erat aptius, æquum cuique concedere.

- 2 Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos
 3 Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophrastum, satis & copiose, & eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur & ab eo ipso, & a superioribus dissideret: quorum fuit hæc institutio. in qua animadvertas velim, quid putes mutandum, nec exspectes, dum ad omnia dicam, quæ a te dicta sunt. universa enim illorum ratione cum tota vestra conflegendum puto. Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut & communiter ad eas virtutes apti essemus, quæ notæ, illustresque sunt, iustitiam dico, temperantiam, ceterasque generis ejusdem; quæ omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem, & tractatione differunt: easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere, & ardentius; habere etiam insitam quandam, vel potius innatam cupiditatem scientiæ, natosque esse ad congregationem hominum, & ad societatem, communiterque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes diviserunt. quam partitionem a Zenone
 5 retentam esse videmus. Quare cum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quæ quasi stirps est hujus quæstionis: qui sit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis, Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, ¹ Græci πολιτικόν,
 3 graviter, & copiose esse tractatum. Quam multa illi

¹ Græce.

illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum præcepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primum enim ipsa illa, quæ subtiliter differenda erant, polite, apteque dixerunt, cum desinientes, tum partientes: ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quæ requirebant orationem ornatam, & 6 gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de iustitia, de fortitudine, de amicitia, de ætate degenda, de philosophia, de capeffenda b. republica, de temperantia, de fortitudine, hominum * * de spinas vellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quæ sunt eorum consolationes? quæ cohortationes? quæ etiam monita & consilia, scripta ad summos viros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex. nam quidquid quæritur, id habet aut generis ipsius sine personis, temporibusque, aut iis adjunctis, facti, aut juris, aut nominis controversiam. ergo in utroque exercebantur: eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. Totum genus hoc & Zeno, & ab 7 eo qui sunt, aut non potuerunt aut noluerunt, certe reliquerunt. quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo modo loquantur. nova verba fingunt: deferunt usitata. At quanta conantur? mundum hunc omnem, oppidum esse nostrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. vides, quantam rem agas: ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum, suum municipium esse existimet. Quid? ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. Ista ipsa, quæ tu breviter, regem, dictatorem, divitem, solum esse sapientem, a te quidem apte ac rotunde: O 4 quippe;

quippe; habes enim a rhetoribus. illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit. pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis. quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutantur animo, & iidem abeunt, qui venerant: res enim fortasse p. 108. veræ, certe graves, non ita tractantur, ut debent, a. sed aliquanto minutius.

4 Sequitur differendi ratio, cognitioque naturæ. nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus, & ad id explicandum disputationem omnem confereamus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. res enim præclare se habent, & quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad differendum valet, prætermisum est? qui & definierunt plurima: & definiendi artes reliquerunt: quodque est definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id & sit ab illis, & quemadmodum fieri oporteat, traditur. item de contrariis: a quibus ad genera, formasque generum deveniunt. Jam argumenti, ratione conclusi, caput esse faciunt ea, quæ perspicua dicunt: deinde ordinem sequuntur: tum, quid verum sit in singulis, 9 extrema conclusio est. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? quid, quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensum fidem sine ratione, nec rationes sine sensibus exquiramus, atque ut eorum alterum ab altero separemus? Quid? ea, quæ dialectici nunc tradunt & docent, nonne ab illis instituta sunt & inventa? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis. ab hoc autem quædam non melius [quam 10 veteres]: quædam omnino relicta. Cumque duæ sint artes, quibus perfecte ratio, & oratio compleatur,

rationis.

tur, una inveniendi, altera differendi: hanc posteriorem & Stoici, & Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt; hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta b. depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio, & via tradiderunt. quæ quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur: ars tamen est dux certior, quam natura. aliud est enim poetarum more verba fundere; aliud ea, quæ dicas, ratione & arte distinguere.

Similia dici possunt de explicatione naturæ, 5 qua hi utuntur, & vestri: neque vero ob duas modo causas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis & religionis metus; sed etiam modestiam quandam cognitio rerum cælestium affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo: & magnitudinem animi, deorum opera & facta cernentibus: iustitiam etiam, cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris, & domini numen, quod consilium, quæ voluntas. cuius ad naturam apta ratio, vera illa & summa lex a philosophis dicitur. Inest in eadem explicatione naturæ, infatigabilis quædam e cognoscendis rebus voluptas: in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut & deos esse, & quattuor ex rebus omnia constare dicerent. Cum autem quæreretur res admodum difficilis, num quinta quædam natura videretur esse, ex qua ratio, & intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cuius generis essent, 12 quære-

O 5

p. 109. quæreretur: Zeno id dixit esse ignem: nonnulla
 a deinde aliter; sed ea pauca. de maxima autem re,
 eodem modo, divina mente, atque natura mundum-
 universum, atque ejus maximas partes administrari:
 materiam vero rerum, & copiam, apud hos, exilem;
 13 apud illos uberrimam reperiemus. Quam multa ab
 his conquesta & collecta sunt de omnium animan-
 tium genere, ortu, membris, ætatibus? quam multa
 de rebus iis, quæ gignuntur e terra? quam multæ,
 quamque de rebus variis, & causæ, cur quidque fiat,
 & demonstrationes, quemadmodum quæque fiant?
 qua ex omni copia, plurima & certissima argumenta
 fumuntur ad cujusque rei naturam explicandam.
 ergo adhuc, quantum equidem intelligo, causa non
 videtur fuisse mutandi nominis. Non enim, si omnia
 non sequebatur, iccirco non erat ortus illinc. Equi-
 dem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democri-
 tum puto: pauca mutat, vel plura sane. at cum e
 plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. quod
 idem cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt
 inventoribus gratiam.

6 Sed hæc hæc. Nunc videamus, quæso,
 de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid
 14 tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tam-
 quam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco,
 quamquam a te, Cato, diligenter est explicatus,
 finis hic bonorum, [qui continet philosophiam.] &
 quis a Stoicis, & quemadmodum diceretur: tamen
 ego quoque exponam, ut perspiciamus, si ¹ poteri-
 mus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Cum
 enim superiores, e quibus planissime Polemo, secun-
 dum naturam vivere, summum bonum esse dixis-
 sent, his verbis tria significari Stoici dicunt: unum
 ejusmodi, vivere adhibentem scientiam earum re-
 rum, quæ natura evenirent. hunc ipsum Zenonis
 ajunt finem esse, declarantem illud, quod a te di-
 ctum

² potuerimus.

etiam est, convenienter naturæ vivere: alterum signi- 15
 ficare idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut
 pleraque servantem, vivere. hoc sic expositum diffi-
 mile est superiori. illud enim rectum est, quod
 κατὰ φύσιν dicebas, contingitque sapienti soli: hoc
 autem inchoati cujusdam officii est, non perfecti;
 quod cadere in nonnullos insipientes potest. tertium
 autem, omnibus aut maximis rebus iis, quæ secun-
 dum naturam sint, fruenter, vivere, hoc non est
 positum in nostra actione. completur enim & ex eo
 genere vitæ, quod virtute ² finitur, & ex iis rebus,
 quæ secundum naturam sunt, neque sunt in nostra
 potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia
 significatione intelligitur, eaque vita, quæ ex summo
 bono degitur, quia conjuncta ei virtus est, in sapien-
 tem solum cadit: isque finis bonorum, ut ab ipsis
 Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab
 Aristotele constitutus est. Itaque ab his constitutio 16
 illa prima natura, a qua tu quoque ordiebare, his
 prope verbis exponitur. Omnis natura vult esse 7
 conservatrix sui, ut & salva sit, & in genere con-
 servetur suo. ad hanc rem ajunt artes quoque requi-
 sitas, quæ naturam adjuvant: in quibus ea nume-
 retur in primis, quæ est vivendi ars, ut tueatur
 quod a natura datum sit, quod desit, acquirat: iidem-
 que diviserunt naturam hominis in animum, & cor-
 pus. cumque eorum unumquodque per se expeten-
 dum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum
 per se expetendas esse dicebant: cum animum qua- p. 110.
 dam infinita laude anteponerent corpori, virtutes a.
 quoque animi bonis corporis anteponebant. Sed 17
 cum sapientiam totius hominis custodem, & procu-
 ratricem esse vellent, quæ esset naturæ comes & ad-
 jutrix: hoc sapientiæ munus esse dicebant, ut eum
 tueretur, qui constaret ex animo & corpore; in utro-
 que juvaret eum, atque contineret. atque ita re
 primo

² fruitur.

220 DE FINIB. BONOR. ET MALOR.

primo simpliciter collocata, reliqua subtilius perfectiores, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. de animi bonis accuratius exquirebant: in primisque reperiiebant, in his inesse justitiæ semina: primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, & id, quod temporum ordine antiquius est, ut conjugia virorum, & uxorum, natura conjuncta esse dicerent: qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. atque ab his initiis profecti, omnium virtutum & originem, & progressionem persecuti sunt. ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari, obstititque fortunæ, quod maximæ res essent in potestate sapientis. varietates autem, injuriasque fortunæ facile veterum philosophorum præceptis instituta vita superabat. Principiis autem a natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profectæ a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam ¹ rationis explicandæ differendique cupiditas consequabatur: quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiæ particeps, appetensque ² conjunctionem hominum ac societatem, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret, aut diceret, nequid ab eo fieret, nisi honesto, & decore; his initiis, ut ante dixi, tamquam feminibus, a natura datis, temperantia, modestia, justitia, & omnis honestas perfecte absoluta est.

⁸ Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, philosophorum. qua exposita, scire cupio, quæ causa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione desciverit: quidnam horum ab eo non sit probatum. quodne omnem naturam conservatricem
sui

¹ rationis, explicandi differendique cupiditas.

² conjunctionum hominum & societatum.

sui: dixerint? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & salvum in suo genere, incolumeque vellet? an, cum omnium artium finis is esset, quid natura maxime quæreretur, idem statui debere de totius arte vitæ? an quod, cum animo constarem & corpore, & hæc ipsa, & eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quæ tributa est animi virtutibus tanta præstantia? an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quæque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? fatebuntur Stoici, hæc omnia dicta esse præclare. ⁴ neque causam Zenoni desciscendi fuisse. alia quædam dicent.

Credo, magna antiquorum esse peccata, quæ ²⁰ ille veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valitudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum, reliquorumque sensuum, ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res, iisque contrarias, interesse? ea enim omnia, quæ illi bona dicerent, præposita esse, non bona: itemque illa, quæ in corpore excellere, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda: & sumenda potius, ^{p. III.} quam expetenda. eademque de omni vita, quæ in ²¹ una virtute consisteret: illam vitam, quæ etiam ceteris rebus, quæ essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam: cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quædam deesse sapientibus, tum, cum ³ sint beatissimi: itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant. O magnam vim ingenii, causam-⁹ que justam, cur nova existeret disciplina! Perge ²¹ porro.

³ dixerit.

⁴ neque enim.

⁵ sunt.

porro. sequentur enim, quæ tu scientissime completus es, omnem insipientiam, & injustitiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria, eosque, qui natura, doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consecuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam, & improbiſſimorum, quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius, quam quivis improbiſſimus, nec beatius vixerit. Hæc videlicet est correctio philosophiæ veteris, & emendatio. quæ omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitæ, graviter, & sapienter agendæ, profiteretur, nomina rerum commutantem: cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? Patronusne causæ, in epiloquio pro reo dicens, negaret esse malum exsilium, publicationem bonorum? hæc rejicienda esse, non fugienda? nec misericordem judicem esse oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murumque jaculo trajecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? an senatus, cum triumphum Africano

b. decerneret; QUOD EJUS VIRTUTE, AUT FELICITATE, posset dicere, si neque virtus in ¹ ullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? quæ est igitur ista philosophia, quæ communi more, in foro loquitur, in libello, suo? præfertim cum, quod illi verbis suis significant, in eo nihil novetur, de ipsis rebus [nihil mutetur] eadem

23 res maneant alio modo. Quid enim interest, divitiæ, opes, valitudinem, bona dicas, an præposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa præposita nominas?

¹ nullo.

nas? Itaque homo in primis ingenuus, & gravis, dignus illa familiaritate Scipionis, & Lælii, Panætius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, ² nusquam posuit, non esse malum dolorem: sed quid esset, & quale, quantumque in eo inesset alieni, deinde quæ ratio esset perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia, condemnata mihi videtur esse immanitas ista verborum.

Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quæ IO a te dicta sunt, pressius agamus, eaque, quæ modo dixisti, cum iis conferamus, quæ tuis antepono. 24 Quæ sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quæ in controversiam veniunt, de iis, si placet, differamus. Mihi vero, inquit, placet agi subtilius, &, ut ipse dixisti, pressius. quæ enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero. A mene tu, inquam? sed tamen enitar, &, si minus mihi multa occurrerent, non fugiam ista popularia. Sed primum pos- 25 situm sit, nosmetipsos commendatos esse nobis, pri- p. 112. mamque ex natura hanc habere appetitionem, ut ^{a.} conservemus nosmet ipsos. hoc convenit: sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, quales oportet esse, servemus. sumus igitur homines: ex animo constamus & corpore; quæ sunt cujusdammodi; nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, hæc diligere, constituereque ex his finem illum summi boni, atque ultimi. quem, si prima vera sint, ita constitui necesse est, earum rerum, quæ ³ sint secundum naturam, quam plurima, & quam maxima adipisci. Hunc igitur finem 26 illi tenuerunt: quodque ego pluribus verbis, illi brevius, secundum naturam vivere, hoc his bonorum videtur extremum. Age nunc isti doceant, vel II tu potius (quis enim ista melius?) quonam modo

ab

^a numquam.

³ sunt.

ab iisdem principiis profecti, efficiatis, ut honeste vivere, (id est enim vel ex virtute, vel naturæ congruenter vivere) summum bonum sit, & quoniam modo, aut quo loco corpus subito deferueritis, omniaque ea, quæ cum secundum naturam sint, absint a nostra potestate: ipsum denique officium. quæro igitur, quo modo hæ tantæ commendationes a natura profectæ, subito a sapientia relictæ sint.

27 Quod si non hominis summum bonum quæreremus, sed cuiusdam animantis: is autem esset nihil, nisi animus: ¹ (liceat enim fingere aliquid ejusmodi, quo verum facilius reperiamus) tamen illi animo non esset hic vester finis. desideraret enim valitudinem, vacuitatem doloris: appeteret etiam conservationem sui, earumque rerum custodiam: finemque sibi constitueret, secundum naturam vivere: quod est, ut dixi, habere ea, quæ secundum naturam sint, vel

28 omnia, vel plurima, & maxima. Cujuscumque enim modi animal constitueris: necesse est, etiam si id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quædam similia eorum, quæ sint in corpore: ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re: deinde disputat, quod cuiusque generis animantis statui deceat extremum. cum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi excellentiam: summum bonum id constituit, non ² ut excellere animo,

12 sed uti nihil esse, præter animum, videretur. Uno autem modo in virtute sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod totum ex mente constaret: id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam: ut

29 valitudo est. Sed id ne cogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi. *fin* dicit obscurari quædam,

¹ licet.² Absit ut.

quædam, nec apparere, quia valde parva sint, nos quoque concedimus. quod dicit Epicurus de voluptate, quæ minimæ sint voluptates, eas obscurari sæpe, & obrui: sed non sunt in eo genere tantæ commoditates corporis, tamque productæ temporibus, tamque multæ. Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obscuratio consequitur: sæpe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa, necne sint: ut in sole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil interest, aut teruncium addere Creso pecuniæ. Quibus autem in rebus obscura- 30 tio tanta non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, p. 113. quod interest, non sit magnum. ut ei, qui jucunde vixerit annos decem, si æque vita jucunda mensura addatur; quia momentum aliquid habeat ad jucundum accessio, bonum sit: sin autem id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis, huic sunt, quod posterius posui, similia. habent enim accessionem dignam, in qua elaboratur: ut mihi in hoc Stoiciolari jocari videantur interdum, cum ita dicant, si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat, sum- 31 taturum sapientem eam vitam potius, quo hæc adjecta sint, nec beatiorum tamen ob eam causam fore. Hoc simile tandem est non risu potius, quam oratio- ne ejiciendum? ampulla enim sit, necne sit, quis non jure optimo irrideatur, si laboret? at vero gravitate membrorum, & cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gratiam: nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vultum, ac si ampullam perdidisset: sed, ut magnum & difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiæ, quarum præsidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque proelium. deinde non quæremus, quid obscuretur, aut intereat, quia sit admodum

Cicer. Oper. Vol. IV. P parvum:

parvum: sed quid tale sit, ut expleat summam. una voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria: sed tamen ea, quamvis parva sit, pars est ejus vitæ, quæ posita est in voluptate. numus in Cræsi divitiis obscuratur: pars est tamen divitiarum. quare obscurerentur etiam hæc, quæ secundum naturam esse dicimus, in vita beata: sint modo partes beatæ vitæ.

13 Atqui, si, ut convenire debet inter nos, est quædam appetitio naturalis ea, quæ secundum naturam sunt, appetens: eorum omnium est aliqua summa facienda. quo constituto, tum licebit otiose ista quærere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quæ propter exiguitatem vix, aut ne vix quidem appareant.

Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur: quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. quæ est enim, quæ se umquam deserat, aut partem aliquam sui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quæ secundum naturam sint, aut motum, aut statum? quæ autem natura sua primæ institutionis oblita est? nulla profecto, quin suam vim retineat a primo ad extremum. **33** Quomodo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quæ hominem relinqueret, quæ oblivisceretur corporis, quæ summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturale illud ultimum, de quo quæritur? tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim **34** visum esset ultimum Stoicorum. Quid dubitas igitur mutare principia naturæ? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad

se

se diligendum: esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, & in ejus unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum præterea nullum est? si autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum, & maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a primo instituere signum, idque perficere: potest ab alio inchoatum accipere, & absolvere. huic est sapientia similis. non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum. hanc intuens, debet institutum illud, quasi signum, absolvere. **35** Qualem igitur natura hominem inchoavit? & quod est munus, quod opus sapientiæ? quid est, quod ab ea absolvi & perfici debeat? si nihil in eo perficiendum est, præter motum ingenii quendam, id est, rationem: necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. rationis enim perfectio, est virtus. sin nihil, nisi corpus: summa erunt illa, validudo, vacuitas doloris, pulchritudo, & cetera. nunc de hominis summo bono quæritur. Quid ergo dubitamus in tota ejus natura quærere, quid sit effectum? **36** Cum enim constet inter omnes, omne officium, munusque sapientiæ, in hominis cultu esse occupatum: alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tamquam de animali aliquo loquantur: alii contra, quasi nullum corpus sit hominis, ita, præter animum, nihil curant: cum præsertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit (neque enim id possum intelligere) sed in quodam genere corporis: ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. quamobrem utrique idem

P e

faciunt,

faciunt, ut si lævam partem negligerent, dexteram tuerentur: aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omnium, multa prætermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia. at vero illa perfecta atque plena eorum, qui cum de hominis summo bono quærerent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuam tutela
 37 reliquerunt. Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine & maxime excellentem tenet, & quod eos, qui sapientes sunt, absolutos, & perfectos putamus: aciem animorum nostrorum virtutis splendore præstringitis. in omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen & dolore vacare opus est, & valere. sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est, in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturæ, quæque progressio. ¹ non enim quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat, & pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quæ prima dederit,
 38 ne deferat. Itaque sensibus rationem ²adjungit; & ratione effecta, sensus non ³relinquit. ut si cultura vitium, cujus hoc munus est, ut efficiat, ut vitis eum partibus suis omnibus quam optime se habeat: (sed sic intelligamus: licet enim, ut vos quoque soletis fingere aliquid docendi causa) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa cetera, credo, velit, quæ ad colendam vitem attinebunt, sicut antea: se
 p. 115. autem omnibus vitis partibus præferat, statuatque
 2. nihil esse melius in vite, quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumpta ratio est, tanto
 in

¹ non enim hoc.² adjunxit.³ reliquit.

in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturæ, hujus tutelæ subjiciantur. Itaque non discedit ab 39 eorum curatione, quibus præposita vitam omnem debet gubernare: ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus. naturalem enim appetitionem, quam vocant *δρμην*, itemque officium, ipsam etiam virtutem, tuentem esse volunt earum rerum, quæ secundum naturam sunt, cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia, & duo nobis opera pro uno relinquunt, ut alia sumamus, alia appetamus, potius, quam uno fine 4 utrumque concludant.

At enim jam dicitis, virtutem non posse constitui, si ea, quæ extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quæ leget, quæque rejiciet, unam referantur ad summam. nam si omnino nos negligimus, in Aristonea vitia & peccata incidemus, obliviscemurque, quæ virtuti ipsi principia dederimus. sin ea non ⁵negligemus, neque tamen ad finem summi boni ⁶referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo sejuncta ultima bonorum: quæ, ut essent vera, conjungi debuerunt. nunc ista separantur, ut disjuncta sint. quo nihil potest esse perversius. Itaque contra est, ac dicitis; nam constitui 41 virtus nullo modo potest, nisi ea, quæ ⁷sint prima naturæ, ut ad summam pertinentia, tenebit. Quæ sita enim virtus est, non quæ relinqueret naturam, sed quæ tueretur. At illa, ut vobis placet, partem b. quandam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, hæc diceret: Primos suos quasi coeptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem
 P 3 expla-

⁴ omnia.⁵ negligimus.⁶ referimus.⁷ sunt.

230 DE FINIB. BONOR. ET MALOR.

explanatum satis erat, ¹ quid maxime natura vellet. explanetur igitur. quid ergo aliud intelligetur, nisi ut ne qua pars naturæ negligatur? in qua si nihil est præter rationem, sit in una virtute finis bonorum. sin est etiam corpus, ista explanatio naturæ nempe hoc effecerit, ut ea, quæ ante explanationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturæ vivere, a natura discedere. Ut quidam philosophi, cum a sensibus profecti, majora quædam, ac diviniore vidissent, sensus reliquerunt: sic isti, cum ex appetitione rerum, virtutis pulchritudinem adspexissent, omnia quæ ² præter virtutem ipsam viderant, abjecerunt, obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permaneret ad fines: neque intelligunt, se rerum illarum pulcrarum atque admirabilium fundamenta subducere. Itaque mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt, Honeste vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, qui, virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus: introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret [aliquid] quodcumque in mentem incideret, & quodcumque tamquam occurreret. is hoc melior, quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit: deterior, quam ceteri, p. 16. quod penitus a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum: quod autem principium officii quærunt, melius, quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, vincunt Aristonem: quod autem ea, quæ ad naturam accommodata, & per se assumenda esse dicunt, non adjungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, & quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. ille enim occurrentia nescio quæ comminiscatur: hi autem ponunt illi quidem prima naturæ, sed

¹ quod.² propter.

sed ea sejungunt a finibus, & a summa bonorum: quæ cum proponunt, ut sit aliqua rerum selectio; naturam videntur sequi. cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere: rursus naturam relinquunt.

Atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet. nunc reliqua videamus: nisi aut ad hæc, Cato, dicere aliquid vis, aut nos jam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille. nam & a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare? Sed primum illud vide, gravissimam illam vestram sententiam, quæ familiam ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum: honesteque vivere, bonorum finem, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modo nominavi. mihi autem æquius videbatur, Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo, quæ essent principia naturæ, acceperat, a communibus initiis progredientem, videre, ubi primum insisteret, & unde causa controversiæ nasceretur, non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, ³ uti iisdem argumentis, quibus illi uterentur, iisdemque sententiis. Minime vero illud probo, quod, cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursus dicitis, initia proponi necesse esse apta, & accommodata naturæ, quorum ex selectione virtus possit existere. non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. nam omnia, quæ sumenda,

menda, quæque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil præterea desideret. Videsne, ut, quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quò spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur. apparet statim, quæ sint officia, quæ actiones. ¹ vos autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. ⁴⁷ Hoc igitur quæritis omnes, & ii, qui, quodcumque in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent: & vos ad naturam revertimini. quibus natura jure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendæ peti: esse enim unam rationem, qua & principia rerum agendarum, & ultima bonorum continerentur: atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, præter virtutes, & vicia, inter quas quidquam omnino interesset, sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute, [aut vicio], propensionem, ne minimi quidem momenti, ad summum bonum adipiscendum esse diceret: &, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret: quasi vero hæc appetitio non ad summi boni adeptionem ⁴⁸ pertineret. Quid autem minus consentaneum est, quam, quod ajunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quæ secundum naturam sunt, appetenda: sed ab his & appetitio & actio commovetur.

Nunc

¹ vobis,

Nunc venio ad illa tua breviam, quæ confectaria ¹⁸ esse dicebas: & primum illud, quo nihil potest esse brevius: Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honestum: igitur omne bonum, honestum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem concessio, nihil opus est secundo. si enim omne bonum laudabile est, omne honestum est. Quis tibi ergo istud dabit, ⁴⁹ præter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valitudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant. & hi quidem ita non sola virtute, finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponent. quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Cal- ⁵⁰ lippo, aut Diodorus, ² quomodo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adjungant, quod b. ex eodem genere non sit? Placet igitur tibi, Cato, cum res sumseris non concessas, ex illis efficere, quod velis? Jam ille sorites, quo nihil putatis esse vitiosius, Quod bonum sit, id esse optabile: quod optabile, id esse expetendum: quod expetendum, laudabile: deinde reliqui gradus. sed ego in hoc resisto. eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud vero minime confectarium, sed in primis hebes illorum, gloriatioe dignam esse beatam vitam, quod non possit sine honestate contingere, ut jure quisquam gloriatur. Dabit hoc Zenoni Polemon: etiam magister ⁵¹ ejus, & tota illa gens, & reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo anteponent, adjungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si enim virtus, digna est gloriatioe, ut est, tantumque præstat cete.

P 3

² quo.

ceteris rebus, ut dici vix possit: & beatus esse poterit virtute una præditus, carens ceteris, nec tamen illud tibi concedet, præter virtutem, nihil in bonis esse ducendum: illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam beatam habere; in quo jure possit gloriari. etsi illi quidem
 52 etiam voluptates faciunt interdum gloriosas. Vides
 19 igitur, te aut ea sumere, quæ non concedantur, aut ea, quæ etiam concessa, te nihil juvent. Equidem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philosophia, nobisque dignum, & maxime, cum summum bonum quæreremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. quis enim potest istis, quæ te, ut ais, delectant, brevibus, & acutis, auditis, de sententia decedere? Nam, cum ea spectant,
 p. 118 & a. & avent audire, cur dolor malum non sit: dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudine, non esse illud malum. Hæc qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod
 53 tute concedis, asperum, & vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una littera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Utrum igitur tibi litteram videor, an totas paginas commovere? ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, & omnia inter se apta & connexa, (sic enim ajebas) tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruunt ipsa sibi, & a
 54 proposito non aberrant. In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; cumque summum bonum posuisset in ingenii præstantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse di-

xisset,

xisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset, aut pejus: his propositis tenuit prorsus consequentia. recte dicis. negare enim non possum. sed ita falsa sunt ea, quæ consequuntur, ut illa, e quibus hæc nata sunt, vera esse non possint. Docent enim nos (ut scis) dialectici; si ea, quæ;
 5 rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud; hoc non autem hoc; igitur ne illud quidem. sic, consequentibus vestris sublati, prima¹ tolluntur. quæ sequuntur igitur: omnes, qui non² sint sapientes æque miseros esse: sapientes omnes summe beato esse: recte facta omnia æqualia: omnia peccata paria. quæ cum magnifice primo dici³ videntur, considerata minus probantur. sensus enim cujusque, & natura rerum, atque ipsa veritas⁴ clamat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exæquaret, nihil interesset.

Postea tuus ille Pœnulus, (scis enim Cittæo,
 20 clientes tuos, e Phœnicia profectos) homo igitur
 56 acutus, causam non obtinens, repugnante natura: verba versare coepit: & primum rebus iis, quas ne bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptæ, habiles, & ad naturam accommodatæ: faterique coepit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quæ bona non aude appellare; natura ipsa accommodata esse concedit: negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiæ: illi, propter spem, vivere: peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia
 pecca

¹ tollantur.
² sunt.

³ viderentur.
⁴ clamabat.

peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii præterirent. jam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire: alios, qui possent, si id¹ egissent, sapientiam consequi. Hic loquebatur aliter, atque omnes: sentiebat idem, quod ceteri. nec vero minoris æstimanda ducebat ea, quæ ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui illa mutavit? Saltem aliquid de pondere detraxisset, & a nullo minoris æstimavisset ea, quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quæ dicitis? negatis eam esse, quæ expleta sit omnibus iis rebus, quas natura desideret: totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis, & quam maxime aptis, id est, rem declarantibus. Num igitur 58 tr dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a 21 inferioribus, verbis illi commodius utantur? Videamus igitur sententias eorum: tum ad verba redeamus.

Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei secundum naturam esse videatur; omniaque, quæ secundum naturam sint, æstimatione aliqua digna: eaque pro eo, quantum in quoque sit pondus, esse æstimanda: quæque secundum naturam sit, partim nihil habere in sese ejus appetitionis, id qua sæpe jam diximus, quæ nec honesta, nec laudabilia dicantur: partim, quæ voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam: in iis quæ sint apta, ea honesta, ea pulchra, ea laudabilia: illa autem superiora, naturalia nominantur: nam conjuncta cum honestis, vitam beatam perficiunt,

1 gessissent.

ciunt, & absolvent. Omnium autem eorum commo- 59
modorum, quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat, longe præstantissimum esse, quod honestum esset, atque laudabile: sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum validudine, alterum cum morbo: non esse dubium, ad utrum eorum natura nos ipsa deductura sit. sed tamen tantam vim honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus præstare & excellere, ut nullis nec suppliciis, nec præmiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit: omniaque, quæ dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse, non faciles illas quidem, nec contemnendas (quid enim esset in virtute tantum?) sed ut hoc judicemus, non esse in his partem maximam positam aut beate aut secus vivendi. Ad summam, ea, quæ Zeno æsti- 60
manda, & sumenda, & apta naturæ esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quæ constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat: beatam autem vitam eam solum, quæ cum virtute degatur. Si de re disceptari oportet; nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio. 22
nihil est enim, de quo aliter tu sentias, atque ego: modo commutatis verbis ipsas res conferamus. nec hoc ille non vidit: sed verborum magnificentia est, & gloria delectatus; qui si ea, quæ dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter enim, ² et vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? sin autem eos non probabat: quid attinuit cum iis, quibuscum concinebat, verbis discrepare? Quid si reviviscant 61
Platonici illi, & deinceps qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos cum te, M. Cato, studio-

2 Absit es.

studioſiſſimum philoſophiæ, juſtiſſimum virum, opti-
 mum judicem, religioſiſſimum teſtem audiremus,
 admirati ſumus, quid eſſet, cur nobis Stoicos ante-
 ferres, qui de rebus bonis & malis ſentirent ea,
 quæ ab hoc Polemone Zeno cognoverat: nominibus
 uterentur iis, quæ prima ſpecie, admirationem, re
 explicata, riſum moverent. Tu autem, ſi tibi illa
 probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas?
 ſin te auctoritas commovebat: nobisne omnibus,
 & Platoni ipſi, neſcio quem illum anteponebas?
 præſertim cum in republica princeps eſſe velles, ad
 eamque tuendam cum ſumma tua dignitate maxime
 a nobis ornari atque inſtrui poſſes? nobis enim iſta
 quæſita, a nobis deſcripta, notata, præcepta ſunt:
 omniumque rerum publicarum reſtiones, genera, ſta-
 tus, mutationes, leges etiam, & inſtituta, ac mo-
 res civitatum perſcripſimus. eloquentiæ vero, quæ
 & principibus ¹ maximo ornamento eſt, & qua te
 audivimus valere plurimum, quantum tibi ex mo-
 numentis noſtris addidiſſes? Ea cum dixiſſent, quid
 62 tandem talibus viris reſponderes? Rogarem te, in-
 quit, ut diceres pro me tu idem, qui illis oratio-
 nem dictaviſſes, vel potius paullum loci mihi, ut
 his reſponderem, dares, niſi & te audire nunc mal-
 lem, & iſtis tamen alio tempore reſponſurus eſſem,
 23 tum ſcilicet, cum tibi. Atqui, ſi verum reſpon-
 dere velles, Cato, hæc erant dicenda, Non eos tibi
 non probatos, tantis ingeniis homines, tantaque au-
 thoritate, ſed te animadvertiſſe, quas res illi propter
 antiquitatem parum vidiſſent, eas a Stoicis eſſe per-
 ſpectas, eiſdemque de rebus hos tum acutius diſſe-
 ruiſſe, tum ſenſiſſe gravius, & fortius, quippe qui
 primum valitudinem bonam, expetendam negent eſſe,
 b. eligendam dicant: non quia ſit bonum valere, ſed
 quia ſit non nihilo æſtimandum: neque tamen plu-
 ris,

¹ maxime.

ris, quam illis videatur, qui illud non ² dubitent
 bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuiſſe. quod
 antiqui illi, quaſi barbati, ut nos de noſtris ſole-
 mus dicere, crediderint, ejus, qui honeſte viveret,
 ſi idem & bene valeret, bene audiret, copioſus eſſet,
 optabiliorem fore vitam, melioremque & magis ex-
 petendam, quam illius, qui æque vir bonus, multis
 modis eſſet, ut Ennii Alcmæo,

Circumventus morbo, exſilio, atque inopia.

Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam ⁶³
 vitam putant, præſtantiorem, beatiorem. Stoici
 autem tantummodo præponendam in ſeligendo, non
 quo beator hæc vita ſit, ſed quod ad naturam ac-
 commodatior, & qui ſapientes non ſint, omnes æque
 miſeros eſſe. Stoici hæc videlicet viderunt. Illos
 autem id fugerat ſuperiores: qui arbitrabantur, ho-
 mines ſcleribus, & parricidiis inquinatos, nihilo
 miſeriores eſſe, quam eos, qui cum caſte & integre
 viverent, nondum perfectam illam ſapientiam eſſent
 conſecuti.

Atque hoc loco ſimilitudines eas, quibus illi ⁶⁴
 uti ſolent, diſſimillimas proferebas. Quis enim igno-
 rat, ſi plures ex alto emergere velint, propius fore
 eos quidem ad reſpirandum, qui ad ſummam jam
 aquam appropinquant, ſed nihilo magis reſpirare
 poſſe, quam eos, qui ſunt in profundo? nihil ergo ^{p. 126.}
 adjuvat procedere, & progredi in virtute, quo mi-
 nus miſerrimus ³ ſis, antequam ad eam perveneris,
 quoniam in aqua nihil adjuvat: & quoniam catuli,
 qui jam ⁴ diſpecturi ſunt, cæci æque & ii, qui modo
 nati; Platonem quoque neceſſe eſt, quoniam non-
 dum videbat ſapientiam, æque cæcum animo ac
 Phalarim fuiſſe. Iſta ſimilia non ſunt, Cato: in ²⁴
 quibus quamvis multum proceſſeris, tamen illud in ⁶⁵
 eadem

² dubitant.

³ ſit - - pervenerit.

⁴ deſpecturi.

eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. nec enim ille respirat, ante quam emerit, & catuli æque cæci priusquam ¹ dispexerunt, ac si ita futuri semper essent. illa sunt similia: hebes acies est cuiusdam oculorum: corpore alius languescit: hicuratione adhibita levantur in dies: alter valet plus quotidie: alter videt. hi similes sunt omnibus, qui virtuti student; levantur vitiis, levantur erroribus. nisi forte ² censes Ti. Gracchum patrem non beatiorum fuisse, quam filium, cum alter stabilire rempublicam studuerit, alter evertere. nec tamen ille erat sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi & dignitati, multum in virtute processerat. Conferam autem avum tuum, Drusum, cum C. Graccho ejus fere æquali. quæ hic reipublicæ vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Sed nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas, & scelus. Ut jam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt: non est tamen æque miser, qui patriæ consulit, & is, qui illam extinctam cupit. levatio igitur vitiorum magna sit iis, qui habent ad virtutem progressionem ³ aliquantum.

67 Vestri autem progressionem ad virtutem fieri ajunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo ⁴ nitantur homines acuti argumento ad probandum, operæ pretium est considerare. Quarum, ⁵ inquit, artium summa crescere potest, earum etiam contrariarum

b. summa poterit augeri. ad virtutis autem summam accedere nihil potest. ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quæ sunt virtutum contraria. Utrum igitur tandem perspicuis dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse majora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, æquænam fieri possit accessio.

¹ dispexerunt.
² censes.
³ aliquantum.

⁴ utantur.
⁵ inquiunt.

accessio. vos autem cum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere. Ita ⁶ que eadem ratione, qua sum paullo ante usus, habebitis. si enim propterea vitia alia aliis majora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere: quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum sit, illud, cujus id consequens sit, non posse esse verum.

Quæ est igitur causa istarum angustiarum? gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. cum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valitudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicæ, ordo gerendorum negotiorum, officia vitæ. ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deferendum est. quæ diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo. Ex ea difficultate illæ fallaciloquentiæ, (ut ait Accius) malitiæ natæ sunt. Quod enim sapientia ubi pedem poneret, non habebat, sublati officiis omnibus: officia autem tollebantur, delectu omni, & discrimine remoto (quæ enim esse poterant rebus omnibus sic exæquatis, ut inter eas nihil interesset?) ex his angustiiis ista evaserunt deteriora, quam Aristonis. illa tamen simplicia: vestra versuta. Roges enim Aristonem, bonane ei videantur hæc, vacuitas doloris, divitiæ, valitudo? neget. quid, quæ contraria sunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges. respondeat totidem verbis. admirantes quæramus ab utroque, quonam modo vitam agere possimus, si nihil interesse nostra putemus, valeamus, ægrine simus: vacemus, an cruciemur dolore: frigus, famem propulsare possimus, necne possimus: vives, inquit Aristo, magnifice, atque præclare;

⁶ eadem usi ratione.

clare: quod erit cumque visum¹ agens, numquam
 70 angere, numquam cupies, numquam timebis. Quid
 Zeno? portenta hæc esse dicit, nec ea ratione ullo
 modo posse vivi; sed differre inter honestum, &
 turpe, nimium quantum, nescio quid immensum:
 71 inter ceteras res nihil omnino interesse. Idem ad-
 huc: (audi reliqua, & risum contine, si potes.)
 Media illa, inquit, inter quæ nihil interest, tamen
 ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia re-
 jicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eorum
 alia velis, alia nolis, alia non cures. At modo di-
 xeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. Et
 nunc idem dico, inquires, sed ad virtutes, & ad vi-
 26 tia, nihil interesse. Quis istuc, quæso, nesciebat?
 72 Verum audiamus. Ista, inquit, quæ dixisti, va-
 lere, locupletem esse, non dolere, bona non dico,
 sed dicam Græce *προηγμένα*, Latine autem pro-
 ducta: sed præposita, aut præcipua malo. sic tole-
 rabilius, & mollius. Illa autem, egestatem, mor-
 bum, dolorem, non appello mala, sed, si libet, re-
 jectanea. Itaque illa non dico me expetere, sed le-
 gere, nec optare, sed sumere: contraria autem non
 b. fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristoteles,
 reliquique Platonis alumni? Se omnia, quæ secun-
 dum naturam sint, bona appellare: quæ autem con-
 tra, mala. Videsne igitur, Zenonem tuum cum
 Aristone verbis consistere, re dissidere: cum Aristo-
 tele, & illis re consentire, verbis discrepare? cur
 igitur, cum de re conveniat, non malimus usitate
 loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnen-
 dam pecuniam fore, si illam in rebus præpositis,
 quam si in bonis duxero: fortioremque in patiendo
 dolore, si eum asperum, & difficilem perpeffi, &
 73 contra naturam esse, quam si malum dixero. Fa-
 cete M. Piso, familiaris noster, & alia multa, & hoc
 loco Stoicos irridebat. Quid enim agebat? bonum

negas

1 ages.

negas esse divitias, præpositum esse dicis. quid ad-
 juvas? avaritiamne minuis? quod si verbum sequi-
 mur, primum longius verbum, præpositum, quam
 bonum. Nihil ad rem. Ne sit sane. at certe gra-
 vius. nam bonum ex quo appellatum sit, nescio:
 præpositum ex eo credo, quod præponatur aliis.
 id mihi magnum videtur. itaque dicebat plus tri-
 bui divitiis a Zenone, qui eas in præpositis poneret,
 quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fate-
 retur. sed nec magnum bonum, & præ rectis ho-
 nestisque, contemnendum ac despiciendum, nec
 magnopere expetendum: omninoque de omnibus
 istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, & quæ
 bona negarentur esse ab eo, & quæ mala, illa læ-
 tioribus nominibus ab eo appellari, quam a nobis,
 hæc tristioribus. Piso igitur hoc modo, vir opti-
 mus, tuique, ut scis, amantissimus. nos paucis ad
 hæc additis finem faciamus aliquando. longum est
 enim ad omnia respondere, quæ a te dicta sunt.

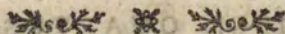
Nam ex iisdem verborum præstigiis & regna
 nata vobis sunt, & imperia, & divitiæ, & tantæ qui-
 dem, ut omnia, quæ ubique sint, sapientis esse di-
 catis. solum præterea formosum, solum liberum,
 solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam
 insanos esse vultis. Hæc *παράδοξα* illi, nos admi-
 rabilia dicamus. Quid autem habent admirationis,
 cum prope accesseris? conferam tecum, quam cui-
 que verbo rem subicias: nulla erit controversia.
 omnia peccata paria dicitis. non ego tecum jam ita
 loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenæ,
 te accusante, defenderem. apud imperitos tum illa
 dicta sunt: aliquid etiam coronæ datum: nunc
 agendum est subtilius. Peccata paria quonam mo-
 do? quia nec honesto quidquam honestius, nec
 turpi turpius. Perge porro. nam de isto magna dis-
 sensio est. illa argumenta propria videamus, cur
 omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus plu-
 rimis

Q 2

rimis, si nulla earum ita contenta numeris sit, ut contentum servare possit, omnes æque incontentæ sint: sic peccata, quia discrepant, æque discrepant: paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. æque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentæ sint: illud non continuo, ut æque incontentæ. collatio igitur ista te nihil juvat. nec enim omnes avaritias si æque avaritias esse dixerimus, sequitur etiam ut
 76 æquas esse dicamus. Ecce aliud simile dissimile. Ut enim, inquit, gubernator æque peccat, si palearum navem evertit, & si auri: item æque peccat, qui parentem, & qui servum injuria verberat. ¹ Hic non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? itaque, aurum, paleamve portet, ad bene, aut ad male gubernandum, nihil interesse. at quid inter parentem, & servum
 b. vulum intersit, intelligi & potest, & debet. ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur. & si in ipsa gubernatione negligentia est navis eversa, majus est peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quæ communis appellatur prudentia: quam omnes, qui cuique artificio præsumt, debent habere. Ita ne hoc modo paria
 28 quidem peccata sunt. Urgent tamen, & nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum, imbecillitatis, & inconstantia est: hæc autem vitia, in omnibus stultis æque magna sunt: necesse est paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis æque magna esse vitia, & eadem imbecillitate, & inconstantia L. Tubulum fuisse, qui illum, cujus is condemnatus est rogatione, P. Scævola: & quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, intersit; ut, quo hæ majores, minoresve sint, eo, quæ peccentur in his rebus, aut
 78 jora sint, aut minora. itaque (jam enim concludatur oratio)

oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum, a natura profectam? Ita cum ea volunt retinere, quæ superiori sententiæ conveniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt; re eadem defendunt, quæ Peripatetici; verba tenent mordicus, quæ rursus dum sibi evelli ex ordine nolunt, horridiores evadunt, asperiores, duriores & oratione, & moribus. Quam illorum tristitiam, at-
 79 que asperitatem fugiens Panætius, nec acerbiter sententiarum, nec differendi spinas probavit: fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior: semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicæarchum, ut ipsius scripta declarant. quos quidem tibi studiose & diligenter tractandos, magnopere censeo. Sed quoniam
 80 advesperascit, & mihi ad villam revertendum est: nunc quidem hætenus: verum hoc idem sæpe faciamus. Nos vero, inquit ille. nam quid possumus facere melius? & hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quæ a te dicta sunt, refellentem. sed memento, te, quæ nos sentiamus, omnia probare, ni quod verbis aliter utamur: mihi autem vestrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti. sed videbimus. Quæ cum essent dicta, discessimus.

M. TULLII CICERONIS
DE
FINIBUS BONORUM
ET MALORUM
AD
BRUTUM
LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

Quas superiori libro ipse partes suscepit Cicero, eas hoc libro M. Pisoni imponit, ut, cum ipse veteris Academiae & Peripateticorum rationem, impugnata Stoica, defendisset, hic nunc omnem illam rationem explanaret. Et facile quidem intelligitur, quæ Piso hic disputare fingitur, ea Ciceroni placuisse ipsi, tum, quod eandem rationem superiori libro Stoica præposuerat, tum vero, quod ipsa ratio explicandi est longe illa venustior & ornatior, quæ libro primo & tertio usus est, cum aliena e Torquati & Catonis personis disputaret. Ea enim fere felicius in hoc genere succedunt, quæ ipsi probamus. Itaque etiam illud accidit Ciceroni, ut c. 8. oblivisceretur, Pisonis esse illam disputationem, & se hic disputare, significaret. Nam in ipso illo Pisonis sermone, plane aliena ab ejus persona Ciceroni exciderunt hæc: Quando igitur & de voluntate cum Torquato (L. II.) & de honestate . . . cum Catone (L. IV.) est disputatum &c. quæ profecto Pisoni minime, sed Ciceroni ipsi potius conveniunt. Nam quod in fine hujus libri c. 26. sq. quadam in Peripatetica ratione

tione reprehenduntur: ea non ad summam rei pertinent: cum non tam ipsa sententia reprehendatur, quam quod inconstans quodammodo, nec satis consentiens omnibus partibus sit Peripatetica ratio, quæ cum doceat, alia esse præter virtutem bona, tamen sapientem semper beatum, etiam in dolore & paupertate putet. Præmissis autem disputationi Platonis, Academicorum veterum, & Peripateticorum laudibus c. 3. 4. & commemoratis omnibus de summo bono sententiis, quarum sex simplices sunt, tres omnino junctæ & duplices; rejectis ceteris, illam exponendam confirmandamque suscipit Piso, in qua Aristotelem imprimis, ejusque filium Nicomachum, in plerisque etiam Theophrastum adhibere possit, quæ eadem est cum ea, quam Academia vetus tenuit c. 5 - 8. Facto ergo, ex instituto veterum omnium, a primis naturæ exponendis initio, hunc finem bonorum ex iis existere dicit: Secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possis, ad naturamque accommodatissime. c. 9. Exposita autem ista rerum expetendarum terminatione, cur ista se res ita habeat, demonstrat. Primum argumentum omne ducitur a prima commendatione naturæ, quod omne animal se ipsum diligit; id quod ita infixum est in ipsa natura, & suis cujusque sensibus comprehenditur, ut, contra si quis dicere velit, non audiat: neque potest intelligi aut cogitari, non modo esse aliquod animal, quod se oderit, sed quod, quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse, quod, eo sumto, omnis appetitus animi tollitur; quemadmodum in iis rebus, inter quas nihil interest, in neutram partem propensiores sumus. Ea etiam est corporis & animi, omnium partium facultatumque natura, ut eas salvoas, & integras, perfectasque velimus, per se caras habeamus,

mus, in eisque sint ad bene vivendum momenta maxima: quod, cui conservatio sui proposita est, necesse est, huic partes quoque sui caras esse, eoque cariores, quo sint perfectiores: ex quo intelligitur, ut quæque ex nostris plurimum habent dignitatis & præstantiæ, ita maxime esse expetenda, atque adeo virtutem animi, quæ ex ratione gignitur, quæ nihil est divinius in homine, omnium maxime appetendam esse. c. 10 - 14. Quod si se quisque & naturam suam, simul ac natus est, cognosceret, & naturæ suæ singulorumque partium vim, continuo homo videret hoc, quod quærirur, ultimum. Nunc vero, in infirma ætate, ea per caliginem cernitur, & sensim paulatimque cognoscitur; ut neque finis ille statim cernatur. c. 15. 16. Altera argumentandi ratio inde ducitur, quod cujusque partis naturæ & in corpore & in animo sua vis est, ut idcirco in his rebus & actionibus, quæ cuique parti humana, membro, facultati subjectæ sint, summa nostra sponte moveamur, ut ad eas nati videamur. c. 17 - 20. Actionum autem aliæ aliis sunt majores excellentioresque: maxima vero, cognitio rerum coelestium & a natura occultarum, quas indagare ratio potest; administratio rei publicæ, aut administrandi scientia, tum prudens, temperata, fortis & iusta ratio, ceteræque virtutes, & actiones virtutibus congruentes, quæ omnia honesta dicimus, ad quorum cognitionem, natura ipsa præeunte, deducimur, quæque præterquam, quod nos ipsi diligimus, etiam suapte natura appetenda sunt. c. 21. 22. In omni honesto autem nil est illustrius, quam hominum conjunctio, cujus innatus est nobis amor: quam quæ tuetur animi affectio, iustitia appellatur, eique pietas, bonitas, liberalitas, comitas, aliæque ejus generis, ita propria sunt, ut sint virtutum reli-

quarum

quarum communia. Ita fit, ut illa conjunctio etiam per se appetenda sit. Neque tamen est in fine bonorum, quia est extrinsecus, neque in animo neque in corpore posita. Duo ergo sunt genera per se expetendorum: unum, in quo est finis ille, quæ sunt aut animi aut corporis; alterum, in quo sunt res extrinsecus posite; quæ quamquam non continentur summo bono, tamen ad id referuntur, quod eas his officiis tuemur, quæ a suo cujusque genere virtutis oriuntur. c. 23. 24. Hæc est Peripatetica rationis summa, ex qua ceteri omnes particulam aliquam detraxerunt, cum suam quisque asserre videri vellet sententiam. c. 25. Reliqua disputatio versatur in diluendis iis, quæ Cicero de inconstantia Peripateticæ rationis disseruerat c. 26. sq. quæ ostenditur, tantam esse virtutis excellentiam, ut bonorum externorum defectum obruat, nihiloque minus beatus sapiens dici possit, etsi in molestia quadam sit; accessione autem illorum bonorum aut decessione fieri alium alio beatiorem.

UM audivissem Antiochum, Brute, ut i solebat, cum M. Pisone, in eo gymnasium, quod Ptolemæum vocatur, unaque nobiscum Q. frater, & T. Pomponius, & L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus: constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisone omnes. inde vario sermone sex illa a Diplylo stadia b. confecimus. cum autem venissemus in Academiæ non sine causa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. Tum Piso, Naturane nobis hoc, 2

Q 5

inquit,

i Academiam.

inquit, datum dicam, an errore quodam: ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam siquando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. venit enim mihi Platonis in mentem: quem acceperimus primum hic disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt; sed ipsum videntur in conspectu meo ¹ ponere. hic Speusippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo, cujus ² illa ipsa sessio fuit, quam videmus. equidem etiam curiam nostram, Hostiliam dico, non hanc novam, quæ mihi minor esse videtur, posteaquam est major; solebam intuens, Scipionem, Catonem, Lælium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriæ ducta ³ sit disciplina. Tum Quintus, Est plane, Piso, ut dicis, inquit. nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cujus incolæ Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc venientis, & illo mollissimo carmine, quænam essent ipsa hæc loca, requirentis, species quædam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen. Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phædro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo præteribamus: sed, veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet ^{p. 125.} oblivisci, si cupiam: cujus imaginem non modo in ^{a.} tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis, & in ² anulis habent. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noster jocari videtur, & fortasse suo jure. ⁴ ita enim Athenis se collocavit, ut sit pæne unus ex Atti-

¹ hic ponere.² ipsa illa.

Atticis, ut id etiam ³ cognomen videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acrius aliquanto, & attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitum ante divertisse, quam Pythagoræ ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum: tamen ego illa moveor exedra. Modo enim fuit ⁴ Charmadas: quem videre videor, (est enim nota imago) a sedeque ipsa, ⁵ tanti ingenii magnitudine orbata, desiderari illam vocem puto. Tum Piso, Quoniam ⁵ igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes & Æschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, cum erubisset, Noli, inquit, ex me quærere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum ajunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. modo etiam paullum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulcrum accederem. quamquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

Tum Piso, Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ⁶ ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum ^{b.} sunt. sin tantummodo ad indicia veteris memoriæ ⁶ cognoscenda, curiosorum, te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, Etsi facit hic quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quæ præcipis: tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amiceffime, ut solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad hujus adolescentiam conferamus, in primisque

³ cognomine.⁴ Charmades.⁵ tanta.⁶ cognoscendæ.

misque ut aliquid suorum studiorum philosophiæ quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatus. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem: sed audistine modo de Charmada? rapior illuc. revocat autem Antiochus: nec est præterea, quem audiamus. Tum Piso, Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare; in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Spensippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quæso. ex eorum enim scriptis & institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. ab his oratores, ab his imperatores, ac rerum publicarum principes exstiterunt. ut ad minora veniam, mathematici, poetæ, musici, medici denique ex hac, tamquam ex omnium artium officina, profecti sunt. Ad quæ ego, Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune facta mentio est. studet enim meus audire Cicero, quænam sit istius veteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. censemus autem te facillime id explanare posse, quod & Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, & complures jam menses Athenis hæc ipsa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, Age, age, inquit (satis enim

enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti) exponamus adolescenti, si qua forte possumus. dat enim id nobis solitudo. quod si quis Deus diceret, numquam putarem, me in Academia, tamquam philosophum, disputaturum. sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus & Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. cujus oratio, attende quæso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam: quam tibi, qui fratrem ejus Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo. Sic est igitur locutus.

Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est a me, ut brevissime potui, paullo ante dictum. Sed est forma ejus disciplinæ, sicut fere ceterarum, triplex. una pars est naturæ: differendi altera: vivendi tertia. natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars cælo, mari, terra, (ut poetice loquar) prætermissa sit. Quinetiam, cum de rerum b. initiis, omnique mundo locuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent: maximam materiam ex rebus per se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt. Persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, vitæ, figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque fere rerum, quæ e terra gignerentur, causas atque rationes, quæ ex cognitione faciliior facta est investigatio rerum occultissimarum. Differendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie præcepta sunt tradita: ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arcesilas, diceret, & tamen,

men, ut in omnibus rebus, quicquid ex utraque
 11 parte dici posset, expromeret. Cum autem tertia
 pars bene vivendi præcepta quæreret, ea quoque
 est ab iisdem non solum ad privatæ vitæ rationem,
 sed etiam ad rerumpublicarum rectionem relata.
 omnium fere civitatum, non Græciæ solum, sed
 etiam Barbariæ, ab Aristotele, mores, instituta,
 disciplinas; a Theophrasto leges etiam cognovi-
 mus. cumque uterque eorum docuisset, qualem
 in republica principem esse conveniret, pluribus
 præterea cum scripisset, qui esset optimus reipub-
 licæ status: hoc amplius Theophrastus, quæ essent
 in republica inclinationes rerum, & momenta tem-
 porum, quibus esset moderandum, utcumque res
 postulare. Vitæ autem degendæ ratio maxime
 quidem illis placuit quietâ, in contemplatione &
 cognitione posita rerum: quæ quia deorum erat
 vitæ simillima, sapiente visa est dignissima, atque
 p. 127. his de rebus & splendida est eorum & illustris ora-
 2. tio. De summo autem bono, quia duo genera li-
 5 brorum sunt, unum populariter scriptum, quod
 12 *ἐξωτερικόν* appellabant; alterum limatius, quod in
 commentariis reliquerunt: non semper idem dicere
 videntur: nec in summa tamen ipsa aut varietas est
 ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter
 ipsos dissensio. sed cum beata vita quæretur, idque
 sit unum, quod philosophia spectare & sequi de-
 beat: sitne ea tota sita in potestate sapientis, an
 possit antilabefactari, aut eripi rebus adversis, in
 eo nonnumquam variari inter eos & dubitari vi-
 detur. quod maxime efficit Theophrasti de beata
 vita liber: in quo multum admodum fortunæ da-
 tur. quod si ita se habeat, non possit beatam præ-
 stare vitam sapientia. hæc mihi videtur delicatior,
 ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis vis
 gravitasque postulat. quare teneamus Aristotelem,
 & ejus filium Nicomachum: cujus accurate scripti
 de

de moribus libri, dicuntur illi quidem esse Aristo-
 telis: sed non video, cur non potuerit patri simi-
 lis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad
 pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam
 ille tenuit, firmitatis, & roboris. Simus igitur con- 13
 tenti his. namque horum posterius, meliores illi qui-
 dem, mea sententia, quam reliquarum philosophi
 disciplinarum: sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati
 esse videantur. primum Theophrasti Strato, physi-
 cum se voluit. in quo etsi est magnus, tamen nova
 pleraque, & perpauca de moribus. Hujus Lysias
 & oratione locuples, rebus ipsis jejunior. concin-
 nus deinde & elegans hujus Aristo: sed ea, quæ b.
 desideratur a magno philosopho, gravitas in eo non
 fuit. scripta sane & multa, & polita: sed nescio
 quo pacto auctoritatem oratio non habet. Prætereo 14
 multos, in his doctum hominem, & suavem Hiero-
 nimum: quem jam cur Peripateticum appellem,
 nescio. summum enim bonum exposuit, vacuita-
 tem doloris. qui autem de summo bono dissentit,
 de tota philosophiæ ratione dissentit. Critolaus
 imitari antiquos voluit: & quidem est gravitate
 proximus, & redundat oratio. attamen is quidem
 in patriis institutis manet. Diodorus, ejus audi-
 tor, adjungit ad honestatem, vacuitatem doloris.
 Hic quoque finis est: de summoque bono dissen-
 tiens, dici vere Peripateticus non potest. Antiquo-
 rum autem sententiam Antiochus noster mihi vide-
 tur persequi diligentissime: quam eandem Aristote-
 lis fuisse, & Polemonis docet. Facit igitur Lu- 6
 cius noster prudenter, qui audire de summo bono
 potissimum velit. hoc enim constituto in philoso- 15
 phia, constituta sunt omnia. nam ceteris in rebus
 sive prætermisum, sive ignoratum est quippiam,
 non plus incommodi est, quam quanti quæque ea-
 rum rerum est, in quibus neglectum est aliquid.
 summum autem bonum si ignoretur, vivendi ratio-
 nem

nem ignorari necesse est. ex quo tantus error consequitur, ut quem in portum se recipiant, scire non possint. cognitis autem rerum finibus, cum intelligitur, quid sit & bonorum extremum, & malorum, inventa vitæ via est, conformatioque omnium officiorum.

- 16 Est igitur, quo quidque referatur: ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri, & comparari potest. quod quoniam in quo sit, magna dissensio est; Carneadea nobis adhibenda divisio est, qua noster Antiochus libenter uti solet. Ille igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse possent sententiæ. Negabat igitur ullam esse artem, quæ ipsa a se proficeretur. etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. nihil opus est exemplis hoc facere longius. est enim perspicuum, nullam artem in se versari, sed esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti. Quoniam igitur, ut medicina valitudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia: necesse est, eam quoque ab alia re esse constitutam & pro-
- 17 festam. Constituit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia versaretur, & quod assequi vellet, aptum, & accommodatum naturæ esse oportere, & tale, ut ipsum per se invitaret, & alliceret appetitum animi; quem *δῆμῳ* Græci vocant. Quid autem sit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, cum summum bonum exquiritur, omnis dissensio. totius enim quæstionis ejus, quæ habetur de finibus bonorum & malorum, cum quæritur, in his quid sit extremum & ultimum, fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturæ. quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de summo bono
- 7 & malo disputatio ducitur. Voluptatis alii primum appeti-

Abest igitur.

appetitum putant, & primam depulsionem doloris: alii censent primum ascitum, doloris vacuitatem, & primum declinatum, dolorem. Ab his alii, quæ 18 prima secundum naturam nominant, proficiscuntur: in quibus numerant incolmitatem, conservationemque omnium partium, valitudinem, sensus integros, [doloris vacuitatem] vires, pulcritudinem, ceteraque generis ejusdem: quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi, & semina. Ex his tribus cum unum aliquod sit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino, præter hæc tria, possit esse: necesse est omnino officium aut fugiendi, aut sequendi, ad eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem vitæ esse diximus, in earum trium ferum aliqua versetur, a qua totius vitæ ducat exordium. Ex eo autem, quod statuerit esse, quo pri-

19 mum natura moveatur, existet etiam recti ratio, atque honesti, quæ cum uno aliquo ex tribus illis congruere possit, ut aut id honestum sit, facere omnia aut voluptatis causa, etiam si eam non consequare; aut non dolendi, etiam si id assequi nequeas: aut eorum, quæ secundum naturam, adipiscendi. Ita sit, ut, quanta differentia est in principis naturalibus, tanta sit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo. Alii rursus iisdem a principis, omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa secundum naturam obtinenda. Expositis jam igitur sex 20 de summo bono sententiis, trium proximarum hi principes; voluptatis, Aristippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor, differendi causa fuit. Superiores tres erant, quæ esse possent: quarum est

21 una sola defensa, eaque vehementer. nam voluptatis causa facere omnia, cum, etiam si nihil consequa-

Cicer. Oper. Vol. IV.

R

mur,

mur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se expetendum, & honestum, & solum bonum sit, nemo dicit. ne vitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evitare posset. At vero facere omnia, ut adipiscamur quæ secundum naturam sint, etiam si ea non assequamur, id esse & honestum, & solum per se
 8 expetendum, & solum bonum Stoici dicunt. Sex
 21 igitur hæ sunt simplices de¹ summa bonorum malorumque sententiæ: duæ sine patrono, quattuor defensæ. junctæ autem, & duplices expositiones summi boni, tres omnino fuerunt: nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. nam aut voluptas adjungi potest ad honestatem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit: aut doloris vacuitas, ut Diodoro: aut prima naturæ, ut antiquis: quos eosdem Academicos, & Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici, hæc in præsentia nota esse debebunt, voluptatem removendam esse: quando ad majora quædam, ut jam apparebit, nati sumus. de vacuitate doloris eadem fere dici solent, quæ de voluptate. quoniam igitur & de voluptate cum Torquato, & de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quæ contra voluptatem dicta sunt, eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris. Nec vero alia sunt quærenda contra Carneadeam illam sententiam. quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate: nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec
 b. amicitia constare possunt. Conjunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti vult, efficit turpe. ad eas enim res referre quæ agas: quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat esse; altera versetur in levissima parte naturæ, obscurantis est omnem

¹ summo:

omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici, qui cum a Peripateticis, & Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt. Hos contra singulos dici est melius. sed nunc, quod agimus. de illis, cum volumus. Democriti autem securitas, quæ est animi tamquam
 23 tranquillitas, quam appellant *εὐδυνία*, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas, ea ipsa est beata vita. quærimus autem, non quæ sit, sed unde sit. Jam explosæ, ejectæque sententiæ Pyrrhonis, Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendæ omnino non fuerunt. nam cum omnis hæc quæstio de finibus, & quasi de extremis bonorum & malorum, ab eo proficiscatur, quod dicimus naturæ esse aptum, & accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur: hoc totum & ii tollunt, quæ in rebus iis, in quibus nihil,² quod aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse: & Herillus, si ita sensit, nihil esse bonum, præter scientiam, omnem consilii capiendi causam, inventionemque officii sustulit. Sic, exclusis sententiis reliquorum, cum præterea nulla esse possit, hæc antiquorum valeat necesse est. Ergo instituto veterum, quo etiam Stoici utun-
 9 tur, hinc capiamus exordium.

Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut or-
 24 tum est, id agit, ut se conservet, quod hic ei pri-
 mus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura
 datur, se ut conservet, atque ita sit affectum, ut
 optime secundum naturam affectum esse possit. Hanc
 initio constitutionem confusam habet, & incertam,
 ut tantummodo se tueatur, quaecumque sit. sed nec
 quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit,

R 2

intel-

² quod non aut h. a. t. f.

intelligit. Cum autem processit paulum, & quatenus quidquid se attingat, ad seque pertineat, perspicere coepit, tum sensim incipit progredi, seseque agnoscere, & intelligere, quam ob causam ¹ habeat eum, quem diximus, animi appetitum: coepitque & ea, quæ naturæ apta sentit, appetere & propulsare contraria. ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturæ est accommodatum. ita finis bonorum existit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possit, ²⁵ ad naturamque accommodatissime. Quoniam autem sua cujusque animantis natura est, necesse est quoque, finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quædam esse & inter se animalibus reliquis, & cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. sed extrema illa, & summa, quæ quærimus, inter animalium genera distincta & dispersita sunt, & sua cuique propria, & ad id apta, quod cujusque natura desiderat. ²⁶ Quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia versetur, scientiam autem suam cujusque artis esse: sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit natura, aliud bovi, aliud homini, & tamen in omnibus summa communis, & quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, & tuetur: in quibus videmus, ea, quæ gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quæ ad vivendum, crescendumque valeant, et suo genere perveniant ad extremum: ut jam liceat una comprehensione omnia complecti; non dubi-

¹ habet.

dubitemque dicere, omnem naturam esse conservatricem sui, idque habere propositum, quasi finem, & extremum, se ut custodiat quam in optimo sui generis statu: ut necesse sit, omnium rerum, quæ natura vigeant, similem esse finem, non eundem. ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere: quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta, & nihil requirente. Hæc igitur nobis explicanda sunt: sed si enodatus, vos ignoscetis. hujus enim ætati, & huic, nunc hoc primum fortasse audienti, servire debemus. Ita prorsus, inquam. etsi ea quidem, quæ adhuc dixisti, quamvis ad ætatem recte isto modo dicerentur. ²⁷

Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. quamobrem ordiamur ab eo, quod primum posui. quod idem reapse primum est, ut intelligamus, omne animal se ipsum diligere. quod quamquam dubitationem non habet (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditur suis cujusque sensibus, sic, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid prætermittamus, rationes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. Etsi qui potest intelligi, aut cogitari, esse ali- ²⁸ quod animal, quod se oderit? res enim concurrent contrariæ. nam cum appetitus ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obsit, quia sit sibi inimicus: cum id sua causa faciet; & oderit se, & simul diliget: quod fieri non potest. necesse est quidem, si quis sibi ² ipse inimicus est, eum, quæ bona sunt, mala putare: bona contra, quæ mala: & quæ appetenda, fugere: & quæ fugienda, appetere: quæ sine dubio vitæ sunt everio. neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut

R. 3

alia

² ipsi.

alia exitia quærant, aut, ut ille apud Terentium, qui decrevit *tantisper se minus injuria suo gnato facere*, (ut ait ipse) *dum fiat miser*, inimicus ipse sibi putandus est. Sed alii dolore moventur, alii cupiditate: iracundia etiam multi efferuntur: & cum in mala scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi sic usus est: tibi ut opus est facto, face:

velut, qui ipsi sibi bellum indixissent: cruciari dies, noctes torqueri vellent: nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. eorum enim hæc est querela, qui sibi cari sunt, ¹ seseque diligunt. Quare, quotiescumque dicetur male de se quis mereri, sibi que esse inimicus, atque hostis, vitam denique fugere: intelligatur aliquam subesse ejusmodi causam, ut ex eo ipso possit intelligi, sibi quemque esse carum.

30 Nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se odeat: sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis

b. rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores simus, item in nobismetipsis, quemadmodum affecti simus, nihil nostra arbitramur

II interesse. Atque etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit: ita diligi a sese quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligit. hoc cum in amicitiiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur, potest. in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratia, propter voluptatem, nos amemus. propter nos enim illam, non propter eam nosmetipsos diligimus.

31 mus. Quamquam quid est, quod magis perspicuum sit,

¹ sese.

sit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

Non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu?

etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturæ tam valde perhorrescere: quod item est reprehendendum in dolore. sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorrere: idque quo magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, hæc ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quædam essent modica natura. nec vero dico eorum metum mortis, qui, quia privari se vitæ bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim sæpe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes minamur præcipituros alicunde, extimescunt. quinetiam feræ, inquit Pacuvius,

Quibus abest ad præcavendum intelligendi astutia, p. 132.

sibi injecto terrore mortis horrescunt. Quis autem ²¹ de ipso sapiente aliter existimat? quinetiam cum decreverit esse moriendum, tamen discessu a suis, atque ipsa relinquenda luce moveatur. Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturæ, cum & mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant: & angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute: & ea perferant, quæ Philoſtetam videmus in fabulis: qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum,

Configebat tardus celeres, flans volantes,
ut apud Attium est,

Pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat.

R 4

De

33 De hominum genere, aut omnino de animalium loquor; cum arborum, & stirpium eadem pæne natura sit: sive, ut doctissimis viris visum est, major aliqua causa, atque diviniore hanc vim ingenuit: sive hoc ita sit fortuito. Videamus ea, quæ terra gignit, corticibus, & radicibus valida servari; quod contingit animalibus sensuum distributione, & quadam compactione membrorum. qua quidem de re, quamquam assentior iis, qui hæc omnia regi natura putant; quæ si natura negligat, ipsa esse non possint; tamen concedo, ut, qui de hoc dissentiant, existiment quod velint, ac vel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me. nihil enim hoc differt. nam prius poterit a se quisque discedere, quam appetitum earum rerum, quæ sibi conducant, amittere. Jure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, & illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum, ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturæ, qua se ipsi diligunt.

12 Deinceps videndum est, quoniam satis apertum est, sibi quemque natura esse carum, quæ sit hominis natura. id est enim, de quo quærimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore, animoque constare, cum primæ sint animi partes, secundæ corporis. deinde id quoque videmus, & ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut & sensibus instructus sit, & habeat præstantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quædam vis rationis, & cognitionis, & scientiæ, virtutumque omnium. nam quæ corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, & cognitionem habent faciliorum. itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes, totaque figura, & forma, & statura, quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium,

bium, quin frons, oculi, aures & reliquæ partes, quales propriæ sunt hominis, intelligatur. sed certe opus est ea valere, & vigere, ¹ et naturales motus, usque habere, ut nec absit quid eorum, nec ægrum, debilitatumve sit. id enim natura desiderat. Est etiam actio quædam corporis, quæ motus, & status naturæ congruentes tenet: in quibus si peccetur distortionem, & depravationem quadam, aut motu, statu deformi, ut, si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, & hominem ex homine exuens naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quædam, & flexi fractique motus, quales protervorum hominum, aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiam si animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario ³⁶ moderati, æquabilesque habitus, affectiones, usus. ^{P. 133.} que corporis, apta esse ad naturam videntur. Jam vero animus non esse solum, sed etiam cujusdam modi debet esse, ut & omnes partes habeat incolumes, & de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cujusque virtus, ut ne quid impediatur, quominus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quæ subiectæ sunt sensibus. Animi autem, & ejus animi partis, quæ princeps est, quæque mens nominatur, ¹³ plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quæ ingenerantur suapte natura, appellanturque non voluntariæ: alterum earum, quæ in voluntate positæ, magis proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude præstantia. prioris generis est docilitas, memoria: quæ fere omnia appellantur uno ingenii nomine: easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur: alterum autem genus est magnarum, verarumque virtutum:

R 5

tutum:

1 Abest en

tutum: quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam, & reliquas ejusdem generis. Et summam quidem hæc erant de corpore, animoque dicenda. quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque & in animo, & in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, & in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint, & magis in suo genere laudabiles. ea enim vita expetitur, quæ sit animi, corporisque.

b. expleta virtutibus: in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se, & sua sponte cari, partes quoque & corporis, & animi, & earum rerum, quæ sunt in utriusque motu, & statu, sua caritate colantur, & per se ipsæ appetantur. Quibus expositis, facilis est conjectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quæ plurimum habent dignitatis: ut optimæ cujusque partis, quæ per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus, corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariæ: quæ quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur; qua nihil est in homine divinius. etenim omnium rerum, quas & creat natura, & tuetur, quæ aut sine animo¹ sunt, aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est: ut non in se ipse illud dictum videatur in sue, animam illi pecundi datam pro sale, ne putifceret.

14 Sunt autem bestię quædam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, ut in canibus,

¹ sint.

bus, ut in equis: in quibus non corporum solum, ut in suis, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. in homine autem summa omnis animi est, & in animo, rationis: ex qua virtus est: quæ rationis absolutio definitur: quam etiam atque etiam explicandam putant. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quædam, & perfectio est, non dissimilis animantium. itaque & vivere vitæ, & mori dicimus; arboremque & novellam, & vetulam, & vivere, & senescere. ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis & apta quædam ad naturam, aptare, & aliena; earumque augendarum, & alendarum quandam cultricem esse, quæ sit scientia, atque ars agricolarum, quæ circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo¹ possint ire: ut ipsæ vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. & nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. in ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. At vero si ad vitæ sensus accesserit, ut appetitum quendam habeat, & per se ipsa moveatur, quid facturam putas? an ea, quæ per vinitorum antea consequebatur, & per se³ ipsa curabit? sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumque omnium appetitum, & si qua sint ei membra adjuncta, tueatur? sic ad illa, quæ semper habuit, junget ea, quæ postea accesserint: nec eundem finem habebit, quem cultor ejus habebat: sed volet secundum eam naturam, quæ postea ei adjuncta sit, vivere. ita & similis erit & finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen. non enim jam stirpis bonum quæret, sed animalis. quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis: non necesse est, & illa

² possit.

³ ipsam.

illa pristina manere, ut tuenda? & inter hæc multo esse cariora, quæ accefferint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletione naturæ summi boni finem consistere, cum longe, multumque præster mens, atque ratio? Sic & extremum omnium appetendorum, atque ductum a prima commendatione naturæ, multis gradibus ascendit, ut ad summum perveniret: quod cumulat^{b.} tur ex integritate corporis, & ex mentis ratione perfecta.

15 Cum igitur ea sit, quam exposui, forma naturæ; si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret, judicareque posset, quæ vis & totius esset naturæ, & partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quærimus, omnium rerum, quas expetimus, summum, & ultimum: nec ulla in re peccare posset. nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspicui, nec cognosci potest. progredientibus autem ætatibus, sensim, tardeve potius quasi nosmetipsos cognoscimus. itaque illa prima commendatio, quæ a natura nostri facta est, nobis obscura, & incerta est: primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. cum autem dispicere coepimus, & sentire, quid simus, & quid animantibus ceteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quæ nati sumus. **41** Quam similitudinem videmus in bestiis. quæ primo, in quo loco natæ sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quæque appetitu movetur. serpente anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis: suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. quæ similitudo in genere etiam humano apparet. parvi enim primo ortu sic jacent, tamquam omnino sine animo sint. cum autem paullum firmitatis acce-

serit:

x communis.

serit: & animo utuntur, & sensibus; connitunturque, ut sese erigant, & manibus utantur; & eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde æqualibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum: fabellarumque auditione ducuntur: deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quæ domi sunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid, ^{p. 135.} & discere: & eorum, quos vident, volunt non ^{a.} ignorare nomina: quibusque rebus cum æqualibus decertant, si vincunt, efferunt se lætitia: victi debilitantur, animosque demittunt. quorum sine causa fieri nihil putandum est. Est enim natura sic generata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. sunt enim prima elementa naturæ; quibus auctis, virtutis quasi carmen efficitur. nam cum ita nati, factique simus, ut & agendi aliquid, & diligendi aliquos, & liberalitatis, & referendæ gratiæ principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos: non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens, ad naturæ perveniat extremum. nam, ut sæpe jam dixi, in infirma ætate, imbecillaque mente vis naturæ per caliginem cernitur. cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturæ vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata. Intrandum est **16** igitur in rerum naturam, & penitus, quid ea postulet, pervidendum. aliter enim nosmetipsos nosse non possumus. quod præceptum quia majus erat, quam ut ab homine videretur, idcirco assignatum est Deo. jubet igitur nos Pythius Apollo noscere ^{b.} nosmet-

nosmetipsos. cognitio autem hæc est una, ut vim nostri corporis animique norimus, sequamurque eam vitam, quæ rebus ipsis perficitur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quæ dixi, quam perfectissima a natura haberemus: consistendum est, cum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe universum sua sponte ipsum expeti, & propter se, necesse est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas ejus

45 partes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis si quis prætermittam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quæstio differatur. utrum enim sit voluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse diximus, necne sit, ad id, quod agimus, nihil interest. si enim (ut mihi quidem videtur) non explet bona naturæ voluptas, jure prætermittitur. sin est in ea, quod quidam volunt, nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. quæ enim constituta sunt prima naturæ, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quæ est proposita, mutaverit.

17 Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturæ. nunc autem aliud jam argumentandi sequamur genus, ut non solum quia nos diligamus, sed quia cujusque partis naturæ & in corpore, & in animo sua quæque vis sit: idcirco in his rebus summa nostra sponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, videsne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendat, & elaborent, si efficere possint, ut aut non appareat corporis vitium, aut quam minimum appareat? multosque etiam dolores curationis causa perferant? ut, si ipse usus membrorum non modo non major, verum etiam minor futurus sit,

p. 136.
a.

sit, eorum tamen species ad naturam revertatur? etenim cum omnes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos: necesse est ejus etiam partes propter se expeti, quod universum propter se expetatur. Quid? in motu, 47 & in statu corporis nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa natura judicet? quemadmodum quis ambulet, fedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit: nihilne est in his rebus, quod dignum libero, aut indignum esse ducamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturæ legem, & modum contempsisse? Et, quoniam hæc deducuntur de corpore, quid est, cur non recte pulcritudo etiam ipsa propter se expetenda ducatur? nam si pravitatem, imminutionemque corporis, propter se fugiendam putamus: cur non etiam, ac fortasse magis, propter se formæ dignitatem sequamur? &, si turpitudinem^a fugimus in statu, & motu corporis; quid est, cur pulcritudinem non sequamur? atque etiam valitudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se expetemus. quoniam enim natura suis omnibus expleri partibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura: quæ tota perturbatur, si aut ægrem corpus est, aut dolet, aut caret viribus. Videamus 18 animi partes; quarum est adspæctus illustrior: 48 quæ quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia b. naturæ. Tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor, & scientiæ, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur? ut pulsi requirant, & aliquid scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis

a fugiamus.

dis atque ejusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem, & sitim perferant? Quid vero? Qui ingenuis studiis, atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec validitudo, nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsa cognitione, & scientia captos? & cum maximis curis, & laboribus compensare eam, quam ex discendo capiunt, voluptatem? Mihi quidem Homerus hujusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quæ de Sirenum cantibus finxerit. neque enim vocum suavitate videntur, aut novitate quadam, & varietate cantandi revocare eos solitæ, qui prætervehantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines ad earum saxa descendendi cupiditate adhærescerent. ita enim invitant Ulysses: (nam verti, ut quædam Homeri, sic istum ipsum locum)

*O decus Argolicum, quin puppim flectis Ulysses?
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus.
Nam nemo hæc umquam est transvectus carula cursu,
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;
Post variis avido satiatus pectore musis,
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, clademque¹ tenemus,
Græcia quam Trojæ divino numine vexit;
Omniaque e latis² rerum vestigia terris.*

p. 137. Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantuunculis tantus vir irretitus teneretur. scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiæ cupido patria³ esse cariorem. atque omnia quidem scire, cujuscumque modi sint, cupere curiosorum: duci vero majorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiæ, summorum virorum est putandum.
19 Quem enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui dum in pulvere quædam describit attentius,

¹ canemus.² regum.³ Absq̃ esse.

tius, ne patriam quidem captam esse senserit? quantum Aristoxeni ingenium consumtum videmus in musicis? quo studio Aristophanem putamus ætatem in litteris duxisse? quid de Pythagora? quid de Platone, aut Democrito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem videmus ultimas terras esse peragratas? quæ qui non vident, nihil unquam magna cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia, quæ dixi, non intelligunt, idcirco esse ea propter se expetenda, quod, nulla utilitate objecta, delectentur animi, atque ipsa scientia, etiam si incommoda datura sit, gaudeant. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? ipsi enim quæramus a nobis, stellarum motus contemplationesque rerum cælestium, eorumque omnium, quæ naturæ obscuritate occultantur, cognitiones, quemadmodum nos moveant: & quid historia delectet, quam solemus persequi usque ad extremum: prætermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum inscius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. Quid? cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest, cum voluptate legimus? Quid? cum volumus nomina eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa præterea minime necessaria? quid? quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, delectantur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire, & legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quæ discuntur, & cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum, cognoscendumque moveamur. Ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis fingunt, qualis natura sit vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitæ cultum, aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant.

tant, nisi ut omne tempus in quærendo ac discendo, in naturæ cognitione consumant. nos autem non solum beatæ vitæ istam oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum. itaque multi cum in potestate essent hostium, aut tyrannorum; multi in custodia, multi in exilio, dolorem suum do-
 54 strinæ studiis levaverunt. Princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius cum patria pulsus esset injuria, ad Ptolemæum se regem Alexandriam contulit, qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor; multa præclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus: sed animi cultus ille, erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, prætorio, erudito homine, oculis capto, sæpe audiebam, cum se lucis magis, quam utilitatis desiderio moveri diceret. somnum denique nobis, nisi quietem corporibus, & medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum. aufert enim sensus, actionemque tollit omnem. itaque, si aut quietem natura non quæreret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur; qui etiam nunc
 a agendi aliquid, discendique causam prope contra naturam vigiliis suscipere soleamus. Sunt autem clariora, vel plane perspicua, nec dubitanda indicia naturæ, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. facile est hæc cernere in primis puerorum ætulis. quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar: tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur naturæ¹ voluntatem posse cognoscere. videmus igitur, ut conquirere ne in-

¹ voluptatem.

fantes quidem possint: cum vero paulum processerint, lusionibus vel laboriosis² delectentur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum ætatibus. Itaque, ne si jucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari: idque si accadat, mortis instar putemus. Quin etiam
 56 inertissimos homines, nescio qua singulari nequitia præditos, videmus tamen & animo, & corpore moveri semper, &, cum re nulla impediatur necessaria, aut alveolum poscere, aut quærere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere: cumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes.³ circulos aliquos & sessiunculas consectari. ne bestię quidem, quas delectationis causa concludimus, cum copiosius alantur, quam si essent liberę, facile patiuntur sese contineri: motusque solutos & vagos, a natura sibi tributos, requirunt. Itaque, ut quis-
 57 que optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus, possit paratissimis vesci voluptatibus. nam aut privatum aliquid b. gerere malunt: aut, qui altiore animo sunt, capeffunt rempublicam honoribus, imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinę conferunt. qua in vita, tantum abest, ut voluptates consectentur: etiam curas, sollicitudines, vigiliis perferunt: optimaque parte hominis, quę in nobis divina ducenda est, ingenii & mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quę sunt ab antiquis repertę, aut investigationem novarum: quo studio, cum satiari non⁴ possint, omnium ceterarum rerum obliti, nihil abjectum, nihil humile cogitant: tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios propofue-

² delectantur.³ semicirculos.⁴ possunt.

runt fines bonorum, quos utilitate, aut voluptate dirigunt; tamen in rebus quærendis, explicandisque
 21 naturis ætates contereere videamus. Ergo hoc quidem
 58 apparet, nos ad agendum esse natos. actionum autem genera plura, ut obscrentur etiam minora majoribus. maximæ autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, & iis quorum nunc in ratione versamur, consideratio, cognitioque rerum cælestium, & earum, quas a natura occultatas & latentes, indagare ratio potest: deinde rerum publicarum administratio, aut administrandi, sciendique prudens, temperata, fortis & iusta ratio, reliquæque virtutes, & actiones virtutibus congruentes; quæ uno verbo complexi omnia, honesta dicimus: ad quorum etiam cognitionem, & usum jam corroborati, natura ipsa præeunte deducimur. Omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus
 139. a. usa augentur: nec sine causa. in primo enim ortu inest teneritas & mollities quædam, ut nec res videre optimas, nec agere possint. virtutis enim, beatæque vitæ, quæ duo maxime expetenda sunt, ferius lumen apparet: multo etiam ferius, ut plane, qualia sint, intelligantur. præclare enim Plato: BEATUM, CUI ETIAM IN SENECTUTE CONTIGERIT, UT SAPIENTIAM, VERASQUE
 59 OPINIONES ASSEQUI POSSIT. Quare, quoniam de primis naturæ commodis satis dictum est, nunc de maioribus consequentibusque videamus.

Natura igitur corpus quidem hominis sic & genuit, & formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente ætate fingeret; neque sane multum adjumentis externis & adventiciis uteretur. animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adjumento ullo ad suam conformationem indigeret. quod autem in homine præ-

stantis-

stantissimum atque optimum est; id deseruit. et si dedit talem mentem, quæ omnem virtutem accipere posset, ingenitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, & quasi instituit docere, & induxit in ea, quæ inerant, tamquam elementa virtutis. sed virtutem ipsam inchoavit: nihil amplius. Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) 60 ad ea principia, quæ accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paullo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quæ diximus: quibus tantum præstat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, quid intersit. itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem, & ad eas actiones, quæ virtuti sunt consentaneæ, refertur: eaque omnia, quæ b. aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. quorum omnium quæque sint notitiæ, quæque significantur [rerum] vocabulis, quæque cujusque vis, & natura sit, mox videbimus. Hoc autem loco tantum explicemus, hæc, 22 honesta quæ dico, præterquam quod nosmetipsos diligamus, præterea suapte natura per se esse expetenda. indicant pueri: in quibus, ut in speculis, natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? ut illi efferuntur lætitia, cum vicerint? ut pudet victos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut æqualium principes sint? quæ memoria est in his bene merentium? quæ referendæ gratiæ cupiditas? atque in optima quaque indole maxime apparent. in qua hæc honesta, quæ intelligimus, a natura tamquam adumbrantur. sed hæc in pueris [expressa.] In iis vero ætatibus, quæ jam 61 confirmatæ sunt, quis est tam dissimilis homini, qui

S 3

non

a jam ecc.

non moveatur & offensione turpitudinis, & comprobatione honestatis? quis est, qui non oderit libidinofam, protervam adolescentiam? quis contra in illa ætate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligit? quis Pullum Numitorium, Fregellanum, proditorem, quamquam rei-publicæ nostræ profuit, non odit? quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen odio non est? quis Aristidem non mortuum diligit? an obliviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem, & ad decus nati, suscepti, instituti sumus? qui clamores vulgi, atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa dicuntur?

Ego sum Orestes.

contraque ab altero,

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes.

Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: ambo ergo una vivere precamur. quoties hoc agitur, quandove, nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet, atque laudet; qua non modo utilitas nulla quæritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides. Talibus exemplis non fictæ solum fabulæ, verum etiam historiæ refertæ sunt, & quidem maxime nostræ. Nos enim ad sacra Idæa accipienda optimum virum delegimus: nos tutores misimus regibus: nostri imperatores pro salute patriæ sua capita voverunt: nostri consules regem inimicissimum, moenibus jam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: nostra in republica,

Numitorem.

blica, & quæ per vim oblatum stuprum voluntaria morte lueret, inventa est; & qui interficeret filiam, ne stupraretur: quæ quidem omnia, & innumeralia præterea, quis est, qui non intelligat, & eos, qui fecerunt, dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, cum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate duci?

Quibus rebus breviter expositis (nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed his rebus concluditur profecto, & virtutes omnes, & honestum illud, quod ex his virtutibus exoritur, & in his hæret, esse per se expetendum. In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam conjunctio inter homines hominum, & quasi quædam societas & communicatio utilitatum, & ipsa caritas generis humani: quæ nata a primo fatu, quo a procreatoribus nati diliguntur, & tota domus conjugio & stirpe conjungitur, serpit sensim foras, cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiiis, post vicinitatibus; tum civibus, & iis, qui publice socii atque amici sunt: deinde totius complexu gentis humanæ: quæ animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem conjunctionis humanæ munifice & æque tuens, justitia dicitur: cui adjunctæ sunt pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quæque sunt generis ejusdem. atque hæc ita justitiæ propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. Nam cum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile atque popolare, quod Græci πολιτικὸν vocant: quidquid aget quæque virtus, id a communitate, & ea, quam exposui, caritate atque societate humana non abhorrebit: vicissimque justitia, ut ipsa se fundet usu in ceteras virtutes, sic illas expetet. servari enim justitia, nisi a

forti viro, nisi a sapiente non potest. Qualis est igitur omnis hæc, quam dico, conspiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum: quandoquidem honestum, aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. quibus in rebus vita consentiens, virtutibusque respondens, recta, & honesta, & con-

- 67 stans, & naturæ congruens existimari potest. Atque hæc conjunctio confusioque virtutum, tamen a philosophis ratione quadam distinguitur. nam cum ita copulatæ connexæque sunt, ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari: tamen proprium suum cuiusque munus est, ut fortitudo in laboribus, periculisque cernatur: temperantia in prætermittendis voluptatibus: prudentia in delectu bonorum, & malorum: justitia in suo cuique tribuendo. quando igitur inest in omni virtute cura quædam quasi foras spectans, aliosque appetens, atque complectens, existit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint. atque eorum nihil est ejus generis, ut sit in fine atque extremo
68 bonorum. Ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in iis, in quibus completur illud extremum; quæ sunt aut animi, aut corporis. hæc autem, quæ sunt extrinsecus, id est, quæ neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. nec vero quisquam summum bonum assequi umquam posset, si omnia illa, quæ sunt extra, quamquam
24 expetenda, summo bono continerentur. Quo modo igitur, inquires, verum esse poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitia, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hæc videlicet ratione: quod ea, quæ externa sunt,

sunt, iis tuemur officiis, quæ oriuntur a suo cuiusque genere virtutis. nam & amici cultus, & parentis, & qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quæ sunt orta virtutibus. quæ quidem sapientes sequuntur, utentes tamquam duce natura.

Non perfecti autem homines, & tamen ingeniis excellentibus præditi, excitantur sæpe gloria: b. quæ habet formam honestatis, & similitudinem. Quod si ipsam honestatem undique perfectam & absolutam, rem unam præclarissimam omnium, maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio complerentur, cum tantopere ejus adumbrata opinione lætentur? Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quæ acerrime concupivisset, tanta lætitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo: aut posteriorem Karthaginem eversa? quem Tiberina¹ decursio, festo illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paullum, cum regem Persen captum adduceret, eodem flumine invehit? Age nunc, Luci noster, exstrue
71 animo altitudinem, excellentiamque virtutum: jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo, erectoque viventes, semper sint beati: qui omnes motus fortunæ, mutationesque rerum, & temporum, leves &² imbecilles fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. illa enim, quæ sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita existere. ita enim parvæ & exiguæ sunt istæ accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellæ in radio solis, sic istæ in virtutum splendore ne cernantur quidem. Atque hoc, ut vere dicitur, parva
72

S 5

esse

1 dissensio.

2 imbecillor.

esse ad beate vivendum momenta ista corporis com-
modorum; sic nimis violentum est, nulla esse di-
cere. qui enim sic disputant, obliti mihi videntur,
quæ ipsi egerint principia naturæ. tribuendum igitur
est his aliquid, dummodo, quantum tribuen-
p. 142. dum sit, intelligas. Est tamen philosophi, non
4. tam gloriosa, quam vera quærentis, nec pro nihilo
putare ea, quæ secundum naturam illi ipsi gloriosi
esse fatebantur, & videre tantam vim virtutis, tan-
tamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut
reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint,
ut nulla esse videantur. Hæc est nec omnia sper-
nentis præter virtutem, & virtutem ipsam suis lau-
dibus amplificantis oratio. denique hæc est undi-
que completa & perfecta explicatio summi boni.
hinc ceteri particulas arripere conati, suam quisque
25 videri voluit asferre sententiam. Sæpe ab Aristo-
73 tele, a Theophrasto mirabiliter est laudata per se
ipsa rerum scientia. hoc uno captus Herillus, scien-
tiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam
aliam per se expetendam. Multa sunt dicta ab anti-
quis de contemnendis ac despiciendis rebus huma-
nis. hoc unum Aristo tenuit. præter vitia, atque
virtutes, negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut
expetendam. Positum est a nostris in iis rebus,
quæ secundum naturam essent, non dolere. Hoc
Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero
Callipho, & post eum Diodorus, cum alter vo-
luptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris;
neuter honestate carere potuit, quæ est a nostris
74 laudata maxime. Quinetiam ipsi voluptarii dever-
tacula¹ quærent, & virtutes² habent in ore totos
dies, voluptatemque primo duntaxat expeti³ di-
cunt: deinde consuetudine, quasi alteram naturam
effici, qua impulsu multa⁴ faciant nullam quæren-
tes

¹ quærant.
² habeant.

³ dicant.
⁴ faciunt.

tes voluptatem. Stoici restant. hi quidem non unam
aliquam, aut alteram a nobis, sed totam ad se no-
stram philosophiam transtulerunt. atque, ut reli-
qui fures, earum rerum, quas ceperunt, signa com-
mutant: sic illi, ut sententiis nostris pro suis ute-
rentur, nomina, tamquam rerum notas, mutaverunt.
Ita relinquitur sola hæc disciplina digna studiosis in-
gennarum artium, digna eruditis, digna claris viris,
digna principibus, digna regibus.

Quæ cum dixisset, paullumque institisset, Quid 75
est, inquit? satisne vobis videor pro meo jure in
vestris auribus commentatus? Et ego, Tu vero, in-
quam, Piso, ut sæpe alias, sic hodie ita ista nosse
visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, non
multum Græcis supplicandum putarem. quod qui-
dem eo probavi magis, quia memini, Staseam Nea-
polititanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Pe-
ripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, as-
sentientem iis, qui multum in fortuna secunda, aut
adversa, multum in bonis, aut malis corporis po-
nerent. Est ut dicis, inquit: sed hæc ab Antiocho,
nostro familiari, dicuntur multo melius, & fortius,
quam a Stasea dicebantur. quamquam ego non quæ-
ro, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni
nostro, quem discipulum cupio a te abducere. Tum 26
Lucius, Mihi vero ista valde probata sunt: quod 76
item fratri puto. Tum mihi Piso, Quid ergo? in-
quit, dasne adolescenti veniam? an eum discere ea
mavis, quæ cum præclare didicerit, nihil sciat?
Ego vero isti, inquam, permitto. sed nonne me-
ministi, mihi licere probare ista, quæ sunt a te
dicta? quis enim potest ea, quæ probabilia videan-
tur ei, non probare? An vero, inquit, quisquam
potest probare, quod perceptum, quod compre-
hensum, quod cognitum non habet? Non est ista,
inquam, Piso, magna dissensio. nihil est enim aliud,
quam-

p. 143
a. quamobrem nihil percipi mihi posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. itaque hæc cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. sed hæc omitamus; habent enim & bene longam, & satis litigiosam disputationem.

77 Illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. nescio quo modo prætervolavit oratio. quod nisi ita efficitur: quæ Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus conjungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereor ne vera sint. nam illud vehementer repugnat, eundem & beatum esse, & multis malis oppressum. hæc quo modo convenient, non sane intelligo. Utrum igitur tibi non placet, inquit, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa contenta sit? an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam: sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat beatam: concedis etiam Peripateticis. quæ enim mala illi non audent appellare, aspera autem, & incommoda, & rejicienda, & aliena naturæ esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua, & porro minima. Quare si potest esse beatus is, qui est in asperis, rejiciendisque rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quisquam, b. qui acute in causis videre soleat, quæ res agatur, is es profecto tu. quare attende, quæso. nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quæram, non perspicias. Istic sum, inquit, exspectoque quid ad id,

id, quod quæram, respondeas. Respondebo, me 27
non quærere, inquam, hoc tempore, quid virtus 79
possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia cum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tamquam ex oraculo, editur, Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est. Quare, inquit? Respondet: Quia nisi quod honestum est, nullum est aliud bonum. Non quæro jam, verumne sit: illud dico, ea, quæ dicat, præclare inter se cohærere. Dixerit 80
hoc idem Epicurus, Semper beatum esse sapientem: quod quidem solet ebullire nonnumquam. quem quidem, cum summis doloribus conficiatur, ait dicturum, Quam suave est; quam nihil curo! Non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni. illud urgeam, non intelligere eum, quid sibi dicendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit. Eadem nunc mea adversum te oratio est. dicis eadem omnia & bona, & mala; quæ quidem dicunt, qui numquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt, valitudinem, vires, staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium ¹ bona: deformitatem, morbum, debilitatem, mala. Jam 81
illa externa, parce tu quidem: sed [hæc] cum corporis bona sint, eorum conscientia certe in bonis numerabis, amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. contra hæc attende me nihil dicere: si ista mala sunt, in quæ potest incidere sapiens, sapientem esse, non esse ad beate vivendum satis. Immo vero, inquit, ad beatissime vivendum, parum est: ad beate vero, satis. Animadverti, inquam, p. 144.
te isto modo paulo ante ponere: & scio, ab Antiocho nostro dici sic solere. sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, ^{a.}
nimium

¹ Absit bona.

nimum est: & nemo nimium beatus est: & nemo
 82 beato beatior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui
 tres filios consules vidit, e quibus unum etiam &
 censorem, & triumphantem, quartum autem præ-
 torem, eosque salvos reliquit, & tres filias nuptas,
 cum ipse consul, censor etiam augurque fuisset,
 & triumphasset: ut sapiens fuerit, nonne beatior,
 quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate ho-
 stium, vigiliis, & inedia necatus est, Regulus?
 28 Quid me istud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid
 igitur, inquit, eos responsuros putas? Nihilo bea-
 83 tiorem esse Metellum, quam Regulum. Inde igitur,
 inquit, audiendum est. Tamen a proposito,
 inquam, aberravimus. non enim, inquam, quæro,
 quid verum, sed quid cuique dicendum sit. Utinam
 quidem dicerent alium alio beatior! jam ruinas
 videres. in virtute enim sola, & in ipso honesto
 cum sit bonum positum, cumque nec virtus, ut
 placet illis, nec honestum crescat, idque bonum so-
 lum sit, quo qui potitur, necesse est beatus sit,
 cum id augeri non possit, in quo uno positum est
 beatum esse: qui potest esse quisquam alius alio
 beatior? videsne, ut hæc concinant? Et Hercule
 (fatendum est enim, quod sentio) mirabilis est apud
 illos contextus rerum. respondent extrema primis,
 media utrisque, omnia omnibus: quid sequatur,
 quid repugnet, vident. in geometria prima si de-
 deris, danda sunt omnia. concede nihil esse bo-
 num, nisi quod honestum sit: concedendum est, in
 b. virtute sola positam esse beatam vitam. Vide rur-
 84 sus retro. dato hoc, dandum erit illud. quod ve-
 stri non item. Tria genera bonorum. proclivius
 currit oratio: venit ad extremum: hæret in sa-
 lebra: cupit enim dicere, Nihil posse ad beatam
 vitam deesse sapienti. Honestæ oratio: Socratica,
 Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non potest,
 nisi retexueris illa: paupertas si malum est, men-
 dicus,

dicus beatus esse nemo potest, quamvis sit sapiens.
 At Zeno eum non beatum modo, sed etiam divitem
 dicere ausus est. Dolere, malum: in crucem qui
 agitur, beatus esse non potest. Bonum, liberi: mi-
 serum orbitas. bonum patria: miserum exilium.
 bonum validudo: miserum morbus. bonum inte-
 gritas corporis: miserum debilitas: bonum incolu-
 mis acies: miserum cæcitas. quæ si potest singula
 consolando levare, universa quo modo sustinebit?
 sit enim idem cæcus, debilis, morbo gravissimo
 affectus, exul, sordidus, egens, torqueatur eculeo:
 quem hunc appellas Zeno: Beatum, inquit. Etiam
 beatissimum? Quippe, inquit, cum tam docue-
 rim, gradus istam rem non habere, quam virtu-
 tem, in qua sit etiam ipsum beatum. Tibi hoc 85
 incredibile, quia beatissimum. quid tuum? credi-
 bile? si enim ad populum me vocas: eum, quia
 ita sit affectus, beatum numquam probabis. si ad
 prudentes: alterum fortasse dubitabunt, sitne tan-
 tum in virtute, ut ea præditi, vel in Phalaridis
 tauro beati sint: alterum non dubitabunt, quin &
 Stoici convenientia sibi dicant, & vos repugnantia.
 Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de
 beata vita? Tamen aberramus a proposito: &, ne
 longius; prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt,
 placet. Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala? 86
 Id quæres? inquam: in quo, utrum respondebo,
 verses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem p. 145.
 modo, inquit? Quia si mala sunt, is, qui erit in
 his, beatus non erit. si mala non sunt, jacet omnis
 ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, in-
 quit, quid agas. ne discipulum abducam, times.
 Tu vero, inquam, ducas licet, si sequatur. erit enim
 mecum, si tecum erit.

Audi igitur, inquit, Luci. tecum enim, [ut 29
 ait Theophrastus], mihi instituenda oratio est.

Omnis

et misera.

Omnis auctoritas philosophiæ consistit in beata vita comparanda. beate enim vivendi cupiditate incensi omnes sumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. quare hoc videndum est, possitne nobis hoc ratio philosophorum dare. pollicetur certe. nisi enim id faceret, cur Plato Ægyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros, & cælestia acciperet? cur post Tarentum ad Archytam? cur ad ceteros Pythagoreos, Echecratem, Timæum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expressisset, adjungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quæ Socrates repudiabat, addisceret? cur ipse Pythagoras & Ægyptum lustravit, & Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transmisit? cur hæc eadem Democritus? qui (vere falsone, quæreremus) dicitur oculis se privasse: certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit: agros deseruit incultos, quid quærens aliud, nisi beatam vitam? quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturæ consequi volebat, ut esset bono animo. id enim ille summum bonum, *εὐδαιμονίαν* & sæpe *ἀστυλασίαν* appellat, id est, ⁸⁸ animum terrore liberum. Sed hæc etsi præclare, ^{b.} nondum tamen & perpolita. pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. post enim hæc in hac urbe primum a Socrate quæri coepta: deinde in hunc locum delata sunt. nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beate vivendi spes poneretur. quæ cum Zeno didicisset a nostris: ut in actionibus præscribi solet, de re eadem ¹ alio modo. Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis, inconstantiae crimen ille effugit, nos effugere non possumus? Ille

¶ fecit alio modo.

Ille Metelli vitam negat beatiorē, quam Reguli: præponendam tamen: nec magis expetendam, sed magis sumendam: et, si optio esset, eligendam Metelli, rejiciendam Reguli. Ego quam ille præponendam, & magis eligendam, beatiorē hanc appello: nec ullo minimo momento plus ei vitæ tribuo, quam Stoici. Quid interest, nisi quod ego res ⁸⁹ notas notis verbis appello: illi nomina nova quærunt, quibus idem dicant? Ita quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet: sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. bonum appello, quidquid secundum naturam est: quod contra, malum. nec ego solus: sed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi: in schola definis. Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putes oportere, [quanti quidque sit]? aliter doctos, & indoctos? sed cum consliterit inter doctos, quanti res quæque sit: [si homines essent, usitate loquerentur]. dum res maneant, verba fingant arbitratu suo. Sed venio ad inconstantiae crimen, ne sæpius dicas, ³⁰ me aberrare: quam tu ponis in verbis; ego post- ⁹⁰ tam in re putabam. si satis erit hoc perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tantam ^{p. 146.} vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: cum omnia, quæ illi commoda certe dicunt esse, & sumenda, & eligenda, & præposita, quæ ita definiunt, ut satis magno æstimanda sint: hæc igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis & commenticiis, ut ista producta & reducta, partim idem significantibus: quid enim interest, expetas an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, & ad quod delectus adhibetur. sed, cum ego ista bona omnia dixero, tantum refert, quam magna dicam: cum expetenda, quam valde. sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda, nec illa pluris æstimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta ^T appel-

appellat: omnia ista necesse est obscurari, nec apparere, & in¹ virtutis, tamquam in solis radios, incur-
 91 rere. At enim, qua in vita est aliquid mali, ea esse beata non potest. Ne sēges quidem igitur spicis tiberibus, & crebris, si avenam² uspiam videris: nec mercatura quæstuosa, si in maximis lucris parum aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita? & non ex maxima parte de tota iudicabis? an dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? audebo igitur cætera, quæ secundum naturam sunt, bona appellare, nec fraudare suo veteri nomine, quam aliquid potius novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quasi in altera libræ
 92 lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx, & maria deprimet. semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. dicimus aliquem hilare vivere. igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est?
 Cb. At hoc in eō M. Crasso, quem semel ait in vita risisse Lucilius, non contigit, ut ea re minus εὐχέλως, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant. nihil acciderat ei, quod nollet, nisi quod anulum, quo delectabatur, in mare abjecerat. Ergo infelix una molestia: felix rursus, cum is ipse anulus in præcordiis piscis inventus est. Ille vero, si insipiens; (quod certe, quoniam tyrannus:) numquam beatus: si sapiens: ne tum quidem miser, cum ab Oroete prætor Darei in crucem actus est. At multis malis affectus. Quis negat? sed ea mala virtutis magnitudine obruebantur. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id est, sapientum, omnibusque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali?

¹ virtutes.² ipsam.

mali? quis hoc dicit? Stoicis licet. minime. sed isti ipsi, qui voluptate, & dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse, quod velit, quam quod nolit? Cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui se fatentur virtutis causa, nisi ea voluptatem acciret, ne manum quidem versuros fuisse: quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi præstantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquuntur? quis enim est, qui³ hoc cadere in sapientem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quæ Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore? Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum
 94 dolorem. + quasi vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret? illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, & esse ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, permansisset, credo, in sententia, quoniam dolorem dicunt malum esse. de asperitate autem ejus fortiter ferenda præcipiunt eadem, quæ Stoici: & quidem Arcefilas tuus, etsi fuit in differendo pertinacior, tamen noster fuit. erat enim Polemonis, is cum arderet podagræ doloribus, visitassetque hominem Carneades, Epicuri per familiaris, & tristis exiret: mane, quæso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc pervenit. ostendit pedes, & pectus, attamen hic mallet non dolere. Hæc igitur est nostra ratio, quæ tibi videtur inconstans: cum propter
 95 virtutis cælestem quandam, & divinam, tantamque præstantiam, ut, ubi virtus sit, resque magnæ, sumendæ laudabilesque virtute gestæ, ibi esse mi-
 T 2 seria,

³ hæc.⁴ quis vero.⁵ esset.

seria, & ærumna non possit, tamen labor possit, & molestia: non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beator.

Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam, atque etiam confirmandus, inquam. quem si teneris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit. Tum Quintus, Mihi quidem, inquit, 96 fatis hoc confirmatum videtur. lætor quidem, philosophiam, cujus antea supellestilem pluris aestimabam, quam possessiones reliquorum, ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem: hanc igitur lætor etiam acutiorem repertam, quam ceteras; quod quidam ei deesse dicebant. Non quam nostram quidem, inquit Pomponius jocans. sed mehercule pergrata mihi oratio tua. quæ enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Græcis, verbis aptis. Sed tempus est, si videtur: & recta quidem ad me. Quod cum ille dixisset, & satis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

M. TUL

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

P. 148.
a.

AD
M. BRUTUM
LIBER PRIMUS.
DE
CONTEMNENDA MORTE.

ARGUMENTUM.

Præfatus de instituto philosophiæ Græcæ Latinis literis illustrande, ut, in quo uno a Græcis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, c. 1-4. ponit id, de quo tota est primi libri disputatio: An mors malum sit? quod deinde multis refellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia, quæ de inferis apud poëtas narrentur, Et, si nusquam sint mortui, non possint esse miseri, quod nil sentiant, neque adeo mors malum. c. 5-7. Deinde non esse malum mortem morituris c. 8. demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter philosophos, qui de natura animi valde dissentiant: c. 9. 10. quæ non cognita. ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Qui animum cum corpore confundant, interitum etiam mentis Et corporis conjungere, reliquos spem immortalitatis asserre. Quicquid sit, mortem non esse malum. Nam si intereat animus, non esse miserum: sin superses sit corporis

T 3

poris rudis, beatum esse. c. 11. Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, c. 12. 13. cura, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat, c. 14. sq. consensu nationum omnium, c. 16. natura animorum vel animali, h. e. spirabili, vel ignea, quam cum corpore excefferint, propter agilitatem in sublimia ferantur, c. 17. divinis denique rebus, quæ animo insint, quæ nec a corpore oriri, nec in terra nata esse possint. c. 24-27. Quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelligant, id esse leve; quod nec oculus se videat, & animus, quamquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat. c. 28. 29. Deinde, quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, & quomodo possit vacare corpore, non intelligant; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficilisque esse, comprehendere, quomodo in aliena & diversæ naturæ corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit. c. 22. Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum a corpore excefferint, sed non semper; quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, quod facile sit, tollant, semper manere, c. 32. Neque Panætii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo, quod quicquid nascatur, intereat; deinde, quod animus sæpe ager sit: quod autem agrum esse, & in morbum cadere possit, id etiam interire possit. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quæ omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus agritudines versentur, c. 32. 33. Quod si vero animus intereat, non esse

esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerit, c. 11. tum propter multas alias. Mortem non propter se, fieri enim in puncto, sæpe etiam sine sensu, timeri, sed propter discessum ab omnibus vitæ bonis: sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca & parva, ut a malorum & magnitudine aut multitudine obruantur; & morte omnia mala & pericula effugi. c. 34-36. Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret: c. 36. neque, sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablati sit. c. 37. Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, & ut ajunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitæ usuram. c. 39-41. De humatione autem & sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat: c. 42-45. operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus: eam esse optimam æquo animo oppetendæ mortis rationem. c. 46. 47. Epilogi loco asseruntur ipsorum deorum de morte testimonia, & hominum de morte pro patria appetita opiniones.

UM defensionum laboribus, senatoriis: que muneribus aut omnino, aut magna ex parte effem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: & cum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio & disciplina, studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis

litteris illustrandum putavi: non, quia philosophia Græcis & litteris, & doctoribus percipi non posset: sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Græcos, aut accepta ab illis, fecisse meliora, quæ quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores, & instituta vitæ, resque domesticas ac familiares nos profecto & melius tuemur & lautius: rem vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt & institutis & legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Jam illa, quæ natura, ^{b.} non litteris affecti sunt, neque cum Græcia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris ³ comparanda? Doctrina Græcia nos, & omni litterarum genere superabat. in quo erat facile vincere non repugnantes. nam cum apud Græcos antiquissimum sit e doctis genus poetarum, si quidem Homerus fuit, & Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poetice nos accepimus: annis enim fere ¹ dx post Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium: qui fuit major natu, quam Plautus & Nævius. ² Sero igitur a nostris poetæ vel cogniti, vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poetæ duxisset. duxerat autem consul ille in Ætoliā, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris

ris erat poetis, eo minora studia fuerunt. nec tamen, siqui magnis ingeniis in eo genere exsisterunt, non satis Græcorum gloriæ responderunt. An cen- ⁴ semus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos & Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria: jacentque ea semper, quæ apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci sitam censebant in nervorum, vocumque cantibus. igitur & Epaminondas, princeps, meo iudicio, Græciæ, fidibus præclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ^{p. 149.} ante annos, cum in epulis ² recusasset lyram, habitus est indoctior. Ergo in Græcia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos ho- ⁵ nore geometria fuit. itaque nihil mathematicis illustrius. At nos, metiendi, ratiocinandique utilitate, hujus artis terminavimus modum. At contra ora ³ torem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum: post autem eruditum. nam Galbam, Africanum, Lælium, doctos fuisse traditum est: studiosum autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem: post vero Lepidum, ³ Carbonem, Gracchos: deinde ita magnos nostram ad ætatem, ut non multum, aut nihil omnino Græcis cederetur. Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum: quæ illustranda, & excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, profuimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis ⁶ est elaborandum, quod multi jam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. fieri autem potest, ut recte quis sentiat, & id, quod sentit, polite eloqui non possit. sed mandare quemquam litteris cogi-

tationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis & otio, & litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid Oratoriae laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiæ fontes aperiemus, e quibus etiam
 4 illa manabant. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiæ copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, docere etiam coepit, adolescentes dicere, & prudentiam cum eloquentia jungere: sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, & in hac maiore, & uberiore arte versari. hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quæ de maximis quæstionibus copiose posset, ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos studiose [operam] dedimus, ut jam etiam scholas Græcorum more habere auderemus: ut nuper tuum post-disceffum in Tusculano, cum essent plures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem, ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic hæc nunc mihi senilis est declamatio. Ponere jubebam, de quo quis audire vellet: ad id aut
 8 sedens, aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Græci appellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. hæc est enim, ut scis, vetus, & Socratica ratio contra alterius opinionem differendi, nam ita facillime, quid verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. sed quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. ergo ita nascetur exordium.

A. Malum

dicere . . docere.

A. Malum mihi videtur esse Mors. M. Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est?
 A. Utrisque. M. Est miserum igitur, quoniam malum. A. Certe. M. Ergo & ii, quibus evenit jam, ut morerentur, & ii, quibus eventurum est, miseri. A. Mihi ita videtur. M. nemo ergo non miser. A. Prorsus nemo. M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset: neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriæ finis in morte. quoniam autem etiam mortui, miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. A. Ita prorsus existimo.
 M. Dic, quæso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Archerontis, mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus? num illud, quod

Sisyphu' versat

Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?

fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos, & Rhadamanthus. apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Græcos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Hæc fortasse metuis, & idcirco mortem censeres esse sempiternum malum. A. Adeone me delirare censeres, ut ista esse credam? M. An tu hæc non credis? A. Minime vero. M. Male hercule narras. A. Cur? quæso. M. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. A. Quis enim non in ejusmodi causa aut quid negotii est, hæc poetarum, & pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni sunt libri con-

tra

tra ista ipsa philosophorum differentium. A. Inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moveant? M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorsus existimo. M. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. A. Ego vero nusquam esse illos puto. M. Igitur ne esse quidem. A. Prorsus isto modo: & tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt. M. Jam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. A. Quid tandem? M. Quem esse negas, eundem esse dicis, ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. A. Non sum ita hebes, ut istuc dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miserum esse, verbi causa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pompejum, qui tanta gloria sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. M. Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt. tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt. A. Non dico fortasse etiam, quod sentio. nam istuc ipsum, non esse, cum fueris, miserimum puto.

13 M. ¹ Quid? miserius, quam omnino numquam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: & nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. tu si meliore memoria es, velim scire, ² ecquid de te ³ recordare. A. Ita jocularis, quasi ego dicam, eos miseros, qui nati non sunt, ³ & non eos, qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis. A. Immo, quia non sunt, cum fuerint, ⁴ eo miseros esse.

151. M. Pugnancia te loqui non vides? quid enim tam

¹ Quid miserius.
² recordare.

³ et non eos miseros.
⁴ eos.

pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? A. Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, miseros esse, sed tantum, miseros, ob id ipsum, quia non sunt. M. Non dicis igitur, miser est M. Crassus, sed tantum, miser M. Crassus. A. Ita plane. M. Quasi non necesse sit, quidquid ¹⁴ isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem ἀζήτου: utar post alio, ⁵ si invenero melius) id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. cum dicis igitur, miser M. Crassus: aut hoc dicis, miser est M. Crassus, ut possit judicari, verum id, falsumne sit: aut nihil dicis omnino. A. Age, jam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? quæ enim potest in vita esse jucunditas, cum dies & noctes cogitandum sit, jam, jamque esse moriendum?

M. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de humana conditione dejeceris? A. Quonam modo? ⁸ M. Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam, & sempiternum malum haberemus in vita. nunc video calcem: ⁹ ad quam cum sit decursus, nihil sit præterea extimescendum. sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. A. Quam? non enim novi. M. Dicam, si potero, Latine. scis enim me ¹⁵ Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam

⁵ sed si.

⁶ ad quem.

quam in Græco Latine. A. Et recte quidem. sed quæ tandem est Epicharmi ista sententia? M.

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.

A. Jam agnosco Græcum. & quoniam cōgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem
16 esse, miserum putem. M. Jam istuc quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem ista majora? M. Quoniam si post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum: cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum consistemus. A. Uberius ista quæso. hæc enim spinosiora, prius, ut consistear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quæ sunt ea, quæ dicis te majora moliri? M. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. A. Non postulo id quidem; aveo tamen audire. ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. sed nihil te interpellabo. continentem
17 orationem audire malo. M. Quid? si te rogavero aliquid, nonne respondebis? A. Superbum id quidem est. sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges.

9 M. Geram tibi morem, & ea, quæ vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint, & fixa, quæ dixero: sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens. ultra
p. 152. enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. certa dicent ii, qui & percipi ea posse dicunt, & se sapientes esse profitentur. A. Tu, ut videtur. nos ad audiendum parati sumus.

18 M. Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. sunt enim, qui disces-

a habeo.

discessum animi a corpore putent esse mortem. sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum, & corpus occidere, animumque cum corpore extinguere. qui discedere animum censerent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum, animus videtur: ex quo excordes, vecordes, concordisque dicuntur: & Nasica ille prudens, bis consul, Corculum, &

Egrege cordatus homo catus Ælii Sextus.

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere. aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem, & locum. animum autem alii animam, ut fere nostri declarant nomen. nam & agere animam, & efflare dicimus, & animosos, & bene animatos, & ex animi sententia: ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus, ignis videtur. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres.
19 Proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu, & fidibus, quæ harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura, & figura, varios motus cieri, tamquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, & tamen dixit aliquid, quod ipsum
20 quale esset, erat multo ante & dictum, & explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram, & quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. ejus doctor Plato triplicem finxit animam: cujus principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit: et duas partes

- tes¹ parere voluit, iram & cupiditatem: quas locis disculsi; iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit. Dicæarchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, differentem inducit, nihil esse omnino animum, & hoc esse nomen totum inane, frustra que animalia, & animantes appellari; neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum, & simplex, ita figuratum, ut temperatione naturæ vigeat, & sentiat.
- 22 Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans & ingenio, & diligentia, cum quattuor illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. cogitare enim, & providere, & discere, & docere, & invenire aliquid, & tam multa alia meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, lætari: hæc, & similia eorum, in horum quattuor generum nullo inesse putat. quintum genus adhibet, vacans nomine: & sic ipsum animum, *ἐντελεχίαν* appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem, & perennem. Nisi quæ me forte fugiunt, hæ sunt fere omnium de animo sententiæ. Democritum enim magnum quidem illum virum, sed lævibus & rotundis corpufculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba
- 23 conficiat. Harum sententiarum quæ vera sit, deus aliquis viderit: quæ verisimillima, magna quæstio est. utrum igitur inter has sententias dijudicare malumus,

1 separare.

lunus, an ad propositum redire? A. Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere. quare si, ut ista non differantur, liberari mortis metu possumus, id agamus. sin id non potest, nisi hac quæstione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias. M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. efficiet enim ratio, ut quæcumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, 24 certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore. si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. pariter enim cum vita sensus amittitur. non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. reliquorum sententiæ spem asserunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excesserint, in cælum, quasi in domicilium suum, pervenire. A. Me vero delectat: idque, primum ita esse velim: deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. M. Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. A. Feci mehercule, & quidem sæpius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior: cum posui librum, & mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur. M. Quid hoc? dasne 25 aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? A. Do vero. M. Quid, si maneant? A. Beatos esse concedo. M. Si intereant? A. Non esse miseros, quoniam, ne sint quidem. jam istuc, coacti a te, paullo ante concessimus. M. Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ

Cicer. Oper. Vol. IV. U aut

aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

12 A. Expone igitur, nisi molestum est, primum
animos, si potes, remanere post mortem: tum, si
26 minus id obtinebis (est enim arduum): docebis, ca-
rere omni malo mortem. ego enim istuc ipsum ve-
reor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed ca-
rendum esse. M. Auctoribus quidem ad istam sen-
tentiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus;
quod in omnibus causis & debet, & solet valere plu-
rimum: & primum quidem omni antiquitate; quæ
quo propius aberat ab ortu & divina progenie, hoc
melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

27 Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos
Cæcos appellat Ennius, esse in morte sensum, ne-
que excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus in-
teriret: idque cum multis aliis rebus, tum e ponti-
ficio jure, & cæremoniis sepulcrorum intelligi licet;
p. 154. quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura colui-
s. sent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxis-
sent, nisi hæssisset in eorum mentibus, mortem non
interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed
quandam quasi migrationem, commutationemque
vitæ, quæ in claris viris, & fæminis dux in cælum
28 soleret esse: in ceteris humi retineretur, & perma-
neret tamen. Ex hoc, & nostrorum opinione,

Romulus in cælo cum diis agit avum,

ut famæ assentiens dixit Ennius: & apud Græcos,
indeque perlapsus ad nos, & usque ad Oceanum
Hercules, tantus & tam præsens habetur deus. hinc
Liber deus, Semele natus, eademque famæ celebri-
tate Tyndaridæ fratres: qui non modo adjuutores in
proeliis victoriæ populi Romani, sed etiam nuntii
fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne
Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a no-
stris? quid? totum prope cælum, ne plures perse-
quar,

quar, nonne humano genere completum est? Si vero 13
scrutari vetera, & ex his ea, quæ scriptores 1 Græci 29
prodiderunt, eruere coner: ipsi illi, majorum gen-
tium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cæ-
lum reperiuntur. Quære, quorum demonstrantur
sepulcra in Græcia: reminiscere, quoniam es initia-
tus, quæ 2 traduntur mysteriis: tum denique, quam
hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quæ
multis post annis tractari cœpissent, physica didicis-
sent, tantum sibi persuaserant, quantum natura ad-
monente cognoverant: rationes, & causas rerum
non tenebant: visis quibusdam sæpe movebantur,
hisque maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita
excesserant, vivere. Ut porro firmissimum hoc af- 30
ferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla b.
gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cu-
jus mentem non imbuerit deorum opinio. multi de
diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici so-
let: omnes tamen esse vim & naturam divinam ar-
bitrantur. nec vero id collocutio hominum, aut con-
sensus 3 effecit: non institutis opinio est confirmata,
non legibus. Omni autem in re consensus omnium
gentium, lex naturæ putanda est. quis est igitur,
qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod
eos orbatos vitæ commodis arbitretur? Tolle hanc
opinionem: luctum sustuleris. nemo enim mæret
suo incommodo. dolent fortasse & anguntur: sed
illa lugubris lamentatio, ætusque mærens, ex eo
est, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis
privatum arbitramur, idque sentire. Atque hæc
ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque
doctrina.

Maximum vero argumentum est, naturam 14
ipsam de immortalitate animorum tacitam judicare, 31
quod omnibus curæ sunt, & maxime quidem, quæ
post mortem futura sint. *Serit arbores, quæ alteri
seculo*

U 2

1 Græciæ.

2 traduntur.

3 efficit.

saeculo profint, ut ait Staius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera saecula ad se pertinere? Ergo arbores feret diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse numquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non feret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturae capi¹ debeat ex optima quaque natura? quæ est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? abiit ad deos Hercules. numquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Venera jam ista, & religione omnium consecrata.

- 15 Quid in hac republica tot, tantosque viros ob rempublicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, licuit, ne & vetera & externa quæram mihi: sed nescio quomodo inhæret in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum: idque in maximis ingeniis, altissimisque animis & existit maxime, & apparet facillime. quo quidem demto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus, & periculis viveret? loquor de principibus. Quid poëtae? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite o cives senis Eanii imaginem formam.

Hic vestrum pinxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres assecerat gloria, idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu

Faxit. cur? volito vivum per ora virum.

¹ deceat.

Sed

Sed quid poëtas? opifices post mortem nobilitari volunt. quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, cum inscribere non liceret? quid nostri philosophi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? Quod si omnium consensus, naturæ vox est: omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse alibi. quid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserint: nobis quoque idem existimandum est. & si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturæ vim maxime: verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum sit habiturus.

Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. cuius ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. in terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est humari, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poëtae. Frequens enim confessus theatri, in quo sunt mulierculæ, & pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque advenio Acheronte, vix, via alta, atque ardua,

Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,

Maximis: ubi rigida constat crassa caligo inferum.

tantumque valuit error, qui mihi quidem jam sublatus videtur, ut, corpora cremata cum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti:

U 3

formam

formam aliquam figuramque quærebant. inde Homeri tota *νεκλῆα*: inde ea, quæ meus amicus Ap-
pianus *νεκρομαντεῖα* faciebat: inde in vicinia nostra
Averni lacus,

p. 156. *Unde animæ excitantur obscura umbra, aperto ostio*
a. *Alti Acherantis, ² falso sanguine, imagines mor-
tuum.*

has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine
lingua, nec sine palato, nec sine faucium laterumve
& pulmonum vi, & figura potest. nihil enim animo
38 videre poterant: ad oculos omnia referebant. Ma-
gni autem est ingenii, ³ revocare mentem a sensibus,
& cogitationem a consuetudine abducere. itaque
credo equidem etiam alios tot sæculis: sed, quod
litteris exstet ⁴ proditum, Pherecydes ⁵ Syrius pri-
mum dixit, animos hominum esse sempiternos: an-
tiquus sane. fuit enim meo regnante gentili. Hanc
opinionem discipulus ejus Pythagoras maxime con-
firmavit: qui cum Superbo regnante in Italiam ve-
nisset, tenuit magnam illam Græciam cum ⁶ honore
disciplinæ, tum etiam auctoritate: multa quæ sæcula
postea sic vixit Pythagoreorum nomen, ut nulli
alii docti viderentur.

I7 Sed redeo ad antiquos. rationem illi sententiæ
suæ non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut
39 descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut
Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, & di-
dicisse Pythagoream omnia, primumque de animorum
æternitate non solum sensisse idem, quod ⁷ Pythago-
ram, sed rationem etiam attulisse. quam, nisi quid
dicis, prætermittamus, & hanc totam spem immor-
talitatis relinquamus. A. An tu, cum me in sum-
mam

1 νεκρομαντεῖα.

2 falso.

3 revocare.

4 Abest proditum.

5 Syrius.

6 more & disciplina.

7 Pythagoras.

nam expectationem adduxeris, deferis? errare me-
hercule malo cum Platone, quem tu quanti facias,
scio, & quem ex tuo ore admiror, quam cum istis
vera sentire. M. Maeste virtute. ego enim ipse cum 40
eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur du-
bitamus, [an], sicut pleraque, sic & hoc? quam-
quam hoc quidem minime. persuadent enim mathe-
matici, terram in medio mundo sitam ad universi
cæli complexum quasi puncti instar obtinere, quod
κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quat-
tuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita
habeant inter se, & divisa momenta: terrena & hu-
mida suoapte nutu, & suo pondere ad pares angulos
in terram, & in mare ferantur; reliquæ duæ par-
tes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores in
medium locum mundi gravitate ferantur & pondere,
sic hæ rursus rectis lineis in cælestem locum sub-
volent, sive ipsa natura superiora appetente, sive
quod a gravioribus leviora natura repellantur. quæ
cum constent, perspicuum debet esse, animos, cum
e corpore excefferint, sive illi sint animales, id est,
spirabiles, sive ignei, ⁸ in sublime ferri. Si vero 41
aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter ma-
gis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa non no-
minata magis, quam non intellecta natura: multo
etiam integriora, ac puriora sunt, ut a terra lon-
gissime se efferant. horum igitur aliquid animus
est, ⁹ nec tam vegeta mens aut in corde, cerebrove,
aut in Empedocleo sanguine demersa ¹⁰ jaceat. Di- 18
cæarchum vero cum Aristoxeno æquali & discipulo
suo, doctos sane homines, omittamus: quorum
alter ne condoluisset quidem umquam videtur, qui
animum se habere non sentiat: alter ita delectatur
suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre co-
netur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum
nosse possumus, quorum varia compositio etiam har-
monias

U 4

8 Abest in.

9 ne.

10 jacet.

monias efficit plures: membrorum vero situs, & figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

42 Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum lævium & rotundorum concursiōem fortuitam: quam tamen Democritus concalescentiam & spirabilem, id est, animalem esse voluit. is autem animus, qui, si est horum quattuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panætio, superiora capeffat necesse est. nihil enim habent hæc duo genera prou, & supera semper petunt. ita, siue dissipantur, procul a terris id evenit: siue permanent, & conservant habitum suum, hæc etiam magis necesse est ferantur ad cælum, & ab his perrumpatur & dividatur crassus hic & concretus aër, qui est terræ proximus. calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum. quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra terreno principiorum genere confecta, 43 ardore animi concalescunt. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aëre, quem sæpe jam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quæ possit cum animi celeritate contendere. qui si permanet incorruptus, sui que similis: necesse est ita feratur, ut penetret, & dividat omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod & humidum, & caliginosum est, propter exhalationes terræ. quam regionem cum superavit animus, naturamque sui similem contigit, & b. agnovit; 1 junctis ex anima tenui, & ex ardore solis tempe-

1 junctus.

temperato, ignibus insitit, & finem altius se effendi facit. cum enim sui similem & levitatem, & calorem adeptus, tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur, eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui similem penetravit, in quo nulla re egens aletur, & sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur & aluntur. Cumque corporis facibus inflammari soleamus ad 44 omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis æmulemur, qui ea habeant, quæ nos habere cupiamus: profecto beati erimus, cum, corporibus relictis, & cupiditatum, & æmulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus, & visere, id multo tum faciemus liberius, totosque nos in contemplan- dis rebus perspicendisque ponemus, propterea, quod & natura inest mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri videndi: & oræ ipsæ locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum celestium, majorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Hæc enim pulcritudo etiam 45 in terris 2 patriam illam & avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. præcipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui 20 ostium Ponti viderunt, & eas angustias, per quas penetravit ea, quæ est nominata

Argo, quia Argivi in ea, delecti viri,

Vesti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam, Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejusque cum situm, for-

U 5

nam,

2 patriam.

p. 158.
2.

mam, circumscriptionem, tum & habitabiles regiones, & rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris, vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quæ videmus: neque enim est illus sensus in corpore: sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta & patefacta viderunt, viæ quasi quædam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatæ. itaque sæpe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris & oculis, & auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum & videre, & audire, non eas partes, quæ quasi fenestræ sunt animi: quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, & adsit. Quid, quod eadem mente res dissimilimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quæ numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, & is omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora, & dilucidiora cernentur, cum, quo

47 natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quamquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis, concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo. cum autem nihil erit præter animum: nulla res objecta impediet,

21 quo minus percipiat, quale quidque sit. Quamvis

b. copiose hæc diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis cælestibus esset habiturus. Quæ quidem cogitans, soleo sæpe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, ejusque inventori, & principi gratias exultantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, & diurno, ac nocturno metu. quo terrore? quo metu? quæ est anus tam delira, quæ

quæ timeat ista, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

¹ *Acherusia templa, alta Orci, pallida Leti, obnubila, obsita tenebris loca.*

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, & quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fuerint. Præclarum autem nescio 49 quid adepti sunt, quod didicerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ sit & Platonis vera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret. tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

Sed plurimi contra nituntur, animosque quasi 22 capite damnatos, morte mutant, neque aliud est 50 quidquam, cur incredibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, & cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui locus: ut, si jam possent in homine uno cerni omnia, quæ p. 159. nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur ^a animus: an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. Hæc reputent isti, qui negant, animum sine corpore 51 se intelligere posse. videbunt, quem in ipso corpore intelligant. mihi quidem naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tamquam alienæ ² domi, quam qualis, cum exierit, & in liberum cælum, quasi domum suam venerit. nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possu-

¹ Acheruntia.

² domui.

possumus, certe, & deum ipsum, & divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non possumus. Dicæarchus quidem, & Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt.

52 Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. non enim, credo, id præcipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus. neque nos corpora sumus: neque ego, tibi dicens hoc, corpori tuo dico. cum igitur, nosce te, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. nam corpus quidem, quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cujusdam animi præceptum, sic, ut tributum deo sit. [hoc est, se ipsum posse cognoscere].

53 Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet: dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata, a me autem posita est in sexto libro de republica. Quod semper

23 ^{b.} movetur, æternum est. quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, vivendi ¹ finem habeat necesse est. solum igitur quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi.

54 principii autem nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit, ut motus princi-

pium

¹ Absit finem.

pium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum, omnisque ² terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsæ moveatur. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsū agitur externo. quod autem est animal, id motu cietur interiore, & suo. nam hæc est propria natura animi atque vis. quæ si est una ex omnibus, quæ ³ se ipsa semper moveat: neque nata certe est, & æterna est. Li-55
cet concurrant plebeji omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone, & Socrate, & ab ea familia disident, appellandi videntur) non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri: nec accidere posse, ut ipse unquam a se deferatur. ex p. 160.
quo efficitur æternitas: nisi quid habes ad hæc. ^{a.}
A. Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiæ.

M. Quid illa tandem? num leviora censes? 24
quæ declarant inesse in animis hominum divina quæ-56
dam: quæ si cernerem, quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum, & totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta, & quo modo facta sint. [per] animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris. hæc enim etiam dicimus vivere. item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut refugeret, id quoque esset ei commune cum bestiis.

^a natura.

³ se ipsam.

57 bestiis. Habet primum memoriam, & eam infinitam, rerum innumerabilium, quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitæ. nam in illo libro, qui inscribitur Menon, pusionem quandam Socrates interrogat quædam geometrica de dimensione quadrati. ad ea sic ille respondet, ut puer: & tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, ¹ quo si geometrica didicisset. ex quo effici vult Socrates, ut discere, nihil aliud sit, nisi recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum insitas, & quasi consignatas in animis notationes, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. Cumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone differitur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur & intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, qualem ideam appellat ille, nos speciem) non potuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit. ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. neque ea plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit, sed cum se collegit atque recreavit, tum agnoscit 59 illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi recordari. ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde ² natam? non quæro, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charma-

¹ quasi.² naturam.

Charmadæ, quanta, qui modo fuit, Scepſius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, & eorum maxime, qui in aliquo majore studio, & arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita multa meminerunt. Quorsum igitur hæc spectat oratio? 25 quæ sit illa vis, & unde; intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. anima sit animus, ignisve, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, siue anima, siue ignis sit animus, eum jurarem esse divinum. Quid enim obsecro te, terrane tibi, aut p. 161. hoc nebuloso, & caliginoso cælo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriæ? si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. si ne id quidem: at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum 61 capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas, ea quæ meminimus, infundantur? absurdum id quidem. qui enim fundus, aut quæ talis animi figura intelligi potest? aut quæ tanta omnino capacitas? an imprimi quasi ceram, animum putamus, & memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum esse vestigia? quæ porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere? Quid? illa vis, quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortali que natura & caduca, concreta ea videtur? Aut qui primus, quod summæ 62 sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, & ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, regressiones, ³ institutiones notavit? omnes magui:

³ institutiones.

magni: etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt: a quibus mansueti & exculi, a necessariis artificibus ad elegantiora defluximus. nam & auribus oblectatio magna parta est, inventa & temperata varietate, & natura sonorum: & astra suspeximus, tum ea, quæ sunt infixæ certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia. quorum conversiones, omnesque motus qui animus vidit, is docuit, b. similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus
 63 esset in cælo. Nam cum Archimedes Innæ, solis, quinque errantium motus in spheram illigavit, effecit idem, quod ille, qui in Timæo mundum edificavit Platonis deus, ut tarditate & celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in spherâ quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari. Mihi vero ne hæc quidem
 26 notiora, & illustriora carere vi divina videntur, ut
 64 ego aut poetam grave plenumque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam, magnitudinemque animi erudit: eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus hæc divina
 65 mihi videtur vis, quæ tot res efficiat, & tantas, quid est enim memoria rerum, & verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. non enim ambrosia deos, aut necitare, aut juventate pocula ministrante, lætari arbitror: nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum

raptum ait propter formam, ut Jovi bibere ministraret. non iusta causa, cur Laomedonti tanta fieret injuria. fingebat hæc Homerus, & humana ad deos transferebat, divina mallem ad nos. quæ autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, [qui] ut ego dico, divinus est, ut Euripides atidet dicere, deus: & quidem si deus, aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. nam ut illa natura cælestis & terra vacat, & humore: sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. sin autem est quinta quædam natura ab Aristotele inducta: primum hæc & deorum est, & animorum. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in consolatione hæc expressimus: *Animorum nulla in terris origo inveniri potest: nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur. nihil ne aut humidum quidem, aut stabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoria, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat, & complecti possit præsentia: quæ sola divina sunt. nec invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. singularis est igitur quædam natura, atque vis animi, sejuncta ab his usitatis, notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, cæleste & divinum est, ob eamque rem æternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam & libera, segregata ab omni concretionem mortali, omniaque sentiens, & movens, ipsaque prædita motu sempiterno.* Hoc e, genere, atque
 67 eadem e natura est humana mens.

A. Ubi igitur, aut qualis est ista mens? Ubi tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quæ habere vellem, ne iis quidem,

1 vult.

Cicer. Oper. Vol. IV.

X

quidem, quæ habeo, mihi per te uti licebit? non valet tantum animus, ut se ipse videat. at, ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit. non videt autem, quod minimum est, formam suam. fortasse: quamquam id quoque: sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna, hæc divina, hæc sempiterna sunt. qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quærendum quidem est. ut, cum videmus speciem primum, candelamque cæli: deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum, atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum, & ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem & ducem solem, lunamque accretione, & diminutione luminis, quasi factorum¹ notis signantem dies; tum in eodem orbe in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus, nocturnamque cæli formam undique sideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem, & cultum: quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

Horriſer Aquilonis ſtridor gelidas molitur nives.

altera Australis, ignota nobis, quam vocant Græci 69 ἀντιχθονα. Ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

*Calum miteſcere, arbores frondeſcere,
Vites² latifera pampinis pubeſcere,
Rami baccarum ubertate incurviſcere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes ſcatere, herbis præta conveſtirier:*

¹ notantem & ſignificantem.

² latifecere.

tum

tum multitudinem pecudum, partim ad veſcendum, p. 163. partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, a. partim ad corpora veſtienda: hominemque ipſum quaſi contemplatorem cæli ac deorum, ipſorumque cultorem: atque hominis utilitati agros omnes & maria parentia. Hæc igitur, & alia innumerabilia cum cernimus, poſſumusne dubitare, quin his præſtit aliquis vel effector, ſi hæc nata ſunt, ut Platoni videtur: vel, ſi ſemper fuerint, ut Ariſtoteſi placet, moderator tanti operis et muneris? ſic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides: tamen ut deum agnoſcis ex operibus ejus, ſic ex memoria rerum, & inventione, & celeritate motus, omnique pulcritudine virtutis vim divinam mentis agnoſcito. In quo igitur loco eſt? credo equidem in capite: & cur credam, afferre poſſum: ſed alias: nunc ubi ſit animus, certe quidem in te eſt. Quæ eſt ei natura? Propria puto, & ſua. ſed fac igneam, fac ſpirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etſi ignores & locum, & faciem, ſic animum tibi tuum notum eſſe oportere, etiam ſi ejus ignores & locum, & formam. In animi autem cognitione dubitare non poſſumus, niſi plane in phyſicis plumbei ſumus, quin nihil ſit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. quod cum ita ſit, certe nec ſecerni, nec dividi, nec diſcerpi, nec diſtrahi poteſt: nec interire igitur. eſt enim interitus quaſi diſceſſus, & ſecretio ac³ direptus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

His, & talibus rationibus adductus Socrates, b. nec patronum quaſivit ad judicium capitis, nec judicibus ſupplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a ſuperbia:

X 2

bia:

³ direptus.

bia: & supremo vitæ die de hoc ipso multa disse-
ruit, & paucis ante diebus, cum facile posset educi
e custodia, noluit: & cum pæne in manu jam mor-
tiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut
30 ascendere. Ita enim censebat, itaque differuit: duas
72 esse vias, duplicesque cursus animorum a corpore
excedentium. nam qui se humanis vitiis contamina-
vissent, & se totos libidinibus dedidissent, quibus
cæcati, vel domesticis vitiis atque flagitiis se inqui-
navissent, vel republica violanda fraudes inexplabi-
les concepissent, iis devium quoddam iter esse, se-
clusum a concilio deorum. qui autem se integros,
castosque servavissent, quibusque fuisset minima
cum corporibus contagio, seseque ab his semper se-
vocassent, essentque in corporibus humanis vitam
imitati deorum: his ad illos, a quibus essent pro-
73 fecti, reditum facilem patere. Ita commemorat, ut
cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, sed
quod ab eo divinationem habere videantur, quæ
providentes quid in morte boni sit, cum cantu &
voluptate moriantur: sic omnibus & bonis, & do-
ctis esse faciendum. nec vero de hoc quisquam du-
bitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de
animo cogitantibus, quod iis sæpe usu venit, qui
cum acriter oculis deficientem solem intuerentur,
ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies
seipsa intuens, nonnumquam hebescit; ob eamque
causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque
dubitans, circumspectans, hæsitans, multa adversa
revertens, tamquam in rate, in mari immenso, no-
P. 164. stra vehitur oratio. Sed hæc & vetera, & a Græ-
cis. Cato autem sic abiit e vita, ut causam mo-
74 riendi natum se esse gauderet. Vetat enim domi-
nans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo demi-
grare. cum vero causam justam deus ipse dederit,
ut tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis: hæc ille,
medius

medius fidius, vir sapiens, lætus ex his tenebris in
lucem illam excefferit: nec tamen illa vincla carce-
ris ruperit. leges enim vetant. sed tamquam a ma-
gistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo
evocatus, atque emissus, exierit. tota enim philo-
sophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis
est. Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id 31
est, a corpore, cum a re familiari, quæ est ministra, 75
& famula corporis, cum a republica, cum a negotio
omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agi-
mus, nisi animum ad seipsum advocamus, secum
esse cogimus, maximeque a corpore abducimus?
Secernere autem a corpore animum, nec quidquam
aliud est, quam emori discere. quare hoc commen-
temur, mihi crede, disjungamusque nos a corpori-
bus, id est, consuescamus mori. Hoc &, dum eri-
mus in terris, erit illi cælesti vitæ simile: &, cum
illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabi-
tur cursus animorum. nam qui in compedibus cor-
poris semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tar-
dius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos an-
nos fuerunt. quo cum venerimus, tum denique vi-
vemus. Nam hæc quidem vita mors est: quam la-
mentari possem, si liberet.

A. Satis quidem tu in consolatione es lamen- 76
tatus: quam cum lego, nihil malo, quam has res b.
relinquere; his vero modo auditis, multo magis.
M. Veniet tempus, & quidem celeriter, & sive re-
tractabis, sive properabis. volat enim ætas. tantum
autem abest [ab eo], ut malum mors sit, quod tibi
dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit, non
malum aliud certe, sed nihil bonum aliud, potius:
si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus.
A. Quid refert? adsunt enim, qui hæc non pro-
bent. M. Ego autem numquam ita te in hoc fer-
mone dimittam ulla uti ratione, ut mors tibi videri
malum possit. A. Qui potest; cum ista cognove- 77

rim? M. Qui possit, rogas? catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit: acerrime autem deliciæ meæ, Di-cæarchus contra hanc immortalitatem disseruit. is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur; in quibus vult eff-cere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu mansu-ros ajunt animos, semper, negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur: sed me nemo de immorta-
 32 litate depellet. M. Laudo id quidem: etsi nihil animis oportet confidere. movemur enim sæpe ali-quo acute concluso: labamus, mutamusque senten-tiam clarioribus etiam in rebus. in his est enim ali-qua obscuritas. id igitur si acciderit, simus armati. A. Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est causæ, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui ajunt animos manere, e corpore cum excefferint, sed non semper? A. Istos vero: qui, quod tota in hac causa
 p. 165 difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo fa-cile ad credendum est, sed eo concessio, quod vo-lunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanferit, ne intereat. M. Bene reprehendis: ut se isto modo res habet. Credamus igitur Panæ-
 79 tio, a Platone suo dissentienti? quem enim omni-bus locis divinum, quem sapientissimum, quem san-ctissimum, quem Homerum philosophorum appel-lat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. vult enim, quod nemo ne-gat, quidquid natum sit, interire: nasci autem ani-mos, quod declaret eorum similitudo, qui procrean-tur: quæ etiam in ingeniis, non solum in corpori-bus appareat. alteram autem affert rationem: nihil
 esse

esse, quod doleat, quin id ægrum esse quoque possit: quod autem in morbum cadat, id etiam interitu-rum: dolere autem animos: ergo etiam interire. Hæc refelli possunt. sunt enim ignorantis, cum de
 33 æternitate animorum dicatur, de mente dici, quæ 80 omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus ægritudines, iræ, libidinesque ver-sentur: quas is, contra quem hæc dicuntur, semo-tas a mente, & disclusas putat. Jam similitudo ma-gis apparet in bestiis: quarum animi sunt rationis expertes. hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat: & ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. multa enim e corpore existunt, quæ acuant mentem: multa, quæ obtun-dant. Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos me-lancholicos esse: ut ego me tardiorum esse non mo-leste feram. enumerat multos: idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est
 b. ad habitum mentis in iis, quæ gignuntur in corpo-re: (ea sunt autem, quæcumque sunt, quæ simi-litudinem faciant) nihil necessitatis affert, cur nascatur animi similitudo. Omitto dissimilitudines. Vel
 81 lem adesse posset Panætius. vixit cum Africano, quærerem ex eo, cujus suorum similis fuisset Afri-cani fratris nepos, facie vel patris, vita, omnium perditorum ita similis; ut esset facile deterimus. cujus etiam similis, P. Crassi, & sapientis, & elo-quentis, & primi hominis, nepos, multorumque alio-rum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes, & filii. Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de æter-nitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? A. Ego vero me-mineram: sed te de æternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

M. Video te alte spectare, & velle in cælum
 34 migrare. A. Spero fore, ut contingat id nobis. sed 82

fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem. video nos, si ita sit, privari spe beatoris vitæ. M. Mali vero quid affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus. num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insinulat Epicurus: Democritici negant. ne in animo quidem igitur sensus remanet. ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse animi discessus a corpore, non sit sine dolore? ut credam ita esse, quam est id exiguum! & falsum esse arbitror: & sit plerumque sine sensu: nonnumquam etiam cum voluptate: totumque hoc
 83 leve est, qualecumque est. sit enim ad punctum tem-
 p. 166. poris. illud angit, vel potius exerceat, discessus ab
 a. omnibus iis, quæ sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere & jure possum. sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. a malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, ¹ quod multi,
 84 his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, cum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro. ejus autem, quem dixi, Hegesiae liber est, ἀποκαταστάσις, quod a vita quidam per inedia[m] discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitæ humanæ enumerat incommoda: possem id facere, etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios. etiamne nobis

¹ quo.

bis expedit, qui & domesticis & forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissetus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset? Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna
 85 vulnus acceperit. Metellus ille ² honoratis quattuor filiis: at quinquaginta Priamus; ³ e quibus septem & decem, iusta uxore natis. in utroque eandem habuit fortuna potestatem: sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in ro-
 gum imposuerunt: Priamum tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis, incolumi regno occi-
 disse;

Astante ope barbarica,

Tectis calatis, laqueatis:

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Hæc omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitari,

Jovis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista, vel quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quod si ante ⁴ occidisset, tamen eventum omnino amississet: hoc autem tempore sensum malorum amisit. Pompejo nostro familiari, cum
 86 graviter ⁵ ægrotasset Neapoli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt: nimirum etiam Puteolani, vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, & Græculum: sed tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris, non enim cum focero bellum gessisset; non imparatus arma sumisset: non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exercitu amisso, nudus in servorum

X 5

rum

² honoratus.

³ Abest e.

⁴ accidisset.

⁵ ægrotaret.

rum ferrum, & manus incidisset: non liberi deflet: non fortunæ omnes a victoribus possiderentur. qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset. is propagatione vitæ quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates? Hæc morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius, quam timere.

36
167. a. Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque esse miserum. certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla carere? triste enim est nomen ipsum carendi, quia subjicitur hæc vis: habuit, non habet: desiderat, requirit, indiget. opinor, hæc incommoda sunt carentis. caret oculis, odiosa cæcitas; liberis, orbitas. valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitæ commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. de mortuis loquor, qui nulli sunt. nos, qui sumus, num¹ aut cornibus caremus, aut pennis? sit, qui id dixerit: certe nemo. quid ita? quia cum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non
38 careas, etiam si sentias, te non habere. Hoc pre-
mendendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. hoc igitur probe stabilito, & fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. inest enim velle in carento, nisi cum sic, tamquam in febris, dicitur, alia quadam notione verbi. dicitur enim alio modo etiam

¹ aut, si c. c.

carere, cum aliquid non habeas, & non habere te sentias, etiam si id facile patiare. carere enim in² malo non dicitur. nec enim esset dolendum. dicitur illud, bono carere, quod est malum. sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno carere: dici autem b, hoc in te satis subtiliter non potest: potuisset in Tarquinio, cum regno esset expulsus. at in mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim, sentientis est: nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. Quamquam quid opus est in hoc philosophari, cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo doctores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quæ quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset: non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrho nepos, se hostium telis objecissent: non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum & Geminum Cannæ, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser quisquam sensu peremto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. cum vero 90 perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? quamquam hoc quidem nimis sæpe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo, & corpore consumto, totoque animante, deleta & facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, & regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris

² morte.

pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim, Romam captam. Cur igitur & Camillus doleret, si hæc post trecentos & quinquaginta fere annos eventura putaret, & ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra posituram putem? quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. Itaque non deterret sapientem mors, quæ propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitæ numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat, & posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum, judicantem æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sis, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors; ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit, in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, alteros non attingit. Quam qui leviolem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. ne suos quidem id velint, non modo ipse. Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariæ. nondum, opinor, est exspectatus. num igitur eum eurare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas esse nullum sensum?

Pellam.

attinget.

Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles, ante tempus mori, miserum esse. quod tandem tempus? naturæne? At ea quidem dedit usuram vitæ, tamquam pecuniæ, nulla præstituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, æquo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquit, vitæ suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui cœperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere, cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, multo sæpius lacrymasse Priamum, quam Troilum. eorum autem, qui exacta ætate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse jucundior. Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius, quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. Quæ vero ætas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne modo pueros, modo adolescentes, in cursu; a tergo insequens, nec opinantes affecuta est senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum ducimus. omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte, a vita, aut longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europæ parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum diem vivant. ex his igitur, hora octava quæ mortua est, provesta ætate mortua est: quæ vero occidente sole, decrepita: eo magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam ætatem cum æternitate, in eadem prope modum brevitate, qua illæ bestiolæ, reperiemur. Contemnamus igitur omnes ineptias: (quod enim levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore, ac magnitudine, & in omnium rerum humanarum contentio.

temptatione, ac despicientia, & in omni virtute ponamus. nam nunc quidem cogitationibus molestissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur.

96 Quod si exspectando, & desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dii immortales! quam iter illud jucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. qui cum coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo ejacit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Proptino*, inquit, *hoc pulcro Critia*, qui in eum fuerat tæterrimus. Græci enim in convivii solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusst vir egregius extremo spiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum¹ præberat, mortem est eam auguratus, quæ brevi confecta est.

97 Quis hanc animi maximi æquitatem in ipsa morte laudaret, si mortem, malum judicaret? Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere iudicium, quo tyrannorum, Theramenes. quæ est igitur ejus oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices, jam morte multatum? Magna me, inquit, spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. necesse est enim, sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quamobrem, siue sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnumquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est² mori? aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti

¹ præbuerat.² emori.

anteponantur, cui³ si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior? Sin⁹⁸ vera sunt, quæ dicuntur, migrationem esse mortem, in eas oras, quas, qui e vita excefferunt, incolunt: id multo jam beatius est, te, cum ab iis, qui se iudicum numero haberi⁴ velint, evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum: convenireque eos, qui iuste, & cum fide vixerint. hæc peregrinatio mediocris vobis videri potest? ut vero colloqui cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. quanta delectatione autem assicerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum alios, iudicio⁵ iniquo circumventos, convenirem? tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, & Ulyssi, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cum hæc exquirerem, sicut hîc faciebam, capite damnarer. ne vos quidem iudices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono⁹⁹ mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec unquam ejus res a diis immortalibus negligentur. nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. nec vero ego iis, a quibus accusatus sum aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt. & hæc quidem hoc modo. nihil autem melius⁶ extremo: Sed tempus est, inquit, jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem. Næ ego haud paullo⁴² hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. etsi, quod præter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. nam dixit ante. sed suum illud, nihil ut affirmeret, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut

nihil

³ Abest si.⁴ volunt.⁵ iniquorum.⁶ æstimo.

nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus. intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. nam vitæ miseræ, mors finis esse videtur. mors si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præstantes viros virtutis & sapientiæ gloria, commemoro, cum Lacedæmonius quidam, cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, & esset vultu hilari, atque læto, dixisset, que ei quidam inimicus, Contemnisne leges Lycurgi? responderit, Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutatione, & sine versura possem dissolvere. O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur.

101 Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces, & principes nominem, cum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

*Dic hospes Sparte, nos te hinc vidisse jacentes,
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur.*

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo fortè Lacedæmonii: hodie apud inferos fortasse cenabimus.* fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigeabant, e quibus unus, cum Perfes hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem præ jaculorum multitudine, & sagittarum non videbitis.* In umbra, inquit, igitur

102 *pugnabimus.* Viros commemoro. qualis tandem Lacedæna? quæ cum filium in proelium misisset, & interfectum audisset, *Idcirco*, inquit, *genueram, ut esset,*

43 *qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.* Esto: fortes, & duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ disciplina, quid? Cyrenæum Theodorum, philo-

philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui cum Lyfimachus rex crucem minaretur, *Istis quæso*, inquit, *ista horribilia minitære purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime putrescat.*

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione, & sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis præsertim cognitis, quæ [de nihil sentiendo] paullo ante dicta sunt. de qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo jam tam multa diximus. Cum enim de immortalitate animorum disputavisset, & jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, frustra consumsi.* Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. verumtamen, Crito, si me assequi poteris aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur. Præclare id quidem, qui & amico permiserit, & se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et id quidem sentiens, sed, ut Cynicus, asperius, projici se iussit inhumatum. tum amici, Volueribusne, & feris? Minime vero, inquit: sed bacillum propter me quo abigam, ponitote. Qui poteris? illi, non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti? Præclate Anaxagoras: qui cum Lampfaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset, afferri: nihil necesse est, inquit. undique enim ad inferos tantundem viæ est. Totaque de ratione humationis unum tenendum est: ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. in corpore autem perspicuum est, vel extincto animo vel elapso, nullum residere sensum. Sed plena errorum sunt omnia. trahit Hæctorem, ad currum religatum, Achilles:

Cicer. Oper. Vol. IV.

Y

lace.

lacerari eum, & sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa sicut acerbissimam rem mæret:

*Vidi, videre quod me passa ægerrime,
Hectorem quadrijugo curru raptarier.*

quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? melius Accius & aliquando sapiens Achilles: immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli. Non igitur Hectora traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:

Mater, te appello, tu quæ curam somno¹ suspensam levas,

Neque te mei miseret: surge, & sepeli natum.

Hæc cum pressis, & flebilibus modis, qui totis theatris mæstitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati² sint, miseros judicare:

b. — prius quam feræ, volucresque:

metuit, ne laceratis membris minus bene utatur: ne combustis, non extimescit.

*Heu reliquias semiaffi regis, denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas fœde divexarier.*

107 Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, cum multi inimicos etiam mortuos poeniantur. Execratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. illa inania,

— *Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie & sanguine atro.*

Non

¹ suspensio.

² sunt.

Non ipsa saxa magis sensu omni³ vacabant, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. quæ essent dura, si sentiret? nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane

Neque sepulcrum, quo recipiatur, habeat, portum corporis:

Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.

Vides quanto hæc in errore versentur: portum esse corporis, & requiescere in sepulcro putat mortuum. magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum. Sed 45 quid singulorum opiniones animadvertam, natio- 108 num varios errores perspicere cum liceat? Condiunt p. 172. Egyptii mortuos, & eos domi servant: Persæ a. etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes: optimates, domesticos. nobile autem genus canum illud scimus esse. sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur: eamque optimam illi esse censent sepulturam. permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus. sed ita tætra sunt quædam, ut ea fugiat, & reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris: ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire sentiamus. Quantum autem con- 109 suetudini, famæque dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum æquissimo animo appetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfectio functus est munere. multa mihi ipsi

Y 2

ad

³ vacabunt.

ad mortem tempeſtiva fuerunt: ¹ quam utinam potuiſſem obire! nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitæ: cum fortuna bella reſtabant. quare, ſi ipſa ratio minus perficiet, ut mortem negligere poſſimus: at vita acta perficiat, ut ſatis, ſuperque vixiſſe videamur. quamquam enim ſenſus abierit, tamen ſummis & propriis bonis & laudis, & gloriæ, quamvis non ſentiant, mortui non carent. Eſſi enim nihil in ſe habeat gloria, cur expeſtatur, tamen virtutem tamquam umbra ſequitur. verum multitudinis iudicium de bonis, ſi quando eſt, magis laudandum eſt, quam illi ob eam rem beati.

46 Non poſſum autem dicere, quoquo modo hoc acci-
110 piatur, Lyeurgum, Solonem, legum, & publicæ diſciplinæ carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Ante enim Salaminam ipſam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam: priuſque Bæotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria. multo autem tardius fama deferet Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Lælium, innumerabiles alios. quorum ſimilitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, ſed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, ² ſi ita res fert, gradietur ad mortem. in qua aut ſummum bonum, aut nullum malum eſſe cognovimus: ſecundis vero ſuis rebus volet etiam mori, non enim tam cumulus bonorum

111 iucundus eſſe poteſt, quam moleſta deceſſio. Hanc ſententiam ſignificare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die ³ duo filios victores Olympiæ vidiffet, acceſſit ad ſenem, & gratulatus, Morere Diagora, inquit, non enim in cælum adſcenſurus es. Magna hæc, & nimium fortasſe Græci putant, vel tum potius putabant, iſque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum exiſti-

1 quæ.

2 ſi ita refert.

3 d. ſuos filios.

exiſtimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ obiectum, inutile putabat ipſi. ego autem tibi quidem quod ſatis eſſet, paucis verbis, ut mihi videbar, reſponderam. conceſſeras enim, nullo in malo mortuos eſſe; ſed ob eam cauſam contendi, ut plura dicerem, quod in deſiderio, & luctu hæc eſt conſolatio maxima. noſtrum enim, & noſtra cauſa ſuſceptum dolorem, modice ferre debemus, ⁴ ne noſmetipſi amare videamur. illa ſuſpicio intolerabili dolore cruciat, ſi opinamur eos, quibus orbatu ſumus, eſſe cum aliquo ſenſu in iis malis, quibus vulgo opinan-
tur. hanc excutere opinionem mihi met volui radi-
citus; eoque fui fortasſe longior. A. Tu longior? 47
non mihi quidem. prior enim pars orationis tuæ fa-
ciebat, ut mori cuperem: poſterior, ut modo non
nollem, modo non laborarem. omni autem oratione
illud certe perfectum eſt, ut mortem non ducerem
in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum deſideramus? an jam hanc artem plane relinquimus?
A. Tu vero iſtam ne reliqueris, quam ſemper ornaſti: & quidem jure. illa enim te, verum ſi loqui volumus, ornaverat. ſed quinam eſt iſte epilogus?
aveo enim audire, quidquid eſt. M. Deorum im-
mortalium iudicia ſolent in ſcholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipſi, ſed Herodoto auctore, aliis que pluribus. Primum Argiæ ſacerdotis, Cleobis & Biton filii, prædicantur. nota fabula eſt: cum enim illam ad ſolemne, & ſtatum ſacrificium curru vehi juſ eſſet, ſatis longe ab oppido ad fanum, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii, quos modo nominavi, veſte poſita corpora oleo perunxerunt: ad jugum acceſſerunt. ita ſacerdos adveſta in fanum, cum curruſ eſſet ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret pro pietate, quod
maxi-

maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. simili precatione Tropho-
 114 nius, & Agamedes, usi dicuntur: qui, cum Apol-
 lini Delphis templum exaedificavissent: venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis, & laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. quibus Apollo se id daturum
 b ostendit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperi. Judicavisse deum dicunt, & eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut
 48 praefer ceteros divinaret. Afferitur etiam de Sileno fabella quaedam: qui cum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur; docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse;
 115 proximum autem, quam primum mori. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

*Nam nos decebat coetus celebrantis domum,
 Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
 Humanæ vitæ varia reputantis mala:
 At, qui labores morte finisset gravis,
 Hunc omni amicos laude & letitia exequi.*

Simile quiddam est in consolatione Crantoris: ait enim, Terinæum quendam Elisium, cum graviter filii mortem mæreret, venisse in Psychomantium, quærentem, quæ fuisset tantæ calamitatis causa: huic in tabellis tris hujusmodi versiculos datos;

*Ignaris homines in vita mentibus errant:
 Euthynous potitur fatorum munere, letho.
 Sic fuit utilius finire ipsique, tibi que.*

116 His, & talibus auctoribus usi, confirmant, causam rebus a diis immortalibus judicatam. Alcidas quidam, rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quæ constat ex enumeratione

1 omnis,

ratione humanorum malorum. cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. claræ vero mortes pro patria appetitæ, non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. repetunt ab Erichtheo: cujus etiam filia cupide mortem expetiverunt pro patria. 174
 vita civium: Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornata regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menæceus vero non prætermittitur: qui oraculo edito largitus est patriæ suam sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandum jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, & 49
 Aristogiton, Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. nostros non norunt: quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

Quæ cum ita sint, magna tamen eloquentia 117 est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non extinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit, ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, & ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

Nemo me lacrymis decoret, inquit, nec funera fletu Faxit.

At vero sapiens ille,

*Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis 118
 Mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.*

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denunti-
 tum videatur, ut exeamus e vita, læti, & agentes gratias

Y 4

2 magnum.

gratias pareamus, emittique nos e custodia, & levari vinculis arbitremur, ut aut in aeternam, & plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu, molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. non enim temere, nec fortuito sati, & creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quæ generi consuleret humano: nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, & perfugium putemus. Quo utinam velis passis perveni liceat! sin ² resistentibus ventis rejiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, nequid prætermisissum, aut resistum putes. A. Ego vero. & quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam. sed nunc quidem valitudini tribuamus aliquid. cras autem, & quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, & ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

¹ resistentibus.

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

p. 175.
a.

AD

M. BRUTUM
LIBER SECUNDUS.

DE

TOLERANDO DOLORE.

ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad Philosophiam diligenter colendam, Latinisque imprimis illustrandam litteris, c. 1-3. sermo in Tusculano de dolore institutus exponitur. Is inducitur ab exordio de philosophiæ laudibus, c. 4. 5. Et duobus imprimis tamquam capitibus continetur: quorum primum est, sitne summum malum dolor; alterum, si non summum, annon malum certe? Et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus Et turpitudine majus profecto sit dolore malum. c. 5. In altero autem reliqua consumitur oratio. Et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit: Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate a dolore. Ceteros, præter Zenonem, Aristonem Et Pyrrhonem, malum putasse. Poetas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis doloribus non viriliter lamentantes. c. 6-10. Jam rationes, quibus in frangendis his opinionibus utar-

Y 5

ur

tur Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium, aut optantium, quam docentium, v. c. nihil esse malum, quod non sit turpe atque vitiosum: neque enim id ignorare quemquam; sed, doleamus, nec ne, nihil interesse, hoc docendum esse. c. 11. 12. Melius & verius hoc esse: Omnia, quae natura aspernetur, in malis esse, quae adsciscat, bonis. Quo posito, tamen honestum & rectum ita excellere, ut omnia corporis & fortunae bona ad id minuta videantur, nec ullum malum cum turpitudinis malo comparandum. Quare, cum turpe sit viro, gemere, ejulare, flere, aut nullam virtutem esse, aut contemnendum dolorem. Prudentis porro esse, nihil facere, quo nil proficiat; sed gemitu & lamentationibus non minui dolorem: Temperantiam denique, fortitudinem, iustitiam, magnitudinemque animi doloris patientiam desiderare. c. 12. Non autem negare se, dolorem esse dolorem; quorsum enim opus esse fortitudine? sed eum opprimendum esse patientia. Eam autem duobus modis comparari, primo exercitatione & consuetudine; id quod exempla multorum confirment, tamquam, Spartanorum, Marii, gladiatorum, veteranorum militum: c. 13. 16. deinde ratione. Et illud Epicuri quidem: Neglige dolorem; si longus, levis, si gravis, brevis; tum non respondere ei decreto, quo dolorem summum malum putet, tum & obscurum & falsum esse, quod de doloris diuturni levitate, & gravis brevitate dicatur. c. 18. Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse ac laudabilius, adeoque etiam optabilius, quam ferre dolorem: deinde sibi ipsum imperare. Nam cum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare, tamquam dominum servo, h. e. a ratione

ione coercere temeritatem oportere. Si se turpiter gerat, & gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam esse; si autem firmior sit, tamquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem c. 19. 20. Sermone intimo ac tacito esse animum confirmandum; species honestas, tamquam Zenonis Eleatae, Anaxarchi, Calani, esse animo proponendas. c. 20. Intentionem etiam adhibendam esse, cujus, ut in corpore, sic in animo magna vis sit, c. 22. 23. Contemnendo adeo levare omnem laborem doloremque. c. 24. Illud denique proponendum animo, amplitudinem animi, quae maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam. c. 25. Adhibendam vero esse quandam doloris tolerandi aequabilitatem, quae a ratione & consilio proficiatur. Eos enim, qui consuetudine tantum aliqua dolorem aliquem ferant, non in omni genere doloris fortes esse. Denique hanc frangendi doloris rationem etiam ad alias animi perturbationes leniendas adhiberi posse.

NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium philosophari sibi ait necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere. ego autem, Brute, necesse mihi quidem esse arbitror philosophari: nam quid possum, praefertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt, nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum saepe profunt, & ferunt fructus, si non tantos, quanti ex

ex universa philosophia percipi possunt; tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contentio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo

b. quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi præsidium ad beatam vitam com-

3 parat. Quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos, quod vitare nullo modo potuimus: nisi nihil omnino scriberemus. etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, & effectus eloquentiæ est audientium approbatio) sed si reperiiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem & bene dicendi finem proponerent, & cum obruerentur copia sententiarum, atque verborum, jejunitatem & famem se malle, quam ubertatem & copiam dicerent. unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum: qui jam continere, pæne ab ipso foro irrisi.

4 Quid futurum putamus, cum, adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? est enim philosophia paucis contenta iudiciis, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi & suspecta, & invisa: ut vel, si quis universam vellet vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum

2 philosophorum disciplinis. Nos autem universæ philosophiæ vituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quæ dicenda essent, satis accurate in Academicis quattuor libris explicata arbitramur:

mur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolumus, ut id etiam maxime optemus. in ipsa enim Græcia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, & perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili, venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. philosophia nascatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adjuvemus: nosque ipsos redargui resellique patiamur. quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti, & consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quæ non probare soleant, ea cogantur constantiæ causa defendere. nos, qui sequimur probabilia, nec ultra id, quod verisimile occurrerit, progredi possumus, & resellere sine pertinacia, & reselli sine iracundia parati sumus.

Quod si hæc studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt; eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referferunt. quod accidet etiam nostris, si ad hæc studia plures confluerint. sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione & via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim:

1 quam quod.

gerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. quid enim dicant, & quid
 b. sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo medicriter quidem doctus ignorat. quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant: cur legendi sint, nisi¹ ipsis inter se, qui idem sentiunt,
 8 non intelligo. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos, & deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consecretantur: Epicurum autem, & Metrodorum non fere præter suos quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli² legant, qui illa recte dici putant. nobis autem videtur, quidquid litteris mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. nec, si ipsi minus consequi possimus, iccirco minus id ita faciendum esse sentimus.
 9 Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes differendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri: sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philosophorum, ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumimus. itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus: post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum, disputatumque est.

Est

¹ ipsi.² legunt.

Est igitur ambulantis ad hunc modum sermo⁴
 ille nobis institutus, & a tali quodam inductus exordio. A. Dici non potest, quam sum hesternam disputatione tua delectatus, vel potius adjutus. etsi enim
 10 mihi sum conscius, numquam me nimis cupidum fuisse vitæ; tamen objiciebatur interdum animo metus quidam, & dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, & amissionem omnium vitæ commodorum. hoc genere molestiæ sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem.
 M. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc
 11 philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. sed hæc ejus vis non idem potest apud omnes: ³ tamen valet multum, cum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in veteri proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. te natura excelsum quendam videlicet, & altum, & humana despicientem genuit. itaque facile in animo forti contra mortem habita infedit oratio. sed hæc eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate, & jactatione, iis ut
 12 fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum servos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, b. si grammaticum se professus quispiam, barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cujus

³ tum.

cujus profiteatur scientiam: sic philosophus in ratione vitae peccans, hoc turpius est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitae professus, delinquit in vita. A. Nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? quod est enim majus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere?

x3 M. Nullum vero id quidem argumentum est, nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud, ac improbe,

*Etsi in segetem sunt deteriorem data
Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent:*

sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque, ut in eodem simili verfer, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. ita est utraque res sine altera debilis. cultura autem animi, philosophia est: hæc extrahit vitia radicitus, & præparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, &, ut ita dicam, ferit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus. dic, si vis, de quo disputari velis.

x4 A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. M. Etiamne majus, quam dedecus?

A. Non audeo id dicere quidem, & me pudet tam cito de sententia esse dejectum. M. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quæ ut effugias, quis est non modo non recusandus, sed non ultro

p. 178. appetendus, subeundus, excipiendus dolor? A. Ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. M. Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore de-

x5 ceris? A. Video plane: sed plus desidero. M. Ex-

periar

periar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. A. Habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

M. Primum igitur de imbecillitate multorum, 6
& de variis disciplinis philosophorum loquar: quorum princeps & auctoritate, & antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus præbuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. ceteri, præter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia pejora. Ergo, id quod natura ipsa, 16
& quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceret, oppositoque dedecore sententia depelleret, in eo magistra vitæ philosophia tot sæcula permanet. Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser, non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? & quis est, cui non possit? Ita sit, ut omnino nemo esse possit 17
beatus. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, & exploratum, ita semper fore. quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? Epicurus vero ea dicit, ut 7
mihi quidem risus captare videatur. affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur: expectas fortasse dum dicat, Patiatur, perferet, non succumbet. Magna mehercule laus, & eo ipso, per quem juravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini
Cicer. Oper. Vol. IV. Z aspero,

aspero, & duro non est hoc satis: In Phalaridis tauro si erit, dicet, Quam suave est hoc! quam hoc non curo! Suave etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium exitremum, sapientem censet id suave dicturum. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. sit fortis in perferendo, officio satis est: ut lætetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturæ, ad patiendum tolerandumque difficilis. Adspice Philoctetam: cui concedendum est gementi. ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum ejulantem. nihil igitur hunc virum sagittæ, quas ab Hercule acceperat, tum³ consolantur; cum

*E viperino morfu vena viscerum
Veneno imbutæ tetros cruciatus cient.*

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

*Heu quis falsis fluctibus mandet
Me ex sublimi vertice saxi?*

P. 179. *Samjam absumor; conficit animam*
a. *Vis vulneris, ulceris æstus.*

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, & magno quidem, qui ita clamare⁴ cogatur. Sed videamus Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quærebat. quas hic

¹ Abest non.
² et.

³ consolabantur.
⁴ cogitur.

hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit? cui cum Dejanira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhæsissetque ea visceribus, ait ille:

*O multa dictu gravia, perpeffu aspera,
Quæ corpore⁵ exantlavi, atque animo pertuli.
Nec mihi Junonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors Oenel partu edita.
Hæc me irretivit veste furiali inficium.
Quæ lateri inhaerens morfu laterat viscera,
Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus:
Jam decorem sanguinem omnem exforbuit:
Sic corpus clade horribili absuntum extabuit.
Ipse illigatus peste interimor textili.
Hos non hostilis dextra, non terra edita
Moles gigantum, non bisformato impetu
Centaurus ictus corpori infixit meo,
Non Graja vis, non barbara ulla immanitas,
Non seva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem
expuli:*

*Sed seminea vi, seminea interimor manu.
O nate, vere hoc nomen usurpa patri,
Nec me occidentem matris superet caritas.
Heu arripe ad me manibus abstractam piis.
Jam cernam, mene, an illam potiore putes.
Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:
Miserere, gentes nostras flebunt miseras.
Heu virginalem me ore ploratum edere,
Quem vidit nemo ulli ingemiscenem malo?
Sic feminata virtus afflicta occidit.
Accede nate, assiste, miserandum adspice
Evisceratum corpus lacerati patris.
Videte cuncti, tuque caelestem sator,
Jace, obsecro, in me vim coruscantem fulminis.*

Z 2

Nunc,

⁵ exantlato.

- 22 *Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices :
Nunc serpit ardor. & ante vittrices manus,
O pectora, & terga, & lacertorum tori!
Vestronē pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Hæc dextra Lernam tetram, mactata excetra,
Placavit: hæc bicorpoream afflixit manum:
Erymanthiam hæc vastificam abjecit beluam:
Hæc a Tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit Hydra generatum canem;
Hæc interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam e nostris spolia cepit laudibus.*

Possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum
IO Herculem tam intoleranter dolere videamus? Ve-
23 niat Æschylus non poëta solum, sed etiam Pythago-
reus. sic enim accepimus. quo modo fert apud eum
Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum
Lemniū, unde ignis lucet mortalibus, clam divi-
sus? eum doctus Prometheus elepsisse dolo, poenas-
p. 180. que Jovi fato expendisse supremo. Has igitur pœ-
nas pendens, affixus ad Caucasum hæc dicit,

- Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
Generata calo, adspicite religatum asperis
Vinctumque saxis, navem ut horrifono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navita.
Saturnius me sic infixit Jupiter,
Jovisque numen Mulcibri ascivit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inferens,
Perrupit artus: qua miser sollertia
Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
24 Jam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus
Jovis satelles pastu dilaniat fero.*

Tum

*Tum jecore opimo farta & satiata, affatim
Clangorem fundit vastum, & sublime¹ avolans,
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
Cum vero adefum inflatu renovatum est jecur,
Tum rursus tetros avida se ad pastus refert.
Sic² hanc custodem mœsti cruciatus alo:
³ Quæ me peremmi vivum fœdat miseria.
Namque, ut videtis, vinctis constrictus Jovis,
Arcere nequeo diram volucrum a pectore.
Sic³ me ipse viduus pestes excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longe a leto numine aspellor Jovis.
Atque hæc vetusta sacris glomerata horridis,
Lustifica clades nostro infixæ est corpori:
E quo liquatæ solis ardore excidunt
Gutta, quæ saxa assidue instillant Caucaſi.*

25

Vix igitur posse videmur ita affectum non misere-
rum dicere: & si hunc miserum, certe dolorem,
malum.

A. Tu quidem adhuc meam causam agis. sed 26
hoc mox videro. interea unde isti versus? non enim
agnosco. M. Dicam hercle. etenim recte requiris.
videsne abundare me otio? A. Quid tum? M. Fuiſti
sæpe, credo, cum Athenis esses, in scholis philoso-
phorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animad-
vertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copio-
sus, verumtamen versus ab his admisceri orationi.
A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Pro-
be dicis. sed is quasi dictata, nullo dilectu, nulla
elegantia. Philo noster [& proprium numerum], &
lecta poemata, & loco adjungebat. Itaque post-
quam adamavi hanc quasi senilem declamationem,
studiose equidem utor nostris poëtis. sed, sicubi illi
defecerunt. Verſi enim multa de Græcis, nequo or-
namento in hoc genere disputationis careret Latina
oratio.

Z 3

¹ avolans.

² hanc.

³ Quæ

27 oratio. Sed videsne, poëtae quid mali afferant? lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem, & delicatam cum accesserunt etiam poëtae, nervos omnis virtutis elidunt. recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos, & optimum reipublicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Græcia, hæc & a pueritia legimus, & discimus: hanc eruditionem liberalem, & doctrinam putamus.

12 Sed quid poëtis irascimur? virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. at tu adolescens, cum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne majus, quam dedecus, verbo de sententia destitisti. ^{a.} 1 Roga hoc idem Epicurum: majus dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho nullum exspecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti, majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obfistendum dolori. nec tam quærendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ² ratiunculas Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis, Zeno? nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, & scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe, atque vitiosum est. Ad ineptias redis. illud enim, quod me angebat, non eximis. scio dolorem

1 Rogo.

2 ratiunculis.

lorem non esse nequitiam. desine id me docere: hoc doce, doleam, ³ necne, nihil interesse. Numquam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpassu, triste, durum. Hæc est copia verborum, ¹³ quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot ³⁰ modis posse dicere. definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri, tolerarique possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum: nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. ^{b.} illud & melius, & verius: omnia, quæ natura ⁴ aspernetur, in malis esse: quæ ascescat, in bonis. hoc posito, & verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea, quæ bona corporis, & fortunæ putantur, perexigua, & minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia ⁵ sint, cum turpitudinis malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitudine ³¹ pejus est, quam dolor: nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, debilitari ⁶ dolore, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: cumque in ea intuens, te continebis: cedit profecto virtuti dolor, & animi inductione languescet. aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo ea? patietur te quidquam facere nihil proficientem, & laborantem? an temperantia sinet te immoderate facere quidquam? an col-

Z 4

justitia

3 nec ne doleam:
4 adspernatur.5 sunt.
6 dolere.

- justitia poterit ab homine propter vim doloris enumerante commissa, prodente conscius, multa officia
- 32 relinqueret? Quid? fortitudini, comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum desipientiae, quo modo respondebis? afflictusne, & jacens, & lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. amittenda igitur
- 14 fortitudo est, aut sepeliendus dolor. Ecquid scis p. 182. igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam suppellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris: etsi amitti non potest virtus; sed si unam confessus fueris te non habere, nullam
- 33 iam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere aut Philoctetam illum? A te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui jacet in lecto humido, qui

Ejulatu, questu, gemitu, fremitibus.

Resonando, multum flebiles voces refert.

- Non ego dolorem, dolorem esse nego, cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? Pungit dolor. Vel fodiat sane. si nudus es, da jugulum. sin tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet & deferet.
- 34 Cretum quidem leges; quas sive Jupiter, sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poetæ ferunt, itemque Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartæ vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnumquam etiam, ut, cum ibi essem, audiebam,

r discere.

diebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. Quid 35 ergo? Hoc pueri possunt, viri non poterunt? & 15 mos valet, ratio non valebit? Interest aliquid inter laborem, & dolorem. sunt finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor, est functio quædam vel animi, vel corporis gravioris operis, & muneris: dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Hæc duo Græci illi, quorum copiosior b. est lingua, quam nostra, uno nomine appellant. itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. aliud est enim laborare; aliud dolere. o verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Græcia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices secabantur C. Mario, dolebat, cum æstu magno ducebat agmen, laborabat. est inter hæc tamen quædam similitudo, consuetudo enim laborum perpeffionem dolorum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Græciæ formam rerum publicarum 36 dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt. quod Spartiæ etiam in feminas transtulerunt: quæ ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occulantur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse apud Lacænas virgines; quibus magis palæstra, Eurotas, sol, pulvis, labor, militia in studio est, quam fertilitas barbara. ergo his laboriosis exercitationibus & dolor intercurrit nonnumquam. impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: & ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori. Militiæ vero (nostram dico, non Spartiarum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapæstis pedibus hortatio) nostri 37 exercitus primum unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum velint: ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam,

Z 5

in

in onere nostri milites non plus numerant, quam
 p. 183. humeros, lacertos, manus. arma enim, membra mi-
 litis esse dicunt. quæ quidem ita geruntur apte, ut,
 si usus¹ ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut
 membris, pugnare possint. Quid exercitatio legio-
 num? quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti
 laboris est? ex hoc ille animus in præliis paratus
 ad vulnera. adduc pari animo inexercitatum mili-
 tem: mulier videbitur. cur? Tantum interest inter
 novum, & veterem exercitum, quantum experti su-
 mus. ætas tironum, plerumque melior: sed ferre
 laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet.
 quin etiam videmus, ex acie efferrî sæpe saucios;
 & quidem rudem illum & inexercitatum, quamvis
 levi ictu, ploratus turpissimos edere. at vero ille
 exercitatus, & vetus, ob eamque rem fortior, me-
 dicum modo requirens, a quo obligetur,

*O Patrocle, (inquit) ad vos adveniens, auxilium
 & vestras manus peto.*

*Priusquam² oppetam malam pestem, mandatam
 hostili manu:*

*Neque sanguis ullo potis est pacto profluens con-
 sistere:*

*Si qua sapientia magis vestra devitari mors potest.
 Namque Æsculapii liberorum saucii opplent por-
 ticus:*

Non potest accedi.

17 Certe Eurypylus hic quidem est. hominem exercita-
 tum! ubi tantum luctus continuatur? Vide, quam
 39 non flebiliter respondeat: rationem etiam asserat,
 cur æquo animo sibi ferendum sit

*— qui alteri exitium parat,
 Eum scire oportet sibi paratam pestem, ut partici-
 pet parem.*

Abdu-

¹ foret.

² oppeto.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut
 vulnus obliget, si quidem homo esset. [sed] nihil
 [vidi] minus. quærit enim, quid actum sit.

Eloquere: res Argivum prælio ut se sustinet.

Non potest ecfari tantum dictis, quantum factis sup-
 petit laboris.

Quiesce igitur, & vulnus alliga.

b.

Etiam si Eurypylus posset, non posset Æsopus.

— ubi fortuna Hectoris

Nostram acrem aciem inclinatam: —

& cetera explicat in dolore. sic est enim intempe-
 rans militaris in forti viro gloria. ergo hæc vetera-
 nus miles facere poterit: doctus vir, sapiensque non
 poterit? Ille vero melius, ac non paullo quidem.
 Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor: 40
 nondum de ratione & sapientia. Aniculæ sæpe in-
 ediam biduum, aut triduum ferunt. subduc cibum
 unum diem athletæ: Jovem Olympium, eum ipsum,
 cui se exercebit, implorabit: ferre non posse cla-
 mabit. Consuetudinis magna vis est. pernoctant
 venatores in nive: in montibus uri se patiuntur.
 Inde pugiles cæstibus contusi, ne ingemiscunt qui-
 dem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria, 41
 consulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut
 perditii homines, aut barbari, quas plagas perferunt?
 quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere pla-
 gam malunt, quam turpiter vitare? quam sæpe ap-
 paret nihil eos malle, quam vel domino satisfacere,
 vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad
 dominos, qui quærant, quid velint. si satis his factum
 sit, se velle decumbere. quis mediocris gladiator in-
 gemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non
 modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis
 cum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum

con-

contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. ergo hoc poterit

p. 184. *Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' loquoque:*
a.

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione & ratione corroboret? crudele gladiatorum spectaculum, & inhumanum nonnullis videri solet: & haud scio an ita sit, ut nunc sit. cum vero fontes ferro depugnabant, auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem, & mortem disciplina.

- 18 De exercitatione, & consuetudine, & commentatione dixi. ageris, nunc de ratione videamus: nisi
42 quid vis ad hæc. A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam, ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanentibus, effici volunt, non esse malum, dolorem. ego illud, quidquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto, falsaque ejus visione & specie moveri homines dico vehementius, doloremque [ejus] omnem esse tolerabilem. unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quæ modo dixi, quo facilius oratio pro-
43 gredi possit longius? Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium, & magnanimorum, & patientium, & humana vincentium, toleranter dolorem pati. nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. quod ergo & postulatur a fortibus, & laudatur, cum sit, id aut extimescere veniens, aut non ferre præsens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, cum omnes rectæ animi affectiones, virtutes appellentur, non sit hoc
b. proprium nomen omnium: sed ab ea, quæ una ceteris excellebat, omnes nominatæ sint. appellata est enim

enim ex viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. cujus munera duo sunt maxima, mortis, dolorisque contemptio. utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a viris virtus nomen est mutata. Quæ-
19 res fortasse, quo modo: & recte. talem enim medi-
44 cinam philosophia proficitur. venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit: Neglige, inquit, dolorem. Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. vix satis constanter audiamus. Si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse. Iteradum eadem ista mihi. non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitatis temporis vindicabit ante pæne, quam venerit. sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetæ? ¹ bene sane. magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus; nihil enim dolet, nisi pes. possunt oculi: potest caput, latera, pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diurnus habet lætitiæ plus, quam molestiæ. Nunc
45 ego non possum, tantum hominem, nihil sapere dicere. sed nos ab eo derideri puto. ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est major alius) non continuo dico esse brevem: multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagræ crucientur maximis. sed homo ² catus numquam terminat nec magnitudinis, nec diurnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem: co-
p. 185. gamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia
2. quærenda, qui dolorem, malorum omnium maximum dixerit. quamvis idem forticulum se in tormi-
nibus,

¹ bene plane.

² cautus.

nibus, & in stranguria sua præbeat. aliunde igitur est querenda medicina, & maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quærimus, ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu præsentibus gemere, & te jactare non audebis profecto. loquetur

46 enim eorum voce virtus ipsa tecum. Tune, cum
20 pueros Lacedæmone, adolescentes Olympiæ, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, & ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis, ut mulier? non constanter, & sedate feres? fieri non potest: natura non patitur. Audio. pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu: & tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis, & quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. nihil enim habet præstantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, sed utar, at quam maxime significem, pluribus. volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut hæc de honesto, sic de turpi contraria. nihil tam tætrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

47 Quod si tibi persuasum est: Principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore: reliquum est, ut tute tibi imperes. quamquam hoc nescio, quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur. est enim animus in partes tributus duas:
21 quarum altera, rationis est particeps, altera expers.
cum

1 ferri.

2 non per.

eum igitur præcipitur, ut nobismetipsi imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo, & languidum, senile. si nihil aliud: nihil esset homine deformius. sed præsto est domina omnium, & regina ratio, quæ connixa per se, & progressa longius, sit perfecta virtus. hæc ut imperet illi parti animi, quæ obedire debet, id videndum est viro. quonam modo? inquires. Velut dominus servo, velut impe- 48 rator militi, velut parens filio. si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter, lacrymisque dedet, vinciat, & constringatur amicorum, propinquorumque custodiis. sæpe enim vidimus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia coërceamus. qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. non nimis in Niptris ille sapientissimus Græciæ faucius lamentatur vel modice potius:

Pedetentim (inquit) ite, Et sedato nisu, ne succussu arripiat major dolor.

Pacuvius hæc melius, quam Sophocles. apud illum 49 enim perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere: tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt faucium, personæ gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

Tu quoque, Ulysses, quamquam graviter cernimus istum,

Nimis pene animo es molli, qui consuetus in armis ævum agere.

Intelli-

3 nobismetipsi.

4 videmus.

5 arceamus.

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem, esse non contemnendam magistratam. Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimite,

Ulcus nudate. heu miserum me! excrucior.

Incipit labi: deinde illico desinit,

Operite, abscedite, jamjam mittite.

Nam attrectatu, & quassu seivum amplificatis dolore.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam adversam, non lamentari decet.

Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additus.

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut
 22 severo imperatori miles pudens. In quo¹ vero erit
 51 perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem² vidimus neminem: sed philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, si ea ratio, quæ erit in eo perfecta, atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut justus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se,³ suscitabit, instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. quæ sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, cum ipse secum, Cave turpe quidquam, languidum, non vi-
 52 rile. Obversentur species honestæ animo: Zeno proponatur Eleates, qui perpeffus est omnia potius, quam conscios delendæ tyrannidis indicaret. de Anab. xarcho Democritio cogitetur, qui cum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calenus indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucafi natus

¹ viro.

² videmus,

³ suscitabitur.

tus, sua voluntate vivus combustus est. nos, si pes condoluit, si dens, & si tactum dolore corpus, ferre non possumus. opinio est enim quædam effaminata ac levis, nec in dolore magis, quam in voluptate: qua cum liquefcimus, fluimusque mollitia, apic aculeum sine clamore ferre non possumus. At vero 53 C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, cum fecaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse factus. cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturæ malum? & tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit. erus enim alterum non præbuit. ita & tulit dolorem, ut vir, & ut homo, majorem ferre sine causa necessaria noluit. totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi genus, atque hæc cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum⁶ comprimit, sed ipsum etiam dolorem, nescio, quo pacto, mitiorem facit. Ut enim sit in prælio, ut ignavus miles ac timidus, 23 simul ac viderit hostem, abjecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque causam pereat nonnumquam, 54 etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiciunt se, atque ita afflicti & exanimati jacent: qui autem resisterunt, discedunt sæpissime superiores. sunt enim quædam animi similitudines cum corpore: ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quærimus, in omnibus officiis perfecti 55 quendis animi est adhibenda contentio. ea est sola officii

⁴ fac torum dolere corpus.

⁵ quam eadem in vol.

⁶ comprimet.

officii tamquam custodia. sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus: in primisque refutetur, ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. ingemiscere nonnumquam viro concessum est, idque raro: ejulatus ne mulieri quidem. & hic nimirum est ¹ Iesus, quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt.

36 Nec vero umquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendant ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. faciunt idem, cum exercentur, athletæ: pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in iactandis cæstibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

24 quid? qui volunt exclamare majus, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus ² ejici vocem, & fundi videmus? toto corpore, atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi,

57 cum contente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistæ lapidum, & reliqua tormenta telorum, eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius.

b. cuius contentio cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. sin erit ille gemitus ³ lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis, & animosi viri. cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim

58 fletu muliebri viro turpius? Atque hoc præceptum, quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim rebus,

¹ Iesus.

² elici.

³ lamentabilis.

rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. ira exardescit: libido concitatur. in eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. ad ferendum igitur dolorem placide & sedate, plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim sæpius) studiosissimi, appetentissimique honestatis. cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus & ferre, & perpeti. ex hoc cursu, atque impetu animorum ad veram laudem, atque honestatem, illa pericula adeuntur in proeliis, non sentiunt viri fortes in acie vulnera, ⁴ vel si sentiunt, se mori malunt, quam tantum modo de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, cum in aciem eorum irruebant. his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis, & gloria. num ⁵ tu ingemuisse Epaminondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedæmonii relinquebat, quam acceperat fervientem. hæc sunt solatia, hæc fomenta summorum dolorum.

Dices, quid in pace? quid domi? quid in le-
stulo? ad philosophos me revocas, qui in aciem non sæpe prodeunt. E quibus homo sane levis Hera-
cleotes Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore deductus est. nam cum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat, falsa esse illa, quæ antea de dolore ipse sensisset. quem cum Cleanthes condiscipulus rogaret, quænam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, Quia, cum tantum operæ philosophiæ dedissem, dolorem tamen ferre non possem: satis esset argumenti, malum esse dolorem. plurimos autem annos in philosophia consumsi,

A a 2

sumsi,

⁴ vel sentiunt, sed m. m.

⁵ tum.

sumsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, cum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse

Audisne hæc Amphiaræ, sub terram abdite?

- 61 Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat. At non noster Posidonius: quem & ipse sæpe vidi, & id dicam, quod solebat narrare Pompejus: se, cum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed cum audivisset, eum graviter esse ægrum, quod vehementer ejus artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset, & salutavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter, & copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, b. cubantem disputavisse: cumque quasi faces ei doloris admoventur, sæpe dixisse, Nihil agis dolor: quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum. Omninoque omnes clari & nobilitati labores contemnendo fiunt etiam tolerabiles. Videmusne, ¹ ut apud magistros eorum ludorum, qui Gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? apud quos autem venandi, & equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate bonorum loquar? quæ flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui hæc olim punctis singulis colligebant? itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat. cujus in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse æque graves imperatori, & militi, quod ipse honos laborem

¹ apud quos eorum,

laborem leviolem faceret imperatorium. Sed ta-⁶³ men hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, cum ipsam videre non possint. itaque fama, & multitudinis judicio moventur, cum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. tuo tibi judicio est utendum. tibi si recta probanti placebis, tum non modo tu te vice-⁶⁴ ris, quod paullo ante præcipiebam, sed omnes, & omnia. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem & quasi quandam exaggerationem quam altissimam ani-^{a.} mi, ² qui maxime eminet contemnendis & despicendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulcriorem, si vacet populo, neque plausum captans, se tantum ipsa delectet. quin etiam ^{p. 189} mihi quidem laudabilia videntur omnia, quæ sine venditione, & sine populo teste, fiunt: non quo fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus est.

Atque in primis meditemur illud, ut hæc pa-²⁷ tientia dolorum, quam sæpe jam animi intentione ⁶⁵ dixi esse firmandam, in omni genere se æquabilem præbeat. sæpe enim multi, qui aut propter victoriæ cupiditatem, aut propter gloriæ ³ amorem, aut etiam ut jus suum, & libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter, & tulerunt, iidem omiſſa contentionē dolorem morbi ferre non possunt. neque enim illum, quem facile tulerant, ratione, aut sapientia tulerant, sed studio potius, & gloria. itaque barbari quidam, & immanes, ferro decertare acerrime possunt, ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines, non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt, iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cim-

Aa 3

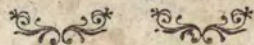
bri

² quæ.

³ Abest amorem.

bri & Celtiberi in prœliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse æquabile, quod
 66 non a certa ratione proficiscatur. Sed cum videas, eos, qui aut studio, aut opinione ducantur, in eo persequendo, atque adipiscendo dolore non frangi; debeas existimare aut non esse malum, dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum, alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. quæ meditare, quæso, dies & noctes. latius enim manabit hæc ratio, & aliquanto majorem locum, quam de uno dolore, occupabit. nam si omnia
 b. fugiendæ turpitudinis, adipiscendæque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præsertim cum paratum sit illud ex hesternâ disputatione per fugium. Ut enim si cui naviganti, quem prædones insequantur, deus quis dixerit, Ejice te navi: præsto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnæum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, & quo velis, perferent; omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis & odiosis doloribus, si tanti¹ sint, ut ferendi² non sint, quo sit confugiendum, vides.

Hæc fere hoc tempore putavi esse dicenda. sed tu fortasse in sententia permanes. A. Minime verò: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram. sic enim³ dicimus. & tibi hoc video non posse deberi. A. Ita prorsus. & illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. M. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

¹ non sint.² Abest non.³ duximus.

M. TUL-

M. TULLII CICERONIS
 TUSCULANARUM
 QUAESTIONUM

AD

M. B R U T U M
 LIBER TERTIUS.

DE

AEGRITUDINE LENIENDA.

ARGUMENTUM.

Præfatio hujus libri in laudibus Philosophiæ versatur, quæ cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum & honoris haberi, & temporis tribui medicinæ corporis, illam autem contemni & negligi. c. 1. 2. 3. Ipse autem liber in eo versatur, ut, ægritudinem non cadere in sapientem, demonstretur. Præmittit c. 1-5. argumenta leviora, & a verbis Latinarum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, demeritiam appellent, adeoque a sapiente removeant. Sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta c. 6-10. Quibus expositis, suo more & diffusius aliquanto ista & latius dicit. Ostendit ergo c. 11. omnis ægritudinis non modo, verum ceterarum etiam perturbationum, causam esse ab opinione repetendam, & ægritudinis quidem ab opinione magni mali, cujus hanc definitionem facit: esse opinionem magni mali præsentis, & quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum videatur esse, angere. Ex hac definitione in tres partes abit disputatio, quarum

Aa 4

prima

prima docet aegritudinem esse ex opinionis mali, c. 13. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendit. Et Cyrenaeicos, qui non nisi inopinatum malum ad aegritudinem valere putant, quod, quanaquam insperata sint graviora, Et ipsa praemeditatio aegritudinem minuat c. 13. med. 14. 15. ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant c. 16. Et cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur c. 17. 21. tamen in isto non sint omnia, cum Et non opinatozorum natura considerata intelligatur, propterea tantum magnam videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, Et quasi culpa contrarium omne non provisum malum videatur. c. 22. Altera pars dolorem voluntarium esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere, agere ferre, quod acciderit, vehementer augetur aegritudinis perturbatio. c. 26. sq. Tertia denique hoc argumento a natura rerum aegritudinem remouet, quod aegritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione, quaque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maxima aegritudinis medeatur c. 31. Reliqua disputatio c. 32. 33. versatur in remediis aegritudinis tradendis.

QUIDNAM esse, Brute, causae putem, cur, cum constemus ex animo & corpore, corporis curandi tuendique causa quaesita sit ars ejus atque utilitas, deorum immortalium inventioni consecrata: animi autem medicina, nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam

tam multis grata & probata, pluribus etiam suspecta & invisa? an quod corporis gravitatem, & dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita sit, ut animus de se ipse tum judicet, cum id ipsum, quo judicatur, aegrotet. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri, & perspicere, eademque optima duce cursum vitae conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem, ac doctrinam requireret. nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus, opinionibusque depravati sic restringimus, ut nusquam naturae lumen appareat, sunt enim ingenii nostris semina innata virtutum; quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem, & suscepti sumus, in omni continuo pravitate, & in summa opinionum perversitate versamur: ut pene eum lacte nutricis errorem suxisse videamur. cum vero parentibus redditi, demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, & opinioni confirmatae natura ipsa cedat. Accedunt etiam poëtae: qui cum magnam speciem doctrinae, sapientiaeque praese tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, & inhærescunt penitus in mentibus. cum vero eodem quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam natura maxime inquirat, in summa inanitate versatur, confectaturque nullam eminentem effigiem [virtutis], sed adumbratam imaginem gloriae. est enim

Aa 5

gloria,

gloria, solida quædam res & expressa, non adumbrata. ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de eccellente virtute. ea virtuti resonat, tamquam imago. quæ quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, & plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus, pulcritudinemque corrumpit. qua cæcitate homines, cum
 p. 191. quædam etiam præclara cuperent, eaque nescirent
 a. nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur: quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi ægrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?
 5 At & morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: animusque æger, ut ait Ennius, semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere numquam desinit. quibus duobus morbis (ut omittam alios) ægitudine & cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit, cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora, & natura valeant, nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui sanari voluerint, præceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur?
 6 Est profecto animi medicina, philosophia: cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est

est foris: omnibusque opibus, viribus, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. quamquam de universa philosophia, quantopere expectanda esset, & colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. de maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. his autem libris exposita sunt ea, quæ a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte, & de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinatio jam in postmeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam differendi. Tum res acta sic est.

A. Videtur mihi cadere in sapientem ægritudo. 4
 M. Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiæ? hæc enim fere sunt ejusmodi, quæ Græci *πάθη* appellant: ego poteram morbos, & id verbum esset e verbo: sed in consuetudinem nostram non caderet. nam misereri, invidere, gestire, lætari, hæc omnia morbos Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes dixerimus: morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. A. Mihi vero isto modo. M. Hæccine igitur cadere 8 in sapientem putas? A. Prorsus existimo. M. Næ ista gloriosa sapientia non magno æstimanda est, si quidem non multum differt ab insania. A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? M. Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari sæpe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis sæculis ante Socratem: a quo hæc omnis, quæ est de vita, & de moribus, philosophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniæ significat mentis ægrotationem, & morbum, [id est, insanitatem, & ægrotum animum]

9 animum, quam appellant insaniam]. Omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt; & omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes
 p. 192. insipientes igitur insaniunt. sanitatem enim animo-
 a rum, positam in tranquillitate quadam, constantiaque censebant; his rebus mentem vacuum, appellarunt¹ insaniam, propterea quod in perturbato animo,
 5 sicut in corpore, sanitas esse non posset. Nec minus
 10 illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt amentiam, eandemque dementiam. ex quo intelligendum est, eos, qui hæc rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes esse non sanos. qui enim animus est in aliquo morbo (morbos autem, hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. ita sit, ut sapientia, sanitas sit animi: insipientia autem, quasi insanitas quædam, [quæ est insania] eademque dementia, multoque melius hæc notata sunt verbis Latinis, quam Græcis: quod aliis quoque multis locis reperietur. sed id alias: nunc,
 15 quod instat. Totum igitur id, quod quærimus, quid & quale sit, verbi vis ipsa declarat. eos enim sanos² quoniam intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia. quamquam ipsa iracundia, libidinis est pars. sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis: cui regnum totius

¹ insaniam.² Absit quoniam.

tius animi a natura tributum est. Græci autem b. *μανίαν* unde³ appellent, non facile dixerim. eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. hanc enim insaniam, quæ juncta stultitiæ patet latius, a furore disjungimus. Græci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furem, *μελαγχολίαν* illi vocant. quasi vero atra bili solum mens, ac non sæpe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. quo genere Athamantem, Alcæonem, Ajacem, Orestem furere dicimus: qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulæ. itaque non est scriptum, SI INSANUS, sed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. stultitiam enim censuerunt, inconstantiam, id est, sanitate vacantem, posse tamen tueri medioeritatem officiorum, & vitæ communem cultum, atque usitatum. furem autem esse rati sunt, mentis ad omnia cæcitatem. quod cum majus esse videatur, quam insania, tamen ejusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. sed hæc alia quæstio est. nos ad propositum revertamur.

Cadere, opinor, in sapientem ægritudinem tibi¹² dixisti videri. A. Et vero ita existimo. M. Humanum id quidem, quod ita existimas. non enim
 6 filice nati sumus. sed est⁴ natura fere in animis tene-
 rum quiddam atque molle, quod ægritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quæ nec potest ulla esse nec debet. Ne ægrotus sim, inquit: sed si fuerim, sensus absit, sive secetur quid, sive avelatur a corpore. nam istuc nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore. Sed videamus, ne hæc oratio¹³ sit

³ appellant.⁴ naturabile in animis.

p. 193. ^{a.} sit hominum assentantium nostræ imbecillitati, & indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicem fibras evellere, tamen aliquid relinquetur fortasse. ita sunt altæ stirpes stultitiæ. sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. quamobrem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos. sanabimur, si volumus. & progrediar quidem longius: non enim de ægritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo, ut Græci volunt, explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

⁷ Qui fortis est, idem est fidens: quoniam confidens, mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. qui autem est fidens, is profecto non extimescit. discrepat enim a timendo, confidere. atque in quem cadit ægritudo, in eundem timor. quarum enim rerum præsentia sumus in ægritudine, easdem impendentes, & venientes timemus. ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet. verisimile est igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eundem timorem, & infractionem ¹ quandam animi, & demissionem. quæ in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque esse fateatur. quæ qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem, & ignaviam. non cadunt autem hæc in virum fortem. igitur ne ægritudo quidem. at nemo sapiens, nisi fortis. Non

^{b.} cadit ergo in sapientem ægritudo. Præterea necesse ¹⁵ est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despicere, atque infra se positas arbitrari

¹ quidem.

trari. despicere autem nemo potest eas res, propter quas ægritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem virum ægritudine numquam affici. omnes autem sapientes, fortes. non cadit igitur in sapientem ægritudo. & quemadmodum oculus conturbatus, non est probe affectus ad suum munus fungendum: & reliquæ partes, totumve corpus statu cum est motum, deest officio suo & muneri: sic conturbatus animus, non est aptus ad exsequendum munus suum. munus autem animi est, ratione bene uti: & sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. numquam igitur est perturbatus. at ægritudo, perturbatio est animi. semper igitur ea sapiens vacabit. Veri etiam simile illud est, qui sit ⁸ temperans, quem Græci *σωφρονος* appellant, eam- ¹⁶ que virtutem *σωφροσύνην* vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnumquam etiam modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Græcos valet: qui frugi homines *χρησῖμος* appellant, id est, tantummodo utiles. at illud est latius. omnem enim abstinenciam, ² omnem innocentiam (quæ apud Græcos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest *ἀβλάβετος*. nam est innocentia, affectio talis animi, quæ noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas continet. quæ nisi tanta esset, & si iis angustis, quibus plerique putant, teneretur, numquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum. Sed quia nec ¹⁷ qui, propter metum, præsidium reliquit, quod est ^{p. 194.} ignaviæ; nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est injustitiæ; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiæ, frugi appellari solet: eo tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas est complexa:

² omnis e. abstinencia, omnis innocentia.

- plexa: etsi hoc quidem, commune est virtutum. omnes enim inter se nexæ, & jugatæ sunt: ¹ reliquam igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. ejus enim videtur esse proprium, motus animi appetentis egere, & sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam.
- 18 cui contrarium vitium nequitia dicitur. Frugalitas, ut opinor, a fruge: qua nihil melius e terra. ² nequitia (etsi hoc erit fortasse durius: sed ³ tentemus: luisse putemur, si nil sit) ab eo, quod nequidquam est in tali homine: ex quo idem, nihili dicitur. qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus, & temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam ægritudine. & sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente ægritudo. itaque non in scite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quæ apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

*Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Cum decore atque omni me orbatum laude recordor.*

- 19 Num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num aliquodpiam membrum tumidum, ac tumidum, non vitiose se habet? sic igitur inflatus, & tumens animus, in vitio est. sapientis autem animus, semper vacat vitio, numquam turgescit, numquam tumet. at ⁴ iratanimus, ejusmodi est: b. numquam igitur sapiens irascitur. nam si irascitur, etiam concupiscit. proprium est enim irati, cupere, a quo læsus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere lætari. ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. sin autem cade-

¹ reliqua i. & quarta.
² nequitia ab eo.

³ temerius;
⁴ iratus.

caderet in sapientem ægritudo, caderet etiam iracundia. qua quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in ægritudinem incidere ²⁰ posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. non dixi invidiam, quæ tum est, cum invidetur; ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiæ; quod verbum ductum est a nimis intuenso fortunam alterius, ut est in Menalippo,

Quisnam florem liberum invidit meum?

male Latine videtur. sed præclare Accius. ut enim videre, sic invidere florem rectius, quam flori. nos consuetudine prohibemur: poeta jus suum tenuit, & dixit audacius. Cadit igitur in eundem & miseri- ^{IO} reri, & invidere: nam qui dolet rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundis solet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia, ægritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia, ægritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. non eadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. quod si ægre ^{p. 195.} ferre sapiens solet, misereri etiam solet. abest ^{a.} ergo a sapiente ægritudo.

Hæc sic dicuntur a Stoicis, concludunturque ²² contortius. sed latius aliquanto dicenda sunt, & diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, &, ut ita dicam, virili utuntur ratione, atque sententia. nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil

in invidiam.

Cicer. Oper. Vol. IV.

Bb

nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiam si mediocriter aegrum est, sanum non est: sic in animo ista mediocritas, caret sanitate. itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum, aegritudinem nominaverunt. hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant. vocant enim *πάθος*, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: aegris enim corporibus similis est animi aegritudo. at non similis aegrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata & gestiens. ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. doloris igitur huius origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens aegritudinem in animo, tamquam aegrotationem in corpore. nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

II Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quæ sunt genere quattuor, partibus plures. nam cum omnis perturbatio sit animi motus, vel rationis expers, vel rationem aspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni, aut mali opinione citetur: bifariam quattuor perturbationes æqualiter distributæ sunt. nam duæ sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, præter modum elata lætitia, opinione præsentis magni alienius boni: altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest: quæ est immoderata appe-

appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens, & 25 libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus & aegritudo, malorum. nam & metus, opinio magni mali impendentis; & aegritudo, est opinio magni mali præsentis: & quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angere: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. his autem perturbationibus, quas in vitam hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitæ, tranquille placideque traducere. sed ceteras alias: nunc aegritudinem si possumus, depellamus. id enim sit propositum: quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti. quod ego nullo modo existimo: tætra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Qualis enim tibi ille videtur Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socero Oenomaio 26 rege Hippodamiam raptu nactus nuptiis? Jovis iste p. 196. quidem pronepos, tamne ergo abjectus, tamque fractus?

*Nolite (inquit) hospites ad me adire ilico istic;
Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:
Tanta vis sceleris in corpore hæret.*

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

*Refugere oculi: corpus macie extabuit:
Lacrymæ peredere humore exsanguis genas:
Situ nidoris barba padore horrida.*

Atque intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.

Hæc mala, o stultissime Æeta, ipse tibi addidisti. non inerant in his, quæ tibi casus invexerat; & quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset, [est

autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali re-
centis] sed mæres videlicet regni desiderio, non filia.
illam enim oderas, & jure fortasse. regno non æquo
animo carebas. est autem impudens luctus mæore
se conficientis, quod imperare non liceat liberis.

- 27 Dionysius quidem tyrannus, Syraculis expulsus, Co-
rinthi pueros docebat. usque eo imperio carere non
poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bel-
lum gereret cum iis, qui ejus non tulerant super-
biam? is, cum restitui in regnum nec Vejentium,
nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse
dicitur, inque ea urbe senio, & ægritudine esse con-
fectus. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse,
ut ægritudine opprimatur, id est, miseria? nam
cum omnis perturbatio, miseria est, tum carnificina
b. est, ægritudo; habet ardorem libido, levitatem læ-
titia gestiens, humilitatem metus: sed ægritudo ma-
jora quædam, tabem, cruciatum, afflictationem,
foeditatem: lacerat, exest animum, planeque confi-
cit. hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria
carere non possumus.

- 28 Atque hoc quidem perspicuum est, tum ægri-
tudinem existere, cum quid ita visum sit, ut ma-
gnum quoddam malum adesse, & urgere videatur.
Epicuro autem placet, opinione mali, ægritudinem
esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod ma-
jus malum, si id sibi accidisse opinetur, sit conti-
nuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægri-
tudinem effici censent, sed insperato & nec opinato
malo. est id quidem non mediocre ad ægritudinem
augendam. videntur enim omnia repentina graviora.
ex hoc & illa jure laudantur.

*Ego cum genui, tum moriturum sciui, & ei rei sustuli.
Præterea ad Trojam cum misi ob defendendam
Græciam,*

*Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas
mittere.*

Hæc

Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum, lenit I4
eorum adventum, quæ venientia longe ante vide- 29
ris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudan-
tur. licet enim, ut sæpe facimus, in Latinum illa
convertere.

Nam qui hæc audita a docto meminissim viro,

Futuras mecum commentabar misérias :

Aut mortem acerbam, aut exilii mestam fugam,

Aut semper aliquam molem meditabar mali :

Ut, siqua in vestra diritas casu foret,

Ne me imparatum cura laceraret repens.

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de 30
seipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Ana-
xagoræ: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse,
Sciebam me genuisse mortalem. quæ vox declarat, p. 197.
iis esse hæc acerba, quibus non fuerint cogitata. a.
ergo id quidem non dubium, quin omnia, quæ ma-
la putentur, sint improvisa graviora. itaque quam-
quam non hæc una res efficit maximam ægritudi-
nem: tamen, quoniam multum potest provisio ani-
mi, & præparatio ad minuendum dolorem, sint
semper omnia homini humana meditata. & nimirum
hæc est illa præstans & divina sapientia, & præ-
ceptas penitus & pertractatas humanas res habere;
nihil admirari, cum acciderit; nihil, antequam eve-
nerit, non evenire posse arbitrari.

*Quamobrem omnes, cum secundæ res sunt maxime,
tum maxime*

*Meditari secum oportet, quo pacto adversam aru-
minam ferant :*

*Pericla, damna, peregre rediens semper secum co-
gitet,*

*Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut mor-
bum filia :*

B b 3

Commu-

1 putantur.

2 perceptas.

*Communia esse hæc, ne quid horum unquam accidat
animo novum:*

*Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare
esse in lucro.*

15 Ergo hoc Terentius a philosophia sumtum cum tam
31 commodè dixerit, nos, e quorum fontibus id hau-
stum est, non & dicemus hoc melius, & constantius
sentiemus? hic est enim ille vultus semper idem,
quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro suo
fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem
illum domo, & revertentem. nec vero ea frons erat,
quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni
vita risisse Lucilius: sed tranquilla, & serena. sic
enim accepimus. jure autem erat semper idem vul-
tus, cum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mu-
tatio. Quare accipio equidem a Cyrenaicis hæc ar-
ma contra casus, & eventus, quibus eorum adve-
nientes impetus diuturna præmeditatione frangan-
tur: simulque judico, malum illud, opinionis esse,
non naturæ.

32 Si enim in re essent, cur fierent provisa leviora?
sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si
prius Epicuri sententiam viderimus: qui censet, ne-
cesse esse omnes in ægritudine esse, qui se in malis
esse arbitrentur, sive illa ante provisa, & expectata
sint, sive inveteraverint. nam neque vetustate minui
mala, nec fieri præmeditata, leviora: stultamque
etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne
futuri quidem: satis esse odiosum malum omne,
cum venisset: qui autem semper cogitavisset, acci-
dere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum
malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra
fufcipi miseriam voluntariam: ita semper angere, aut
33 accipiendo, aut cogitando malo. Levationem autem
ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a co-
gitanda molestia, & revocatione ad contemplandas
volupta-

voluptates. parere enim censet animum rationi posse,
& quò illa ducat, sequi. vetat igitur [ratio] intueri
molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus hebe-
tem aciem ad miseras contemplandas: a quibus
cum cecinit receptui, impellit rursus, & incitat ad
conspiciendas, totaque mente contrectandas varias
voluptates, quibus ille & præteritarum memoria,
& spe consequentium, sapientis vitam refertam pu-
tat. Hæc nostro more nos diximus: Epicurei di-
cunt suo. sed, quæ dicant, videamus, quo modo ne-
gligamus.

Principio male reprehendunt præmeditationem 16
rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtun- 34
dat ¹ levetque ægritudinem, quam perpetua in omni p. 198.
vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit: ²
quam meditatio conditionis humanæ: quam vitæ
lex, commentatioque parendi: quæ non hoc affert,
ut semper mæreamus, sed ut numquam. neque enim
qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbe-
cillitatem generis humani cogitat, mæret cum hæc
cogitat, sed tum vel maxime sapientiæ fungitur
munere. utrumque enim consequitur, ut & consi-
derandis rebus humanis proprio philosophiæ ³ fun-
gatur officio, & adversis casibus triplici consolatione
fanetur: primum, quod posse accidere diu ⁴ cogita-
vit; quæ cogitatio una maxime molestias omnes ex-
tenuat & diluit: deinde, quod ⁵ humana ferenda in-
telligit: postremo, quod videt malum nullum esse,
nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id,
quod ab homine non potuerit præstari, e venerit.
Nam revocatio illa, quam ⁶ affers, cum a contuendis 35
nos malis ⁷ avocas, nulla est. non est enim in nostra
potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse
opinemur, dissimulatio, vel oblivio. lacerant, ve-
xant.

B b 4

¹ elevertque.² fruatur.³ cogitaverit.⁴ Abest humana.⁵ affert.⁶ avocat.

xant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est? ¹ quod a natura datum est auxilium extorqueas inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas & dies. jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. diceres aliquid, & magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentire esse, quæ essent homine dignissima. Pythagoras mihi sic diceret, aut ¹⁷ Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut quid mæres? ³⁶ aut cur succumbis, cedisque fortunæ? quæ pervellere te forsitan potuerit, & pungere: non potuit certe vires frangere. magna vis est in virtutibus. eas excita, si forte dormiunt. jam tibi aderit princeps fortitudo, quæ te animo tanto esse ² cogat, ut omnia, quæ possint homini evenire, contempnas, & pro nihilo putes. aderit temperantia, quæ est eadem moderatio; a me quidem paullo ante appellata frugalitas? quæ te turpiter, & nequiter facere nihil patiat. Quid est autem nequius, aut turpius effæminato viro? ne justitia quidem sinet te ista facere: cui minimum esse videtur in hac causa ³ loci: quæ tamen ita dicet, dupliciter esse te injustum, cum & alienum appetas, qui mortalis natus, conditionem postules immortalium, & graviter feras, te, quod ³⁷ utendum acceperis, reddidisse. Prudentiæ vero quid respondebis, dicenti, virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic & ad beate? quæ si extrinsecus religata pendeat, & non oriatur a se, & rursus ad se revertatur, & omnia sua complexa nihil quærat aliunde: non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expendenda videatur. Ad hæc bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut jubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. sed traducis cogi-

1 quia natura d. e.

2. coget.

3 loqui.

cogitationes meas ad voluptates. quas? corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare ³⁸ nos intelligere, quid dicat Epicurus. hoc dicit, & hoc ille acriculus, me audiente, Athenis senex Zenon, ^{p. 199.} istorum acutissimus, contendere, & magna voce ^{a.} dicere solebat: eum esse beatum, qui præsentibus voluptatibus frueretur, consideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente: aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem: si productior, plus habiturum jucundi, quam mali: hæc cogitantem fore beatum, præsertim si & ante ⁴ perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habet for ¹⁸ mam Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expressam, ³⁹ nihil ut possit negari. Quid ergo? hujusne vitæ propositio, & cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Æetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exultantem, atque egentem? in quo hæc admiratio fiebat:

Hicine est Telamo ille, modo quem gloria ad cœlum extulit?

Quem aspectabant? cujus ob os Graji ora obvertebant sua?

Quod si cui, ut ait idem, simul animus cum ⁴⁰ re concidit, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum, non dolere, quamquam id non vocatur voluptas. sed non necesse est nunc omnia. idne est, quo traducti luctum levemus? sit sane summum malum, dolere. in eo igitur, qui non est, si malo careat, continuone fruitor summo bono? Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos ⁴¹ dicere

- dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfri-
cuiſti, ſoles dicere? ſunt hæc tua verba, necne? in
b. eo quidem libro, qui continet omnem diſciplinam
tuam (ſungar enim jam interpretis munere, ne quis
me putet fingere) dicis hæc: *Nec equidem habeo,
quod intelligam bonum illud, detrahens eas volupta-
tes, quæ ſapore percipiuntur; detrahens eas, quæ
auditu, & cantibus; detrahens eas etiam, quæ ex
formis percipiuntur oculis, ſuaves motiones, ſive quæ
aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet ſenſu.
Nec vero ita dici poteſt, mentis lætitiā ſolam eſſe
in bonis. lætātem enim mentem ita novi, ſpe eorum
omnium, quæ ſuprà dixi, fore ut natura iis potiſſimis,
42 dolore careat.* Atque hæc quidem his verbis, quivis
ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. dein-
de paullo infra, *Sæpe quæſivi, inquit, ex iis, qui¹ ap-
pellabantur ſapientes, quid haberent, quod in bonis
relinquerent, ſi illa detraxiſſent, niſi ſi vellent voces
inanes fundere. nihil ab his potui cognoscere: qui ſi
virtutes ebullire² nolent, & ſapientias, nihil aliud di-
cent, niſi eam viam, qua efficiantur eæ voluptates,
quas ſuprà dixi.* Quæ ſequuntur, in eadem ſenten-
tia ſunt: totuſque liber, qui eſt de ſummo bono,
43 refertur & verbis & ſententiis talibus. Ad hanc-
cine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut
leves ægritudinem? & ſiquem tuorum afflicto
mærore videris, huic acipenſerem potiſſus, quam ali-
quem Socraticum libellum dabis? hydraulici horta-
bere ut audiat voces potiſſus, quam Platonis? expo-
nes, quæ fleſcet florida, & varia? faſciculum ad
naris admovebis? incenſes odores? & ſertis redi-
miri jubebis, & roſa? Si vero aliquid etiam: tum
19 plane lætū omnem abſterferis? Hæc Epicuro con-
ſtitenda ſunt, aut ea, quæ modo expreſſa ad ver-
bum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potiſſus
44 abjiciendus. eſt enim confertus voluptatibus. Quæ-
rendum

¹ appellantur.² volent.

rendum igitur, quemadmodum ægritudine privemur^{p. 400.}
eum, qui ita dicat;

— *pot mihi fortuna magis nunc deſit, quam
genus.*

*Namque regnum ſuppeteſcit mihi: ut ſcias quanto
loco,*

*Quantis opibus, quibus de rebus lapſa fortuna ac-
cidat.*

Quid? huic calix mulſi impingendus eſt, ut plorare
deſinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce tibi ex altera
parte ab eodem poëta:

Ex opibus ſummis opis egens, Hector, tuæ.

Hic ſubvenire debemus. quærit enim auxilium.

*Quid petam præſidi, aut exſequar? quoque nunc
auxilio, aut fuga*

*Freta ſim? arce, & urbe orba ſum. quo accedam?
quo applicem?*

*Cui nec ara patriæ domi ſtant: fractæ, & diſ-
jeſtæ jacent:*

*Fana flamma deſlagrata: toſti alti ſtant parietes,
Deformati, atque abjete criſpa.*

Scitis, quæ ſequantur: & illud in primis,

O pater, o patria, o Priami domus,

Septum altifono cardine templum:

Vidi ego te, adſtante ope barbarica,

Teſtis celatis, laqueatis,

Auro, ebore inſtruſtam regiſſice.

O poëtam egregium! quamquam ab his cantoribus⁴⁵
Euphronis contemnitur. ſentit omnia repentina,
& nec opinata eſſe graviora. exaggeratis igitur regis
opibus, quæ videbantur ſempiternæ fore, quid ad-
jungit?

Hæc omnia vidi inflammari,

Priamo vi vitam evitari,

Jovis aram ſanguine turpari.

Præcla-

b. Præclarum carmen. est enim & rebus, & verbis,
46 & modis lugubre. eripiamus huic ægritudinem. quo
modo? Collocemus in culcita plumea: psaltriam
adducamus: hedrychum incendamus: demus scu-
tellam duficulae potionis: aliquid videamus & cibi.
Hæc tandem bona sunt, quibus ægritudines gravis-
simæ detrahantur? tu enim paullo ante ne intelligere
te quidem alia ulla dicebas. revocari igitur oportere
a mærore ad cogitationem bonorum. conveniret mihi
cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

20 Dicet aliquis: Quid ergo? tu Epicurum ¹exi-
stimas ista voluisse, aut libidinosas ejus fuisse senten-
tias? Ego vero minime. video enim ab eo dici
multa severe, multa præclare. Itaque, ut sæpe dixi,
de acumine agitur ejus, non de moribus; quamvis
spernat voluptates eas, quas modo laudavit: ego
tamen meminero, quod videatur ei summum bo-
num. non enim verbo solum posuit voluptatem, sed
explanavit quid diceret. *Saporem, inquit, & cor-
porum complexum, & ludos, atque cantus, & formas
eas, quibus oculi jucunde moveantur.* Num fingo?
num mentior? cupio refelli. quid enim laboro, nisi
ut veritas in omni quæstione explicetur? At idem
ait, non crescere voluptatem dolore detracto; sum-

47 mamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis
tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnât.
modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bo-
num, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc
autem, summam voluptatem esse, dolore carere,
potestne magis secum ipse pugnare? alterum pecca-
tum, quod, cum in natura tria sint: unum, gaudere;
p. 201. alterum, dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere:
a. hic primum, & tertium putat idem esse, nec distin-
guit a non dolendo voluptatem. tertium peccatum
commune cum quibusdam, quod, cum virtus ma-
xime expetatur, ejusque adipiscendæ causa philo-

1 existimabas.

sophia quæsitâ sit, ille a virtute summum bonum se-
paravit. At laudat, & sæpe, virtutem. Et qui- 48
dem C. Gracchus, cum largitiones maximas fecisset,
& effudisset ærarium, verbis tamen defendebat æra-
rium. Quid verba audiam, cum facta videam?
Piso ille Frugi, semper contra legem frumentariam
dixerat. is lege lata, consularis ad frumentum acci-
piendum venerat. animadvertit Gracchus in con-
eione Pisonem stantem. quærit audiente populo Ro-
mano, qui sibi constet, cum ea lege frumentum pe-
tat, quam ²dissuasit. Nolim, inquit, mea bona,
Gracche, tibi viritum dividere libeat: sed si facias,
partem petam. Parumne declaravit vir gravis, &
sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum
dissipari? Lege orationes Gracchi: patronum ærarii
esse dices. Negat Epicurus jucunde posse vivi, nisi 49
cum virtute vivatur. negat ullam in sapientem vim
esse fortunæ: tenuem victum antefert copioso: ne-
gat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit.
omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnan-
tia. Non istam dicit voluptatem. Dicat quamli-
bet. nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars
insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne do-
lorem quidem? nego igitur ejus esse, qui dolore
summum malum metiatur, mentionem facere virtu-
tis. Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi (nam 21
nullum genus est minus malitiosum) me studiose di-
cere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut 50
de dignitate contendimus. mihi summum in animo
bonum videtur, illi autem in corpore: mihi in vir-
tute, illi in voluptate. & illi pugnant: & quidem
vicinorum fidem implorant. multi autem sunt, qui
statim convolent. ego sum is, qui dicam me non la-
borare, actum habiturum quod egerint. Quid enim? 51
de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud b.
M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter
eos

2 dissuasit.

obstupuit

eos concertatio umquam fuit. hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab his non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. sed cum istis alias, & eo quidem animo, nullum ut certamen instituam: verum dicentibus facile cedam. tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem: sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat: sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

22 Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent exsistere, si nec opinato quid evenierit. est id quidem magnum, ut supra dixi. etiam 52 Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. sed non sunt in hoc omnia: quamquam hostium repens adventus magis aliquando conturbat, quam expectatus: & maris subita tempestas, quam ante provisum terret navigantes vehementius: & ejusmodi sunt pleraque. sed cum diligenter nec opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperiās, nisi omnia videri subita majora: & quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur: deinde cum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem 53 acriorem facit. Quod ita esse dies declarat: quae

p. 202. a. procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romae servierunt, Macedones rege Perse capto. vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

Haec omnia vidi.

1 aliquando.

Sed

Sed jam decantaverant fortasse. eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu, & statu, ut eos Argivos, aut Sicyonios diceret: magisque me moverant Corinthi subito adspectae parietinae, quam ipsos Corinthios: quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, 54 quem ille everſa Karthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. in eo est disputatio scripta Carneadis: quam se ait in commentarium retulisse. cum ita positum esset, videri fore in aegritudine sapientem, patria capta: quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, 2 quanta in inveterata ne desideratur quidem. nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. sensim enim, & pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipsa res immutari soleat, aut possit: sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa majora.

Quid ergo opus est, dicet aliquis, 3 oratione, 23 aut omnino consolatione ulla, qua solemus uti, cum levare dolorem mærentium volumus? 4 hoc enim 55 fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri. Atqui tolerabilius feret incommo- b. dum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere. haec enim oratio de ipsa, summa mali nihil detrahit: tantummodo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. neque tamen genus id orationis in consolando non valet: sed id haud sciam, an plurimum. ergo ista nec opinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex his omnis oriatur. feriunt enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut ea, quae accidunt, majora videantur, quia recentia sunt, non quia repentina. Duplex est igitur ratio veri 56 reperiendi, non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam,

2 q. inveteratae.

3 ratione.

4 hac.

etiam, quæ bona videntur. nam aut ipsius rei natura, qualis & quanta sit, quærimus, ut de paupertate nonnumquam, cujus onus disputando levamus, docentes, quam parva, & quam pauca sint, quæ natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Cæcilianum illud,

Sepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Cum enim paupertatis una, eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis

57 ea fuerit, alii negent se ferre posse? Huicigitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quæ docet humana esse, quæ acciderint. non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani: sed significat, tolerabilia esse, quæ &

24 tulerint, & ferant ceteri. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, & quidem propter id ipsum beatiore: eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antulerunt, nominatim vita laudatur: nec filetur illud potentissimi regis anapæstum, qui laudat senem, & fortunatum esse dicit, quod inglorius sit, atque ignobilis ad su-

58 premum diem perventurus. Similiter commemorantur p. 203. randis exemplis, orbitates quoque liberorum prædicantur, eorumque qui gravius ferunt, luctus, aliorum exemplis leniuntur. sic perperessio ceterorum facit, ut ea, quæ acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. ita fit sensum cogitantibus, ut, quantum sit e mentita opinio, appareat. atque hoc idem & Telamo ille declarat,

Ego cum genui,

& Theseus,

Futuras mecum commentabar miseras.

et

1 de i. r. n.

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. & mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi quod ratio² quidem sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod³ opinati sint, esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec opi- 59 nato plaga major sit, non ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille nec opinato casus evenerit. itaque dicuntur nonnulli in mærore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

Mortalis nemo est, quem non⁴ attingat dolor,

Morbusque. multi sunt humandi liberi,

Rursum creandi: morsque est finita omnibus.

Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.

Reddenda est terra terra: tum vita omnibus

Metenda, ut fruges. sic jubet necessitas.

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad 60 levandam ægritudinem pertinere. id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malos consolandos esse accommodatam. mihi vero longe videtur secus. nam & necessitas ferendæ conditionis

2 quædam.

3 opinatum sit.

4 attingit.

Cicer. Oper. Vol. IV.

C c

ditionis humanæ, quasi cum deo pugnare ¹ prohibet, admonetque esse hominem: quæ cogitatio magnopere luctum levat: & enumeratio exemplorum, non ut animum malivolorum oblectet, assertur, sed ut ille, qui mæret, ferendum sibi id censeat, quod
 61 videat multos moderate, & tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec coherere possunt propter magnitudinem ægritudinis. ex quo ipsam ægritudinem λύπην Chrysippus, quasi solutionem totius hominis, appellatam putat. quæ tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa ægritudinis. est enim nulla alia, nisi opinio, & iudicium magni præsentis, atque urgentis mali. itaque & dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, ² perfertur spe proposita boni. & æta ætas honeste, ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non tangat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

26 Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio accesserit, oportere; rectum esse; ad officium pertinere; ferre illud, ægre quod accidit:
 62 rit: Tum denique efficitur illa gravis ægritudinis perturbatio. ex hac opinione sunt illa varia, & detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus, & idem Accianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio
 63 mæror levaretur. Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Itaque & Æschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filix mortem hostias immolasset. At quam rhetorice?
 quam

¹ cohibet.

² proferretur.

quam copiose? quas sententias colligit? quæ verba contorquet? ut licere quidvis rhetori intelligas. quæ nemo probaret, nisi insitum illud in animis habemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime mædere oportere. ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

*Qui miser in campis mærens errabat Aleis,
 Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.*

& Nioba fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbiteriam quandam, & rabiem, fingi in canem esse conversam. sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

*Cupido cepit miseram nunc me, proloqui
 Cælo atque terra Medea miserias.*

Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in 27 dolore: maximeque declaratur, hoc quasi officii iudicio fieri. quod si qui forte, cum se in luctu esse
 64 vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad mæstitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. pueros vero matres, & magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid
 b. in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum: plorare cogunt. quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta, ³ intellectumque nihil profici mærendo, nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus εαυτὸν τιμωρόμενος, 65 id est, ipse se puniens?

*Decrevi tantisper me minus injuria,
 Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser.*

C c 2

Hic

³ intellectaque.

Hic decernit, ut miser sit. num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem.

malo se dignum deputat, nisi miser sit? vides ergo opinionis esse, non naturæ malum. quid, quod res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces, interitusque multorum, sedationem mærendi afferunt: apud quem ita dicitur

*Namque nimis multos, atque omni luce cadentes
Cernimus; ut nemo possit mærore vacare.*

*Quo magis est æquum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, & luctum lacrymis finire diurnis.*

- 66 Ergo in potestate est abjicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tempus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendæ curæ¹ et ægritudinis causa serviamus? Constat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompejum vidissent, cum illo ipso acerbissimo, miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusus viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, & ut salutem adipiscerentur
- p. 205. fuga: posteaquam Tyrum venissent, tum afflicti, a. lamentarique cœpisse. timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere, ratio ac sapientia vera non poterit? Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, & frustra esse susceptum? si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. voluntate igitur,
- 67 & iudicio suscipi ægritudinem confitendum est. Idque indicatur eorum patientia, qui cum multa sint sæpe perpeffi, facilius ferunt, quidquid accidit: obdurnisque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

Si

¹ Abest et.

*Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
Nec tam ærumnoso navigavissem salo:
Esset dolendi causa; ut injecto equulei
Freno repente tactu exagitantur novo.
Sed jam subactus miseris obtorpui.*

Defatigatio igitur miseriarum ægritudines cum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam atque causam fontem esse mæroris. Philosophi summi, neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? sunt enim insipientes: neque insipientia ullum majus malum est: neque tamen lugent. quid ita? quia huic generi malorum non² affingitur illa opinio, Rectum esse & æquum, & ad officium pertinere, ægre ferre, quod sapiens non sis. quod idem³ affingimus huic ægritudini, in qua luctus inest: quæ omnium maxima est. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis, & cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si ætas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. querebatur igitur, se tum, cum illa videre cœpisset, extinguere. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus, & gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare? & multa sibi etiam, atque etiam esse discenda? Neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est pejus, hædere intelligant, ægritudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi

Cc 3 dolo-

² affigitur.

³ affigimus.

habere.

doloris. quid, qui non¹ putabant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem: qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis: qualis M. Cato, prætor designato, mortuo filio: 71 quales reliqui, quos in consolatione collegimus: quid hos aliud placavit, nisi quod luctum & mærorem non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes, ægritudini se solent dedere, id ii turpe putantes ægritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse ægritudinem.

29 Contra dicuntur hæc. Quis tam demens, ut sua voluntate mæreat? natura affert dolorem. cui quidem Crantor, inquit, noster cedendum putat. premit enim, atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiace morte consolatus esset, is, cum audisset de² sua, fractus est. de cuius commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta præditus sapientia

Quisquam est, qui aliorum ærumnam distis allevans,

p. 206. Non idem, cum fortuna mutata impetum

a. Convertat, clade ut subita frangatur sua,

Ut illa ad alios dista, & præcepta excident.

Hæc cum disputant, hoc student efficere, naturæ obfisti nullo modo posse: ii tamen fatentur, graviores ægritudines suscipi, quam natura cogat. quæ est igitur amentia, ut nos quoque idem ab aliis requiramus? Sed plures sunt causæ suscipiendi doloris. 72 primum illa opinio mali, quo viso, atque persuaso ægritudo insequitur necessario. deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. accedit superstitio muliebris quædam. existimant enim, diis immortalibus se facilius satis facturos, si eorum plaga percussi, afflictos se, & stratos esse

¹ putent.

² suo.

esse fateantur. sed hæc inter se quam repugnent, plerique non vident. laudant enim eos, qui æquo animo moriantur: qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos. quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. Præ- 73 clarum illud est, & si quæris, rectum quoque, & verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æque ac nosmetipsos amemus: ³ ut vero plus, fieri nullo pacto potest. ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me. perturbatio vitæ, si ita sit, atque officiorum omnium, consequatur. Sed de hoc alias. nunc 30 illud satis est, non attribuiere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant: plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. nam quod ajunt, plerosque consolationibus nihil levare, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum fortuna converterit: utrumque dissolvitur. sunt enim b. ista non naturæ vitia, sed culpæ. stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. nam & qui non levantur, ipsi ad miseriam invitant: & qui suos casus aliter ferunt, ⁴ atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt? est enim proprium stultitiæ, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experi- 74 mentum, cum constet ægritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. nam si & eadem res est, & idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt mediocritates. quæ si 31

C c 4

natu-

³ atque ut a.

⁴ diurna.

naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum. sin opinabiles, opinio tota tollatur. satis dictum esse arbitror, ægritudinem, esse opinionem mali præsentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem suscipere oporteat.

75 Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio præsentis mali sit recens. hoc autem verbum sic interpretatur, ut non tantum illud recens esse velit, quod paullo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quædam insit, & vigeat, & habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor; quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum. quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens: quæ tum denique non ² appellatur recens, cum vetustate exaruit.

p. 107. Hæc igitur officia sunt consolantium, tollere
a. ægritudinem funditus, aut sedare, aut detrudere
quam plurimum, aut suppressere, nec pati manare
76 longius, aut ² ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. sunt, qui ³ abducant a malis ad bona, ut Epicurus. sunt, qui satis ⁴ putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, nihil mali. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrudere illam opinionem mærenti, si se officio fungi putet iusto, atque debito. sunt etiam, qui hæc omnia genera consolandi ⁵ colligant. alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in consolationem unam coniecimus: erat enim in tumore animus, & omnis in eo tentabatur curatio. sed sumendum

1 appellabatur.
2 ad aliam traducere.
3 abducunt.

4 putant.
5 colligunt.

mendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Æschyli; cui cum dictum esset,

*Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiæ.*

Respondit,

*Si quidem qui tempestivam medicinam admovent
Non ad gravescens vulnus illidat manus.*

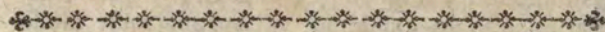
Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera & de communi conditione vitæ, & proprie, si quid sit de ipsius, qui mæreat; [disputandum] tertia, summam esse stultitiam frustra confici mærore, cum intelligas, nihil posse profici. nam Cleanthes quidem sapientem consolatur: qui consolatione non eget. nihil enim esse malum, quod b. turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. alienum autem tempus docendi. & tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando ægritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. quid enim dicemus? cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut acceperimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, & quemvis bajulum interesse: cum se Alcibiades affligeret, lacrymansque Socrati supplicet esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus, Cleanthe? ⁷ num in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid? illa Lyconis, qualia sunt? qui 78 ægritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunæ & corporis incommodis, non animi malis. quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis, vitiisque constabat? Ad Epicuri

33 curi consolationem fatis est ante dictum. Ne illa
 79 quidem consolatio firmissima est, quamquam & usi-
 tata est, & sæpe prodest: Non tibi hoc soli. Prodest
 hæc quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omni-
 bus. sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo
 adhibeatur. ut enim tulerit quisque eorum, qui sa-
 pienter tulerunt, non quo quisque incommodo affe-
 ctus sit, prædicandum est. Chrysippi, ad verita-
 tem firmissima est: ad tempus ægritudinis, diffici-
 lis. magnum opus est, probare mærenti, illum suo
 iudicio, & quod se ita putet oportere facere, mæ-
 rere. nimirum igitur, ut in causis non semper uti-
 mur eodem statu; (sic enim appellamus controver-
 80 a. siarum genera) sed ad tempus, ad controversiæ na-
 turam, ad personam accommodamus: sic in ægri-
 tudine lenienda quam quisque curationem recipere
 possit, videndum est.

80 Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te
 propositum, aberravit oratio. tu enim de sapiente
 quæsieras: cui aut malum videri nullum potest, quod
 vacet turpitudine: aut ita parvum malum, ut id ob-
 ruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opi-
 nione affingat, assumatque ad ægritudinem: nec id
 putet esse rectum, se quam maxime excruciaci lu-
 ctuque confici: quo pravius nihil esse possit. edocuit
 tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum
 proprie non quæreretur hoc tempore, num quod
 effet malum, nisi quod idem dici turpe posset: tamen
 ut videremus, quidquid esset in ægritudine mali, id
 non naturale esse, sed voluntario iudicio, & opi-
 81 nionis errore contractum. Tractatum est autem a
 nobis id genus ægritudinis, quod unum est omnium
 maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne
 34 magnopere quærenda arbitraremur. Sunt enim certa,
 quæ de paupertate; certa, quæ de vita inhonorata,
 & ingloria dici soleant. separatim certæ scholæ sunt
 de

de exilio, de interitu patriæ, de servitute, de debi-
 litate, de cæcitate, & de omni casu: in quo nomen
 poni solet calamitatis. hæc Græci in singulas scho-
 las, & in singulos libros dispersiunt. opus enim
 quærunt: quamquam plenæ disputationes delecta-
 tionis sunt. Et tamen, ut medici, toto corpore cu- 82
 rando, minimæ etiam parti, si condoluit, medentur:
 sic philosophia, cum universam ægritudinem sustu-
 lit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si pauper-
 tas momordit, si ignominia pupugit, si quid tene-
 brarum obfudit exilium, aut eorum, quæ modo
 dixi, si quid exstitit: & si singularum rerum sunt b.
 propriæ consolationes: de quibus audies tu qui-
 dem, cum voles: sed ad eundem fontem reverten-
 dum est, ægritudinem omnem procul abesse a sa-
 piente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur,
 quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opi-
 nione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum
 id decreverimus ita fieri oportere. Hoc detracto, 83
 quod totum est voluntarium, ægritudo erit sublata
 illa mærens: morsus tamen, & contractiunculæ
 quædam animi relinquentur. hanc dicant sane na-
 turalem, dum ægritudinis nomen absit, grave, tæ-
 trum, funestum: quod cum sapientia esse, atque,
 ut ita dicam, habitare nullo modo possit. Atqui
 stirpes sunt ægritudinis, quam multæ, quam ama-
 ræ! quæ, ipso trunco everso, omnes eligendæ
 sunt, &, si necesse erit, singulis disputationibus.
 superest enim nobis hoc, cuiusmodi est, otium.
 Sed ratio una omnium est ægritudinum, plura no-
 mina. nam & invidere, ægritudinis est, & æmu-
 lare, & obtrectare, & misereri, angere, lugere, mæ-
 rere, ærumna affici, lamentari, sollicitari, do-
 lere, in molestia esse, affligi, desperare. Hæc 84
 omnia definiunt Stoici: eaque verba, quæ dixi,
 singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem
 res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco
 fortasse

fortasse tractabimus. hæ sunt illæ fibræ stirpium, quas initio dixi, persequendæ, & omnes eligendæ, ne ulla umquam possit existeret. magnum opus, & difficile. quis negat? quid autem præclarum, non idem arduum? sed tamen id effecturam philosophia proficitur. nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hætenus. cetera, quotiescumque voletis, & hoc loco, & aliis, parata vobis erunt.

p. 209.
1.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

AD

M. BRUTUM
LIBER QUARTUS.

DE

RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

ARGUMENTUM.

Præfatio hujus libri ad asserendum priscis Romanis Philosophiæ studium comparata est. Ipsa autem libri hujus disputatio in hoc versatur, ut, omni perturbatione posse sapientem vacare, demonstretur. Primo adfertur perturbationis Stoica definitio, & in quattuor genera distributio; quarum duæ ex bonis opinatis sunt, ut lætitia & libido; duæ ex malorum errore, ut ægritudo & metus: hisque singulis perturbationibus suæ partes subjiciuntur. c. 4-9. Deinde quomodo

quomodo ipsa perturbatio ab ægrotatione seu morbo differat, & quæ sit in hoc genere animi cum corpore similitudo, ostenditur. c. 10-14. Sequitur postea brevis demonstratio ejus, quod querebatur; nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse, longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas & extirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt, c. 15-26. Subjicitur tandem de perturbationum curatione. Ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. Est præterea in quattuor perturbationibus illis ea distinctio: Primum, utrum ad universam perturbationem, tamquam ægritudinem, lætitiam, an ad singulas, h. e. generibus subjectas formas adhibeatur; deinde, utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. Sed certa & propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale, aut necessarium. Altera autem ratio, quæ simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quæ perturbat animum, vere est bona aut mala, tamquam, si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. c. 27. 28. Reliqua disputatio, quomodo quattuor ista genera tollenda sint, docet.

UM multis locis nostrorum hominum ingenia, virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, quæ sero admodum expetita, in hanc civitatem e Græcia transtulerunt. nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspi-

auspicia, caeremoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio publica liberata. nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, & disciplina ac temperatione civitatis loquamur. aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de republica scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata, & culta videantur. erat enim illis pæne in conspectu præstanti sapientia & nobilitate Pythagoræ, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis tuæ. Pythagoræ autem doctrina cum longe lateque fluere, permansisse mihi videtur in hanc civitatem: idque cum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. quis enim est, qui putet, cum floret [in Italia] Græcia potentissimis & maximis urbibus, ea, quæ magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quinetiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a posterioribus existimatum. nam cum Pythagoræ disciplinam & instituta cognoscerent, regisque ejus æquitatem, & sapientiam a majoribus suis acceperint, ætates autem & tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. Et de conjectura quidem hætenus. Vestigia autem Pythagoreorum, quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. nam cum carminibus soliti

soliti illi esse dicantur & præcepta quædam occultius tradere, & mentes suas a cogitationum intentione, cantu, fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes, atque virtutes. ex quo perspicuum est, & cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, & carmina. Quamquam id quidem etiam XII. tabulæ declarant, condi jam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege sanxerunt. nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod & deorum pulvinaribus, & epulis magistratuum, fides præcinunt: quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinæ. mihi quidem Appii Cæci carmen, quod valde Panætius laudat epistola quadam, quæ est ad Q. Tuberonem, Pythagoreum videtur. multa etiam sunt in nostris institutis ducta ab illis: quæ prætereo, ne ea, quæ peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tempore, quot, & quanti poetæ, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle cœpissent. sed de ceteris studiis alio loco & dicemus, si usus fuerit, & sæpe diximus. Sapientiae studium vetus id quidem in nostris: sed tamen, ante Lælii ætatem, & Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem, & Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui cum reipublicæ nullam umquam partem attigissent, effectque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, numquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. qui cum cetera

1 etiam Appii.

2 Pythagoreorum.

3 dicta.

tera litteris mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii monumenta majorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam litteris persecuti sunt. Itaque illius veræ, elegantisque philosophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, & idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus C. Amasinius existit dicens: cujus libris editis, commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod ¹ invitabat illecebris blandæ voluptatis, sive etiam, quia nihil prolatum erat melius; illud, quod erat, tenebant. Post Amasinium autem multi ejusdem æmuli rationis multa cum scripserunt, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod etiam facile ediscantur: & ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinæ putant. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim iudicia libera: nos institutum tenebimus, ² nulliusque unius disciplinæ legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. quod cum sæpe alias, tum nuper in Tusculano studio egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro ³ concluditur. ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

8 M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. A. Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. M. Ægritudine quidem hesternæ

¹ invitabatur ill. blandis vol.

² nullisque.

³ concluditur.

hesterna disputatione videbatur: nisi forte temporis causa assentire. A. Minime vero. nam mihi egregie probata est oratio tua. M. Non igitur existimas cadere in sapientem ægritudinem? A. Prorsus non arbitror. M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est ab-^{p. att.} sentium metus, quarum præsentium est ægritudo. ^{a.} sublata igitur ægritudine, sublatus est metus. restant duæ perturbationes, lætitia gestiens, & libido: quæ si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. A. Sic prorsus intelligo. M. Utrum 9 igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paullulum remigare? A. Quidnam est istuc? non enim intelligo. M. Quia Chrysippus, & Stoici, cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis & definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi & definiendi prætermittunt. quærebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. A. Isto modo vero. erit enim hoc totum, quod quæro, ex utroque perfectius. M. Est id quidem rectius: sed post requires, ¹⁰ si quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem. tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Græcis. M. Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. Quoniam quæ Græci *πάθη* vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos: in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. in partice rationis ponunt tranquillitatem,

Cicer. Oper. Vol. IV. D d id

id est, placidam, quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons.

b. Utamur tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus, & partitionibus: qui mihi videntur in hac quæstione versari acutissime.

6 Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod *πρόδος* ille dicit, averſa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. quidam brevius, perturbationem, esse appetitum vehementiorem: sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius disceſſerit a naturæ constantia. partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, & ex duobus opinatis malis: ita esse quatuor. ex bonis libidinem, & lætitiā: ut sit lætitiā, præſentium bonorum; libido, futurorum. ex malis metum, & ægritudinem nasci censent: metum; futuris: ægritudinem, præſentibus. quæ enim venientia metuuntur, eadem afficiunt ægritudine instantia.

12 Lætitiā autem & libido in bonorum opinione verſantur, cum libido ad id, quod videtur bonum, injecta, & inflammata rapiatur; lætitiā, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur, & gestiat. natura enim omnes ea, quæ bona videntur, ſequuntur, ſugiantque contraria. Quamobrem ſimul objecta ſpecies cujuſpiam est, quod bonum videatur, ad id adipiſcendum impellit ipſa natura. id cum conſtanter prudenterque ſit, ejusmodi appetitionem Stoici *βέλησιν* appellant, nos appellamus voluntatem. eam illi putant in ſolo eſſe ſapiente, quam ſic definiunt. voluntas est, quæ quid cum ratione deſiderat. quæ autem, ratione adverſa, incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata: quæ in omni-

13 bus ſtultis invenitur. Itemque, cum ita movemur, ut in bono ſimus aliquo, dupliciter id contingit. a. nam cum ratione animus movetur placide atque conſtanter, tum illud gaudium dicitur. cum autem

inaniter.

inaniter & effuſe animus exultat, tum illa lætitiā geſtiens, vel nimia dici poteſt; quam ita definiunt, ſine ratione animi elationem. quoniamque, ut bona natura appetimus, ſic a malis natura declinamus: quæ declinatio, cum ratione fiet, cautio appelletur, eaque intelligatur in ſolo eſſe ſapiente: quæ autem ſine ratione, & cum exanimatione humili, atque fracta, nominetur metus. eſt igitur metus, ratione adverſa, cautio. præſentis autem mali, ſapientis affectio, nulla eſt. Stulti autem ægritudo eſt ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt, & contrahunt, rationi non obtemperantes. itaque hæc prima definitio eſt, ut ægritudo ſit animi, adverſante ratione, contractio. ſic quatuor perturbationes ſunt, tres conſtantæ, quoniam ægritudini nulla conſtantia opponitur.

Sed omnes perturbationes iudicio cenſent fieri 7 & opinione. Itaque eas definiunt preſſius, ut intelligatur non modo quam vitioſæ, ſed etiam quam in noſtra ſint poteſtate. eſt igitur ægritudo, opinio recens mali præſentis, in quo demitti contrahique animo rectum eſſe videatur. lætitiā, opinio recens boni præſentis, in quo efferri rectum eſſe videatur. metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile eſſe videatur. libido, opinio venturi boni, quod ſit ex uſu, jam præſens eſſe atque adeſſe. Sed quæ 15 iudicia, quasque opiniones perturbationum eſſe dixi, non in eis perturbationes ſolum poſitas eſſe dicunt, verum illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quaſi morſum aliquem doloris efficiat; metus, reſeſſum quendam animi & fugam; lætitiā b. profuſam hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. opinionem autem, quam in omnes definitiones ſuperiores incluſimus, volunt eſſe imbecillam aſſenſionem.

Dd 2

Sed

a ſi cum r. fiet.

- 16 Sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis plures subjiuntur: ut ægritudini, invidentia (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, mæror, ærumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, & si quæ sunt de genere eodem. sub metum autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati malivolentia [lætans malo alieno], delectatio, jactatio, & similia. Libidini ira, excandescencia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, & cetera ejusmodi. hæc autem definiunt hoc modo. Invidentiam esse dicunt
- 17 ægritudinem susceptam propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. nam si quis doleat ejus rebus secundis, a quo ipse lædatur, non recte dicitur invidere; ut si Hecatori Agamemno. qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. Æmulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut & in laude, & in vitio nomen hoc sit. nam & imitatio virtutis, æmulatio dicitur: sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis: & est æmulatio, ægritudo, si eo, quod
- 18 concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, ægritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. Misericordia, est ægritudo ex miseria alterius, injuria laborantis. nemo enim paricidæ, aut proditoris supplicio misericordia commo-
- p. 213. movetur. Angor, ægritudo premens. Luctus ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu acerbo. Mæror, ægritudo flebilis. Ærumna, ægritudo laboriosa. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo cum ejulatu. Sollicitudo, ægritudo cum cogitatione. Molestia, ægritudo permanens. Afflictatio,

tio, ægritudo cum vexatione corporis. Desperatio, ægritudo sine ulla rerum expectatione meliorum. Quæ autem subiecta sunt sub metu, ea sic definiunt: Pigritiam, metum consequentis laboris. ¹ Pudorem ¹⁹ & terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor, & tremor, & dentium crepitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis: Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

Tum pavor sapientiam omnem mihi ex animo expellorat:

Exanimationem, metum subsequenter, & quasi comitem pavoris: Conturbationem, metum excutientem cogitata: Formidinem, metum permanentem. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ⁹ ut malivolentia, sit voluptas ex malo alterius sine ²⁰ emolumento suo: Delectatio, voluptas suavitate auditus animum deleniens. &, qualis est hæc aurium, tales sunt oculorum, & tactionum, & odorationum, & saporum: quæ sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam illiquefactæ voluptates. Jactatio, est voluptas gestiens, & se effe- ²¹ rens insolentius. Quæ autem libidini subiecta sunt, ea sic definiuntur, ut Ira, sit libido poeniendi ejus, qui videatur læsisse injuria. Excandescencia autem, ^{b.} sit ira nascens, & modo existens, quæ *Σύμωσις* Græce dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia, ira ulciscendi tempus observans: Discordia, ira acerbior, intimo odio & corde concepta: Indigentia, libido inexplibilis: Desiderium, libido ejus, qui nondum adit, videndi. Distinguunt illud etiam, ut sit libido earum rerum, quæ dicuntur de quodam, aut quibusdam: quæ *κατηγορήματα* dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores. Indigentia, rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniæ.

D d 3

Omnium

22 Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt, Intemperantiam: quæ est a tota mente, & a recta ratione defectio, sic averfa a præfcriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperantia fedat appetitiones, & efficit, ut eæ rectæ rationi pareant; confervatque confiderata judicia mentis: fic huic inimica intemperantia, omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat. itaque & ægritudines, & metus, & reliquæ perturbationes omnes gignuntur ex ea. Quemadmodum cum fanguis corruptus 23 est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi ægrotationesque nascuntur, fic pravæ opinionum conturbatio, & ipsarum inter fe repugnantia, fanitate spoliât animum, morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eaque, quæ sunt eis morbis contraria. quæ habent ad res certas vitiofam offenfionem atque fastidium: deinde ægrotationes, quæ appellantur a Stoicis ἀρρώγηματα, hisque item 24 oppositæ contrariæ offenfiones. Hoc loco nimium operæ confumitur a Stoicis, maxime a Chrylippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi fimilitudo. qua oratione prætermiffa minime neceffaria, ea, quæ rem continent, pertracemus. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus fe opinionibus inconstanter & turbide, in motu esse femper: cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, & tamquam in venis medullisque infederit, tum existit & morbus, & ægrotatio, & offenfiones eæ, quæ sunt eis morbis ægrotationibusque 25 contrariæ. Hæc, quæ dico, cogitatione inter fe differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine & lætitia. nam cum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quædam Socratica medicina, quæ fanaret eam cupiditatem: permanat in venas, & inhæret in visceribus illud malum,

lum, existitque morbus, & ægrotatio: quæ avelli inveterata non¹ possit: eique morbo nomen est avaritia. Similiterque ceteri morbi: ut gloriæ cupiditas, ut mulierofitas, ut ita appellem eam, quæ Græce φιλογύνεια dicitur, ceterique fimiliter morbi ægrotationesque nascuntur. quæ autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu; ut odium mulierum, quale² in μισογύνω Attilii est: ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur: ut inhospitalitas est. quæ omnes ægrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt, & oderunt. De 26 finiunt autem animi ægrotationem, opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde³ expetenda, inhærentem & penitus insitam. quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhærentem, & penitus insitam, tamquam fugienda. hæc autem opinatio est judicare fe feire, quod nesciat. Ægrotationi autem talia quædam subiecta sunt, avaritia, ambitio, mulierofitas, pervicacia, ligurritio, vinolentia, cupedia, & si qua fimilia. est autem avaritia, opinatio vehemens de pecunia, 4 quasi valde expetenda, inhærens, & penitus insita. fimilisque est ejusdem generis definitio reliquarum. Offenfionum autem 27 definitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas, fit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhærens, & penitus insita. fimiliterque definitur & mulierum odium, ut Hippolyti; &, ut Timonis, generis humani.

Atque ut ad valitudinis fimilitudinem⁵ veniamus, 12 eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos

Dd 4

bos

¹ possunt.² in μισογυνείᾳ est.³ expetenda sit.⁴ q. v. petenda sit.⁵ veniam.

bos procliviores: (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia jam sint, sed quia saepe sint; ¹ sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem. ex quo in aliis anxietas, unde anxii; in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt anxietas ab angore. neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem, & ebriositatem interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. atque hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late patet. nam

28 pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet: sed nomen res non habet. ergo & invidi, & malivoli, & lividi, & timidi, & misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. hæc igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis ægrotatio ² dicatur, dum ea intelligatur ad ægotandum proclivitas. sed hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, facilitas nominetur, in malis proclivitas, ut significet lapsedionem: in neutris habeat superius nomen. Quo modo autem in corpore est morbus, est ægotatio & vitium; sic in animo. Morbum appellant totius corporis corruptionem.

29 Ægotationem morbum cum imbecillitate: vitium, cum partes corporis inter se dissident. ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. itaque illa duo, morbus, & ægotatio, ex totius valitudinis [corporis] conqussatione & perturbatione gignuntur: vitium autem, integra valitudine, ipsum ex se cernitur. sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab ægotatione sejungere. Vitiositas autem, est habitus, aut affectio in tota vita inconstans, & a se ipsa dissentiens. ita fit, ut in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur & ægotatio: in altera inconstantia & repugnantia.

non

¹ Absit sic.

² dicitur.

non enim omne vitium partes habet dissentientes, ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. morbi autem, & ægotationes, partes sunt vitiositatis: sed perturbationes, sintne ejusdem partes, quæstio est. Vitia enim, af- 30 fectiones sunt manentes: perturbationes autem, moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. sunt enim in corpore præcipua, pulcritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas: sunt item in animo. ³ Ut enim corporis b. temperatio, cum ea congruunt inter se, e quibus constamus: sanitas sic animi dicitur, cum ejus judicia, opinionisque concordant, eaque animi est virtus: quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiæ præceptis, & eam subsequenter, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quædam animi sanitas, quæ in insipientem etiam cadat, cum curatione medicorum turbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quædam apta 31 figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; ea quæ dicitur pulcritudo: sic in animo, opinionum judiciorumque æquabilitas & constantia, cum firmitate quadam & stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulcritudo vocatur. Itemque viribus corporis, & nervis, & efficacitati similes similibus verbis, animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quæ eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percurfionem. II- 14 lud, animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari non possunt; corpora possunt. sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt,

Dd 5

³ Absit Ut.

possunt, animorum non item: quorum omnes morbi & perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. itaque in hominibus solum existunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes
 32 non incidunt. Inter acutos autem, & inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in æruginem, sic illi in morbum & incidunt tardius, & recreantur ocyus; hebetes non item. Nec vero in
 p. 216. omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit. non enim multa efferata, & immania: quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, ægrotudo, metus. Ægrotationes autem morbi quoque animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quæ virtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus, vitia sublata esse non possunt, quia non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. Habes ea, quæ de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quæ logica appellant, quia differuntur subtilius. ex quibus quoniam tamquam e scrupulosis cotibus enavigavit oratio, reliquæ disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide dixerimus, pro rerum obscuritate. A. Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo
 15 dicebas, expectamus & cursum. M. Quando &
 34 aliis locis de virtute diximus, & sæpe dicendum erit (pleræque enim quæstiones, quæ ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis, ex ea proficiuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas. sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Græci κακία appellant. nam malitia, certi cujusdam vitii nomen est:

est: vitiositas, omnium. ex qua¹ concitantur perturbationes, quæ sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, averſi a ratione, & inimicissimi mentis vitæque tranquillæ. important enim ægrotudines anxias atque acerbæ, animosque affligunt & debilitant metu. iidem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia & moderatione plurimum dissidentem. Quæ si quando adepta est id, quod ei² fuerat
 35 concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil esse constet, quod agat: ut ille, qui voluptatem animi nimiam, summum esse errorem arbitratur. eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est. Quid
 16 autem est non miseriſſimum solum, sed foediſſimum etiam, & deformius, quam ægrotudine quis afflictus, debilitatus, jacens? Cui miseriæ proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. quam vim mali significantes poëtæ, impendere apud inferos saxum Tantalos faciunt, ob scelera animique impotentiam & superbiloquentiam, ea communis poena stultitiæ est. omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliquis talis terror impendet. Atque ut hæc tabificæ
 36 mentis perturbationes sunt, ægrotudinem dico & metum: sic hilariores illæ, cupiditas, avidè semper aliquid expetens, & inanis alacritas, id est, lætitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum, temperantem, alias constantem continentemque dicimus. nonnumquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre volumus. quod nisi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita per illud vulgatum esset, ut jam proverbii locum obtineret, hominem frugis omnia recte facere. quod idem cum Stoici de
 sapiente³

¹ cogitantur.² fuerit.³ sapiente

sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimisque magnifice dicere videntur. Ergo is, quisquis est, qui
 17 moderatione, & constantia quietus animo est, sibi-
 37 que ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quærimus, is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis lætabile ad efferendum videri potest. quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? nam quid aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitæ magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita acrem
 38 in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vendi, ut quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte & quiete ferat. quod qui faciet, non ægritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. his autem vacuus animus, perfecta atque absolute beatos efficit: idemque concitatus, & abstractus ab integra certaue ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis & enervata putanda est Peripateticorum ratio & oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quandam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum præcipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardentem, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus
 39 jaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristitia, aut nimis læta errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recientia:

centia: sapientes ne attingat quidem omnino. etenim quis erit tandem modus iste? Quæramus enim
 40 modum ægritudinis, in quo operæ plurimum ponitur. ægre tulisse P. Rutilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. quid si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset ægritudo nova, sed ea
 41 modica: magna tamen facta esset accessio. Quid si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exilium, si pro singulis malis ægritudines accederent? summa ea fieret? quæ non
 42 sustineretur. Qui modum igitur vitio quærit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se² e Leucata præcipitaverit, sustinere se, cum velit. ut enim id non potest: sic animus perturbatus & incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino: quæque crescentia perniciofa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. Ægritudo autem, ceteræque
 43 perturbationes, amplificate certe pestifera sunt. igitur etiam susceptæ, continuo in magna pestis parte versantur. etenim ipsæ se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsæque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. qui enim vitis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive labuntur, sustinerique nullo modo possunt. Quid? quod iidem
 44 Peripatetici perturbationes istas, quas nos extirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas? quorum est talis oratio.

tio. Primum multis verbis iracundiam laudant: ceterum fortitudinis esse dicunt; multoque & in hostem, & in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitent; proelium rectum est hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria. hæc nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. nec vero de bellatoribus solum disputant. imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiæ: oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiæ. quæ etiam si non adsit, tamen verbis, atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. virum denique videri negant, qui irasci nesciat. eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine

44 appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, præclare facere posse. noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset: quærentibusque respondebat, Miltiadis tropæis se e somno fuscitari. cui non sunt auditæ Demosthenis vigilie?

b. qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. philosophiæ denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. ubi enim ¹ quid esset, quod disci

45 posset, eo veniendum iudicaverunt. Num putamus
20 hæc fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam ægritudinem, quam nos ut tætram, & immanem belluam, fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines

¹ quicquid.

mines castigationibus, reprehensionibus, ignominii affici se in delicto dolerent. impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui & ignominiam & infamiam ferunt sine dolore. morderi est melius conscientia. ex quo est illud e vita ductum ab Afranio. nam cum dissolutus filius,

Heu me miserum!

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Reliquas quoque partes ægritudinis, utiles esse 46 dicunt, misericordiam ad opem ferendam, & calamitates hominum indignorum sublevandas: ipsum illud æmulari, obrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitæ diligentiam sublatam fore, quæ summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. hæc tamen ita disputant, ut refecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. quæ cum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? A. Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista. p. 219.

M. Reperiam fortasse: sed illud ante. videsne, 21 quanta fuerit apud Academicos verecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis 47 respondetur a Stoicis. digladiantur illi, per me licet: cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod verisimillimum videatur, anquirere. quid est igitur, quod occurrat in hac quæstione, ² quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis: quæ recte Zenonem usum puto. ita enim definit, ut perturba-

² e qua.

turbatio sit adversa ratione, contra naturam, animi commotio: vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior: vehementior autem intelligatur
 48 is, qui procul absit a naturæ constantia. Quid ad has definitiones possim dicere? Atqui hæc pleraque sunt prudenter acuteque differentium. illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum.* an vero vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? ¹ gladiatorum id quidem. quamquam in eis ipsis videmus sæpe constantiam. colloquuntur, congregiuntur, queruntur, aliquid postulant, ut magis placati, quam irati esse videantur. sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

Occidam illum equidem, & vincam, si id queritis,
inquit,

Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,
Quam gladium in stomacho, fura, ac pulmonibus
sisto,

Odi hominem: iratus pugno: nec longius quidquam
Nobis, quam dextra gladium dum accomodet alter:
Usque adeo studio atque odio illius efferor ira.

22 ² At sine hac gladiatoria iracundia videmus progre-
 49 dientem apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hecitore: cujus, ut arma sumsit, ingressio lætitiā attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quem admodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum confererent, leniter & quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde, rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus.

¹ gladiatorium.

² Ac.

tus. De Africano quidem, quia notior est nobis ⁵⁰ propter recentem memoriam, vel putare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Halienum Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatus in Aruntem invaserit. video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in cælum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæ? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. neque enim est ³ illa fortitudo, quæ rationis est expers. Contemnendæ res sunt ²³ humanæ: negligenda mors est: patibiles & dolores, ⁵¹ & labores putandi. Hæc cum constituta ⁴ sunt iudicio atque sententia, tum est robusta illa, & stabilis ^{a.} fortitudo: nisi forte quæ vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho, tum, cum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rempublicam salvam esse vellet, se sequi iussit. Nescio, ecquid ipsi nos ⁵² fortiter in republica fecerimus. si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam similis insanæ, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insanæ. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum, atque factorum, quam partem habent sanitatis? quid Achille Homeroico foedius? quid Agamemnone, in jurgio? nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque

³ ulla.

⁴ sint.

temque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, armata, parata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod & infani, & ebrii multa faciunt sæpe vehementius. Semper Ajax fortis: fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maximum, cum, Danaïs incli-
nantibus,

Summam rem perfecit manus, prælium restituit
insaniens.

- 24 Dicamus igitur utilem insaniam. tracta definitionem
53 fortitudinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur, affectio animi legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis iudicii in eis rebus, quæ formidolosæ videntur, subeundis, & repellendis; vel scientia rerum
b. formidolosarum, contrariarumque, perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile iudicium: vel brevius, ut Chrysippus. nam superiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes: sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi, in patiendo ac perferendo, summæ legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat. metuo, ne soli philosophi sint. Quæ enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, testam, atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori quærat aliquid, neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse?
- 54 Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? remove perturbationes, maxi-

maximeque iracundiam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita differunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne cœnum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est. Lacesse: jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? bene igitur nostri, cum omnia essent in ¹ moribus vitia, quod nullum erat iracundia scœdus, iracundos solos, ² morosos nominaverunt. Oratorem vero irasci minime decet: simulare 25 non dedecet. An tibi irasci tum videmur, cum quid 55 in causis acius & vehementius dicimus? quid? cum p. 227. jam rebus transactis & præteritis orationes scribimus, num irati scribimus? ^{a.}

Et quis hoc animadvertit? Vincite,

num aut egisse unquam iratum Æsopum, aut scriplisse existimamus iratum Accium? aguntur ista præclare, & ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione: sed aguntur leniter, & mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cuius est libidinis? Themistoclem mihi & Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia, libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea sunt, quæ profertis, sedata tamen & tranquilla esse debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.

Dixit enim de adolescente perduto ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quærimus. Et

Ee 2

quidem

¹ morbis.

² morbosus.

quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne
 36 rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim, uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem,
 26 ut testificor sæpe, de sapiente quærimus. At etiam æmulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? non enim suscipere ipsi ægritudines propter alios debemus: sed alios, si possumus, levare ægritudine.
 b. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa æmulatione, quæ rivalitati similis est, æmulari quid habet utilitatis, cum sit æmulantis, angere alieno bono, quod ipse non habeat: obtrectantis autem, angere alieno bono, quod id etiam alius habeat? qui id approbari possit, te ægritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? nam solum habere velle,
 57 summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus & cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, & cupidum, & iracundum, & anxium, & timidum censemus esse sapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuisse lateque possint; sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum, & humanarum scientiam, cognitionemque, quæ ejusque rei causa sit. ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tamquam in mare, quod est ventis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? quid potest accidere tale, & cui nihil, quod homini evenire possit? Nam quod ajunt, nimia refecari oportere, naturalia relinquere: quid

1 quis id approbare.

quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus. Quæ evellenda & extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, 27 quam de te ipso quærere (illum enim putas omni 58 perturbatione esse liberum, te vis) videamus, quanta sint, quæ a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. est enim quædam medicina certe: nec tam fuit hominum generi insensa, atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo major est in eis præstantia, & diviniore, eo majore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit: neglecta, multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis 59 oratio est. simulas enim quærere te de sapiente: quæris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. nam neque omnis ægritudo una ratione sedatur. alia est enim lugenti, alia miseranti, alia invidenti adhibenda medicina. est etiam in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio: Utrum ad universam perturbationem, quæ est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior; an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio: & utrum ² illud non videatur ægre ferendum, ex quo suscepta sit ægritudo, an omnium rerum tollenda omnino ægritudo: ut, si quis ægre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse; an hominem ægre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit ægritudini concedendum: ægritudine autem sublata, propriis

E e 3

ratio-

2 illudne.

rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo
 28 etiam paupertatis malum tollitur. Sed omnis ejus-
 60 modi perturbatio, animi placatione abluatur illa qui-
 b. dem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex quo
 lætitia, aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut
 metus, aut ægritudo: verumtamen hæc est certa &
 propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per
 se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale,
 aut necessarium: ut ipsam ægritudinem leniri vi-
 demus, cum objicimus mærentibus imbecillitatem
 animi examinati, cumque eorum gravitatem con-
 stantiamque laudamus, qui non turbulente humana
 patiantur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui
 illa mala esse censent, ferenda tamen æquo animo
 arbitrantur. putat aliquis, esse voluptatem bonum;
 alius autem, pecuniam: tamen & ille ab intempe-
 rantia, & hic ab avaritia avocari potest. illa autem
 altera ratio & oratio, quæ simul & opinionem fal-
 sam tollit, & ægritudinem detrahit, est ea qui-
 dem¹ subtilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus
 61 adhibenda. Quædam autem sunt ægritudines, quas
 levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis
 ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, ni-
 hil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem
 angatur, sed alia quædam sit ad eum admovenda cu-
 ratio, & talis quidem, quæ possit esse omnium, etiam
 de ceteris rebus discrepantium philosophorum. inter
 omnes enim convenire oportet, commotiones ani-
 morum, a recta ratione aversas, esse vitiosas, ut,
 etiam si² mala sint illa, quæ metum, ægritudi-
 nemve; ³ bona, quæ cupiditatem, lætitiave mo-
 veant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. constantem
 enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana
 omnia prementem, illum esse, quem magnanimum
 p. 223. & fortem virum dicimus. talis autem nec mærens,
 a. nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam
 potest.

1 utilior.

2 nec mala.

3 nec bona.

potest. eorum enim hæc sunt, qui eventus humanos
 superiores, quam suos animos esse ducunt. Quare 29
 omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est 62
 medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet ani-
 mum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. itaque
 primum in ipsa cupiditate, cum id solum agitur, ut
 ea tollatur, non est quærendum, bonum illud, necne
 sit, quod libidinem moveat: sed libido ipsa tollenda
 est: ut siue, quod honestum est, id sit summum
 bonum, siue voluptas, siue horum utrumque con-
 junctum, siue illa tria genera bonorum, tamen, etiam
 si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit
 omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. continet
 autem omnem sedationem animi, humana in con-
 spectu posita natura: quæ quo facilius expressa cer-
 natur, explicanda est oratione communis conditio, 63
 lexque vitæ. Itaque non sine causa, cum Orestem
 fabulam doceret Euripides, primos tris versus revo-
 casse dicitur Socrates:

*Neque tam terribilis ulla fando⁴ ratio est,
 Nec fors, nec ira calitum invehit malum,
 Quod non natura humana patiendi efferat.*

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quæ accide-
 rint, ferri & posse, & oportere, enumeratio eorum,
 qui tulerunt. et si ægritudinis sedatio & hesternæ
 disputatione explicata est, & in Consolationis libro,
 quem in medio (non enim sapientes eramus) mæ-
 rore & dolore conscripsimus: quodque vetat Chry-
 sippus, ad recentes quasi tumores animi, remedium
 adhibere, id nos fecimus, naturæque vim attuli-
 mus, ut magnitudini medicinæ doloris magnitudo
 concederet. Sed ægritudini, de qua satis est dispu- 30
 tatum, finitimus est metus. De quo pauca dicenda 64
 sunt. Est enim metus, ut ægritudo, præsentis; sic b.
 ille, futuri mali. Itaque nonnulli ægritudinis par-
 tem

tem quandam, metum esse dicebant. alii autem metum, prēmolestiam appellabant, quod¹ esset quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum, abjectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est: tamen multum prodest, ea, quæ metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte, & de dolore primo, & proximo die disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione, hætenus.

31 Videamus nunc de bonorum, id est, de lætitia, & de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quæ pertinet ad animi² perturbationes, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque, ut, in malis opinatis, tolerabilia: sic, in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quæ magna, & lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum, & bonorum: ut, si jam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quæ perturbant animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malivulus, alia amator, p. 224 a. alia rursus anxius, alia timidus, corrigendus. atque erat facile, sequentem eam rationem, quæ maxime probatur de bonis, & malis, negare umquam lætitia affici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans,

1 est.

2 perturbationem.

sultans, gestiensque lætitia, turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. eodem enim vitio est effusio animi in lætitia, quo, in dolore, contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua lætitia, in fruendo: & ut nimis afflicti molestia,³ sic nimis elati lætitia jure judicantur leves. & cum invidere, ægritudinis sit: malis autem alienis voluptatem capere, lætitiæ: utrumque immanitate, & feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque ut confidere decet, timere non decet: sic gaudere decet, lætari non decet: quoniam docendi causa a gaudio lætitiā distinguimus. Illud⁶⁷ jam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse: aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

Lætus sum

Laudari me abs te, pater, laudato viro:

aliter ille apud Trabeam,

Lena delinita argento nutum observabit meum,

Quid velim, quid studeam: adveniēns digito impellam januam:

Fores patebunt. de improvviso Chrysis ubi me adspexerit,

Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,

Mihi se dedit.

Quam hæc pulcra putet, ipse jam dicet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

Hæc lætitia quam turpis sit, satis est diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui b. efferunt se lætitia tum, cum fruuntur Venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio

Ee 5

possit

3 sic animi.

possit appellari) tantæ levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Cæcilius,

— deum qui non summum putet.

Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimet:

Cui in manu sit, quem esse dementem velit,

Quem sapere, quem insanire, quem in morbum injici,

Quem contra amari, quem arcessier, expeti quem.

69 O præclaram emendatricem vitæ, poëticam! quæ amorem, flagitii & levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comœdia loquor: quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid ait ex tragœdia princeps ille Argonautarum?

Tu m' amoris magis, quam honoris¹ servavisti gratia.

Quid ergo? hic amor Medæ quanta miseriarum excitavit incendia! atque ea tamen apud alium poëtam patri dicere audet, se conjugem habuisse

*Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potior-
que est patre.*

33 Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc
70 flagitio versari ipsum videmus Jovem. Ad magistros virtutis, philosophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, & in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? mihi quidem hæc in Græcorum gymnasiis nata consuetudo videtur: in quibus isti liberi, & concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

Flagitii principium est nudare inter civis corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen, & anxii sunt: eoque magis, quod seipsi continent,

¹ servasti.

tinent, & coërcent. Atque, ut muliebres amores⁷¹ omittam, quibus majorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poëta velint: aut non intelligit, quid apud Euripidem & loquatur, & cupiat Lajus? quid denique homines doctissimi & summi poëtae² de seipsi, & carminibus edant & cantibus? fortis vir in sua republica cognitus, quæ de juvenum amore³ scripsit Alcæus? nam Anacreontis quidem tota poësis, est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Reginum Ibycum, apparet ex scriptis. Atque horum³⁴ omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus exorti, & auctore quidem nostro Platone, quem non injuria Dicæarchus accusat, qui amoris auctoritatem tribueremus. Stoici vero & sapientem⁷² amaturum esse dicunt: & amorem ipsum, conatum amicitiae faciundæ ex pulcritudinis specie definiunt. qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. vacat enim omni libidine. hæc autem de libidine oratio est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit, aut non multum ab infania, qualis in Leucadia est:

Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim cura.

At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum⁷³ hic frueretur voluptate amatoria.

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe & ille,

Sanusne es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragœdias⁴ efficit?

Te Apollo sancte, fer opem, teque omnipotens Neptune, invoco;

Vosque adeo venti.

Mun-

² seipsis.

³ scribit.

⁴ effecit

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam.

Nam quid ego te appellem Venus?

- 74 Eam prae libidine negat curare quidquam. quasi vero
 35 ipse non propter libidinem tanta flagitia & faciat, & dicat. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio est, ut & illud, quod cupiat, ostendat quam leve, quam contemnendum, quam nihil sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonnumquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia, loci denique mutatione, tamquam ægroti [non] convalescentes, sæpe curandus est. Etiam novo quodam amore veterem amorem tamquam clavo clavum ejiciendum putant. maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, & corruptelas, & adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudine: sed ut hæc omittas, perturbationis ipsa mentis in amore, fœda per se est. nam ut illa præteream, quæ sunt furoris: hæc ipsa per sese
 76 quam habent levitatem, quæ videntur esse mediocria?

— *injuria,*

- p. 226. *Suspiciones, inimicitia, inducia,*
 a. *Bellum, pax rursus. Incerta hæc si tu postules*
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Hæc inconstantia, mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. etenim si naturalis amor esset: & amarent omnes, & semper amarent, & idem amarent, neque

neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

Ira vero, quum diu perturbat animum, dubitationem insaniam non habet: ejus impulsu existit etiam inter fratres tale jurgium:

Quis homo te exsuperavit unquam gentium impudentia?

Quis autem malitia te?

Nosti quæ sequuntur. alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimæ contumeliæ: ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur poenam in fratrem novam.

*Major mihi moles, majus miscendum malum,
 Quil illius acerbum cor contundam & comprimam.*

Quæ igitur hæc erunt moles? audi Thyestem ipsum:

*Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
 Manderem natos.*

Eorum viscera apponit: quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente. horum enim potestas in totum animum esse debet. His aut subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant (quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partes rursus in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum deservescat ira. Deservescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ: qui cum villico factus esset iratior, Quo te modo, inquit, acceperissem, nisi iratus essem? Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? (Potest utilis esse insania?) aut naturalem? an quidquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? quo modo autem, si natu-

naturalis esset ira? aut alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius, quam esset¹ ulta ulciscendi libido: aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui cum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. tanta vis fuit poenitendi. quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi, sit totus opinabilis, ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis est avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni æstimetur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur?

unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem, esse in opinione. Et, si fidentia, id est, firma animi consilio, scientia quædam est, & opinio gravis, non temere assentiens: diffidentia quoque est metus expectati, & impendentis mali. Et, si spes est expectatio boni: mali expectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia scientiæ; sic per-

p. 227. turbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid,

a. ii sunt constituti, quasi mala valitudine animi: sanabiles tamen. ut Socrates dicitur, cum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam ejusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus, cum

81 illa sibi² insita, sed ratione a se dejecta diceret. Ergo ut optima quisque valitudine affectus potest videri, ³ utut natura ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac maliarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. inveteratio autem, ut in corporibus ægrius depellitur, quam perturbatio: citiusque re-

penti-

1 nulla.

2 signa.

3 ut.

pentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

Sed cognita jam causa perturbationum, quæ 38 omnes oriuntur ex judiciis opinionum & voluntatibus, sit jam hujus disputationis modus. Scire autem vos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum & malorum finibus, nihil a philosophia posse aut majus, aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatruiduo disputata sunt: morte enim contempta, & dolore ad patiendum levato, adiunximus sedationem ægritudinis: qua nullum homini malum majus est. etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia; tamen ita ceteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo & perturbatos dicere solemus: at eos, qui se ægritudini dediderunt, miseros, afflictos, ærumnolos, calamitosos. Itaque non fortuito 83 factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de ægritudine, & de ceteris perturbationibus disputaremus. in ea est enim fons miserationum & caput. Sed & ægritudinis, & reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse & voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quali radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus ergo nos huic excolendos, patia- 84 murque nos sanari. his enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut cum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si & boni, & beati volumus esse, omnia adjumenta, & auxilia petamus bene beateque vivendi.

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM
QUAESTIONUM

AD

M. B R U T U M
LIBER QUINTUS.

VIRTUTEM AD BEATE VIVEN-
DUM SE IPSA ESSE CON-
TENTAM.

ARGUMENTUM.

*Hic liber in difficili, sed gravi & dignissima Philoso-
pho, quaestione versatur, sitne virtus ad beate
vivendum se ipsa contenta? De ea disputatur
primo Mathematicorum more breviter, deinde
fufius more Philosophorum. Nam quemadmo-
dum Geometrae, cum aliquid docere volunt, si
quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante do-
cuerunt, id sumunt pro concesso & probato, illud
modo explicant, de quo ante nihil scriptum sit;
philosophi autem, quamcunque rem habent in
manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt
omnia, etsi alio loco disputata sunt: sic Cicero
primo ex iis, quae superioribus diebus disputa-
rat, conficit id, quod quaeritur; deinde vero ita
de hac quaestione disputat, tamquam superioribus
diebus nil esset disputando confectum. Nam pri-
mo ostendit breviter, si sapiens omnibus pertur-
bationibus liber sit, non posse non beatum sapien-
tem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessa-
rio.*

*rio. Quare, cum virtus a perturbationibus sola
liberet, virtutem necessario solam beatum homi-
nem efficere. c. 5. 6. In quo reprehendit vete-
rem Academicorum & Peripateticorum inconstan-
tiam, qui cum tria genera bonorum faciant, so-
lam tamen virtutem dicant sufficere, etsi non ad
beatissimam, tamen ad beatam vitam. c. 7-13.
Deinde multis tum argumentis, tum exemplis
hominum & vitiosorum & virtutis laude illu-
strum demonstrat, virtutem efficere hominem non
solum beatum, quod est Stoicis cum Academicis
veteris Philosophis & Peripateticis commune,
sed etiam vel in cruciatu & tormentis beatissi-
mum; quod contra dicunt Platonici & Peripa-
teticici, qui virtute quidem beatam vitam esse con-
tendunt, sed accessione bonorum corporis & for-
tuna fieri beatissimam. c. 14-28. Subjicitur
tandem longa disputatio, qua initio a Platoni-
cis & Peripateticis facta, ostenditur, quomodo
cuique, inprimisque Epicureae, de fine bonorum,
sententia consentaneum putet, sapientes semper
beatissimos dicere.*

QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet I
Tusculanarum disputationum: quo die
est a nobis ea de re, quam tu ex omni-
bus maxime probas, disputatum. pla-
cere enim tibi admodum sensi, & ex eo libro, quem
ad me accuratissime scripsisti, & ex multis sermoni-
bus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse
contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter
tam varia, & tam multa tormenta fortunae: tale
tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probe-
tur. nihil est enim omnium, quae in philosophia tra-
stantur, quod gravius magnificentiusque dicatur.
Nam, cum ea causa impulerit eos, qui primi se ad
Cicer. Oper. Vol. IV. f f philo-

philosophiæ studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis inventa & perfecta virtus est, &, si præsidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non præclare & ab illis positam, & a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus, famula fortunæ est, nec tantarum virium est, ut se
 b. ipsa tueatur: vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota
 3 facienda videantur. Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, necum ipse considerans, huic incipio sententiæ diffidere: interdum & humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. vereor enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset, iisque & morbos insanabiles, & dolores intolerabiles adjunxisset, animos quoque dederit & corporum doloribus congruentes, & se
 4 paratim suis angoribus & molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum, & ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, (quam dubitationem avunculus tuus, Brute, sustulit;) omnia, quæ cadere in hominem possunt, subter se habet: eaque despiciens, casus contemnit humanos: culpaque omni carens, præter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum mærore præsentia, rerum naturam, quam errorem nostrum,
 2 damnare malumus. Sed & hujus culpæ, & ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia petenda correctio est. cujus in sinum cum a primis temporibus ætatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna ja-

Etati

Etati tempestate confugimus. O vitæ philosophia dux! o virtutis indagatrix, epulatrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitæ convocasti: tu eos
 p. 129. inter se primo domiciliis, deinde conjugiiis, tum litterarum & vocum communione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum, & disciplinæ fuisti. ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus, totosque tradimus. Est autem unus dies bene, & ex præceptis tuis actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur potius opibus utamur, quam tuis? quæ & vitæ tranquillitatem largita nobis es, & terrorem mortis sustulisti. Ac philosophia quidem 6 tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur; ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ parentem, & hoc parricidio se inquinare audet? & tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, & hæc indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt: nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen
 3 confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quæ divinarum, humanarumque rerum, tum initiorum, causarumque, cujusque rei cognitione hoc pulcerrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque & illos septem, qui a Græcis σοφοί, sapientes a nostris & habebantur, & nominabantur, & multis ante sæculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis ætatibus Ulysses, & Nestorem accepimus & fuisse,

Ff 2

et

8 et habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere
 b. caelum, nec Prometheus affixus Caucaſo, nec ſtella-
 tus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur,
 niſi caeleſtium divina cognitio nomen eorum ad er-
 rorem fabulae traduxiſſet. A quibus ducti deinceps
 omnes, qui in rerum contemplatione ſtudia pone-
 bant, ſapientes & habebantur, & nominabantur:
 idque eorum nomen uſque ad Pythagorae manavit
 ætatem: quem, ut ſcribit auditor Platonis Ponticus
 Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt
 veniſſe, eumque cum Leonte, principe Phliaſiorum,
 docte & copioſe diſſeruiſſe quædam. cujus inge-
 nium, & eloquentiam cum admiratus eſſet Leon,
 quæſiviſſe ex eo, qua maxime arte conſideret. at il-
 lum artem quidem ſe ſcire nullam, ſed eſſe philo-
 ſophum. admiratum Leontem novitatem nominis,
 quæſiſſe, Quinam eſſent philoſophi, & quid inter
 9 eos & reliquos intereſſet? Pythagoram autem re-
 ſpondiſſe: ſimilem ſibi videri vitam hominum, &
 mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum ap-
 paratu totius Græciæ celebritate. nam ut illic alii
 corporibus exercitatis gloriam & nobilitatem coro-
 næ peterent: alii emendi, aut vendendi quæſtu &
 lucro ducerentur: eſſet autem quoddam genus eo-
 rum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plau-
 ſum, nec lucrum quærerent, ſed viſendi cauſa ve-
 nirent, ſtudioſeque perſpicerent, quid ageretur, &
 quo modo: ¹ ita nos quaſi in mercatus quandam ce-
 lebritatem ex urbe aliqua, ſic in hanc vitam ex alia
 vita & natura proſectos, alios gloriæ fervire, alios
 p. 230. pecuniæ: raros eſſe quosdam, qui, ceteris omnibus
 a. pro nihilo habitis, rerum naturam ſtudioſe intueren-
 tur: hos ſe appellare ſapientiæ ſtudioſos, id eſt enim
 philoſophos: & ut illic liberaliſſimum eſſet, ſpe-
 ctare, nihil ſibi acquirentem, ſic in vita longe omni-
 bus ſtudiis contemplationem rerum cognitionemque
 præſtare.

¹ item.

præſtare. Nec vero Pythagoras nominis ſolum in-
 ventor, ſed rerum etiam ipſarum amplificator fuit. ⁴
 Qui cum poſt hunc Phliaſium ſermonem in Italiam ¹⁰
 veniſſet, exornavit eam Græciam, quæ magna dicta
 eſt, & privatim, & publice, præſtantiſſimis & inſti-
 tutis & artibus. Cujus de diſciplina aliud tempus
 fuerit fortasſe dicendi. Sed ab antiqua philoſophia
 uſque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ
 diſcipulum, auſerat, numeri motusque tractaban-
 tur, & unde omnia orirentur, quoque recederent:
 ſtudioſeque ab his ſiderum magnitudines, intervalla,
 curſus anquirebantur, & cuncta caeleſtia. Socrates
 autem primus philoſophiam devocavit e cælo, & in
 urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit,
 & coëgit de vita, & moribus, rebusque bonis &
 malis quærere. Cujus multiplex ratio diſputandi, ¹¹
 rerumque varietas, & ingenii magnitudo, Platonis
 memoria & litteris conſecrata, plura genera effe-
 cit diſſentientium philoſophorum. E quibus nos
 id potiſſimum ² conſecuti ſumus, quo Socratem
 uſum ³ arbitrabamur, ut noſtram ipſi ſententiam te-
 geremus, errore alios levaremus, & in omni diſpu-
 tatione, quid eſſet ſimiliſimum veri, quæreremus.
 Quem morem cum Carneades acutiſſime copioſiſſi-
 meque tenuiſſet, fecimus & alias ſæpe, & nuper
 in Tuſculano, ut ad eam conſuetudinem diſputare-
 mus. Et quadridui quidem ſermonem ſuperioribus
 ad te perſcriptum libris miſimus: quinto autem die,
 cum eodem loco conſediſſemus, ſic eſt propoſitum, ^{b.}
 de quo diſputaremus.

A. Non mihi videtur, ad beate vivendum ſa- ⁵
 tis poſſe virtutem. M. At hercule Bruto meo vi- ¹²
 detur: cujus ego judicium, pace tua dixerim, longe
 antepono tuo. A. Non dubito. Nec id nunc agi-
 tur, tu illum quantum ames: ⁴ ſed hoc, quod mihi

Ff 3

dixi

² conſecrati.

³ arbitramur

⁴ ſed de hoc.

dixi videri, quale sit: ¹ de eo a te disputari volo. M. Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute? A. Certe satis. M. Potest igitur, aut qui male vivat, non cum miserum dicere, aut, quem bene fateare, cum negare beate vivere? A. Quidni possum? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, & ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non adspirat beata. M. Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quædam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura videatur. cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris, hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quaeramus: virtutes autem, noli vereri, ne exposculent, & querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque de M' Atilio, Q. Cæpione, M' Aquillio recordatur: beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet,

¹ de quo.

placet, conantem ire in equuleum, retinet [ipsa prudentia] negatque ei cum dolore & cruciatu quidquam esse commune. M. Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est præscribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid adum superioribus diebus, an nihil arbitremur? A. Actum vero, & aliquantum quidem. M. Atqui, si ita est, profligata jam hæc, & pæne ad exitum adducta quaestio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, iactationesque animorum incitatæ, & impetui inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum sæpe adest, alterum semper impendit, esse non miser? quid, si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, cæcitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis sæpe contigit, servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? adde eodem exilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus ægritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? quid vero illum, quem libidinibus inflammatum & furem videmus, omnia rabide appetentem cum inexplibili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? quid elatus ille levitate, inanique lætitia exultans, & temere gestiens, nonne tanto inferior, quanto sibi videtur beator? ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines incitant, nullæ futes lætitiæ, exultantes languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctans.

² contingit.

Etus commovente: sic animi quietus & placatus status cernitur, cum perturbatio nulla est, qua mo-
 17 veri queat. Quod si est, qui vim fortunæ, qui omnia humana, quæ cuique accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat: idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit: & si hæc virtute efficiuntur, quid est, cur
 7 virtus ipsa per se non efficiat beatos? A. Atqui alterum dici non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotentii lætitia efferantur, beati sint: itaque id tibi concedo: alterum autem jam integrum non est. superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni ani-
 18 mi perturbatione sapientem. M. Nimirum igitur confecta res est. videtur enim ad exitum venisse quæstio. A. Propemodum id quidem. M. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. Nam geometræ cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concessio &
 p. 232. probato: illud modo explicant, de quo ante nihil
 a. scriptum est. Philosophi, quaecumque rem habent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quæsitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset: hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: & quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic: ut, si beata vita virtute contenta sit; nisi honestum
 19 quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam & de honesto, & de summo bono separatim libri sunt: & cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. propriis enim & suis

suis argumentis & admonitionibus tractanda quæque res est, tanta præsertim. cave enim putes, ullam a philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiæ promissum uberius, aut majus. Nam quid proficitur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis parvisset, ut esset contra fortunam semper armatus: ut omnia præsidia haberet in se bene beateque vivendi; ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc
 20 ipsum magni æstimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus præmiis donisque fortunæ, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, præmium proposuit ei, qui invenisset novam voluptatem. Qua ipsa non fuisse contentus: neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem
 b. præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmitus crederemus.

A. Vellem id quidem: sed habeo paullulum,
 8 quod requiram. ego enim assentior, eorum quæ posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici: sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Aristote & Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod præter virtutem. M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? A. Tu vero, ut videtur: nam præfinire non est meum. M. Quid cuique igitur con-
 22 sentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi & cum Antiocho sæpe, & cum Aristone nuper, cum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset: in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis, aut fortunæ mala. Dicebantur hæc, quæ scripsit etiam Antiochus locis pluribus:

Ff 5

virtu-

1 in.

2 Abest ei.

3 fuit.

4 Aristone.

virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut vires, ut valitudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam: quæ genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Hæc nunc enucleare non ita necesse est: quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam & qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beator: (si est enim quod desit, ne beatus quidem est) &, quod ex maiore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. cum vero tria genera malorum esse dicant: qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus & confectum doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam cum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ everfiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate & ample loqui, cum humiliter demisseque sentiret. Quam bene, non quæritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concesseris. Hic autem, elegantissimus omnium philosophorum & eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. in eo etiam putatur dicere, in rotam, beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino: sed, quæ dicit, idem valent. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunæ, huic succensere dicenti, non omnes bonos

bonos esse beatos, cum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus & libris & scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudavit illam sententiam,

Vitam regit fortuna, non sapientia.

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. recte id quidem: sed nihil intelligo dici b. potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna: nonne consentaneum est, plus fortunam, quæ domina rerum sit & externarum & ad corpus pertinentium, quam consilium, valere? An malumus Epicurum imitari? 26 qui multa præclare sæpe dicit: quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem: sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat, quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, justeque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, juste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam, fortunam exiguum intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, cum maxime contra fortunam gloriatur? quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi*, inquit, 27 *te fortuna atque cepi: omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses.* Præclare, si Aristochius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, & definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataque spe contineri, fortunæ aditus interclusisti? quo modo? isto enim bono jam exspoliari potes. Atqui his capiuntur imperiti: & IO propter

28 propter huiusmodi sententias, istorum hominum est
 p. 234. multitudo. Acute autem disputantis illud est, non,
 a. quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit,
 videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac
 disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos
 volumus esse, quid dicam bonos, perspicuum est.
 omnibus enim virtutibus instructos & ornatos, cum
 sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui
 dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in
 29 bonis, nullo adjuncto malo. Neque ulla alia huic ver-
 bo, cum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi, se-
 cretis malis omnibus, cumalata bonorum complexio.
 Hanc assequi virtus, si quidquam præter ipsam boni
 est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa
 ducimus, turba quædam, paupertas, ignobilitas, hu-
 militas, solitudo, amissio suorum, graves dolores cor-
 poris, perdita valitudo, debilitas, cæcitas, interitus
 patriæ, exilium, servitus denique. in his tot & tan-
 tis atque etiam quæ plura possunt accidere, potest
 esse sapiens. nam hæc casus importat, qui in sapien-
 tem potest incurrere. at si ea mala sunt, quis potest
 præstare, sapientem semper beatum fore, cum vel
 30 in omnibus his uno tempore esse possit? Non igitur
 facile concedo, neque Bruto meo, neque communi-
 bus magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Spen-
 sippo, Xenocrati, Polemoni, ut cum ea, quæ supra
 enumeravi, in malis numerent, iidem dicant, semper
 beatum esse sapientem. quod si titulus hic delectat
 insignis & pulcer, Pythagora, Socrate, Platone dignis-
 simus, inducant animum, illa, quorum splendore
 capiuntur, vires, valitudinem, pulcritudinem, divi-
 tias, honores, opes contemnere, eaque, quæ his con-
 traria sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima
 voce profiteri, se neque fortunæ impetu, nec multi-
 tudinis opinione, nec dolore, neque paupertate ter-
 reri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quid-
 quam extra suam potestatem, quod ducant in bo-
 nis.

nis. ¹ Namque & hæc loqui, quæ sunt magni cujus- 31
 dam & alti viri, & eadem, quæ vulgus, in malis &
 bonis numerare, concedi ² nullo modo potest: qua
 gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si
 diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic
 dignitate huius sententiæ capitur. sed numquam id
 diceret, si ipse se audiret. quid est enim, quod mi-
 nus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel
 solum malum dolorem esse dicat, idem censeat,
Quam hoc suave est tum, cum dolore crucietur, di-
 cturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vo-
 cibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate
 atque constantia.

A. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quo- II
 que, vide, ne desideretur constantia. M. Quonam 32
 modo? A. Quia legi tuum nuper quartum de Fini-
 bus. In eo mihi videbare, contra Catonem differens,
 hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, in-
 ter Zenonem & Peripateticos nihil præter verborum
 novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causæ,
 quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis ma-
 gnæ vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat
 idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari
 oportere, non verba. M. Tu quidem tabellis ob- 33
 signatis agis mecum, & testificaris, quid dixerim ali-
 quando, aut scripserim. Cum aliis isto modo, qui
 legibus impositis disputant. Nos in diem vivimus? p. 235.
 quodcumque nostros animos probabilitate percussit, a.
 id dicimus. itaque soli sumus liberi. veruntamen,
 quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego
 hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Ze-
 noni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bo-
 num esse solum, quod honestum esset: sed, si ita
 esset, tum ut hoc totum, beate vivere, in una vir-
 tute poneret. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit 34
 beatus semper sapiens. quam sibi conveniat, ipse vi-
 derit.

¹ Neque hunc & hæc loqui.² nullo.

derit. Gloria quidem hujus sententiæ quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus: etsi Zeno Cittieus, advena¹ quidem, & ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam

12 philosophiam videtur. Hujus sententiæ gravitas a Platonis auctoritate repetatur: apud quem sæpe hæc oratio usurpata est, ut nihil præter virtutem diceretur bonum: velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quæsitum, Archelaum Perdicæ filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret?

35 Haud scio, inquit. numquam enim cum eo collocutus sum. Ain tu? an tu aliter id scire non potes? nullo modo. Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? an ego² possim, cum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? Ita prorsus existimo, bonos, beatos: improbos, miseros. miser ergo Archelaus? certe, si injustus. Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere?

36 Quid vero in epitaphio? quo modo idem? Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, quæ ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu, aut contrario pendere ex alterius eventis, & errare coguntur: huic optime vivendi ratio b. comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, & nascentibus, & cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit & obediet præcepto illi veteri:

*Neque enim letabitur unquam, nec marebit nimis,
Quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.*

13 Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto angustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

37 Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi parente natura? quæ quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfe-

¹ quidam.

² possum.

perfectum esse voluit. Itaque & arbores, & vites, & ea, quæ sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondeſcunt: neque est ul-
lum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, & suis in quoque feminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediante, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus 38
a natura est datus, vis ipsius naturæ perspicui potest. Namque alias bestias nantes, aquarum incolae esse voluit: alias volucres, cælo frui libero: serpentes quasdam: quasdam esse gradientes: earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas: immanes alias, quasdam autem cicures. nonnullas abditas, terraque tectas. atque earum quæque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. & ut bestiis aliud alii præcipui a natura datum est, quod suum quæque retinet, nec discedit ab eo: sic homini multo quiddam præstantius: etsi præstantia debent ea dici, quæ habent ali- p. 236.
quam comparisonem. Humanus autem animus, de-
cerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic 39
igitur, si est excultus, & si ejus acies ita curata est, ut ne cæcetur erroribus; sit perfecta mens, id est, absoluta ratio: quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, & quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed 40
mihi videntur etiam beatissimi. quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? At diffidat necesse est, 14
qui bona dividit tripertito. Qui enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ stabilitate confidere?
atqui,

atque, nisi stabili, & fixo, & permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo ejusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, *non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna*. An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata ¹ compleatur, si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit.

- 41 Voluntas enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut parvo metu præditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, non qui ² parum metuit, sed qui omnino metu vacat. quæ est b. enim alia fortitudo, nisi animi affectio cum in adeundo periculo, & in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? Atque hæc certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam & expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello, vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? qui autem poterit esse celsus, & erectus, & ea, quæ homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedæmonii, Philippo ³ minitante per litteras, se omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæsierunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quærimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adjuncta, quæ sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum

¹ complectitur.² parva.³ minitanti.

dum deesse ei, quem fortitudo ab ægritudine & a metu vindicet: temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Hæc efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata. Atque cum perturbationes animi, ¹⁵ miseram; sedationes autem, vitam efficiant beatam: duplexque ratio perturbationis sit, quod ægritudo, ⁴³ & metus, in malis opinatis, in bonorum autem errore, lætitia gestiens libidoque versetur: cum + hæc omnia cum consilio & ratione pugnent: his tum tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dis- ^{p. 237.} sentientibus atque distractis, quem vacuum, solum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est. semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum, lætabile est: quod autem lætabile, id prædicandum, & præ se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum. si vero gloriosum, certe laudabile: quod autem laudabile, profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. At quæ isti bona numerant, ne ⁴⁴ ipsi quidem honesta dicunt. solum igitur bonum, quod honestum. ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. An dubitas, quin præstans valitudine, viri ⁴⁵ bus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, adde etiam, si libet, pernecitatem, & velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui hæc habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo: dubitabisne eum miserrimum dicere? qualia igitur ista bona sunt, quæ qui habeat, miserrimus esse possit? videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est: ex bonis, quæ sola honesta sunt, ⁵ efficiendus est beatus. ea mixta ex dissimilibus si erunt; honestum ex his effici nihil poterit.

⁴ Absit hæc.⁵ efficiendus est beatus.

poterit. quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quicquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum. ergo etiam dignitas ei tribuenda est. quod si ita est: laudabile sit necesse est. bonum igitur omne laudabile. ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum. Quod ni ita tenebimus: multa erunt, quæ nobis bona dicenda sint: omitto
 16 divitias: quas, cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero. quod enim est bonum, id non quivis habere potest: omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Hæc, quæ sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, & ea, quæ ¹ Euryclea laudat Ulyssæ pedes ablucens, lenitudo orationis, mollitudo corporis. ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione, stultorumque turba,
 47 quod dicatur aut gravius, aut grandius? At enim eadem Stoici præcipua, vel producta dicunt, quæ bona isti. Dicunt illi quidem: sed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiæ differebat. *Qualis cujusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis. Et vita igitur laudabilis boni viri, Et honesta ergo, quoniam laudabilis. ex quibus, bonorum*
 48 *beatam vitam esse, concluditur.* Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis, & otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco,
 semper

1 Anticlea.

semper vacare? semper in animo ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? at semper sapiens talis: semper igitur beatus. Jam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quæ agit, quæque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum. beata igitur vita laudabilis, nec quidquam sine virtute laudabile. beata igitur vita virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera
 17 vita quidquam est prædicabile, aut gloriandum: nec
 49 in ea, quæ nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita prædicabile aliquid, aut gloriandum, ac præ se ferendum: ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attorsa Laconum: ut Africanus,

*A sole exoriente, supra Mæoti paludes,
 Nemo est qui factis me æquiparare queat.*

3 Quod si est beata vita: glorianda & prædicanda, 50
 & præ se ferenda est. nihil est enim aliud, quod prædicandum, & præ se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: & quidem, nisi ea vita beata est, quæ est eadem honesta: sit aliud necesse est melius vita beata. quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perverlius? quid? cum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco quæro, quam vim habet
 51 beat liba illa Critolai: qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, & externa; tantum propendere illam bonorum animi lancem putet, ut terram & maria deprimat. Quid ergo
 18 aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum

G g 2

2 Abest me.
boni lancem.

3 Quod si beata vita: glorianda.

4 illam

vissimum philosophorum, exaggerantem tantopere
 b. virtutem, extenuantem cetera & abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi ¹ fit, virtutum interitus
 52 consequetur. Nam in quem cadit ægritudo, in eundem metum cadere necesse est. est enim metus futuræ ægritudinis sollicita expectatio. In quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. Ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se præceptum illud Atrei pertinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. At nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quæ nisi sunt, sublata virtus est. Atqui si in virtute satis est præsidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. si fortiter, etiam ut magno animo, & quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque sumus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet. Ergo omnia profuenter, absolute, prospere. igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo
 54 etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, numquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam umquam sui poenitet.

19 ² Similemne putas C. Lælii unum consulatum fuisse, & eum quidem cum repulsa, ³ cum L. Cinnæ quatuor? ⁴ (si cum sapiens & bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis præteritur, non populus ⁵ a bono consule potius, quam ille a malo populo repulsam ⁶ fert); sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Lælium, consulem, an, ut Cinnam, quater? non
 55 dubito, tu quid responsurus sis. Itaque video, cui
 P. 239. committam. Non quemvis hoc idem interrogarem.
 a. responderet enim alius fortasse, se non modo quatuor

¹ fit. ² Similemne.

⁵ a malo consule.

³ Abest cum L. Cinnæ quatuor.

⁶ fert, suffragiis præteritur.

tuor

⁴ sic.

tuor consulatus uni antepone, sed unum diem Cinnæ multorum & clarorum virorum totis ætatibus. Lælius, si digito quem attigisset, poenas dedisset. at Cinna, collegæ sui, consulis Cn. Octavii, præcidi caput iussit, P. Crassi, L. Cæsaris, nobilissimorum hominum: quorum virtus fuerat domi, militiæque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Cæsaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, ⁸ quia hos interfecit? mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet. sed sermonis errore labimur. id enim licere dicimus, ⁷ quod cui conceditur. Utrum
 56 tandem beatior C. Marius, tum, cum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pæne altero Lælio, ⁸ (nam hunc illi duco simillimum) an cum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed sæpe, Moriatur? in quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. nam cum accipere, quam facere præstat injuriam, tum morti jam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus; quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, & contaminare extremum tempus ætatis.

Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanus
 20 fuit Dionysius, cum v & xx natus annos dominatum occupavisset. Qua pulcritudine urbem, quibus autem opibus præditam, servitute oppressam
 57 tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem & industrium, eundem tamen maleficum natura & injustum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. ea enim ipsa quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia

Gg 3

se

⁷ qui.

⁸ nam huic, illum dico simillimum.

38 se posse censebat, conseqnebatur. Qui cum esset bonis parentibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque æqualium familiaritatibus, & consuetudine propinquorum, haberet etiam, more Græciæ, quosdam adulescentes amore conjunctos: credebatur se eorum nemini; sed his, quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, & quibusdam convenis & feris barbaris, corporis custodiam committebat. Ita propter injustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam ne tonfori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio regiae virgines, ut tonstriculæ tondebant barbam, & capillum patris. Et tamen ab his ipsis, cum jam essent adultæ, ferrum removit, instituitque, ut candentibus juglandium putaminibus barbam sibi & 39 capillum adurerent. Cumque duas uxores haberet, Aristomachen, elvem suam, Doridem autem Loorensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur, & perferretur ante. Et, cum fossam latam cubiculari lecto circumdedit, ejusque fossæ transitum ponticulo ligneo conjunxisset: eum ipsum, cum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is cum pila ludere vellet (studiose enim id faciebat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris jocos dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committas*, arrisissetque adulescens, utrumque jussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, ut nihil gravius tulerit in vita. quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates.

61 Cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. Quamquam

1 Abest st.

2 iis.

quam hic quidem tyrannus ipse judicavit, quam esset beatus. Nam cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles, commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regiarum; negaretque umquam beatiorum quemquam fuisse: *Visne igitur, inquit, Damocle, quoniam hæc te vita delectat, ipse eandem degustare, & fortunam experiri meam?* cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, strato pulcerrime textili stragulo, magnificis operibus picto: abacosque complures ornavit argento, auroque cælato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum ejus intuentis diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronæ: 62 incendebantur odores: mensæ exquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulcros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum: nec b. manum porrigere in mensam: jam ipsæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror impendat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibus libertatem & jura redderet. iis enim se adulescens improvida ætate irretierat erratis, eaque commiserat, ut 22 salvus esse non posset, si sanus esse cœpisset. Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus 63 illis: quorum cum alterum vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, præsto fuisset ad horam 4 mortis destinatam: *Utinam ego, inquit, tertius vobis amicus adscriberer!* Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini præsertim docto

3 pulcerrimo.

4 morti.

G g 4

docto a puero, & artibus ingenuis erudito! Musico-
rum vero perstudiosum¹ accepimus, poetam etiam
tragicum: quam bonum nihil ad rem. in hoc enim
genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum
cuique pulcrum est. adhuc neminem cognovi poetam
& mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non
optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me
delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus;
omni cultu & victu humano carebat: vivebat cum
fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem,
qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino li-
ber esse, sibi amicum arbitrabatur.

64 Non ego jam cum hujus vita, qua tetrius, mi-
serius, detestabilius excogitare nihil possum, Plato-
nis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum homi-
nis & plane sapientium: ex eadem urbe humilem

23 homunculum, a pulvere & radio excitabo, qui multo
p. 241.

a. tis annis post fuit, Archimede[m]. Cujus ego quaestor
ignotum ab Syracusanis, cum esse omnino nega-
rent, septum undique & vestitum vepribus & dume-
tis, indagavi sepulcrum. tenebam enim quosdam se-
nariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos ac-
ceperam: qui declarabant, in summo sepulcro sphæ-

65 ram esse positam cum cylindro. Ego autem, cum
omnia collustrarem oculis (est enim ad portas Agra-
gianas magna frequentia sepulcrorum) animadverti
columellam non multum e dumis eminentem: in qua
inerat sphærae figura & cylindri. Atque ego statim
Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me
illud ipsum arbitrari esse, quod quaererem. Immissi
cum falsibus multi purgarunt & aperuerunt locum.

66 Quo cum patefactus esset aditus, ad adversam basim
accessimus. apparebat epigramma, ex eis posteriori-
bus partibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita no-
bilissima Græciæ civitas, quondam vero etiam doctis-
sima, sui civis unius acutissimi monumentum ignoras-
set, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat,
unde

¹ Abest accepimus.

unde aberravit, oratio. Quis est omnium, qui modo
cum Musis, id est, cum humanitate, & cum doctrina
habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathe-
maticum malit, quam illum tyrannum? Si vitæ mo-
dum, actionemque quaerimus: alterius mens rationi-
bus agitandis, exquirendisque alebatur, cum oblecta-
tione solertiæ; qui² est unus suavissimus pastus ani-
morum: alterius in cæde, & injuriis, cum & diurno,
& nocturno metu. Age, confer Democritum, Pytha-
goram, Anaxagoram. quæ regna, quas opes studiis
eorum, & delectationibus antepones? Etenim quæ 67
pars optima est in homine, in ea situm esse necesse b.
est illud, quod quaeris, optimum. Quid est autem
in homine sagaci ac bona mente melius? ejus bono
fruendum est igitur, si beati esse volumus. bonum
autem mentis, est virtus. ergo hac beatam vitam
contineri necesse est. Hinc omnia, quæ pulcra, ho-
nesta, præclara sunt, ut supra dixi: sed dicendum
idem illud paullo uberius videtur: plena gaudiorum
sunt. Ex perpetuis autem, plenisque gaudiis cum
perspicuum sit vitam beatam existere, sequitur, ut
ea existat ex honestate.

Sed, ne verbis solum attingamus ea, quæ vo- 24
lunt ostendere, proponenda quædam quasi moventia 68
sunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiam-
que convertant. Sumatur enim nobis quidam præstans
vir optimis artibus, isque animo parumper & cogita-
tione fingatur. Primum ingenio eximio sit, necesse
est: tardis enim mentibus virtus non facile comita-
tur: deinde ad investigandam veritatem studio inci-
tato. Ex quo triplex ille animi scetus existit: unus
in cognitione rerum positus, & in explicatione na-
turæ: alter in descriptione expetendarum fugienda-
rumve rerum: tertius in judicando, quid cuique rei
sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis
tum subtilitas differendi, tum veritas judicandi. Quo 69
tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis ani-

² Abest est.

num, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia cælo in hærentia cum ejus ipsius motu congruere certis infixis sedibus? septem alia suos quæque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi

p. 242. motus rata tamen & certa sui cursus spatia definiant?

^{a.} Horum nimirum adspæctus impulit illos veteres, & admonuit, ut plura quærent. Inde est indagatio nata initiorum, & tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quæque ejusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio: unde terra, & quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria ¹ sustineantur: in qua omnia, delata gravitate, medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo,

25 Hæc tractanti animo, & noctes & dies cogitanti, existit illa a deo Delphis præcepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo insatiabili gaudio ² completur. ipsa enim cogitatio de vi, & natura deorum, studium incendit illius æternitatis imitandæ, neque se in brevitate vitæ collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas, & necessitate nexas videt: quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum, ratio tamen mens-

71 que moderatur. Hæc ille intuens atque suspiciens, vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana & ceteriora considerat? hinc illa cognitio virtutis existit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, ³ quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quæ degendæ ætatis ratio diligenda. Quibus & talibus rebus exqui-

b. sitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, quæ per omnes partes sapien-

¹ sustineat.

² completur.

³ quod.

tiæ manat & funditur, quæ rem definit, genera disperdit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera & falsa dijudicat, differendi ratio & scientia. Ex qua cum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenia delectatio, & digna sapientia. Sed hæc otii. Transcat idem iste sapiens ad rempublicam tuendam. quid eo possit esse præstantius, cum contineri prudentia utilitatem civium cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? adjuge fructum amicitiarum: in quo doctis positum est cum consilio omnis vitæ, consentiens, & pæne conspirans, tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid hæc tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui rei referat tot tantisque gaudiis, fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est, virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruantur: omnes eos confiteri beatos esse, necesse est.

A. Etiamne in cruciatu atque tormentis? M. An ²⁶ tu me in viola putabas, aut in rosa dicere: an Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi, & sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit: (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit) Nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, Quam pro nihilo puto! cum præsertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate, hæc nostra honesta, turpia irrideat, dicatque, nos in vocibus occupatos, inanes sonos fundere: neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut læve, aut asperum in corpore sentiatur. Huius ergo, ut dixi, non multum differenti a judicio serarum, oblivisci p. 243. licebit sui? & tum fortunam contemnere, cum sit ^{a.} omne & bonum ejus, & malum in potestate fortunæ, tum dicere, se beatum in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? nec vero illa sibi re- ⁷⁴ media comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consue-

consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem, sed una se dicit recordatione acquiescere praeëteritarum voluptatum: ut, si quis æstivans, cum vim caloris non facile patiat, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusus fuisse. non enim video, quo modo sedare possint mala præsentiæ praeëteritæ voluptates. Sed cum is dicat, semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant? me quidem auctore, etiam Peripatetici veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperteque & clara voce audeant dicere, beatam vitam

27 in Phalaridis taurum descensuram. Sint enim tria genera bonorum, ut jam a laqueis Stoicorum, quibus

76 usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus: sint sane illa genera bonorum, dum corporis, & externa jaceant humi, & tantummodo, quia fumentur, sint, appellentur bona: alia autem illa divina, longe lateque se pandant, caelumque contingant, ut, ea qui adeptus sit, eum beatum modo, & non beatissimum etiam dixerim? dolorem vero sapiens extimescet? is enim huic² maxime sententiæ repugnat. Nam contra mortem nostram, atque nostrorum, contraque ægritudinem, & reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati & parati. dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. is ardentem faciem intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum minatur. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis & constantis viri vita cedit? quam turpe? o dii boni! Pueri Spartiæ non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedæmone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, ut exanimarentur prius, quam se victos faterentur.

Quæ

1 sunt.

2 maximæ.

Quæ barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi ætatem agunt, & Caucasii nives, hiemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam se³ applicaverunt, sine gemitu adurunt. Mulieres vero 78 [in India], cum est [cujusvis] earum vir mortuus, incertamen judiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. plures enim singulis solent esse nuptæ. Quæ est victrix, ea læta, prosequentiis suis, una cum viro in rogam imponitur: illa victa mœsta discedit. Numquam naturam mos vinceret. est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus: opinionibus, maloque more delinitum molivimus. Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes pravitate erroribus, quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut croco-

p. 244. 2.

dilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, pœnam nullam recusent. De hominibus loquor. quid bestię? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? omitto, quæ perferant, quæque patiantur ambitiosi, honoris causa: laudis studiosi, gloriæ gratia: amore incensi, cupiditatis. plena vita exemplorum est. Sed adhibeat oratio modum, & redeat il-

28 luc, unde⁴ defluxit. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata: nec justitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam profecuta, cum tortoris os viderit, consistet: virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores, (ut ante dixi) limenque carceris. quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim virtutes sine beata vita cohærere possunt, nec illa sine virtutibus.

3 applicaverint.

4 deflexit.

5 patientia.

81 tutibus. Itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapiant ad quemcumque ipsae dolore, cruciatumque ducentur. sapientis est enim proprium; nihil, quod poenitere possit, facere, nihil invitum: splendide, constanter, graviter, honeste omnia: nihil ita expectare, quasi certo futurum; nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare iudiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis
82 conclusio est: qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere: cum id sit in sapiente situm, non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut cuius in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit. Ita sit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem, & quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

29 A. Melius¹ equidem afferre nihil possum: sed a te (impetrarim libenter, ² nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet: quod paullo ante Peripateticos, veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos,) id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, & Stoicorum ratione conclusa. M. Utamur igitur libertate: qua nobis solis in philosophia licet uti: quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, iudicari. & quoniam videris hoc velle, ut, quaecumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii, quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus: sed is, ut contra Stoicos, quos studi-

1 quidem.

2 ut, nisi.

diosis-

diosissime semper refellebat, & contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. Sed quaeramus unamquamque
84 reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praecelsum quasi decretum beatæ vitæ possit omnium sententis, & disciplinis convenire. Sunt autem hæc de
30 finibus, ut opinor, retentæ, defensæque sententiæ: p. 245.
primum simplices quattuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, nisi ³ voluptas, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi ⁴ vacuitas ⁵ doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos differebat. Hæc igitur simplicia: illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, se-
85 cunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus: voluptatem cum honestate Dinomachus, & Callipho copulavit: in dolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hæc sunt sententiæ, quæ stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est: præter Theophrastum, & si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem & reformidant: Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua ex collatione facile est contere atque contemnere. nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse ⁶ dicant, negare, eos esse beatos, qui illam adepti
7 sint. Quamquam enim sint in quibusdam malis: tam-
86 men hoc nomen beati longe & late patet. Nam ut
31 quaestuo-

3 voluptatem.
eunt.4 vacuitatem.
7 sunt.

5 Absit doloris.

6 di-

quæstiosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper ¹ vacat; sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore & b. graviore ex parte bona propendunt, beata recte dici potest. Sequitur igitur ² horum ratione vel ad sup- 87 plicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam ³ minis aut blandimentis corrupta deferet. eadem Calliphontis erit Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quæ sine ea sint, longe & retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius: enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, & si qui sunt, qui + desertum illum Carneadem curent defendere. nemo est enim, qui eorum bonorum animum putet esse iudicem, eumque condocerit, ut ea, quæ bona 88 malave videantur, possit contemnere. Nam quæ tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi & Carneadis causa, & herele omnium reliquorum. quis enim parum est contra mortem, aut dolorem paratus? ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus.

Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria, & recordatione confutat: nec hæc sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. de morte enim ⁵ ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum extinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quæ sequatur? quorum magnitudinem brevitate con- 89 solatur, longinquitatem ⁶ levitate. Quid tandem isti grandiloqui contra hæc duo, quæ maxime angunt, melius habent, quam Epicurus? an ad cetera, quæ

mala

¹ vacat.
fertum.² bonorum.
5. ita.³ minimis blandimentis.
6. lenitate.⁴ di-

mala putantur, non & Epicurus, & reliqui philosophi satis parati videntur? quis non paupertatem extime- p. 246. scit? neque tamen quisquam philosophorum. Hic ^{a.} vero ipse quam parvo est contentus? nemo de tenui 32 victu plura dixit. etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amor, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copię suppetant: cum procul ab iis omnibus rebus ablit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius curet omnino? An Scythes Anacharsis 90 potuit pro nihilo pecuniam ducere: nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amittui est, Scythicum tegmen: calciamentum, solorum callum: cubile, terra: pulpamentum, fames: lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socra- 91 tes, in pompa cum magna vis auri, argenticque ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima: abduxit legatos ad cenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari juberet: *Quid? vos hesternæ,* inquit, *cenula non intellexistis, me pecunia non egere?* ⁷ quos cum tristiores vidisset, xxx minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes libe- 92 rius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si ⁸ quid opus esset, *Nunc quidem paululum,* inquit, *a sole.* offererat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunæ superaret. sibi nihil deesse: illi nihil satis umquam fore. se ejus voluptates non desiderare, quibus nunquam

⁷ quod.⁸ quis.

Cicer. Oper. Vol. IV.

Hh

numquam satiari ille posset, suas enim consequi nullo
 33 modo posse. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum
 93 genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter
 tamen: partim esse naturales & necessarias; partim
 naturales, & non necessarias: partim neutrum: ne-
 cessarias satiari posse pæne nihilo; divitias enim na-
 turæ, parabiles esse: secundum autem genus cupi-
 ditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec
 vero ad carendum: tertias, quod essent plane inanes,
 neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem at-
 94 tingerent, funditus ejiciendas putavit. Hoc loco mul-
 ta ab Epicureis disputantur, eæque voluptates sin-
 gillatim extenuantur: quarum genera non con-
 temnunt; non quærunt tamen copiam. nam & ob-
 scœnas voluptates, de quibus multa ab illis habetur
 oratio, faciles, communes, in medio sitas esse di-
 cunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco,
 aut ordine, sed forma, ætate, figura metiendas pu-
 tant: ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut
 valitudo, aut officium, aut fama postulet: omninoque
 genus hoc voluptatum optabile esse, si non oblit;
 95 prodesse numquam. Totumque hoc de voluptate sic
 ille præcepit, ut voluptatem ipsam per se, quia vo-
 luptas sit, semper optandam expetendamque putet:
 eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor
 sit, semper esse fugiendum. itaque hac usurum com-
 pensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea ma-
 jorem dolorem effectura sit: & dolorem suscipiat,
 majorem efficientem voluptatem; omniaque jucunda,
 quamquam sensu corporis judicentur, ad animum re-
 96 ferri tamen. Quocirca corpus gaudere tam diu, dum
 præsentem² sentiat voluptatem; animum & præsen-
 tem percipere pariter cum corpore, & prospicere ve-
 nientem, nec præteritam præterfluere sinere. ita per-
 petuas & contextas voluptates in sapiente fore sem-
 per, cum expectatio speratarum voluptatum, per-
 ceptarum memoriæ jungeretur. Atque iis similia ad
 victum

1 Abest non.

2 sentiret.

victum etiam transferuntur, extenuanturque magni-
 ficentia & sumtus epularum, quod parvo cultu na-
 tura contenta sit. Etenim quis hoc non videt, desi-
 deriis ista condiri omnia? Darius in fuga, cum aquam 34
 turbidam, & cadaveribus inquinatam bibisset, nega-
 vit umquam se bibisse jucundius. Numquam videli-
 cet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemæis ederat:
 cui cum peragranti Ægyptum, comitibus non conse-
 cutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum
 est illo pane jucundius. Socratem ferunt, cum usque
 ad vesperum contentius ambularet, quæsitumque esset
 ex eo, quare id faceret: respondisse, se, quo melius
 cenaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum 98
 Lacedæmoniorum in phiditiis nonne videmus? ubi
 cum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se jure
 illo nigro, quod cenæ caput erat, delectatum. Tum
 is, qui illa coxerat; minime mirum, condimenta
 enim defuerunt. Quæ tandem, inquit ille? Labor
 in venatu, sudor, cursus ab Eurota, fames, sitis.
 his enim rebus Lacedæmoniorum epulæ congiuntur.
 Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam
 ex bestiis intelligi potest, quæ, ut quidquid objectum
 est, quod modo³ a natura non sit alienum, eo con-
 tentæ non quærunt amplius. Civitates quædam uni- 99
 versæ, more doctæ, parsimonia delectantur, ut de
 Lacedæmoniis paullo ante diximus. Persarum a Xe-
 nophonte victus exponitur: quos negat ad panem ad-
 hibere quidquam, præter nasturtium. Quamquam,
 si quædam etiam suaviora natura desideret, quam
 multa ex terra, arboribusque gignuntur, cum copia
 facili, tum suavitate præstantia? adde siccitatem, quæ
 consequitur hanc continentiam in victu. adde inte-
 gritatem valitudinis. Confer sudantes, ructantes, re- 100
 fertos epulis, tamquam opimos boves: tum intelli-
 ges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime
 consequi; jucunditatemque victus esse in desiderio,
 non in satietate. Timotheum, clarum hominem 35

Hh 2

Athe-

3 Abest a.

Athenis, & principem civitatis, ferunt, cum cenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: Vestrae quidem cenæ non solum in præsentia, sed etiam postero die jucundæ sunt. Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo, & potione completi? Est præclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his fere verbis: Quo cum venissem, vita illa beata, quæ ferebatur, plena Italicarum, Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec unquam pernoctare solum: ceteraque, quæ comitantur huic vitæ, in qua sapiens nemo efficitur unquam, moderatus vero multo minus. Quæ enim natura tam mirabiliter temperari potest? Quo modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia? absit moderatio? ex quo Sardanapali, opulentissimi Assyriæ regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,

Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido

Hauit: at illa jacent multa, & præclara reliqua.

Quid aliud, inquit Aristoteles, in havis, non in regis sepulchro inscriberes? Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiæ desiderantur? aut ubi paupertas beatos esse non sinat? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tennes homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia. Quæ qui privati habent, nec tam multa, & raro vident, cum in sua rura venerunt. Quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficit, si velim paupertatis causam defendere. aperta enim res est, & quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio, sapientem beatum esse prohibe-

1 Syria.

2 deficiet.

hibebit? vide, ne plus commendatio in vulgus, & hæc, quæ expetitur, gloria molestiæ habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculæ, ut mos in Græcia est, insusurrantisque alteri, Hic est ille Demosthenes. Quid hoc levius? At quantus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. Veni Athenas, inquit Democritus: neque me quisquam ibi agnovit. Constantem hominem & gravem! qui gloriatur, a gloria se auisse. An tibicines, iique qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte majore præditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contempnas, eos esse aliquid putare universos? ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam penitere coepit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro. universos, ait, Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco, & apud alios sit. An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? quid? Aristides (malo enim Græcorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacat, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturæ, & in hoc ipso mundo cælum, terras, maria cognoscimus.

Contempto igitur honore, contempta etiam pecu-

Hh 3

nia, 106

3 Absit ibi.

4 sunt.

nia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam & offensam populi voluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est: plenae miserorum provinciae sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. At multantur bonis exsules.

107 Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate
p. 249 dicuntur? jam vero exsilium, si rerum naturam, non
a. ignominiam nominis quaerimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumserunt, Xenocrates, Crantor, Arcefilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui semel egressi, numquam domum revertere. At enim sine ignominia afficere sapientem. de sapiente enim haec omnis oratio est, cui jure id accidere non possit. nam jure ex-
108 sulantem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, quocumque haec loco suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cujatem se esse diceret, Mundanum, inquit. totius enim mundi se incolam, & civem arbitrabatur. Quid T. Albius? nonne animo æquissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in re-
109 publica quiescens, Epicuri legibus paruisset. Qui enim beator Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcefilam, quo esset beator? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni, sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinius, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod

ferre

1 hoc loco suppeditetur.

ferre non poterat, fugit Tarquinius Corintho, & ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num
110 stulte anteposuit exsilii libertatem domesticæ servitudi-
ti? Jam vero motus animi, sollicitudines, ægritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit.

Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? Etiam. nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quæ autem ad aspectu percipiuntur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur, in oculis tale nihil sit. animus accipit, quæ videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur aspectus. Loquor enim de docto homine & erudito, cui vivere est, cogitare, sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. Etenim si nox non
112 adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenajci est quidem paullo ob- scænius, sed non absurda sententia est: cujus cæcitatem cum mulierculæ lamentarentur, Quid agitis? inquit: an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna? Appium quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, & ex magistratibus, & ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato, nec publico muneri defuisse. G. Drusi domum compleri a consul-
p. 250 toribus solitam accepimus: cum, quorum res esset, a. sua ipsi non videbant, cæcum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius prætorius & in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, & Græcam scribebat historiam, & videbat in litteris. Diodotus Stoicus, cæcus, multos annos domi nostræ
39

Hh 4

vixit. 13

vixit. Is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, ver-
faretur, & cum fidibus Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes, & dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriæ munus tuebatur, verbis præcipiens discantibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, cum quidam quæreret, quid ei cæcitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitator. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Græcis quotidie: sic cæcitas ferri facile possit, si non desint subsidia valitudinum.

114 Democritus luminibus amissis, alba scilicet, & atra discernere non poterat: at vero bona, mala; æqua, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat: & sine varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem ad speciem oculorum arbitratur: & cum alii sæpe, quod ante pedes esset, non viderent, ipse infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum cæcum fuisse. At ejus picturam, non possumus, videmus. Quæ regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ species formæ, quæ pugna, quæ acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quæ ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? quid ergo aut Homero ad delectationem animi, ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse umquam

115 arbitramur? An, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros, & patrimonia sua reliquissent: huic discendi, quærendique divinæ delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtæ, numquam inducunt deplorantem cæcitatem suam: at vero Polyphemum Homerus cum immanem, ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortu-

1 ille.

2 aut.

fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, & quæ vellet, attingere. Recte hic quidem. nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior. In surditate vero quidnam est mali? erat surdaster M. Crassus: sed aliud molestius, quod male audiebat, etiam si, ut mihi videbatur, injuria. [Epicurei] nostri Græce fere nesciunt, nec Græci Latine. ergo hi in illorum, & illi in horum sermone surdi: omnesque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ sunt innumerales, surdi profecto sumus. At vocem citharædi non audiunt: ne stridorem quidem serræ tum, cum acuitur: aut grannitum, cum jugulatur sus: nec, cum quiescere volunt, fremitum marmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes. deinde multo majorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paulo ante cæcos ad aurium tradebamur voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requirit.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis, & a. 251. a. tribus captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? portus enim præsto est, [quoniam mors ibidem est] æternum nihil sentienti receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero, inquit, effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* Paulus Perſæ deprecanti, ne in triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, cum de ipsa morte quæreremus: non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quæ qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita, servanda videtur illa lex, quæ in Græcorum conviviis obtinetur; *Aut bibat, inquit, aut abeat.* Et recte.

Hh 5

Aut

Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi: aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic injurias fortunæ, quas ferre nequeas, defugiendo relinquo. Hæc eadem, quæ Epicurus, totidem verbis dicit & Hieronymus.

119 Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat: omneque, quod honestum nos, & laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, & inani vocis sono decoratum esse dicant: & tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate & Platone profectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam præstantiam in

b. bonis animi esse dicunt, ut ab his, corporis & externa¹ obscurentur. Alii autem hæc ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat tamquam honorarius arbiter, judicare Carneades. nam cum, quæcumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonæ valitudini, ceteris rebus generis ejusdem, quam Stoici: cum ea, re, non verbis ponderarentur; causam esse² dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

121 Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror, ubi enim melius uti possumus hoc, cuiusmodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus: a quo non modo impulsus sumus ad³ philosophicas scriptiones, verum etiam laceffiti. In quo quantum ceteris profuturi⁴ simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque, & undique circumfusus molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

M. TUL.

1 observent. 2 desiderandi. 3 philosophas. 4 sumus.

M. TULLII CICERONIS

P. 2.
8.

DE

NATURA DEORUM,

AD

M. BRUTUM

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

In his libris C. Vellejus, Lucilius Balbus & C. Cotta inducuntur disputantes de natura Deorum, audiente Cicerone. Vellejus Epicuream rationem explicat, Balbus Stoicam, & contra utramque disserit Academicus Cotta, sub cujus persona, quamquam dissimulat, & Stoici se rationem probare simulat, tamen latet Cicero. Quis enim credat v. c. Ciceronem prædicationibus, apparitionibus Deorum, ostentis aliquid tribuisse? In primo ergo libro Vellejus & Cotta disputant, Initium disputandi facit Vellejus, & quidem a reprehensione Platonica ac Stoica rationis; quarum illa mundum a Deo tamquam opifice atque edificatore profectum pugnabat, altera *πρόνοια*, providentiam inducebat, a qua mundus effectus esset & administraretur, utraque autem mundum animo & sensibus præditum, rotundum, ardentem volubilemque faciebat. c. 8-10. Reliquorum deinde omnium philosophorum, inde a Thalete, de Deo sententias breviter commemoratis & reprehensis, c. 10-15. ad ipsam Epicuream de Divis rationem explicandam accedit, quam unam veram

veram existimat. Solus Epicurus vidit, primum esse Deos, quod in omnium animis eorum notionem impressit natura, & sine doctrina anticipationem quandam Deorum, quam appellat προληψιν Epicurus, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari potest. id ex eo intelligitur; quod omnium hominum in eo est mira consensio, ut Deos esse statuunt. Sed etiam hanc anticipationem habemus sive pranotionem Deorum, ut beatos, immortales, putemus. Ex quo consequitur, ut nihil negotii nec ipsi habeant, nec aliis exhibeant, neque ira neque gratia teneantur, quod, quæ talia sunt, imbecilla sunt omnia. Id si ita est, pie colendi sunt Dii propter præstantem naturam, nullo autem modo timendi; quo uno omnis superstitio evertitur. c. 16. 17. Sed ad hanc opinionem confirmandam anquirunt anirus formam, vitam & actionem mentis atque agitationem in Deo. Et figura quidem nulla alia esse nisi humana potest: primum, quod natura speciem aliam Deorum non habemus; deinde, quod humana forma est pulcherrima; tertio, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse potest. Neque tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; eaque non sensu, sed mente cernitur, nec soliditate quadam, nec ad numerum, sed imaginibus, similitudine ac transitione perceptis. Vita autem Deorum est beatissima, & omnibus bonis affluens. Nihil enim agunt, sua virtute & sapientia gaudent, & habent exploratum, fore se semper in maximis voluptatibus. c. 18. 20. His expositis contra disputat Cotta: non ut aliquid ipse decernat, sed ut Epicurea dissolvat, neque quod neget, esse Deos, sed, quod rationem, quæ adferatur, firmam non putet. Nam argumentum, quod ab omnium hominum consensu petatur, cum leve per se,

se, tum etiam falsum esse, c. 23. Sed, Deos esse, concedi posse. Illud doceri se velle, unde sint, ubi sint, quales sint: ad quæ omnia atomis abutantur Epicurei; quæ primo nulle sint, quod nullus sit corporibus vacuus locus; deinde si sint, effici, ut æterni Dii non sint, & interire possint; quo constituto, beatitudo Deorum tollatur. Ad hanc reprehensionem effugiendam quasi corpus & quasi sanguinem excogitatum esse, quod quid sit, nemo intelligere possit. c. 24. 26. Quibus autem rationibus humana forma Diis adferatur, eas nullam vim habere. Nam quod omnes fere homines, præter Ægyptios, & paucas forte alias gentes, eam Diis cogitatione affingant; id non a natura esse, sed consilio humano, aut superstitioni, a pictoribus, poetis, artificibus, confirmatæ, deberi. Neque ex eo, quod hominibus nil homine pulchrius videatur, consequi, nihil esse eo pulchrius. Non enim dubium esse, quin & bovi nihil bove, cani nil cane pulchrius videatur. Denique incertum illud esse, quod nusquam, nisi in figura humana, ratio, virtus, atque adeo beatitudo, locum habere videatur. Neque enim, quod in nulla alia figura rationem vidimus, propterea in nulla esse potest. Quod sensus non docet, ratio docebit. Nam, si nullum Diis negotium, quod membra corporis humani requirat, nil membris opus erit. c. 27. 37. Jam in ceteris etiam questionibus, de domicilio, de vita & beatitudine Deorum laborare Epicuream rationem. Nullam in diis soliditatem esse, nec ad numerum permanere dicunt; sed imaginum similitudine ac transitione percipi. Jam si nulla Deorum est soliditas & eminentia, nihil interest, utrum de Deo, an de hippocentauro disputetur, meritoque Dii ad eas conformationes animi referuntur, quos motus inanes appel-

appellant. Quod si imaginibus Deorum pulsantur animi; quamquam tota res nugatoria est; tamen species duntaxat obijciuntur animis, non autem cur ea beate sint, aut aeternae, etsi vel maxime continenter ferantur. Nam illam *ισονομίαν* h. e. aequilibratam Epicuri, qua, quia natura mortalis sit, ut etiam immortalis sit, effici putat, perabsurda est, quod ea sumpta, eodem modo colligi potest, quia homines in terra nascuntur, etiam in aqua nasci, & huiusmodi absurda phura. Beatus autem cum sine virtute nemo esse possit, nulla autem sine actione virtus; nec otiosi illi dii esse possunt beati. Neque vero voluptate corporea uti possunt, in qua summum bonum Epicurus ponit; neque una doloris vacuitas aut assidua felicitatis suae cogitatio beatos eos efficere potest. Et cum semper pulsantur incursione atomorum, & imagines ex ipsis semper effluant, non possunt non interitum timere, quod beatitudini plane repugnat. c. 37-41. Quoniam vero otiosos Deos introducunt Epicurei, nullam rerum humanarum curam habentes, nihil homines juvantes; omnem sanctitatem & adversus Deos pietatem, quamquam verbis ponunt, tamen re tollunt. c. 42. sqq.

CUM multae res in philosophia nequam fatis adhuc explicatae sunt, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) & perobscura quaestio est de natura deorum: quae & ad agnitionem animi pulcherrima est, & ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variae sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiae; ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philo-

philosophiae, esse ¹ inscientiam, prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse. quid est enim temeritate ² turpius? aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravitate, atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorete perceptum sit, & cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac quaestione, plerique (quod maxime verisimile est, & quo omnes duce natura vehimur,) deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Melius & Theodorus Cyrenaicus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam & de figuris deorum, & de locis atque sedibus & actione vitae multa dicuntur; deque his summa philosophorum dissensione certatur: quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, omni curatione & administratione rerum ³ vacent, an contra ab his & a principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moveantur, inprimisque magna dissensio est: eaque nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignorance versari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procuracionem deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec enim omnia, pure, ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, & si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii neque possunt nos juvare, neque volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictae simulationis, sicut reliquae

¹ inscientiam.² fortius.³ vacant.

reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur, & magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam, & societas generis humani & una excellentissima virtus, iustitia tollatur. Sunt autem alii philosophi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari & regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli & provideri. nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates, cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quæ dicuntur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati pæne videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam variæ sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit. Qua quidem in causa & benevolos objurgatores placare, & invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui ammonent amice, docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variamque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium existisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam

dam rebus offunderet, desertæque disciplinæ, & jam pridem relictae, patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo studio operam curamque consumimus: & cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur. quod & orationes declarant, refertæ philosophorum sententiis, & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit: & principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos & publicis, & privatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio & doctrina præscripserit. Sin autem quis requirit, quæ causa nos impulerit, ut hæc tam sero litteris mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possumus. Nam cum otio langueremus, & is esset reipublicæ status, ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicæ causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus & ad laudem civitatis, res tam graves, tamque præclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei poenitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim. complures enim Græcis institutionibus eruditi, ea, quæ didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis acceperant, Latine dici posse diffiderent. quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magna, & gravi commota injuria. cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad to-

p. 4. tam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes
 a. autem ejus partes, atque omnia membra tum facil-
 lime noscuntur, cum totæ quæstiones scribendo ex-
 plicantur. est enim admirabilis quædam continua-
 tio, seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, & omnes
 5 inter se aptæ, colligatæque videantur. Qui autem
 x requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, cu-
 riosius id faciunt, quam necesse est. non enim
 tam ¹ auctoritatis in disputando, quam rationis mo-
 menta quærenda sunt. quin etiam obest plerumque
 iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se
 docere profitentur. desinunt enim suum judicium ad-
 hibere: id habent ratum, quod ab eo, quem pro-
 bant, judicatum vident. Nec vero probare soleo
 id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si
 quid affirmarent in disputando, cum ex iis quære-
 retur, quare ita esset, respondere solitos, *ipse dixit*.
 ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio præju-
 dicata poterat, ut etiam sine ratione valeret aucto-
 11 ritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum
 disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris
 fatis responsum videtur. Nec vero desertarum, re-
 lictarumque rerum patrocinium suscepimus. non
 enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt:
 sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in
 philosophia ratio contra omnia disferendi, nullam-
 que rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repe-
 tita ab Arcefila, confirmata a Carneade, usque ad
 nostram viguit ætatem; quam nunc propemodum
 orbam esse in ipsa Græcia intelligo. quod non Aca-
 demicæ vitio, sed tarditate hominum arbitror conti-
 gisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum
 est: quanto majus omnes? quod facere iis necesse
 est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, &
 contra omnes philosophos, & pro omnibus dicere.
 Cujus

¹ auctores.

Cujus rei tantæ tamque difficilis facultatem conse- b.
 cutum esse me non profiteor: secutum esse præ me 12
 fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione
 philosophentur, ii nihil habeant, quod sequantur.
 Dictum est omnino hac de re alio loco diligentius:
 sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, ad-
 monendi videntur sæpius. non enim sumus ii, qui-
 bus nihil verum esse videatur: sed ii, qui omnibus
 veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta simi-
 litudine, ut in iis nulla insit certa judicandi, & assen-
 tiendi nota. ex quo existit & illud, multa esse pro-
 babilia: quæ quamquam non perciperentur, tamen,
 quia visum haberent quendam insignem & illustrem,
 his sapientis vita regeretur.

Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam 6
 in medio sententias philosophorum de natura deo- 13
 rum. quo quidem loco convocandi omnes videntur,
 qui, quæ sit earum vera, judicent. Tum demum
 mihi procax Academia videbitur, si aut consense-
 rint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid
 verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare,
 ut ¹ ille in Synephebis:

*Pro deum, popularium omnium, ² omnium ado-
 lescentium*

*Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro
 fidem.*

non levissima de re, ut queritur ille,

Fieri in civitate facinora capitalia:

*Ab amico amante argentum accipere meretrix non
 vult:*

sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de re- 14
 ligione, pietate, sanctitate, cæremoniis, fide, jure-
 jurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque
 sollempnibus, quid de ipsis aspiciis, quibus nos præ-
 li 2 sumus,

¹ Statius.

² Abest omnium.

sumus, existimandum sit. hæc enim omnia ad hanc de diis immortalibus quætionem referenda sunt.

p. 5. a. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum

15 de maxima re tanta dissensio. Quod cum sæpe alias, tum maxime animadverti, cum apud C. Cottam familiarem meum, accurate sane, & diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu arcessituque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus; qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo studio,

7 non est alienum te interesse. Atqui mihi quo-

16 que videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune. tres enim trium disciplinarum principes convenistis. ¹ M. Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille. miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent: & Peripateticos; qui honesta commiscerent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent. hæc enim est non

17 verborum parva, sed rerum permagna dissensio. V.

b. rum hæc alias: nunc quod coepimus, si videtur.

li 3

mihi

1 M. enim Piso.

Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus deorum. quæ cum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ coeperas. Repetam vero. quamquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes, me adiutorem huic venisse, sed auditorem, & quidem æquum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.

Tum Vellejus, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur: tamquam modo ex deorum concilio, & ex

18 Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non fuit commenticiasque sententias, non opificem ædificatoremque mundi, Platonis de Timæo deum: nec anum fatidicam Stoicorum *πρόνοισαν*, quam Latine licet providentiam dicere: neque vero mundum ipsum, animo & sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem deum, portenta & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri

19 potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, quæ construi a deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui vestes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire & parere voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortæ

b. illæ quinque formæ, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum parandosque sensus? longum est omnia. quæ talia sunt, ut optata magis, quam inventa videantur. Sed illa palmaris

20 quidem, quod, qui non modo natum mundum in-

li 3

troduxe-

troduxerit, sed etiam manu pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quæ paullo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem, atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non quemadmodum Piatonicus deus, sempiternum. Ab utroque
 9 autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente exstiterint: innumerabilia sæcula dormierint. Non enim si mundus nullus erat, sæcula non erant. Sæcula nunc dico, non ea, quæ dierum, noctiumque numero annuis cursibus conficiuntur. nam fateor, ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, spatio tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus ali-
 22 quod, nullum cum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini divino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis & luminibus, tamquam ædis, ornare? si, ut [deus] ipse melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tamquam in gurgustio, habitaverat. post autem varietatene cum delectari putamus, qua cælum & terras exornatas videmus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea
 23 tamdiu carere potuisset. An hæc, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. An stultorum? at primum causa non fuit, cur de impro-

improbis bene mereretur. deinde quid est assecutus, cum omnes stulti sint sine dubio miserrimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde, quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia¹ possunt, nec ferre præsentia. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem paullo post. Nunc autem hætenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulcriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur esse formosior. Quæ vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans, & vita beata possit insistere. quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra enim profecto, p. 7.
 quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terræ maximas regiones, inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarferit, pars obriguerit nive, pruinaque, longinquo solis abcessu. quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt.

Atque hæc quidem vestra, Lucili: qualia vero
 25 sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsit, aquam dixit esse initium rerum, deum autem, eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu & motu, cur aquæ adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaxi-

li 4

mandrā

¹ possint.² mente.

neceſſe eſt, careat etiam prudentia, careat voluptate: quæ omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem & in Timæo dicit, & in legibus, & mundum deum eſſe, & cælum, & aſtra, & terram, & animos, & eos, quos majorum inſtitutis accepi-
 31 mus: quæ & per ſe ſunt falſa perſpicue, & inter

ſe vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. facit enim in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem diſputantem, formam dei quæri non oportere: eundemque & ſolem, & animum deum dicere: & modo
 b. unum, tum autem plures deos. quæ ſunt iisdem in

erratis fere, quibus ea, quæ de Platone dicimus. At-
 32 que etiam Antiftheſes in eo libro, qui phyſicus inſcribitur, populares deos multos, naturalem unum eſſe dicens, tollit vim, & naturam deorum. Nec multo ſecus Speuſippus, Platonem avunculum ſubſe-
 33 quens, & vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum. Ariſtoteles quoque in tertio de philoſophia libro multa turbat, a magiſtro Platone uno diſſentiens. modo enim menti tribuit omnem divinitatem: modo mundum ipſum deum dicit eſſe: modo quendam alium præſcit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem deum dicit eſſe, non intelligens, cælum mundi eſſe partem, quem alio loco ipſe designarit deum. Quomodo autem cæli divinus ille ſenſus in celeritate tanta conſervari poteſt? ubi deinde illi tot dii, ſi numeramus etiam cælum deum? Cum autem ſine corpore idem vult eſſe deum, omni illum ſenſu privat, etiam prudentia. Quo porro modo mundum¹ movere carens corpore; aut quomodo ſemper ſe mo-
 34 vens, eſſe quietus & beatus poteſt? Nec vero ejus condiciſcipulus Xenocrates in hoc genere prudentior: in

¹ mundus moveri.

In cujus libris, qui ſunt de natura deorum, nulla ſpecies divina deſcribitur. deos enim octo eſſe dicit: quinque eos, qui in ſtellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus ſideribus, quæ infixæ cælo ſunt, ex diſperſis quaſi membris ſimplex ſit putandus deus: ſeptimum, Solem adjungit: octavamque, Lunam: qui quo ſenſu beati eſſe poſſint, intelligi non poteſt. Ex eadem Platonis ſchola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis referſit libros: & tamen modo p. 9. mundum, tum mentem divinam eſſe putat: errantibus etiam ſtellis divinitatem tribuit, ſenſuque deum privat, & ejus formam, mutabilem eſſe vult: eodemque in libro ruſus terram, & cælum reſert in deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda eſt. modo enim menti divinum tribuit principatum; modo
 35 cælo: tum autem ſignis, ſideribusque cæleſtibus. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui phyſicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura ſitam eſſe cenſet, quæ cauſas gignendi, augendi, minuendi habeat: ſed careat omni ſenſu, & figura. Zeno autem (ut jam ad veſtros, Balbe, veniam) natura-
 36 lem legem, divinam eſſe cenſet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria, quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non poſſumus. Deum autem animantem certe volumus eſſe. Atque hic idem alio loco æthera deum¹ dicit, ſi intelligi poteſt nihil ſentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quandam, per² omnem naturam rerum pertinentem, ut divinam eſſe affectam putat. Idem aſtris hoc idem tribuit, tum annis, menſibus, annorumque mutationibus. Cum vero Heſiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino uſitatas perceptasque cognitiones deorum. neque enim Jovem, neque Junonem, neque Veſtam, neque quemquam, qui

¹ dicit eſſe.

² omnium.

qui ita appelletur, in deorum habet numero: sed rebus inanimis atque mutis, per quamdam significatio-
 37 nem hæc docet tributa nomina. Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque
 b. in diis sensum esse dicat, dubitetque omnino, deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum, deum dicit esse, tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, & altissimum, atque undique circumfusum, & extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum judicat. Idemque, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam & speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tamquam in vestigio, volumus
 15 reponere, nusquam prorsus appareat. At Persæus, ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa: ipasque res utiles, & salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas, atque deformes deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset
 39 futurus in luctu? Jam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vasserimus habetur interpret, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. ait enim, vim divinam in ratione esse positam & universæ naturæ animo
 p. 10. atque mente: ipsumque mundum, deum dicit esse, & ejus animi fusionem universam: tum ejus ipsius
 a. principi-

principatum, qui in mente & ratione versetur, communemque rerum naturam ¹ universam atque omnia continentem: tum ² fatalem vim, & necessitatem rerum futurarum: ignem præterea, & eum, quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ natura fluere atque manarent, ut & aquam, & terram, & aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, quæ omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, 40 æthera esse eum, quem homines Jovem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quæ Ceres diceretur. similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ & æternæ vim, quæ quasi dux vitæ & magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum: 41 in secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterimi poetæ, qui hæc ne suspicari quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partem Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, ³ dijungit a fabula.

Exposui fere non philosophorum judicia, sed 16 delirantium somnia. nec enim multo absurdiora sunt 42 ea, quæ poetarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui & ira inflammatos, & libidine furentes b. induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, proelia, vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitas,

1 universa.

2 fat. umbram.

3 dejungit.

43 bitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum postarum autem errore conjungere licet portenta magorum, Ægyptiorumque in eodem genere demeritiam: tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat *πρόληψιν* Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari potest. Cujus rationis vim atque utilitatem ex illo cælesti Epicuri, de regula & judicio, volumine 17 accepimus. Quod igitur fundamentum hujus quæstionis est, id præclare jactum videtis. Cum enim 44 non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensus: intelligi necesse est, esse deos, quoniam infitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur, constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive prænotionem deorum. sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, p. ii. ut Epicurus ipse *πρόληψιν* appellavit, quam antea 45 nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos & immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos & beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, Quod æternum, beatum-que

que sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri. itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam & præstans deorum natura, hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima. habet enim venerationem justam, quidquid excellit: & metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset. intelligitur enim, a beata, immortalique natura & iram, & gratiam segregari: quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem anquirat animus & formam, & vitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo.

Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam a natura habemus 18 omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi 46 humanam, deorum. quæ enim alia forma occurrit unquam aut vigilantibus cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam cum præstantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam, quæ com- 47 positio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium formam vincit hominis figura, deus autem 48 animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium: quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est. Nec tamen ea species corpus est, sed 49 quasi

quasi corpus: nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quamquam & inventa sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quivis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas & penitus abditas non modo ¹ viderat animo, sed etiam sic ² tractat, ut manu, ³ docet eam esse vim & naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem

19 *σεβήναι* appellat, sed imaginibus, similitudine, & transitione perceptis: cum infinita simillarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat, & ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere quæ sit & beata natura, &

50 *p. 12. a.* æterna. Summa vero vis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant. hanc *ισονομίαν* appellat Epicurus, id est, æquabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem: & si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quæ conservent, infinita esse debere. Et quærere a nobis, Balbe, soletis, quæ vita deorum sit, quæ-

51 que ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. nihil enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera molitur: sua sapientia, & virtute gaudet: habet exploratum, fore se semper cum in maximis, tum in æternis voluptatibus.

20 Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. sive enim ipse mundus, deus est, 52 quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto tempo-

tempo-

temporis intermisso, versari circum axem cæli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras & maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: næ ille est implicatus molestis negotiis, & operosis. Nos autem beatam vitam 53 in animi securitate, & in omnium vacatione munerum ponimus. docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse sollertia, ut innumerabiles naturæ mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine ali- b. qua mente possit, non videtis: ut tragici poetæ, cum explicare argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum: cuius operam profecto non desideraretis, si immensam & interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis: in quam se injiciens animus & intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quæ, interjecto inani, cohærescunt tamen inter se, & aliæ alias apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ atque figuræ: quas vos effici posse sine solibus & incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies, & noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, & cogitantem, & animadvertentem, & omnia ad se pertinere putantem, curiosum, & plenum negotii deum? Hinc vobis exstitit 55 primum illa fatalis necessitas, quam *εὐαγμένην* dicitis: ut, quidquid accidat, id ex æterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti

Cicer. Oper. Vol. IV.

K k

autem

1 viderit.

2 tractet.

3 doceat.

autem hæc philosophia æstimanda est, cui, tamquam aniculis, & iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia? Sequitur *μαντική* vestra, quæ Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut haruspices, augures, harioli, vates & conjectores nobis essent colendi.

56 His terroribus ab Epicuro soluti, & in libertatem vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus, nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri quærere: & pie sancteque colimus naturam excellentem atque præstantem. Sed elatus studio, vereor, ne longior
p. 13. fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. quamquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

21 Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit,
57 Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque cum sæpe, tum, cum te audirem paullo ante, ¹ contigit. Roges me, qualem deorum naturam esse ² dicam: nihil fortasse respondeam. Quæras, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt,
58 de te ipso dicam quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso, familiare illo tuo, videor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferet, & paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. sed, quod ab eo te mirifice diligere intelligebam, arbitrabar illum propter benivolentiam id uberius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare præsentem, iudico tamen, de re obscura atque ³ difficillima a te dictum esse dilucide: neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam
59 ornatius, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorum solebat,
cum

¹ contingit.² ducam.³ difficili.

cum Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius iudicarem, quam illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum accepiissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi usu sæpe venit, idem modo, cum te audirem, ⁴ accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego
60 nunc ipse aliquid asseram melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, & maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim. Roges
22 me, quid, aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quævisset hoc idem tyrannus Hiero, ⁵ deliberandi sibi unum diem postulavit. cum idem ex eo postridie quæreret, biduum petivit. cum sæpius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi ⁶ res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum suavis, verum etiam ⁷ cetera quam doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta, atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicu-
61 rus vero tuus (nam cum illo malo differere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia dignum sit, sed mediocri prudentia?

Quæritur primum in ea quæstione, quæ est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare. credo, si in concione quæratur; sed in ⁸ huiusmodi sermone, & in confesso, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui cæremonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non
Kk 2 opinio-

⁴ acciderat. roqui.⁵ deliberandi causa.
⁸ ejusmodi.⁶ spes.⁷ cete-

opinionem solum, sed etiam ad veritatem plane velim multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. quæ communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placeat enim omnibus fere, mihi quæ ipsi in primis, deos esse. itaque non pugno. rationem tamen eam, quæ a te affertur, non satis firmam puto. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. quod cum leve per se, tum etiam falsum est. primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, philosophes temporibus illis vel maximus, cum in principio libri sui sic posuisset, *De divinis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere*, Atheniensium jussu urbe, atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum poenam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, perjurisque dicemus?

— *Tubulus si Lucius unquam,*

Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, —

64 ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus, aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo.

Con-

Abest sui.

Concedo esse deos, doce me igitur, unde sint, 65 ubi sint, quales sint corpore, animo, vita. Hæc enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorum regno & licentia. hinc, quodcumque in solum venit, ut dicitur, effingis, atque efficis. quæ primum nullæ sunt. nihil est enim, quod vacet corpore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest. Hæc ego nunc physicorum oracula fundo. vera, an falsa, nescio: Sed 66 veri tamen similliora, quam vestra. ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam, & quasi adunca; ex his effectum esse cælum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc ætatem perduxisti, priusque te quis de omni vitæ statu, quam de ista auctoritate dejecerit. ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti ita necesse fuit, aut hæc flagitia concipere animo, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. Quid 67 enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beatæ, veritatemque deferam. Ista igitur est veritas? Nam de vitæ beatæ nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paullo ante uti cœperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? deorum enim natura quæritur. Sint sane ex atomis. non igitur æterni. quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum, nulli dii ante, quam nati. & si ortus est deorum, interitus 68 p. 19.

Kk 3

sit, a.

fit, necesse est, ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum & æternum? quibus duobus verbis significatis deum: quod cum efficere vultis, in dumeta correpitis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem. Hoc persæpe facitis, ut cum aliquid non verisimile dicatis, & effugere reprehensionem velitis, afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suapte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus & necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. ait atomum, cum pondere & gravitate directo deorsum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus cum traditum sit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, *aut etiam, aut non*, poneretur, alterutrum verum esse: pertimuit, ne, si concessum esset huiusmodi aliquid, Aut vivet eras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, aut etiam aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret, quæ sensibus viderentur: Zeno autem, nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. nihil horum, nisi callide. graviorem enim plagam accipiebat, ut leviolem repelleret. Idem facit in natura deorum. dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus, & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tamquam corpus;

i. e. afferatis.

pus; nec sanguinem, sed tamquam sanguinem. Mirabile videtur, quod non rideat haruspex, cum haruspicem viderit. hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. non est corpus, sed quasi corpus. hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod & non prædicanti, tamen facile quidem crederem: sicut mali ædificii domino glorianti, se architectum non habuisse. nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum? dii immortales! & sunt, qui putent audivisse: ipse non vult. credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat. Sed, cum agellus cum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc Platonium mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid umquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam et si quædam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur. Nunc istud quasi corpus, & quasi sanguinem, quid intelligis? Ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile

patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligi; quasi corpus, & quasi sanguis, quid sit, nullo profusus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tamquam Heraclitus: sed, (quod inter nos liceat) 27 ne tu quidem intelligis. Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse.

Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. cedo mihi istorum adumbratorum 76 deorum lineamenta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana; deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat; nec esse humana ullam pulcriorem. Tertiam rationem assertis, quod nulla in alia figura domicilium 77 mentis esse possit. Primum igitur, quidque, consideremus, quale sit. arripere enim mihi videmini, quasi vestro jure, rem nullo modo probabilem omnium. Quis tam cæcus in contemplandis rebus umquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos, aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitæ pravitate converterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poætæ, picto-

pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, & molientes deos, in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulcrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam, quæ non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulcrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid 78 censes, si ratio esset in beluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse? At mehercule ego 28 (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulcriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quæritur. Quod si fingere nobis, & jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens beluis, adjunctis humano corpori; nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicæ. Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video, quid arriiseris. sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe jucunda sunt. Nævus in articulo pueri¹ delectabat Alcæum. at est corporis macula, nævus. illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegæ, Kk 5 et

et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,

Cum subito a laeva Roscius exoritur.

Pace mihi liceat, caelestes, dicere vestra,

Mortalis visus pulcrior esse deo.

- Huic, deo pulcrior. at erat, sicut hodie est, per-
versissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum sal-
sum illi & venustum videbatur. Redeo ad deos,
29° ecquos si non tam strabones, at pætuolos esse arbi-
tramus? ecquos nævum habere? ecquos silos, flac-
cos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? an
omnia emendata in illis? detur id vobis. Num
etiam est una omnium facies? nam si plures: aliam
esse alia pulcriorem necesse est. Igitur aliquis non
pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, flo-
rere in cælo Academiam necesse est. Si enim nihil
inter deum, & deum differt; nulla est apud deos
81^a cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei,
b. falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo
cogitantibus speciem, nisi hominis occurrere? ta-
menne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si
occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam,
Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos,
ea facie novimus, qua pictores fictoresque volue-
runt: neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate,
atque vestitu. at non Ægyptii, nec Syri, nec fere
cuncta barbaria. firmiores enim videas apud eos
opinionem esse de bestiis quibusdam, quam apud
nos de sanctissimis templis & simulacris deorum.
82^a Etenim fana multa exspoliata, & simulacra deorum
de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. at
vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut
ibim, aut selem violatum ab Ægyptio. Quid igitur
censes? Apim illum, sanctum Ægyptiorum bovem,
nonne deum videri Ægyptiis? tam herele, quam
tibi

tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne
in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum
hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At
non est talis ¹ Argia, nec Romana Juno. Ergo alia
species Junonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem
alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.
Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem ³⁰
venatoremque naturæ ab animis consuetudine im-
butis, petere testimonium veritatis? isto enim mo-
do dicere licebit, Jovem semper barbaturum, Apolli-
nem semper imberbem, cæcios oculos Minervæ,
cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis lauda-
mus Vulcanum eum, quem fecit Alcmenes: in quo
stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non
deformis. Claudum igitur habebimus deum, quo-
niam de Vulcano sic accepimus. Age & his voca-
bulis deos esse ² faciamus, quibus a nobis nominan-
tur. At primum quot hominum linguæ, tot no-
84^a mina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quociens ^{p. 18.}
que veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in
Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non
magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris:
deorum autem innumerabilis. An sine nominibus
sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est. quid
enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina?
quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire,
quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque
ipsum ³ tibi displicere? At tu mei similem putas esse,
aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo?
solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? ergo
etiam beatum? quibus fruentem voluptatibus? &
sapientem? Qui potest esse in ejusmodi trunco sa-
pientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano
visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi per ⁸⁵
suasum est: quid dubitas negare, deos esse? Non
audes. sapienter id quidem. etsi hoc loco non po-
pulum

¹ Argiva.

² facimus.

³ sibi.

pulum metuis, sed ipsos deos. novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis *κυβλας δόξας*, hæc ut opinor, prima sententia est: Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. de homine minime vafro male existimant. Dubium 36 est enim, utrum dicat aliquid iste beatum & im-
b. mortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non animadvertunt, hic eum ambigue locutum esse: sed multis aliis locis, & illum, & Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te. ille vero deos esse putat: nec quemquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, & deos: quibus mediocres homines non ita valde moventur. his ille clamat, omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

37 Sed, quoniam non audes (Jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod te impediatur, aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Numquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis numquidnam, aut lunæ, aut quinque errantium siderum simile vidisti? sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc ¹ illustrationem ejusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem orbem tenen-
tes,

¹ illustrationem.

tes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit 38 igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita ² fit, ut mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustiae, ut, si Seriphi natus esses, nec umquam egressus ex insula, in qua lepuseulos, vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones, & pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si vero de elephanto p. 19. quis diceret, etiam rideri te putares? Et tu quidem, a. Vellei, non vestro more, sed dialecticorum ⁴ (quem funditus gens vestra non novit) argumenti senten- 32 tiam conclusisti: Beatos esse deos sumisti. Conce- 89 dimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, & libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? [quid autem est istuc gradatim?] sumisses tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus 90 deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos. dii enim semper fuerunt, & nati numquam sunt, si quidem æterni sunt futuri. at homines nati. ante igitur humana forma, quam homines, ea, qua erant [forma] dii

² fit.

³ qua.

- dii immortales. Non ergo illorum, humana forma, sed nostra, divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis: illud quæro, quæ fuerit tantæ fortuna. nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? femina deorum decidisse de cælo in terras putamus, & sic homines patrum similes exstitisse? vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile vera invenire possim, quam falsa convincere. Etenim enumerasti memoriter, & copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus, & pedibus constare deum posse decreverunt? ne hoc quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari sollertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, & non loquetur. dentes, palatum, fauces nullum ad usum: quæque procreationis causa natura corpori affixit, ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora. Cor, pulmones, jecur, cetera; quæ detracta utilitate, quid habent venustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter pulcritudinem vultis. Istisne fidentes somniis non modo Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem,

1 affinxit.

tonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito illa quidem sermone & Attico, sed tamen. Tantum Epicuri hortus habuit licentiæ. & soletis queri: Zeno quidem etiam litigabat. quid dicam Albutium? nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. sed stomachabatur fenex, si quid asperius dixeram? cum Epicurus contumeliosissime Aristotelem vexaverit: Phædoni Socratico, turpissime maledixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus: Nausiphanem, magistrum suum, a quo nihil didicerat, tam male acceperit. Zeno quidem non eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, ceteros fugebat maledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiæ, Latino verbo utens, scurram Atticum [fuisse] dicebat: Chrysippum numquam nisi Chesippum vocabat. tu ipse paullo ante, cum tamquam senatum philosophorum recitares, summos viros despere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si nemo verum vidit de natura deorum, verendum est, ne nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota commenticia, vix digna lucubratione anicularum. non enim sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetrarit, ut concedamus, eandem esse hominum, & deorum figuram. Omnis cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo, quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitus, inclinatio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo, & oratio. Nam quod & mares deos, & fæminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum, unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus immortalis.

2 videt.

mortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista, sive beatitas, sive beatitudo dicenda est, (utrumque omnino durum, b. sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quæcumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest?

96 Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, umquamne vidisti? negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quærat, eaque beata & æterna, quæ sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi præstantia vinci: atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana virtus, quam figura. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius 97 urgeam) quam si ea genera beluarum, quæ in rubro mari, Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quæ negemus esse, quia numquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?

at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum nulla prudentior: at figura quæ vastior? De 98 bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne & simillimis formis dispares mores, et moribus? similis figura dissimilis? etenim si semel, Vellei, suscipimus

1 Abest simillimis.

primus genus hoc argumenti, attende quo serpat. tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse. sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo confitet, & corpore caduco, & infirmo: postremo nisi in homine, atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obstitis, quid est, quod te una forma conturbet? his enim omnibus, quæ proposui, adjunctis, in homine rationem esse, & mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneat. Hoc est non considerare, sed quasi fortiri, quid loquare. Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non habeat, obstat. Quam molestum est, uno digito plus habere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur. hæc enim sunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis, atque præclaris, cum ipsum mundum, cum ejus membra, cælum, terras, maria, eumque horum insignia, solem, lunam, stellasque vidissent, eumque temporum maturitates, mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent, aliquam excellentem esse, præstantemque naturam, quæ hæc fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, etiam si aberrant conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod opus tandem magnum & egregium habes, quod effectum divina mente videatur, ex quo, esse deos, suspicere? Habebam, inquis, in animo insitam infortunatam

Cicer. Oper. Vol. IV.

L 1

tionem

tionem quandam dei; & barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ. Num igitur esse tales putas?

101 Quanto melius hæc vulgus imperitorum? qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscina, fulmen: & si, actiones quæ sint deorum, non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut ibes, maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsæ, cruribus rigidis, corneo, proceroque rostro: avertunt pestem ab Ægypto, cum volucres angues ex vastitate Libyæ vento Africo infectas interficiunt, atque consumunt. ex quo fit, ut illæ, nec morsu vivæ noceant, nec odore mortuæ. Possim de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. ita concludam, tamen beluas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum deorum non modo beneficium nullum exstare, sed ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotii. Profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatur volumus cessatione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus esse non possit. Hæc oratio non modo deos spoliatur motu, & actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si quidem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest.

103 Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis, & imago. quod ejus est domicilium? quæ sedes? p. 22. quis locus? quæ deinde actio vitæ? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, & fruatur, qui beatus futurus est. nam locus quidem iis etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc

hanc inundet aqua; superior ¹ ætheri; ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quædam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus sæpe volitantes. Quæro igitur, vester deus 104 primum ubi habitet: deinde quæ causa eum loco moveat; si modo movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animalium, ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur. postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem dei percipi 105 cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse ejus visionem, ut similitudine & transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra, beatam illam naturam, & sempiternam putet. Hoc, per ipsos deos, de quibus 38 loquimur! quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos, & introitum imaginum dicitis. Ut igitur, Ti. 106 Græchum cum videor concionantem in Capitolio b. videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem & Gracchi, & Octavii imagines remanere, quæ, in Capitolium cum pervenerim, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie

Ll 2

pellan-

1 æther.

pellantur animi; ex quo esse beati atque æterni intelligantur. Fac imagines esse, quibus pulsantur animi. species duntaxat obijcitur quædam. num etiam cur ea beata sit? cur æterna? Quæ autem istæ imagines vestræ, aut unde? a Dæmocrito omnino hæc licentia. Sed & ille reprehensus a multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat, & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quomodo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in 108 animum meum sæpe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? quid, quod earum rerum, quæ numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ, ut Chimæræ? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas numquam vidimus? quid, quod, simulac mihi collibitum est, præsto est imago? quid, quod etiam ad 39 dormientem veniunt invocata? Tota res, Vellei, nugatoria est. vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis. tanta est impunitas garriendi. At quam licenter? Fluentium frequentiter transitio sit visionum, ut e multis una videatur. Puderet me dicere non intelligerè, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas, continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo æternæ? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum. Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna? confugis ad æquilibratam: sic enim *ἰσομετρίαν*, si placet, appellemus: & ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem etiam esse oportere. Isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint aliqui immortales: & quoniam

quoniam nascuntur in terra, nascantur & in aqua: & quia sunt, quæ interimant, sint, quæ conservent. Sint sane: sed ea quæ conservent, quæ sunt. Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si essent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa & agitari inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem deum efficitis. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe nullo modo. virtus autem actuosa: & deus vester nihil agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quæ ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum. credo: nempe ad corpus pertinentium. nullam enim novistis, nisi profectam a corpore, & redeuntem ad corpus, animi voluptatem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, b. quod sit sejunctum a delicatis & obscuris voluptatibus: quas quidem non erubescens, persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum, aut colorum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? Ac poetæ quidem, nectar, ambrosiam, epulas comparant, & aut juventatem, aut Ganymedem pocula ministrantem: tu autem, Epicure, quid facies? neque enim, unde habeat ista deus tuus, video: nec, quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus fruitur voluptatum. At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? nam

Philo etiam noster ferre non poterat, aspernari Epicureos, molles, & delicatas voluptates. summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis verbis, quibus erant scriptæ. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit: sed sæpius. Annuere te video. nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quæstio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro iudicio ne beatos quidem. At dolore va-

4I cant. Satin' est id ad ¹ illam abundantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquit, assidue beatum esse se. habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, & propone ante oculos, deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, Mihi pulchre est: &, Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo modo non vereatur iste deus beatus, ne intreat, cum sine ulla intermissione pulsetur agiteturque incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec æternus.

115 At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scævola, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes; sed rationibus, deorum immortalium templa, & aras everterit. Quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant?

¹ aliam.

agant? At est eorum eximia quædam, præstansque **116** natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate lætans, nihil nec actura sit umquam, neque agat, neque egerit? Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia adversum deos: cum quibus quid potest nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem, est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono. Quid est autem, quod deos vene- **42** **117** remur propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes supersticiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. Horum enim sententiæ omnium, non b. modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inan- nis deorum; sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui dixerunt, to- **118** tam de diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipublicæ causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid? Prodicus? Ceus? qui ea, quæ prodesse hominum vitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut **119** fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio ma-

xime tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus, & secutus est, præter ceteros, Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & sepulturæ demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam fustulisse? omitto Eleusina, sanctam illam & augustam,

Ubi initiantur gentes orarum ultima:

Prætereo Samothraciam, eaque,

— *Quæ Lemni*

Nocturno aditu occulta coluntur

Silvestribus sepius densa.

43 Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis natura cognoscitur, quam deorum. Mihi 120 quidem etiam Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate præditas inesse universitati rerum: tum principia mentis, quæ sunt in eodem p. 25. universo, deos esse dicit: tum animantes imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti, quam Democrito digniora. 121 Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas judicare? Epicurus vero ex animis hominum extraxit radicibus religionem, cum diis immortalibus & opem & gratiam fustulit. cum enim optimam & præstantissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo gratiam. tollit id, quod maxime proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate & beneficentia? qua cum carere deum vultis, neminem deo nec deum, nec hominem earum: nemi-

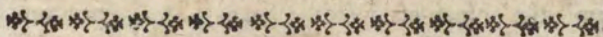
1 mentisque.

neminem ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non modo homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur. Quanto Stoici melius, qui 44 a vobis reprehenduntur? Censent autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos, nihil est enim virtute amabilius. quam qui adeptus erit, ubicumque erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem 122 quid mali datis, cum in imbecillitate, gratificationem & benivolentiam ponitis? Ut enim omittam vim, & naturam deorum: ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benignos fuisse? Nulla est caritas naturalis inter bonos? earum ipsum, verbum est amoris; ex quo amicitia nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commodum, quem diligimus; non erit ista amicitia, sed mercatura quædam utilitatum harum. Prata, & arva, & pecu- b. dum greges diliguntur isto modo, quod fructus ex eis capiuntur. Hominum caritas, & amicitia, gratuita est. Quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures præsumunt? quid optamus a diis immortalibus? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri, de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam 123 ad scribendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrum Possidonius differuit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos, Epicuro videri: quæque is de diis immortalibus dixerit, invidia detestandæ gratia dixisse. neque enim tam desipiens fuisset, ut homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat ex-

2 cum imbecillitatem.

3 homunculis.

tremis, non habitu solido, membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quæ natura primum
 124 oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur; valeat. quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est & gratia & caritas.

p. 26.
a.

M. TULLII CICERONIS
 DE
 NATURA DEORUM,
 AD
 M. BRUTUM
 LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hic liber continet Balbi disputationem de natura Deorum, ex mente Stoicorum; qui totam istam questionem in partes quattuor dividebant. Primum enim docebant esse Deos: deinde, quales essent: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. His igitur quattuor tamquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et prima quidem pars, quamquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo,
 quod

quod omnium consentiens est de Diis opinio, natura evidens sit necesse est: deinde, Dii ipsi præsentia sua & apparitione eam rem confirmarunt: prædictiones item & præsentiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum sollertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si cetera, quæ in corpore sunt, sumimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aëre, aliud ab igni; rationem etiam aliunde habeamus necesse est: & cum cetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est; qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino & continuato spiritu contineretur. c. 2 - 8. His rationibus subjiciuntur demonstrationes physicae. Prima hujusmodi est. omnia quæ aluntur & crescunt, ea temperatione caloris oriuntur & augentur, omnesque partes mundi calore fultæ sustentur; itaque & mundus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quæ omnem mundum continet eumque tuetur; quæ quoniam mundi principatum, (ἡγεμονικόν,) ut in homine mens, obtinet, & est adeo omnium optima, sensus quoque & ratio huic naturæ insint necesse est, quæ in partibus mundi sunt, & multo quidem acriora atque majora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est præterea animans mundus; quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit. c. 9 - 12. Altera ratio sic procedit: In omni rerum institutione est aliquid extremum atque

atque perfectum, nisi quædam vis obsistat. Igitur in omni natura s. universo, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nil, ut in ceteris naturis, obsistere potest. ergo cum in his, quæ gignuntur ex terra, nil sit præter nutritionem; bestia præterea sensum & motum habent & appetitum: homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum & altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quæ Deo tribuenda sit, hoc est mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem & sapientiam. c. 12-14. Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. Gignantur enim ex mobilissima & purissima ætheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida & pellucida. Absurdum autem esset, si res aëre orta rationem haberent, quæ in multo puriore æthere nascuntur, sensu aut ratione carerent, quæ ibi multo acriora sint necesse est, & vel ordine eorum & constantia, motuque voluntario declarantur. c. 15. f. Sed maxime astrorum sensum & intelligentiam divinitatemque declarat mirabilis ordo eorum & constantia, quæ neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quæ constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum & volubilem Deum cogitari posse. c. 16. seq. Sed multe aliæ naturæ Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutæ sunt. Nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur; beneficiis porro excellentes viri in cœli fama ac voluntate sublatis sunt; ac denique

ex

ex physica ratione multi fluxerunt poetici Dii. c. 23. seq. Constitutis duobus his, Deos esse, & qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur, de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod Dii sunt, ducitur; c. 30. 31. f. alterum inde, quod omnes res subiectæ sunt naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur; c. 32. tertium autem ex admiratione rerum cælestium & terrestrium arcescit, qui locus copiose admirabiliterque explicatur. Tertiæ huic disputationis parti subicitur tandem ea, quæ istam tantam rerum molitionem hominis causa factam esse, demonstrat. hominumque commodis mirifice esse a Deo provisum: quod quidem quatuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum cælestes tum terrestres hominibus adferunt; quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.

UAE cum Cotta dixisset, tum Velle-
I
jus, Næ ego, inquit, incautus, qui
cum Academico, & eodem rhetore,
congrederi conatus sum. Nam neque in-
disertum Academicum pertinuisssem, nec sine ista
philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. neque
enim flumine conturbor inanum verborum, nec sub-
tilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu
autem, Cotta, utraque re valuisti. corona tibi &
judices defuerunt. Sed ad ista alias. nunc Lucillum,
si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus, 2
Eundem equidem malle audire Cottam, dum, qua
eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros indu-
cat. est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ,
de

- de diis immortalibus habere non errantem & vagam, ut Academici, sed, ut nostri, stabilem certamque sententiam. nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus praesertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quam brevissime potero. etenim convictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam istam de diis immortalibus quaestionem in partes quattuor. Primum docent, esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quae priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quae sunt etiam negotiis anteponendae.
- 2 Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum caelum suspeximus, caelestiaque contemplati sumus, quam, esse aliquod numen praestantissimae mentis, quo haec regantur? quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem;

illum vero & Jovem, & dominatorem rerum, & omnia nutu regentem, &, ut idem Ennius,

— *patrem divinumque, hominumque,*

& praesentem ac praepotentem deum. Quod qui dubitet, haud sane intelligo; cur non idem, sol sit, an nullus

nullus sit, dubitare possit. Quid enim est hoc illo 5
evidentius? quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum saeculis aetatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisset. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimæram putat? quæve anus tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? opinionum enim commenta delet dies: naturæ judicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in ceteris, deorum cultus religionumque sanctitates 2
existunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod praesentiam saepe divi suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamillio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt: & recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persen victum nuntiaverunt. P. enim Vatiens, avus hujus adolescentis, cum e praefectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, Regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit, & primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paulo litteris allatis, cum idem dies constitisset; & agro a senatu, & vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo proelio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ, memoriae proditum est. Saepè Faunorum voces exaudita, saepè visæ formæ deorum, quemvis non aut hebetem, aut impium, deos praesentes esse confiteri coegerunt. Prædictiones vero, 3
& praesensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstrat, 7

stra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsus, Tiresiam, Amphiarum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ ascivissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobabimus? nihil hos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum ca-
 b. vea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit, ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus, classe devicta, multas ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non parvisset? Itaque ¹ Claudius a populo condemnatus est: Junius necem sibi ipse concevit. C. Flaminium Cælius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus parvisset. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est,
 9 cultu deorum, multo superiores. An Attii Navii lituus ille, quo ad investigandum suam regiones vineæ terminavit, contemnendus est? crederem, nisi ejus augurio rex Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum sprete est, species tantum tentata. Itaque maximæ reipublicæ partes, in his bella, quibus reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla perennia servantur, nulla ex acuminibus; nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posue-
 10 runt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsos diis immortalibus

¹ P. Claudius.

bis capite velato verbis certis pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa
 x haruspicum responsis commemorare ² possum, quibus ea confirmantur, quæ dubia nemini debent esse. Atqui & nostrorum augurum, et Etruscorum ⁴ haruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo con-
 sulibus, res ipsa probavit: quos cum Ti. Gracchus, ^{a.} consul iterum, recrearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse justum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, ut e
 patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non justus, qui & consul rogavi, & augur, & auspicator? an vos Tusci, ac barbari, auspiciorum populi Romani jus tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire iussit. Post
 antem ex provincia litteras ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse, vitio sibi tabernaculum captum fuisse, in ³ hortis Scipionis, quod, cum pomœrium postea intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, ⁴ ut abdicarent consules; abdicaverunt. Quæ quærimus exempla majora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hæere in reipublica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. ¹²
 Quid? haruspicum ars nonne divina? hæc innumera-
 bilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur
 confici

² possumus. ³ hortos. ⁴ ut abdicarent: conf. abd.

confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quæ prædicta sunt. Ne ægri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit. Itaque inter omnes omnium gentium sententia constat, omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse deos. Quales sint, varium est: esse, ¹³ nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quæ orta esset ex præfensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum ¹⁴ complurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terræ motibus, & sæpe fremitibus, lapideisque imbribus, & guttis imbrum quasi cruentis: tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, præter naturam, hominum pecudumque portentis: tum facibus visis cælestibus: tum stellis iis, quas Græci cometas, nostri ¹ crinitas vocant: quæ nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum prænuntia: tum sole geminato, quod, ut e patre audiui, Tuditano & Aquillio consulibus evenerat: quo quidem anno P. Africanus sol alter extinctus est. quibus exterriti homines vim quandam esse cælestem & divinam ¹⁵ suspicati sunt. Quartam causam esse, eamque vel ^{p. 29} maximam, æquabilitatem motus, conversionem ^{a.} cæli: solis, lunæ, siderumque omnium distinctionem, ² varietatem, pulcritudinem, ordiæm: quarum

¹ cincinnatas. ² utilitatem.

rum rerum adspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit: cum videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus nihil umquam immensa & infinita vetustas mentita sit, statuatur necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. ¹⁶ Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum? etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantia est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus. An vero, si domum magnam ¹⁷ pulcramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam & mustelis ædificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulcritudinemque rerum cælestium, tantam vim & magnitudinem maris atque terrarum, ^{b.} si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videre? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contin- gere

gere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cæli plenioram naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint. Et tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem & divinam, existimare debemus. Unde enim hanc homo arripuit? ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & ferrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quærat, unde ¹ habeamus, apparet: quod aliud a terra sumimus, aliud ab humore, aliud ab igne, ⁷ aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus: illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, &, si placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? an cetera mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulcrius: nec solum nihil est, sed ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione & sapientia nihil est melius, necesse est hæc ¹⁹ inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid vero? tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? possetne uno tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis ^{p. 30.} se immutantibus, solis accessus, discessusque solstitiis brumisque cognosci, aut æstus maritimi, fretorumque angustiarum ortu, aut obitu lunæ commoveri? aut una totius cæli conversione cursus astrorum dispares conservari? Hæc ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profecto non possent, nisi ea uno divino & continuato spiritu continerentur. ²⁰ Atque hæc cum uberius disputantur, & fusus, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt

¹ habemus.

giunt Academicorum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, brevius, angustiusque concluduntur: tum apertiora sunt ad reprehendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo modo; conclusa autem aqua, facile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris vitia diluuntur; angustia autem conclusæ orationis non facile seipsa tutatur. hæc enim, quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat: Quod ratione utitur, id melius est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur. Similiter effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum: similiter, æternum. Omnia enim hæc meliora sunt, quam ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur, esse mundum deum. Idem ²² que hoc modo: Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi autem partes sentientes sunt. non igitur caret sensu mundus. Pergit idem, & urget angustius: Nihil, inquit, quod animi, quodque rationis est expers, id generare ex se potest animantem compotemque rationis. Mundus autem generat animantes, compotesque rationis. animans est igitur mundus composque rationis. Idemque similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo: Si ex oliva modulate canentes tibiæ noscerentur: num ^{b.} dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quedam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet conferes, in platani inesse musicam. Cur igitur mundus non animans, sapiensque judicetur, cum ex se procreet animantes atque sapientes?

Sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram: negaram enim hanc primam partem egere ²³ oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis ² confirmare volo. sic enim res se habet, ut omnia, quæ

Mm 3

alan

² confirmari.

alantur, & crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum & igneum, cietur & agitur motu suo. quod autem alitur & crescit, motu quodam utitur certo & æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus & vita remane; refrigerato autem & extincto calore, occidimus ipsi &

24 exstinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die & nocte concoquatur: cujus etiam in reliquis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venæ & arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque sæpe est, cum cor animantis alicujus evulsus ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in

25 se vitalem per omnem mundum pertinentem. Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi (tangam autem maximas) calore sustinentur. quod primum in terrena natura perspicui potest. Nam & lapidum conspectu atque tritu elici ignem videmus: & recenti fossione,

— *terram fumare calentem;*

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna vis caloris terræ cavernis contineatur: eaque hieme sit densior: ob eamque causam, calorem insitum in
10 terris contineat arctius. Longa est oratio, multæque rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra
26 concipiat, semina, quæque ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea temperatione caloris & oriri, & augescere. Atque aquæ etiam admixtum esse

esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque congelaretur frigoribus, neque nive, pruinaque concrederet, nisi eadem se, admixto calore liquefacta, & dilapsa diffunderet. Itaque & aquilonibus, reliquisque frigoribus adjectis durescit humor: & idem vicissim mollior tepescit, & tabescit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. nec enim ille externus & adventicius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu, atque exercitatione recalescunt. Ipse vero ær, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. Ille vero & multo quidem calore admixtus est. 27 ipse enim oritur ex respiratione aquarum. earum enim quasi vapor quidam ær habendus est. Is autem b, existit motu ejus caloris, qui aquis continetur. Quam similitudinem cernere possumus in iis aquis, quæ effervescent subditis ignibus. Jam vero reliqua quarta pars mundi, ea & ipsa tota natura fervida est, & ceteris naturis omnibus salutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo concluditur, cum 28 omnes mundi partes sustineantur calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, calidum illud atque igneum ita in omni fustum esse naturam, ut in eo insit procreandi vis, & causa gignendi, a quo & animantia omnia, & ea, quorum stirpes terra continentur, & nasci sit necesse, & augescere. Natura est igitur, quæ contineat mundum 11 omnem, eumque tueatur, & ea quidem non sine sensu 29 atque ratione. omnem enim naturam necesse est, quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio juncta atque connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine mentem, in belua quiddam simile

Mm 4

mentis,

1 subitis.

mentis, unde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, & earum rerum, quæ gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci *ἡγεμονικόν* vocant: quo nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse præstantius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius naturæ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum potestate dominatuque dignissimum.

30 Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est,

P. 32. & acriora quidem atque majora. Quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur & vigent. Absurdum igitur est dicere,

31 cum homines bestięque hoc calore teneantur, & propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, & puro, & libero, eodemque acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur: præfertim cum is ardor, qui est mundi, non agitur ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem eum,

I2 quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem, quasi quendam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitur alieno. Hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex

mundi

mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit ¹ minoris, quam nosmetipsi sumus: sic mundum universum pluris esse necesse est, quam partem aliquam universi. Quod b. si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam si ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem, oporteret.

Atque etiam si a primis inchoatisque naturis 33 ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, quæ ² gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur. Bestiis 34 autem sensum & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum: homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui tum remitterentur, tum continerentur. Quartus autem gradus, & I3 altissimus ³ est eorum, qui natura boni sapientesque gignuntur: quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quæ supra hominem putanda est, deoque tribuenda, id est, mundo: in quo necesse est perfectam illam, atque absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in ulla rerum institutione 35 non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus, naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire; atque ut pictura, & fabrica, ceteræque artes habent quendam absoluti operis effectum: sic

Mm 5

in

¹ minor.

² gignuntur.

³ Abest est.

in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid, ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obfistere: universam autem naturam nulla res potest impedire; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet & continet. Quocirca necesse est esse quantum illum, & altissimum gradum, quo nulla vis possit
 36 accedere. Is autem est gradus, in quo rerum
 P. 33 omnium natura ponitur: quæ quoniam talis est, ut
 a. præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici: aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis & consilii competentem, postremo sapientem? qui enim potest aliter esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima: nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio. homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, & sapiens a principio mundus, & deus habendus est. Neque enim est quid-
 37 quam aliud præter mundum, cui nihil absit, quodque undique aptum atque perfectum expletumque
 14 sit omnibus suis numeris & partibus. Scite enim Chrysippus, ut clypei causa, involucrum; vaginam autem, gladii: sic, præter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa; animantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi, & custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum & imitandum, nullo modo perfectus, sed

fed est quædam particula perfecti. Sed mundus, 38 quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente & ratione melius. ergo hæc mundo b. deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adjungens, omnia in perfectis & maturis docet esse meliora, ut in equo, quam in equulo, in cane, quam in catulo; in viro, quam in puero: item, quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est 39 autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: & efficitur tamen in homine virtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo virtus. sapiens est igitur; & propterea deus.

Atque hæc mundi divinitate ¹ perfecta, tri- 15 buenda est sideribus eadem divinitas: quæ ex mobilissima purissimaque ætheris parte gignuntur; neque ulla præterea sunt admista natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime & animantia esse, & sentire atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum 40 testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. Nam solis candor illustrior ² est, quam ullius ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: & is ejus tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat. Quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad victum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, 41 quem usus vitæ requirit, confector est & consumtor omnium

¹ perfecta.² Abest est.³ ullus.

omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis & salutaris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floeant, & in suo quæque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ oriuntur in ardore cælesti, qui æther, vel cælum nominatur. Cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est, & semper agitur, & viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id & sensu acerrimo, & mobilitate celerrima esse. Quare cum in æthere astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse, & intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra esse ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso cælo atque concreto. Quinetiam, cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstantem intelligentiam in sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem incolant, & marinis, terrenisque humoribus longo intervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constantia. nihil est enim, quod ratione, & numero moveri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem siderum, & in omni æternitate constantia, neque naturam significat; est enim plena rationis: neque fortunam, quæ amica variat

tati constantiam respuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divinitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit, aut vi, aut voluntate: moveri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quæ autem natura moverentur, hæc aut pondere deorsum, aut levitate in sublime ferri: quorum neutrum astris¹ contingere, propterea quod eorum motus in orbem² circumferretur. Nec vero dici potest vi quadam majore fieri, ut contra naturam astra moveantur. quæ enim potest major esse? restat igitur, ut motus astrorum sit voluntarius. quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione atque actione privet. mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum sanæ mentis existimem. Restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus. in quo nihil est difficilius, quam a consuetudine oculorum aciem mentis abducere. ea difficultas induxit, & vulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis immortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cottâ non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum, ut sit animans, deinde, ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsentionem notionemque nostram, nihil video, quod potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, & deum judicem. Hic quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, minimeque respiciens patriam: & dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis & rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat,

¹ contingeret.² circumque ferretur.

probat, numquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, & rationem, & mentem, id sit melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paullo post facilius cognoscuntur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit.

18 Interea, Vellei, noli, quæso, præ te ferre, ¹ vos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulcriorem, quam sphæram, videri. Novum etiam oculorum iudicium habetis. Sed sint ista pulciora, duntaxat ad speciem: quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulcrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis, globus, (sic enim *σφαῖραν* interpretari placet); ex planis autem circulus, aut orbis, qui *κύκλος* Græce dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioque

48 tantum absit extremum, quantum idem a summo: quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia numquam eruditum illum pulverem attigistis: ne hoc quidem physici intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios aliarum

49 esse formarum. Quæ, si bis bina quot essent, didicisset

eisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato, quid sit optimum, iudicat, cæli palatum, (ut ait Ennius) non suspexit. Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum umquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem continuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat: ex utraque re & mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur: primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita movetur, ut cum terras larga luce compleverit, eadem modo his, modo illis ex partibus opacet. ipsa enim umbra terræ soli efficiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum eadem est æquabilitas, quæ diurnorum: ejusdemque solis tum accessus modici, tum recessus, & frigoris, & caloris modum temperant: circuitus enim solis orbium ² v & LX & ccc, quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septentriones, tum ad meridiem, æstates & hiemes efficit, & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adjunctum est, alterum æstati. Ita ex p. 36. quattuor temporum mutationibus, omnium, quæ ^{a.} terra marique gignuntur, initia causæque ducuntur. Jam solis annuos cursus spatiis mensuris luna con-

50 sequitur: cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solum ejus species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est ³ aquilonaris, tum australis. In lunæ quoque cursu est & brumæ quædam & solstitii similitudo: multaque ab ea manant & fluunt, quibus & animantes alantur augecantque; & pubescant, maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra. Maxime vero sunt

20

admirabiles motus earum quinque stellarum, quæ falso vocantur errantes. nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus & regressus, reliquosque motus constantes, & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, tum¹ adeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed ad quoddam tempus insistant. Quorum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem inter se comparisonem confectis omnium
 52 spatii est facta conversio. Quæ quam longa sit, magna quæstio est: esse vero certam, & definitam, necesse est. Nam ea, quæ Saturni stella dicitur, *Φαίρον*que a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum, xxx fere annis cursum suum conficit. in
 b. quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo, nihil immutat sempiternis sæculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quæ *Φαίρων* dicitur: eaque eundem xii signorum orbem annis xii conficit, easdemque, quas Saturni stella,
 53 efficit in cursu varietates. Huic autem² proxime inferiorem orbem tenet *πυγώης*, quæ stella Martis appellatur: eaque xiii & xx mensibus, vi, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. infra hanc autem stella Mercurii est. ea *εἰς βαν* appellatur a Græcis: quæ anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius umquam unius signi intervallo discedit, tum antevergens, tum subsequens. Infima est quinque errantium,

1 abeunt.

2 proximum.

rantium, terræque proxima, stella Veneris, *Φωσφερος* Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signiferi orbis, & longitudinem: quod idem faciunt stellæ superiores: neque umquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum subsequens. Hanc igitur in stellis constantiam,
 21 hanc tantam tam variis cursibus in omni æternitate
 54 convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Nec verò stellæ eæ, quæ
 82 inerrantes vocantur, non significant eandem mentem atque prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, constansque conversio: nec habent æthereos cursus, neque cælo inhærentes, ut plerique dicunt: physice rationis ignari. non est enim ætheris ea natura, ut vi sua stellas complexa contorqueat, nam tenuis ac perlucens, & æquabili calore suffu-
 82 sus æther, non satis aptus ad stellas continendas videtur.^{a.} Habent igitur suam sphaeram stellæ inerrantes, ab æthereâ conjunctione secretam, & liberam. Earum autem perennes cursus, atque perpetui, cum admirabili incredibilique constantia, de-
 55 rant in his vim & mentem esse divinam: ut, hæc ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino sensurus esse videatur. Nulla igitur in cælo
 56 nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec³ varietas inest: contraque omnis ordo, veritas, ratio, constantia. quæque his vacant, e mentita & falsa, plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam; quæ omnium ultima est, in terrisque⁴ versantur.
 5 Celestium ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam, ex qua conservatio, & salus
 omnium

3 vanitas.

4 versatur.

5 Celestem.

omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is
 57 ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, ut
 opinor, erravero, si a principe investigandæ verita-
 22 tis, hujus disputationis principium duxero. Zeno
 igitur ita naturam definit, ut eam dicat ignem esse
 artificiosum ad gignendum progredientem via. cen-
 set enim artis maxime proprium esse, creare, &
 gignere; quodque in operibus nostrarum artium ma-
 nus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere,
 id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum ar-
 tium reliquarum. Atque hac quidem ratione omnis
 natura artificiosa est, quod habet quasi viam quan-
 58 dam & sectam, quam sequatur. Ipsius vero mundi,
 qui omnia complexu suo coërcet & continet, na-
 b. тура non artificiosa solum, sed plane artifex ab eo-
 dem Zenone dicitur, consultrix, & provida utilita-
 tum opportunitatumque omnium. Atque ut ceteræ
 naturæ suis feminibus quæque gignuntur, augescunt,
 continentur: sic natura mundi omnes motus habet
 voluntarios, conatusque, & appetitiones, quas
 ὁρμᾶς Græci vocant, & his consentaneas actiones sic
 adhibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur, & sen-
 sibus. Talis igitur mens mundi cum sit, ob eamque
 causam vel prudentia, vel providentia appellari recte
 possit, (Græce enim *πρόνοια* dicitur) hæc potissimum
 providet, & in his maxime est occupata, primum
 ut mundus quam aptissimus sit ad permanendum,
 23 deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo
 59 stum est de universo mundo: dictum est etiam de
 sideribus: ut jam propemodum appareat multitudo
 nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, mo-
 lientium cum labore operoso ac molesto. Non
 enim venis, & nervis, & ossibus continentur, nec
 iis escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis
 acres, aut nimis concretos humores colligant: nec
 iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus exti-
 mescant,

mescant, aut morbos metuant ex defatigatione mem-
 brorum. Quæ verens Epicturus monogrammos
 deos & nihil agentes commentus est. Illi autem 60
 pulcherrima forma præditi, purissimæque in regione
 cæli collocati, ita feruntur, moderanturque cur-
 sus, ut ad omnia conservanda & tuenda consensisse
 videantur.

Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis
 beneficiis eorum non sine causa, & a Græciæ¹ sa-
 pientissimis, & a majoribus nostris constitutæ, no-
 minatæque sunt. Quidquid enim magnam utilita-
 tem generi afferret humano, id non sine divina bo-
 38. nitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum^{a.}
 illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius de-
 nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus,
 vinum autem Liberum; ex quo illud Terentii,

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, 61
 sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fi-
 des, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus
 proxime a M. Emilio Scauro; ante autem ab Ati-
 lio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis
 templum, vides Honoris a M. Marcello renovatum:
 quod multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Ma-
 ximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid
 Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium
 rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non pos-
 set, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex ge-
 nere Cupidinis & Voluptatis, & Lubentiniæ Veneris
 vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque
 naturalium: quamquam Vellejus aliter existimat:
 sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius sæpe
 pulsant. Utilitatum igitur magnitudine constituti 62
 sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. At-
 que his quidem nominibus, quæ paullo ante dicta
 N n 2 sunt

¹ sapientibus.

- sunt a me, quæ vis sit, in quoque declaratur deo.
- 24 Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, & Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum, quem nostri majores auguste, sancteque Liberum cum Cerere & Libera consecraverunt: quod quale sit, ex
 b. mysteriis intelligi potest. Sed quod ex nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati sunt Liber, & Libera: quod in Libera servant, in Libero non item. Hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Quirinum putant: quorum cum remanerent animi, atque æternitate fruerentur, dii rite sunt habiti; cum & optimi essent, & æterni.
- 63 Alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana, fabulas poëtis suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni referferunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a Cleanthe, & Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio Græciam opplevit, exsectum cælum a filio Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a
 64 filio Jove. Physica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. cælestem enim, altissimam æthereamque naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum.
- 25 Saturnum autem, eum esse voluerunt, qui cursum, & conversionem spatiorum, ac temporum contineret, qui deus Græce id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui est idem χρόνος, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturaretur annis. ex se enim natos comesset fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Jove, ne immoderatos cursus haberet, atque

atque ut eum siderum vinculis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, *juvans pater*, quem conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a poëtis pater divumque hominumque dicitur: a majoribus autem nostris optimus maximus; & quidem ante optimus, id est, beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc igitur Ennius, ut supra 65 dixi, nuncupat ita dicens,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

Planiusque alio loco idem,

Cui, quod in me est, execrabor hoc, quod lucet, quidquid est.

hunc etiam augures nostri, cum dicunt, *Jove fulgente, tonante*: dicunt enim, *cælo fulgente, tonante*. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter,

Vides sublime fustum, immoderatum æthera,

Qui tenero terram circumjectu amplectitur:

Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.

Ær autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare & cælum, Junonis nomine consecratur; quæ est soror, & conjux Jovis, quod ei similitudo est ætheris, & cum eo summa conjunctio. Effæminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a *juvando* credo nominatam. Aqua restabat, & terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis, ut voluit, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a *nando*, paulum primis literis immutatis. Terrena autem vis omnis, atque

Nn 3

natura,

natura, Diti patri dedicata est: qui *Dives*, ut apud Græcos Πλάτων, quia & recidant omnia in terras, et oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est: ea enim est, quæ Περσεφόνη Græce nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. Mater autem est a gerendis frugibus Ceres, tamquam *Gerēs*: casuque prima littera itidem immutata, ut a Græcis, nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ, nominata est. Jam qui magna verteret, *Ma-* vōrs: Minerva autem, quæ vel *minueret*, vel *mi-* naretur. Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, & extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum; ex quo transitiones perviæ, Jani: foresque in liminibus profanarum ædium, januæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis est: ea est enim, quæ ab illis Έστία dicitur. vis autem ejus ad aras & focos pertinet. itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longe absunt ab hac vi Dii Penates, sive a *penu* ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, *penus*) sive ab eo, quod *penitus* insident: ex quo etiam penetrales a poetis vocantur. Jam Apollinis nomen, est Græcum; quem solem esse volunt: Dianam autem, & Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia *solus* ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus *solus* apparet: Luna a *lucendo* nominata sit. eadem est enim Lucina. itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in pariendo invocant: quæ eadem Diana ¹ omnivaga dicitur, non a *venando*, sed quod in septem numeratur tamquam *vagantibus*. Diana dicta, quia noctu quasi

¹ annivaga.

quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut septem nonnumquam, aut, ² ut plerumque novem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, *mensēs* nominantur. Con- p. 40. cinneque, ut multa, Timæus: qui cum in historia dixisset, qua nocte natus Alēxander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deslagravisset, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes *veniret*, Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius venustas, quam Venus ex venustate. Videtisne igitur, ut a physi- 28 cis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio 70 sit ad commenticios & fictos deos? quæ res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pæne aniles, & formæ enim nobis deorum, & ætates, & vestitus, ornatusque notī sunt; genera præterea, conjugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. nam & perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum cupiditates, ægritudines, iracundias: nec vero, ut fabulæ ferunt, dii bellis præliisque caruerunt: nec solum, ut apud Homerum, cum duo exercitus contrarios alii dii ex alia parte defenderent, sed etiam, ut cum Titanis, ut cum Gigantibus, sua propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur, & creduntur stultissime, & plena sunt futilitatis, summaque levitatis. Sed tamen, his fabulis spreis ac 71 repudiatis, deus pertinens per naturam ejusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, qui, qualesque ³ sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, ⁴ hos deos & venerari & colere debemus. Cultus autem deorum, est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & voce veneremur.

Nn 4

² Abest nr.

³ sunt.

⁴ quos.

remur. non enim philosophi solum, verum etiam majores nostri superstitionem a religione separaverunt. Nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tamquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est in superstitioso & religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse.

29 Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum administrari. Magnus sane locus, & a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: ceteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die, dictum est, anum fatidicam *περόλαιαν* a Stoicis induci, [id est, providentiam]. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet, 74 & regat: sed id præcise dicitur. Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. Plene autem & perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere: & mehercle, si me audiat, ne experiamini quidem. Non decet: non datum est: non potestis. 75 Nec vero hoc in te unum convenit, moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum:

1 uno.

tum: sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore. Dico igitur providentia deorum mundum, & omnes mundi partes & initio constitutas esse, & omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt; quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concessio, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet, omnes res subjectas esse naturæ sentienti, ab eaque [omnia] pulcherrime geri. quo constituto, sequitur ab animantibus principii ² eas esse generatas. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium.

Primum igitur aut negandum est deos esse, 76 quod & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum. nihil est autem præclarior mundi administratione. deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & majore vi præditum, quam ³ deus, quale id cumque est, sive inanima natura, sive necessitas vi magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ videmus. Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens, siquidem ea subiecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræque regantur. Nihil autem est præstantius deo. ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus. Omnem ergo regit ipse naturam. etenim si b. concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, & rerum quidem maximarum.

Nn 5

Ergo

2 eam esse generatam.

3 deos.

Ergo utrum ignorant, quæ res maximæ sint, quæque hæc modo tractandæ, & tuendæ; an vim non habent, qua tantas res sustineant & gerant? at & ignorantio rerum aliena naturæ deorum est; & sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mundum administrari. Atqui necesse est, cum sint dii, 31 si modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec 78 solum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione, & societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam, atque urbem aliquam regentes. Sequitur, ut 79 eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio pravique depulsio. Ex quo intelligitur, prudentiam quoque, & mentem a diis ad homines pervenisse: ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecratæ, & publice dedicatæ sunt. Quæ qui convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, & sancta simulacra veneremur? quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde hæc in terras, nisi a superis, desuere potuerunt? cumque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, deos hæc ipsa habere majora, nec habere solum, 80 sed etiam his uti in maximis, & optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo, necesse est ergo, eum deorum consilio, & providentia administrari. Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim, & illustrem faciem videremus, solem dico, & lunam, & vagas stellas, & p. 42 inerrantes, & cælum, & mundum ipsum, & earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo, cum magno usu, & commoditate generis humani: efficitur,

citur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaque ab ea pulcerrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tamquam via progredientem, declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur, cujus sollertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. feminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali, augerique possit, ita fingat & efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. Sunt autem, qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quæ sint, naturam, esse corpora, & inane, quæque his accidunt. Sed nos cum dicimus, Natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, nulla cohærendi natura; sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed b. ordo apparet, & artis quædam similitudo. Quod si ea, quæ a terra stirpibus continentur, arte naturæ vivunt, & vigent: profecto ipsa terra eadem vi continetur, & arte naturæ, quippe quæ gravidata feminibus, omnia pariat, & fundat ex sese, stirpes amplexa alat & augeat, ipsaque alatur vicissim a superis, externisque naturis. Ejusdemque expirationibus aër alitur, & æther, & omnia supera. Ita, si terra natura tenetur & viget, eadem ratio in reliquo mundo est. stirpes enim terræ inhærent, animan.

animantes autem adspiratione aëris sustinentur: ipseque aër nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum. quacumque enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare, & 84 cedere. Quæque in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ a medio in superum, quæque conversione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt unamque naturam. Et cum quattuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aër: ex aëre, æther: deinde retrosum vicissim ex æthere, aër; ex aëre, aqua; ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultro, citroque comitantibus, mundi partium conjunctio continetur. 85 Quæ aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, & immensum pæne tempus. Quorum utrumvis sit, sequitur, natura mundum administrari. Quæ enim classium navigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura efficit, conferamus) quæ procreatio vitis, aut arboris, quæ porro animantis figura, 86 formatioque membrorum, tantam naturæ sollicitudinem significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur: aut mundum regi confitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earumque semina contineat, qui potest ipse non natura administrari? ut, siqui dentes, & pubertatem natura dicat exsistere: ipsum autem hominem, cui ea existant, non constare natura: non intelligat, ea, quæ efferant aliquid ex sese, perfectiores habere naturas, quam ea, quæ ex iis efferantur. Omnium autem rerum, quæ natura administrantur, seminator & sator & parens, ut ita dicam, atque educator, & 34 altor est mundus: omniaque, sicut membra & partes

tes suas, nutricatur, & continet. Quod si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cujus quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit. ex iis enim naturis, quæ erant, quod effici potuit optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse 87 melius. Sed nemo umquam docebit: & si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. Quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt, ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: videamus, utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo cohærere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quam illa quæ arte perfecta sunt: nec ars efficit quidquam sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda. Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua, contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii, & rationis esse expertem putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphaeram 88 aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cujus singulæ conversiones idem efficiunt in sole, & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo & oriuntur & fiunt omnia, casum ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione ac mente divina: & Archimedes arbitrantur plus valuisse in imitandis sphaeræ conversionibus, quam naturam in efficiendis, præsertim cum multis partibus

bus sint illa perfecta, quam hæc simulata, soller-
89 tius. Atqui ille apud Attium pastor, qui navem num-
quam ante vidisset, ut procul divinum & novum ve-
hiculum Argonautarum e monte conspexit, primo
admirans & perterritus, hoc modo loquitur:

— tanta moles labitur

Fremeunda ex alto, ingenti sonitu, & spiritu:

Præ se undas volvit: vortices vi suscitât,

Ruit prolapsa: pelagus respergit: profluit.

Ita dum interruptum credas nimbum volvier,

Dum quod sublime ventis expulsus rapi

Saxum, aut procellis, vel globosos turbines

Exsistere ictos undis concursantibus:

Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:

P. 44. *Aut forte Triton fuscina evertens specus,*

a. *Subter radices penitus undanti in freto*

Molem ex profundo saxeam ad cælum eruit.

Dubitât primo, quæ sit ea natura, quam cernit
ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nau-
tico cantu,

Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt

Delphini. —

item alia multa.

— *Silvani melo*

Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.

90 Ergo ut hic primo aspectu inanimus quiddam, sen-
sueque vacuum, se putat cernere; post autem signis
certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, inci-
pit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos
primus aspectus mundi conturbaverat, postea, cum
vidissent motus ejus finitos, & æquabiles, omnia-
que ratis ordinibus moderata, immutabilique con-
stantia, intelligere inesse aliquem non solum habita-
torem in hac cælesti ac divina domo, sed etiam re-
ctorem, & moderatorem, & tamquam architectum
tanti

tanti operis, tantique muneris. Nunc autem mihi ³⁶
videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabi-
litas cælestium rerum, atque terrestrium.

Principio enim terra sita in media parte mundi, 91
circumsusa undique est hac animabili spirabilique
natura, cui nomen est ær, Græcum illud quidem,
sed perceptum jam tamen usu a nostris: tritum est
enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immen-
sus æther, qui constat ex altissimis ignibus. Mu-
tuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam æther
Latine, quam dicitur ær: etsi interpretatur Pa-
cuvius;

*Hoc, quod memoro, nostri cælum, Graji perhibent
æthera.*

Quasi vero non Grajus hoc dicat. At Latine lo-
quitur. Siquidem nos non quasi Græce loquentem b.
andiamus. Docet idem alio loco:

Grajugena de isto aperit ipsa oratio.

Sed ad majora redeamus. Ex æthere igitur innume- 92
rabiles flammæ siderum existunt: quorum est prin-
ceps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis
partibus major, atque amplior, quam terra universa:
deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. At-
que hi tanti ignes, tamque multi, non modo nihil
nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita profunt,
ut si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit
a tantis ardoribus, moderatione, & temperatione
sublata. Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi ³⁷
persuadeat, corpora quædam solida, atque indivi- 93
dua, vi & gravitate ferri, mundumque effici orna-
tissimum, & pulcerrimum ex eorum corporum con-
cursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse,
non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles
unius & viginti formæ litterarum vel aureæ, vel
quales libet, aliquo conjiciantur, posse ex his in ter-
ram

ram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem versu
 94 possit tantum valere fortuna. Isti autem quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam *ποιότης* Græci vocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere atque casu, mundum esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, & multo quidem facilia. Certe ita temere
 p. 45 de mundo effutiunt, ut mihi quidem numquam hunc
 a. admirabilem cæli ornatum, qui locus est proximus,
 95 suspexisse videantur. Præclare ergo Aristoteles, si essent, inquit, qui sub terra semper habitavissent, bonis & illustribus domiciliis, quæ essent ornata signis, atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent unquam supra terram: acceperant autem fama, & auditione, esse quoddam numen, & vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram, & maria, cælumque viderent; nubium magnitudinem, ventorumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum magnitudinem, pulcritudinemque, tum etiam efficientiam cognovissent, quod is diem efficeret, toto calo luce diffusa: cum autem terras nox opacasset, tum cælum totum cernerent astris distinctum, & ornatum, lunæque luminum varietatem tum crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos, immutabilesque cursus: hæc cum viderent, profecto & esse deos, & hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur. Atque hæc quidem ille. Nos autem tene-
 38 tur. Atque hæc quidem ille. Nos autem tene-
 96 bras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione

Ætnæo-

Ætnæorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quænam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana & consuetudine oculorum assuescunt b. animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc
 97 hominem dixerit, qui cum tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa & apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphaeram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moveri, vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias, cum summa salute & conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam, divinaque ratione? Licet enim jam, remota subtilitate
 98 disputandi, oculis quodammodo contemplari pulcritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

Ac principio terra universa cernatur, locata
 39 in media mundi sede, solida, & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas peremnitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, faxorum asperitates, impendentium montium altitudines, im-

Cicer. Oper. Vol. IV.

O o

mensita-

mensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argentique venas, infinitamque vim marmoris.

99 Quæ vero, et quam varia genera bestiarum vel ci-
p. 46. curum, vel ferarum? qui volucrum lapsus, atque
cantus? qui pecudum pastus? quæ vita silvestrium?

Quid jam de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam, nec immanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulæ, litæraque collucent, distincta testis, & urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret.

100 At vero quanta maris est pulcritudo? quæ species universi? quæ multitudo & varietas insularum? quæ amœnitates orarum & litorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitantium & innantium beluarum, partim ad saxa nativis testis inhærentium? Ipsum autem mare sic terram appetens litoribus eludit, ut una ex duabus naturis

101 conflata videatur. Exinde mari finitimus aër, die & nocte distinguitur: isque tum fusus, & extenuatus sublime fertur; tum autem concretus, in nubes cogitur, humoremque colligens terram auget imbribus: tum effluens huc & illuc, ventos efficit. Idem annuas frigorum & calorum facit varietates: idemque & volatus alitum sustinet, & spiritu ductus

40 alit & sustentat animantes. Restat ultimus, & a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens & coercens cæli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora & determinatio mundi: in quo, cum admirabilitate maxima, igneæ formæ cursus ordinatos de-

102 finiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam volvitur. isque oriens & occidens, diem noctemque conficit

b. & modo accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extremo contrarias facit: quarum intervallo tum quasi tristitia quædam
contra-

contrahit terram, tum vicissim lætificat, ut cum cælo hilarata videatur. Luna autem, quæ est, ut 103 ostendunt mathematici, major, quam dimidia pars terræ, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congregiendi cum sole, tum digrediendi, & eam lueem, quam a sole accepit, mittit in terras, & varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta atque opposita soli, radios ejus, & lumen obsecurat, tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est e regione solis, interposita interjectuque terræ, repente deficit. iisdemque spatiis hæc stellæ, quas vagas dicimus, circum terram feruntur, eodemque modo oriuntur & occidunt: quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistant. Quo 104 spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex nota figurarum similitudine nomina invenerint. At 41 que hoc loco me intuens, Utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ a te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis assidue videmus sine ulla mutatione, aut varietate,

Cetera labuntur celeri cælestia motu,

Cum caloque simul noctesque diesque feruntur,

quorum contemplatione nullius expleri potest animi 105 mus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extremusque adeo duplici de cardine vertex

Dicitur esse polus.

Hanc circum æquos duæ feruntur, numquam occidentes.

Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,

Alterâ dicitur esse Helice;

p. 47. ^{a.} cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,

Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

106 Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parva Cynosura.

*Hæc fidunt duce nocturna Phoenixes in alto.
Sed prior illa magis stellis distincta resulget,
Et late prima confestim a nocte videtur.
Hæc vero parva est: sed nautis usus in hac est.
Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.*

42 Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus,

*Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Torvum Draco serpit, subter supraque revolvens
Sese, consiciensque sinus e corpore flexos.*

107 Ejus cum totius est præclara species, in primis suspi-
cienda est figura capitis atque ardor oculorum.

*Huic non una modo caput ornans stella relucet,
Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusque oculis duo fervida lumina flagent,
Atque uno mentum radianti sidere lucet:
Obstipum caput, & tereti cervice reflexum
Obtutum in cauda majoris figere dicas.*

108 Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cernimus;

*Hoc caput hic paulum sese, subitoque recondit,
Ortus ubi atque obitus parte admiscuntur in una.*

Id autem caput,

*Attingens defessa velut mærentis imago
Vertitur;*

quam quidem Græci

*Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.
Hic illa eximio posita est fulgore Corona.*

Atque

Atque hæc quidem a tergo: propter caput autem 109
Anguitenens: b.

*Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graji.
Hic pressu duplici palmarum continet anguem,
Ejus & ipse manet religatus corpore toto:
Namque virum medium serpens sub pectora cingit.
Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,
Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.*

Septem autem triones sequitur

*Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:
Quod quasi temone adjunctam præ se quatit Arctum.*

Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti

110

*— Subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine claro:*

cui subiecta fertur,

Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.

Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descri- 43
ptionibus divina sollertia appareat.

*Et natos Geminos invises sub caput Arcti.
Subiectus media est cancer, pedibusque tenetur
Magni Leo, tremulam quatiens e corpore flammam.*

Auriga

*Sub leva Geminorum obductus parte feretur.
Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra levum humerum clara obtinet.*

Tum quæ sequuntur,

*Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.
Contra Hadi exiguum jaciunt mortalibus ignem.*

Cujus sub pedibus

Corniger est valido connexus corpore Taurus.

111 Ejus caput stellis conspersum est frequentibus
 p. 48. a. *Has Græci stellas, Hyadas vocitare fuerunt:*

a pluendo; *ven* enim est pluere. Nostri imperite
 fuculas: quasi a ¹ subus essent, non ab imbris no-
 minatæ. Minorem autem Septentrionem Cepheus
 passis palmis terga subsequitur.

Namque ipsam ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti.

Hunc antecedit

Obscura specie stellarum Cassiopea.

*Hanc autem illustri versatur corpore propter
 Andromeda, aufugiens adspēctum mæsta parentis.*

Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,

Summum contingit caput alvo: stellaque jungens

Una, tenet duplices communi lumine formas,

Æternum ex astris cupiens connectere nodum.

Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

Quem propter

*Pisces, quorum alter paulum prælabitur ante,
 Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.*

44 Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,

112 *Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.*

At propter levum genus omni ex parte locatas

Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.

Inde Fides leviter posita, & convexa videtur.

Inde est ales avis lato sub tegmine cæli.

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totus
 que deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,

Corpore semifero magno Capricornus in orbe.

Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,

Brumali flectens contorquet tempore currum.

Hinc

¹ subus.

Hinc autem adspicitur,

113

*Ut sese ostendens emergit Scorpius alte
 Posteriore trahens flexum vi corporis arcum,
 Quem propter nitens pennis convolvitur ales.
 At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.*

Deinde Delphinus.

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens,

114

Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.

Post Lepus subsequitur,

Curriculum nunquam defesso corpore sedans.

At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.

Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,

Fluminis illustri tangentem corpore ripas.

² Quem longe serpentem & manantem

— adspicies, proceraque Vincula videbis,

Quæ retinent Pisces caudarum a parte locata.

Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,

Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.

Propter quæ Centaurus

Cedit, Equi partes properans submergere chelis.

Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,

Tendit, & illustrem truculentus ³ cedit ad aram,

Hic sese infernis ⁴ de partibus erigit Hydra:

ejus longe corpus est fusum;

In medioque sinu fulgens Cratera relucet.

Extremam nitens plumato corpore Corvus

Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis

Ante-Canem, Graja Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus
 cæli ornatus, ex corporibus huc & illuc, casu &

O o 4

temere

² Quam.

³ cedit.

⁴ e.

temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano
 p. 49. videri potest? aut vero alia quæ natura, mentis &
 a. rationis experts, hæc efficere potuit, quæ non modo
 ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint,
 sine summa ratione non possunt?

45 Nec vero hæc solum admirabilia, sed nihil
 majus, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita
 cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari
 quidem possit aptius. omnes enim partes ejus undi-
 que medium locum capeffentes, nituntur æqualiter.
 maxime autem corpora inter se juncta permanent,
 cum quodam quasi vinculo circumdato colligantur:
 quod facit ea natura, quæ per omnem mundum
 omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad
 116 medium rapit, & convertit extrema. Quocirca si
 mundus globosus est, ob eamque causam omnes ejus
 partes undique æquabiles, ipsæ per se, atque inter
 se continentur: contingere idem terræ necesse est,
 ut, omnibus ejus partibus in medium vergentibus,
 (id autem medium, infimum in sphaera est) nihil
 interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio
 gravitatis & ponderum. Eademque ratione mare,
 cum supra terram sit, medium tamen terræ locum
 expetens, conglobatur undique æquabiliter, neque
 117 redundat umquam, neque effunditur. Huic autem
 continens aër, fertur ille quidem levitate sublimi,
 sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque &
 mari continuatus, & junctus est, & natura fertur
 ad cælum: cujus tenuitate, & calore temperatus,
 vitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus.
 Quem complexa summa pars cæli, quæ æthra dici-
 tur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla ad-
 missionem concretum, & cum aëris extremitate con-
 46 jungitur. In æthere autem astra voluntur; quæ
 b. se & nixu suo conglobata continent: & forma ipsa,
 figuraque, sua momenta sustentant. sunt enim ro-
 tunda: quibus formis, ut ante dixisse videor, mi-
 nime

nime noceri potest. Sunt autem stellæ natura flam- 118
 meæ. quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus
 aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis, & ex
 aquis excitantur: quibus altæ, renovatæque stellæ,
 atque omnis æther, refundunt eadem, & rursus
 trahunt indidem, nihil ut fere intereat, aut admo-
 dum paullulum, quod astrorum ignis, & ætheris
 flamma consumat. Ex quo eventurum nostri putant
 id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad ex-
 tremum omnis mundus ignesceret, cum, humore
 consumto, neque terra ali posset, neque remearet
 aër; cujus ortus, aqua omni exhausta, esse non
 posset: ita relinqui nihil præter ignem; a quo rur-
 sum animante, ac deo renovatio mundi fieret, atque
 idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione 119
 multus vobis videri, maximeque earum, quæ er-
 rare dicuntur. quarum tantus est concentus ex diffi-
 millimis motibus, ut, cum summa Saturni refrige-
 ret; media Martis incendat, his interjecta Jovis il-
 lustret, & temperet, infraque Martem duæ Soli obe-
 diant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat,
 ab eoque Luna illuminata graviditates, & partus
 afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio
 rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem
 coagmentatio naturæ, quem non movet; hunc ho-
 rum nihil umquam reputavisse certo scio.

Age ut a cœlestibus rebus ad terrestres venia- 47
 mus; quid est in his, in quo non naturæ ratio intel-
 ligentis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur 120
 e terra, stirpes & stabilitatem dant iis, quæ susti-
 nent, & ex terra succum trahunt, quo alantur ea, 120
 quæ radicibus continentur: obducunturque libro,
 aut cortice trunci, quo sint a frigoribus & caloribus
 tutiores. Jam vero vites sic claviculis adminicula,
 tamquam manibus, apprehendunt, atque se ita eri-
 gunt, ut animantes. Quin etiam a caulibus brassi-
 cisque, si propter sati sint, ut a pestiferis, & nocen-
 tibus,

tibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex parte con-
 121 tingere. Animantium vero quanta varietas est?
 quanta ad eam rem vis, ut in suo quæque genere
 permaneant? quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ vil-
 lis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias
 squama videmus obductas: alias esse cornibus arma-
 tas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem
 animantibus large, & copiose natura eum, qui cuique
 aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum
 pastum capeffendum, conficiendamque, quæ sit in
 figuris animantium, & quam sollers, subtilisque de-
 scriptio partium, quamque admirabilis fabrica mem-
 brorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt,
 ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum su-
 pervacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non ne-
 cessarium. Dedit autem eadem natura belvis & sen-
 sum, & appetitum; ut altero conatum haberent ad
 naturales pastus capeffendos, altero fecernerent pa-
 stifera a salutaribus. Jam vero alia animalia gra-
 diendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia vo-
 lando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, &
 dentibus ipsis capeffunt, partim unguium tenacitate
 arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia sugunt,
 alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam
 b. aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris
 123 facile contingant. Quæ autem altiora sunt, ut anse-
 res, ut cygni, ut grues, ut cameli; adjuvantur pro-
 ceritate collorum. Manus etiam data elephantis,
 quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus
 48 habebant ad pastum. At, quibus bestiis erat is ci-
 bus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut vires
 natura dedit, aut celeritatem. data est quibusdam
 etiam machinatio quædam, atque sollertia: ut in
 araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut, si quid inhæ-
 serit, conficiant: aliæ autem ex inopinato obser-
 vant, & si quid incidit, arripiunt, idque consumunt.

Pina

ut ex i.

Pina vero, (sic enim Græce dicitur) duabus grandi-
 bus patula conchis, cum parva squilla quasi societa-
 tem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parvi
 in concham hiantem innataverint, tum admonita
 squillæ pina morsu, comprimit conchas. Sic dissi-
 millimis bestiolis communiter cibus quæritur. In 124
 quo admirandum est, congressione aliquo inter se,
 an jam inde ab ortu naturæ ipsæ congregatæ sint.
 Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus
 iis, quæ gignuntur in terra: veluti crocodili, fluvia-
 tilesque testudines, quædamque serpentes ortæ extra
 aquam, simul ac primum niti possunt, aquam perfe-
 quuntur. Quin etiam anatum ova gallinis sæpe sup-
 ponimus; e quibus pulli orti primum aluntur ab
 iis, ut a matribus, a quibus exclusi, fotique sunt:
 deinde eas relinquunt, & effugiunt sequentes, cum
 primum aquam, quasi naturalem domum, videre
 potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conser-
 vandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, 49
 esse avem quandam, quæ Platalea nominaretur: eam p. 51.
 sibi cibum quærere advolantem ad eas aves, quæ a.
 se in mari mergerent: quæ cum emerissent, piscem-
 que cepissent, usque eo premere earum capita mor-
 dicus, dum illæ captum amitterent; id quod ipsa in-
 vaderet. Eademque hæc avis scribitur conchis se
 solere complere, easque, cum stomachi calore con-
 coxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, quæ 125
 sunt esculenta. Ranae autem marinæ dicuntur ob-
 ruere sese arena solere, & moveri prope aquam:
 ad quas, quasi ad escam, pisces cum accefferint, con-
 fici a ranis, atque consumi. Milvo est quoddam
 bellum quasi naturale cum corvo. ergo alter alterius,
 ubicumque nactus est, ova frangit. Illud vero ab
 Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis
 potest non mirari? Grues, cum loca calidiora peten-
 tes maria transmittant, trianguli efficere formam.
 ejus autem summo angulo aer ab iis adversus pelli-
 tur;

tur: deinde sensim ab utroque latere, tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquam a puppi, ventis adjuvatur: hæque in tergo prævolantium colla & capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In ejus locum succedit ex iis, quæ acquirunt: eaque vicissitudo in omni cursu
 126 conservatur. Multa ejusmodi proferre possum: sed genus ipsum videtis. Jam vero illa etiam notiora, quanto se opere custodiant bestiae, ut in pastu circumspiciant, ut in cubilibus delitescant. Atque
 50 illa mirabilia. Quid ea, quæ nuper, id est paucis ante sæculis, medicorum ingeniis reperta sunt? vomitione canes; purgatu autem alvos ibes Ægyptiæ curant. Auditum est, pantheras, quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere; quo cum essent usæ, non morerentur: capras autem in Creta feras, cum essent confixæ venenatis sagittis, herbam quærere, quæ dictamnus vocaretur; quam cum gustavissent, sagittas excidere dicunt e
 127 corpore. Cervæque paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Sefelis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum & vim suis se armis quæque defendat. Cornibus tauri, apri dentibus, morfu leones; aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur: atramenti effusione sepia, torpore torpedines. multæ etiam insectantes odoris intolerabili
 51 fœditate depellunt. Ut vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est a providentia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quæ altæ aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur. quæ quidem omnia eam vim feminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus & homines affatim
 128 vescun-

vescuntur, & terræ ejusdem generis stirpium renovatione complentur. Quid loquar, quanta ratio in
 128 bestiis ad perpetuam conservationem earum generis appareat? nam primum aliæ mares, aliæ feminae sunt: quod perpetuitatis causa machinata natura est. Deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ: & in mare, & in fœmina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum autem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cum ex utero elapsus excidit; in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis fere cibus matrum lactescere p. 52.
 incipit: eaque, quæ paullo ante nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus, nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse opera providæ sollertisque naturæ; quæ multiplices fœtus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eæ bestiae, quæ pauca gignunt. Quid dicam, quantus amor
 129 bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quæ procreaverunt, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut ajunt, ova cum genuerunt, relinquunt. facile enim illa aqua & sustinentur, & fœtum fundunt. Testudines autem, & 52
 crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere. ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. Jam gallinæ, avesque reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi nidosque construunt, eosque quam possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova ferventur: ex quibus pullos cum excluderint, ita tumentur, ut & pennis foveant, ne frigore lædantur; & si est calor a sole, se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur. 130
 130

- nonnullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conservationem, & salutem, hominum etiam sollicitia, & diligentia. Nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuracione hominum salvæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat, &, cum tota æstate obrutam, oppletamque tenuit, tum recedit, mollitosque, & oblimatos agros
- b. ad ferendum, relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Euphrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit, Indus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros lætificat, & mitigat, sed eos etiam conserit. magnam enim vim seminum secum frumenti similium dicitur deportare.
- 131 Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fructuum. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa ad vescendum, tam varia, tamque jucunda gignit: neque ea uno tempore anni: ut semper & novitate delectemur, & copia? Quam tempestivos autem dedit, quam salutes non modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique omnibus, quæ oriuntur e terra, ventos Etesias? quorum flatu nimii temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: & tamen multa dicuntur.
- 132 Enumerari enim non possunt fluminum opportunitates: æstus maritimi multum accedentes & recedentes: montes vestiti, atque silvestres: salinæ ab ora maritima remotissimæ: medicamentorum salutarium plenissimæ terræ: artes denique innumerabiles, ad victum, & ad vitam necessariæ. Jam diei, noctisque vicissitudo conservat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente consilioque divino

omnia

omnia in hoc mundo ad salutem omnium conservationemque admirabiliter administrari.

Sin¹ quæret quispiam, cujusnam causa tantarum rerum molitio facta sit: arborumne & herbarum? quæ quamquam sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur. at id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mutarum, & nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quorum igitur causa, quis dixerit, effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. hi sunt dii, & homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim, quæ præstat omnibus. ita fit credibile, deorum, & hominum causa factum esse mundum, quæque in eo sint, omnia. Facilius² intelligitur, a diis immortalibus hominibus esse provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanæ naturæ figura, atque perfectio. Nam cum tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipiendos est aptissimus: quod adjunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur, & molitur cibis. eorum adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quæ confectio etiam a lingua adjuvari videtur. Linguam autem ad radices ejus hærens excipit stomachus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt: oris utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo terminatur. Atque is, agitatione & motibus linguæ cum depulsum & quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id, quod devoratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. Sed cum aspera arteria, (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjunctum linguæ radicibus, paullo supra, quam ad linguam stomachus annectitur, eaque ad pulmones

¹ quærat.² intelligitur.

nes usque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque a pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quodam quasi operculo: quod ob eam causam datum est, ne, siquid in eam cibi b. forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alvi natura, subiecta stomacho, cibi & potionis sit receptaculum: pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa sunt mirabiliter effecta, quæ ¹ constat fere e nervis. Est autem multiplex & tortuosa, arcetque & continet, sive illud aridum est, sive humidum, quod recipit, ut id mutari & concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, atque omne, quod accipit, cogit & confundit: ut facile & calore, quem multum habet, exterendo cibo & præterea spiritu omnia cocta atque 55 confecta in reliquum corpus dividantur. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & assimilis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt adspirantes, tum respiratione dilatant, ut frequenter ducatur cibus animalis, quo 137 maxime aluntur animantes. Ex intestinis autem, & alvo secretus a reliquo cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur, per quasdam a medio intestino usque ad portas jecoris, (sic enim appellant) ductas & directas vias, quæ pertinent ad jecur, eique adherent. Atque inde aliæ pertinentes sunt, per quas cadit cibus a jecore ² delapsus. Ab eo cibo cum est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur: reliqua se in sanguinem vertunt, ad eandemque portas jecoris confluunt, ad quas omnes ejus viæ pertinent: per quas lapsus cibus, in hoc ipso loco in eam venam, quæ cava appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus jam ³ coctusque perlabitur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas admodum multas, in omnes p. 54. partes corporis pertinentes. Quemadmodum autem

a.

reliquiæ

1 constant.

2 dilapsus.

3 coctusque.

reliquiæ cibi depellantur tum adstringentibus se in- 138 testinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictum est: sed tamen prætereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calefcit primum ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, ⁴ quem ventriculum cordis appellant: cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. Utræque autem crebræ multæque toto corpore intextæ vim quandam incredibilem artificiosi operis divinique testantur. Quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori, 139 mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut venæ & arteriæ, a corde ⁵ tracti, & profecti, in corpus omne ducuntur. Ad hanc providentiam naturæ 56 tam diligentem, tamque sollertem, adjungi multa 140 possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a deo, quamque eximiæ tributæ sint: qui primum eos humo excitatos celsos & erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim e terra homines non ut incolæ atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque cælestium, quarum spectaculum ad nulum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, interpretes ac nuntii rerum, in capite, tam- b. quam in arce, mirifice ad usum necessarios & facti, & collocati sunt. Nam oculi, tamquam speculato- res,

4 quam.

5 tractæ & profectæ.

Cicer. Oper. Vol. IV.

Pp

res, altissimum locum obtinent: ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum sonum percipere debeant, qui natura¹ sublime fertur; recte in altis corporum partibus collocatae sunt. Itemque nares, eo quod omnis odor ad supera fertur, recte sursum sunt: & quod cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine causa vicinitates oris secutae sunt. Jam gustatus, qui sentire eorum, quibus vescimur, genera² debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, & ³potulentis iter natura patefecit. Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesque nimios & frigoris, & caloris appulsus sentire ⁴possimus. Atque, ut in aedificiis architecti averunt ab oculis, & naribus dominorum ea, quae profluentia necessario tætri essent aliquid habitura: sic natura
57 res similes procul amandavit a sensibus. Quis vero
142 opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos membranarum tenuissimis vestivit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur. Sed lubricos oculos fecit, & mobiles, ut & declinarent, siquid noceret: & adspectum, quo vellet, facile converterent. aciesque ipsa, qua cernimus, quæ pupula vocatur, ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet: palpebraeque, quæ sunt
P. 55 tegmenta oculorum, mollissimæ tactu, ne læderent
a. aciem, aptissime factæ & ad claudendas pupulas, ne quid incideret, & ad aperiendas: idque providit, ut identidem fieri posset cum maxima celeritate.
143 Munitæque sunt palpebrae tamquam vallo pilorum: quibus, & apertis oculis, si quid incideret, repelleretur; & somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui, tamquam involuti, quiescerent. Latent præterea utiliter, & excel-

¹ in sublime. ² deberet. ³ potulentibus. ⁴ possimus.

sis undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, superciliis obducta, sudorem a capite, & a fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subjectæ, leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interjectus esse videatur. Auditus autem semper patet.
144 ejus enim sensu etiam dormientes egemus. a quo cum sonus est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex, & directum pateret. provisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in foribus aurium, tamquam in visco, inhæresceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, & tegendi causa factæ, tutandique sensus, & ne adjectæ voces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset. Sed duros & quasi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus; quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quocirca & in fidibus testudine resonatur, aut cornu: & ex tortuosis locis, & inclusis soni referuntur ampliores. Similiter nares, quæ semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pulverem, multaue alia depellenda, non inutilem. Gustatus præclare septus est. ore enim continetur, & ad usum apte, & ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum multo
b. antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi
58 in iis artibus, quarum iudicium est oculorum, in pictis, fidelis, cælatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu multa cernunt subtilius. colorum etiam, & figurarum tum venustatem atque ordinem, & ut ita dicam, decentiam, oculi iudicant: atque etiam alia majora. nam & virtutes, & vitia cognoscunt: iratum, propitium: lætantem, dolentem: fortem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Auriumque item est admirabile quod-
146 dam,

dam, artificiosumque iudicium, quo iudicatur & in vocis, & in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, & vocis genera permulta: canorum, fuscum: læve, asperum: grave, acutum: flexibile, durum: quæ hominum solum auribus iudicantur. Nariumque item, & gustandi pariter & tangendi magna iudicia sunt. Ad quos sensus capiendos & perfruendos, plures etiam, quam vellem, artes repertæ sunt. Perspicuum est enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum conditiones, quo corporum lenocinia processerint. Jam vero animum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, prudentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. De quo dum² disputem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio & comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus circumscrip-
 59 teque complectimur: ex quo scientia intelligitur
 147 quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem
 a. est res ulla præstantior. Quanta vero illa sunt, quæ vos Academici infirmatis, & tollitis, quod & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus? Ex quibus collatis inter se,
 14 & comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara, quamque divina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque
 restin-

1 gustandi & arte.

2 disputarem.

restinguimus. hæc nos juris, legum, urbium societate devinxit: hæc a vita immani & fera segregavit. Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam vox principium a mente ducens, percipitur & funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem, immoderate profusam, fingit & terminat: quæ sonos vocis distinctos & pressos efficit, cum & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. Itaque plestri similem linguam nostri solent dicere: chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos resonant in cantibus. Quam vero aptas, quamque multarum artium ministras manus natura homini dedit! digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras & artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos, ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis: illa necessitatis; cultus dico agrorum, extructionesque tectorum, tegumenta corporum vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris & ferri: ex quo intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti, ut salvi esse possemus; urbes, muros, domicilia, delubra haberemus. Jam vero operibus hominum, id est, manibus, cibi etiam varietas invenitur, & copia. Nam & agri multa ferunt manu quæsitæ, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. Et præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficiamus etiam domitu nostro quadrupedum uestiones: quorum celeritas, atque vis, nobis ipsis affert vim & celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos
 149
 60
 150
 b.
 151

3 possumus.

juga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad utilitatem nostram abutimur: nos e terræ cavernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos æris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, & ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum autem confectio, omnique materia, & culta, & silvestri, partim ad calefaciendum corpus, igni adhibito, & ad mitigandum cibum utimur, partim ad ædificandum, ut testis septi, frigora caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique
 152 ad vitam copias: quasque res violentissimas natura genuit, earum moderationem nos soli habemus; maris, atque ventorum, propter nauticarum rerum scientiam; plurimisque maritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatem damus; nos flumina arcemus, dirigimus, avertimus: nostris denique manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere
 61 conamur. Quid vero? hominum ratio non in cælum usque penetravit? Soli enim ex animantibus
 153 nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus: ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis & lunæ cognitæ, prædictæque in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. Quæ contuens animus, accipit¹ ab his cognitionem deorum; ex qua oritur pietas: cui conjuncta justitia est, reliquæque virtutes: e quibus vita beata existit par, & similis deorum; nulla re, nisi immortalitate, quæ nihil ad bene vivendum pertinet, cedens cælestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret

¹ ad cognitionem.

anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum; nec ingenii, mentisque vim, talem effici potuisse fortuna.

Restat, ut doceam, atque aliquando perorem,¹⁵⁴ omnia, quæ sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa facta esse & parata. Principio ipse mundus, deorum hominumque causa factus est: quæque in eo² sunt, ea parata ad fructum hominum & inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas & Lacedæmonem, Atheniensem Lacedæmoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque, quæ sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quæcumque sunt in omni mundo, deorum atque hominum putanda sunt. Jam vero circuitus solis & lunæ,¹⁵⁵ reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mundi coherentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus præbent: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem sollertiamque præstantior: eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum, & varietates mutationesque cognovimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominum facta esse causa judicanda sunt. Terra vero facta frugibus, & vario leguminum genere, quæ cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum causa gignere videtur? quid de vitibus olivetisque dicam? quarum uberrimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neque enim ferendi, neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum, hominum est & usus, & cura. Ut fides igitur, & tibi-⁶³as eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quæ diximus, solis iis confitendum
 157

² sunt omnia.

est esse parata, qui utuntur. nec si quæ bestiae furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut fornicarum causa frumentum condunt, sed conjugum & liberorum & familiarum suarum. itaque bestiae furtim, ut dixi, fruuntur: domini palam, & libere. Hominum igitur causa eas rerum copias comparatas, fatendum est: nisi forte tanta ubertas, & varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam & ad spectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. tantumque abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus. Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis atque contextis homines vestiantur? quæ quidem neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine cultu hominum & curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque odium in externos, & tam incredibilis ad investigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos?

159 Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natæ ad jugum: tum vires humerorum & latitudines, ad aratra extrahenda. quibus cum terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetæ loquuntur, vis numquam ulla afferebatur.

*Ferrea tum vero proles exorta repente est,
Ausaque funestum prima est fabricarier ense,
Et gustare manu victum, domitumque juvenum.*

64 Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceribus vesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi utilitates, & asinorum; quæ certe ad

ad hominum usum paratæ sunt. Sus vero quid habet, præter escam? cui quidem, ne putifceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. quæ pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura sæcundius. Quid multitudinem suavitatemque piscium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipitur voluptas, ut interdum Pronœa nostra, Epicurea fuisse videatur. Atque hæc ne caperentur quidem, nisi hominum ratione atque sollertia. quamquam aves quasdam, & alites, & oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum causa esse natas putamus. Jam vero immanes, & 161 feras beluas nanciscimur venando, ut & vescamur iis, & exerceamur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ, & utamur domitis & condocesfactis, ut elephantis: multaque ex earum corporibus remedia morbis & vulneribus eligamus, sicut ex quibusdam stirpibus & herbis, quarum utilitates longinqui temporis usu & periclitatione percepimus. Totam licet animis, tamquam oculis, lustrare terram, mariaque omnia? cernes jam spatia frugifera, atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra terram, sed 162 etiam in intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripit ad reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur: Vellejus, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures 163 provident: multa oraculis declarantur, multa vati p. 59 a.

inationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multæ sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec alicuiquam a diis immortalibus data. quæ si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa atque conjuncta movere debebunt.

164 Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam singulis a diis immortalibus consuli, & provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. Nam si omnibus hominibus,

66 qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab

165 oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus: etiam illis consulunt, qui partes ejus insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum urbium separatim ab universis, singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanum; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea, & nostra civitas, & Græcia tulit singulares viros; quorum neminem, nisi juvante deo,

166 talem fuisse credendum est. Quæ ratio poëtas, maximeque Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyssi, Diomedæ, Agamemnoni, Achilli, certos deos, discriminum, & periculorum comites, adjungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe præsentia,

sentia, quales supra commemoravi, declarant, ab his & civitatibus, & singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. multa præterea ostentis, multa in extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine ali 167 quo afflatu divino umquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus aut vinetis cujuscumque tempestas nocuerit, aut si quid e vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum deo, aut neglectum a deo judicemus. Magna dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris prospere semper eveniunt omnes res: si quidem satis a nostris, & a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus virtutis & copiis.

Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ 67 dicenda putarem de natura deorum. Tu autem 168 Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque & principem civem, & pontificem esse cogites, & quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem differendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim & impia consuetudo est, contra deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.

M. TULLII CICERONIS
DE
NATURA DEORUM,
AD
M. BRUTUM
LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

*Hoc libro continetur Cotta Academicus contra Stoicam de Diis rationem disputatio. Ea ut superior liber in quattuor partes distributa est. Nam primo respondet c. 3-7. ad ea, quibus Balbus docere voluerat, esse Deos, & primo quidem ita, ut ostendat, præter rem argumentis eam partem rationis Stoicæ confirmatam esse, si verum sit, quod Stoici dicant, non egere oratione eam rem, quod sit perspicua, & inter omnes constet; deinde vero ita, ut singula argumenta breviter reprehendat: quamquam ea pars non integra ad nos pervenit. Secunda parte c. 9-25. omnia ea impugnantur, quæ de Diis ipsis, quales essent, disputata erant. Itaque primo non ea argumenta solum dissolvit, quibus mundo, soli, lunæ, sideribusque divinitas asserta erat, sed etiam ea opinio, quam absurda sit, pluribus argumentis demonstrat: quorum facile princeps est id, quo Carneades uti solebat contra Stoicos, Nullum, neque corpus, neque animal, quod patibilem naturam habeat, immortale & æternum esse posse; immortalitate autem & æternitate sublata, ipsam divinitatem tolli. Deinde poeticos Deos, & quos plebs superstitiosa venerabatur ὀψέσμεναι ἑω-
τῆσσι, quibus Carneades in hac disputatione uti solebat,*

solebat, aliisque argumentis tollit. Tertia pars autem disputationis cum partibus duabus quartæ intercidit. Nam quarta disputationis Stoicæ pars, quæ, Deos providisse & consuluisse hominibus, contendebat, quattuor argumentis nitebatur (v. argum. L. II. in fine), horum secundo & quarto quæ respondisse Cotta fingitur, ea sola supersunt: c. 26-40. Ostendit enim primo, quibus rebus hominibus consuluisse Dii dicantur, eorum pleraque, inprimis rationem, ad hominum perniciem converti; summosque homines & virtutis amantissimos plerumque mala fortuna usos esse.

UAE cum Balbus dixisset, tum aridens I Cotta, Sero, inquit, mihi, Balbe, præcipis, quid defendam. ego enim, te disputante, quid contra dicerem, necum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causâ quam ea, quæ minus intelligebam, requirendi. Cum autem suo cuique iudicio sit utendum, difficile factum est, me id sentire, quod tu velis. Hic Vellejus, Nescis, inquit, quanta cum exspectatione, Cotta, sum te auditurus. jucundus enim Balbo nostro sermo tuus contra Epicurum fuit, præbebo igitur me tibi vicissim attentum contra Stoicos auditorem. spero enim, te, ut soles, bene paratum venire. Tum Cotta, Sim mehercule, inquit, Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus vester de diis immortalibus non magnopere pugnare, tantummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiæ subeat, aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare confirmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare, si dixerit, esse quandam beatam naturam, & æternam. A Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint,

sint, quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se & coherentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem, quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus quærenti ex te ea, quæ parum accepi, an universam audire orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari tibi voles, respondere malo. sin me interrogare, non tam intelligendi causa, quam refellendi; utrum voles, faciam: vel ad singula, quæ requires, statim respondebo: vel, cum peroraris, ad omnia.

5 Tum Cotta, Optime, inquit. quamobrem sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. non enim mediocriter moveor auctoritate tua, Balbe, orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur, ut meminissem, me & Cotta esse, & pontificem. quod eo, credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de diis immortalibus, sacra, cærimonias, religionesque defenderem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio aut docti, aut indocti movebit. sed cum de religione agitur, Ti. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scævola, pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeoque C. Lælium augurem, eundemque sapientem; quem potius audiam de religione dicentem in illa oratione nobili, quam quemquam principem Stoicorum. cumque omnis populi Romani religio, in sacra, & in auspicia divisa sit: tertium adjunctum sit; si quid prædictionis causa, ex portentis & monstris, Sibyllæ interpretes haruspicesve monuerunt: harum ego religionum nullam unquam contemnendam putavi: mihiq; ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis, fundamenta jecisse nostræ civitatis: quæ numquam profecto sine summa placatione

tione deorum immortalium tanta esse potuisset. Ha. p. 61.
bes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. a te enim philosopho rationem accipere debeo religionis; majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua: primum ut velles docere, deos esse: deinde, quales essent: tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras.

Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit? Et si id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, convenit, mihi quidem ex animo exuri non potest, esse deos. Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate majorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil unquam audierim de diis immortalibus, nihil cogitaverim, rudem me discipulum & integrum accipe, & ea, quæ requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Egone? primum illud, cur, quod [perspicuum in istam partem,] ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, & inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animadverti, Cotta, sæpe, cum in foro diceres, quam plurimis posses, argumentis onerare judicem, si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem & philosophi faciunt, & ego, ut potui, feci. Tu autem, qui id quæris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero tantum, cum idem uno assequi possim. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris. 4 Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter omnes conveniat, argumentari soleo: perspicui-

spicinitas enim argumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contuerere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus esset amorum, & cum rerum natura, quam tu sapientem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspicuum, quam tu velles; propterea multis argumentis deos esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis, ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur dii sint: remque, mea sententia minime dubiam, argumentando dubiam facis. mandavi enim memoriæ non numerum solum, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. primum fuit, Cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere, esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

11 Quasi vero quisquam nostrum, istum potius, quam Capitolinum, Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque inter omnes, eos esse deos, quos tibi Vellejus, multique præterea, ne animantes quidem esse concedant. Grave etiam argumentum tibi videbatur, Quod opinio de diis immortalibus & omnium esset, & quotidie cresceret. Placet igitur, tantas res opinione stultorum judicari, vobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim præsentem videmus deos, ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienu: nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram proelio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, & quos Homerus, qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos esse dicit Lacedæmone: eos tu cantheriis albis, nullo callo-
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

1 velis.

Ionibus, obviam Vatienu venisse existimas, & victoriam populi Romani Vatienu potius, homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo & illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tamquam vestigium ungulae, Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere, quod pro-
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

* Defunt nonnulla. *

Sequuntur, quæ futura sunt. Effugere enim nemo id
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345

tim cum isti plurimis de rebus ¹ divini mentiantur.

- ¹⁵ At medici quoque (ita enim dicebas) sæpe falluntur. Quid simile medicina, cujus ego rationem video, & divinatio? quæ unde oriatur, non intelligo. Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? consilium illud ² imperatorum fuit, quod Græci *σφαγήνημα* appellant, sed eorum imperatorum, qui patriæ confulerent, vitæ non parcerent. rebandur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato se in ³ hostes immittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audiui. tibi, si audisse te dicis, credam. essi,
- ⁷ Faunus omnino quid sit, nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici.

- ¹⁶ Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex præsentione rerum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus.

- ^{p. 63.} Tertius ex commoditate rerum, quas ⁴ percipimus, & copia. Quartus ex astrorum ordine, cælique constantia. De præsentione diximus. De perturbationibus cælestibus, & maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, & a diis immortalibus fieri existiment.

- ¹⁷ Sed non id quæritur, sintne aliqui, qui deos esse putent: dii utrum sint, necne, quæritur. Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert, quarum una est de commodorum, quæ capimus, copia; altera de temporum ordine, cælique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum disputabimus de providentia deorum; de qua plurima a te, Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod Chrysippum

dicere

¹ divinis. ² imperatorium. ³ hostem. ⁴ percipimus.

dicere ajebas, quoniam esset aliquid in rerum natura, quod ab homine effici non posset, esse homine ali- ¹⁸ quid melius: quæque in domo pulera cum pulcritudine mundi comparabas, & cum totius mundi convenientiam consensumque afferebas, Zenonisque breves, & acutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differemus: eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice dicta sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quærentur: omniaque, quæ a te nudius tertius dicta sunt, cum docere velles, [deos esse,] quare & mundus universus, & sol, & luna, & stellæ sensum ac mentem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem illud etiam atque etiam ¹⁹ quæram, quibus rationibus tibi persuadeas, deos esse. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: ⁸ sed eas tu ita refellis, ut, cum me interrogaturus esse videre, & ego me ad respondendum compararim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum. ^{b.} Itaque maximæ res tacitæ præterierunt, de divinatione, de fato: quibus de quæstionibus tu quidem strictim, nostri autem multa solent dicere; sed ab hac quæstione, quæ nunc in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quatuor ²⁰ in partes totam quæstionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam. quæ mihi talis videtur fuisse, ut, cum ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse. a consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, ⁵ quod nihil in rerum natura melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel potius, ut cetera oculis, sic animo hoc sernere. Sed cum mundo negas quidquam esse me- ²¹

Qq 2

lius,

lius, quid dicis melius? si pulerius, assentior: si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior: sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit, mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevocho, eo minus id, quod tu vis, possum mente comprehendere.

9 Nihil est mundo melius in rerum natura. Ne in terris quidem urbe nostra. num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem, mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas, formicam anteponendam esse huic pulcerrimæ urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipsum, quod 22 velis, funere. Istum enim locum totum illa vetus P. 64 Zenonis brevis, &, ut tibi videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita concludit. *Quod ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione non utitur.*

23 *Nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur.* Hoc si placet, jam efficies, ut mundus optime librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis, hoc modo rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est melius, quam quod non est litteratum. nihil autem mundo melius. litteratus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe dixi, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur assert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, ¹ ne cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius. nihil est enim eo pulerius, nihil nobis salutaris, nihil

hil ornatus adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus, non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarum te cursus æquabiles, æternique delectabant: nec mehercule injuria. sunt enim admirabili, incredibilique constantia. Sed non omnia, Balbe, quæ 24 cursus certos, & constantes habent, ea deo potius IO tribuenda sunt, quam naturæ. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius: quid freto Siciliensi? quid Oceani b. fervore illis in locis,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?

Quid? æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina dicimus, ne tertianas quidem febres, & quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione & motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda est. Quod vos cum facere non potestis, 25 tamquam in aram, ² confugitis ad deum.

Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus, & callidus: (versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit.) Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid 26 præstabilius, quid inter naturam & rationem intersit, non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. id autem

putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantia censeat esse. Sit sane arrogantis, pluri se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere, se habere sensum & rationem; hæc eadem
 p. 65 Orionem & Caniculam non habere. Et, si domus
 4 pulchra sit, intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus, sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

II At enim quærit apud Xenophontem Socrates,
 27 unde ¹ animum arripuerimus, si nullus fuerit in mundo. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ, non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed omnia cipientis & agitantis motibus & mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de convenientia, consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, nisi ea uno divino spiritu ² contineretur. Illa vero coheret, & permanet naturæ viribus, non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam *συνπαρεσταν* Græci vocant: sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

12 Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissolvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum: corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, ne quod dirimi distrahi non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi

¹ animam,² contineretur,

quasi ferendi & patiendi necessitatem. [Et, si omne animal mortale est, immortale nullum est]. Ergo itidem si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum, nullum æternum. Atqui b. omne animal ad accipiendam vim externam & ferendam paratum est. mortale igitur omne animal, & dissolubile, & dividuum sit necesse est. Ut enim, 30 si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti & æris. similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. omne igitur corpus, mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus, mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. horum autem nihil est, quin intreat. Nam & 31 terrenum omne dividitur, & humor ita mollis est, ut ³ facile comprimi collidique possit. ignis vero, & aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cadens est maxime, & dissipabilis. præterea omnia hæc tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod sit, cum terra in aquam se vertit, & cum ex aqua oritur aër, & cum ex aëre æther, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal, nullum est animal sempiternum. Et, ut hæc omittamus, 13 tamen animal nullum inveniri potest, quod neque 32 natum unquam sit, & semper sit futurum. omne enim animal sensus habet. sentit igitur & calida, & p. 66. frigida, & dulcia, & amara, nec potest ullo sensu ^{a.} jucunda accipere, & non accipere contraria. si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. quod

autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum
 necesse est. omne igitur animal, confitendum est, esse
 33 mortale. Præterea, si quid est, quod nec voluptatem
 sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest.
 sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat:
 & quod ea sentiat, non potest esse æternum: &
 omne animal sentit: nullum igitur animal est æter-
 num. Præterea nullum potest esse animal, in quo
 non & appetitio sit, & declinatio naturalis. appe-
 tuntur autem, quæ secundum naturam sunt, decli-
 nantur contraria: & omne animal appetit quædam,
 & fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id con-
 tra naturam est: & quod est contra naturam, id ha-
 bet vim interimendi. omne ergo animal intereat ne-
 34 cesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogi-
 que possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id
 intereat. etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus
 & calor, ut voluptas & dolor, ut cetera, cum am-
 plicata sunt, interimunt. nec ullum animal est sine
 14 sensu. nullum igitur animal est æternum. Etenim
 aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit,
 vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale
 sit, ne intelligi quidem potest: aut ¹ concreta ex
 pluribus naturis, quarum suum quæque locum ha-
 beat, quo naturæ vi ² feratur: alia infimum, alia
 summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus
 coherere possunt: semper autem nullo modo pos-
 sunt. necesse est enim, suum quæque in locum natura
 rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum.

35 Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim
 b. referre, Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem
 ipsum non omnes interpretantur uno modo. qui
 quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus.
 vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. ita-
 que & animantes, cum calor defecerit, tum in-
 terire: & in omni natura rerum id vivere, id vi-
 gere,

¹ concretum.

² efferatur.

gere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo
 modo, calore extincto, corpora intereant, non in-
 tereant, humore aut spiritu amisso, præsertim cum
 intereant etiam nimio calore. Quamobrem id qui- 36
 dem commune est de calido: verumtamen videamus
 exitum. Ita vultis, opinor, nihil esse animal ex-
 trinsecus in natura atque mundo, præter ignem. qui
 magis, quam præter animam, unde animantium quo-
 que constat animus, ex quo anima dicitur? quo
 modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil
 esse animam, nisi ignem? probabilius enim videtur,
 tale quiddam esse animam, ut sit ex igne atque ani-
 ma temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal
 est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is,
 cum inest in corporibus nostris, efficit, ut sentia-
 mus: non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem
 dici possunt. quidquid est enim, quod sensum ha-
 beat, id necesse est sentiat & voluptatem, & dolo-
 rem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam
 interitum venire. ita sit, ut ne ignem quidem efficere
 possitis æternum. Quid enim? non eisdem vobis 37
 placet, omnem ignem pastus indigere? nec perma-
 nere ullo modo posse, nisi alatur: ali autem solem,
 lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia ma-
 rinis? eamque causam Cleanthes affert, cur se sol
 referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe,
 itemque brumali, ne longius discedat a cibo. hoc to-
 tum quale sit, mox. nunc autem concludatur illud,
 quod interire possit, id æternum non esse natura: p. 67.
 ignem autem interiturum esse, nisi alatur; non esse ^{a.}
 igitur natura ignem sempiternum.

Qualem autem deum intelligere nos possumus 15
 nulla virtute præditum? Quid enim? prudentiamne 38
 deo tribuimus? quæ constat ex scientia rerum bo-
 narum & malarum, & nec bonarum, nec malarum.
 Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus
 est delectu bonorum & malorum? quid autem ra-
 tione?

Q 9 5

tionem? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, & communitas, ut vos dicitis, iustitiam procreavit. temperantia autem constat ex prætermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla præditum deum intelligere qui possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum incertitiam despicere possum, cum ea considero, quæ dicuntur a Stoicis. sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. omne fere genus bestiarum Ægyptii consecraverunt. Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi: Tenedii Tenem: Leucotheam, quæ fuit Ino, & ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures: quos quasi novos, & adscripticios cives 16 in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti. 40 Quid vos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt enim præclara. Sit sane deus ipse mundus. Hoc credo illud esse

Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.

quare igitur plures adiungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi videntur. singulas enim stellas numeras deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut Capram, ut Ne-
41 pam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inani matarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut hæc concedantur, reliqua qui tandem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos
quidem

1 Lupam.

2 Argon.

quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, tu redde rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui in monte Oetae illæ lampades fuerint, ut ait Accius, in domum æternam patris ex illo ardore pervenerit. quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulyssæ, sicut ceteros, qui excesserant vita. Quamquam, quem 42 potissimum Herculem colamus, scire sanè velim. plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur & reconditas litteras: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. nam Joves quoque plures in prisca Græcorum litteris invenimus, ex eo igitur & Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. alter traditur Nilo natus, Ægyptius: quem ajunt Phrygiæ litteras conscripsisse. Tertius est ex Idæis Digitis: cui inferias afferunt. Quartus est, Jovis & Asteriæ, p. 68. Latonæ sororis, qui Tyri maxime colitur; cujus 43 Karthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis diis 17 immortalibus jure pontificio, & majorum more, 43 capedunculis, 4 quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa atreola oratiuncula dicit Lælius, quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget; Si dii sunt, suntne etiam Nymphæ deæ? si Nymphæ, Panisci etiam, & Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. At earum templa sunt publice
vota

3 reddes.

4 iis, quos.

vota & dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, ovem, & Neptunum deum numeras. ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyriphlegethon, tum Charon, tum Cerberus, dii putandi.

44 At id quidem repudiandum. Ne Orcus quidem igitur? Quid dicitis ergo de fratribus? hæc Carneades ¹ agebat, non ut deos tolleretur: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequatur. Quid enim? agebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. qui si est deus, patrem quoque ejus, Cælum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cæli quoque parentes dii habendi sunt, Æther, & Dies, eorumque fratres, & sorores: qui a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebræ, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcæ, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda

18 sunt, aut prima illa tollenda. Quid? Apollinem, 45 Vulcanum, Mercurium, ceteros, deos esse dices: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque, atque illi; apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi, dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristæus, qui olivæ dicitur inventor, Apollinis filius: Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? ² opinor etiam magis. ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturæ, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem ³ Astypalæenses insulani ⁴ sanctissime colunt.

¹ agebat. ² opiner. ³ Astypalenses. ⁴ sanctissimum.

colunt. qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus, dii sunt, Musa matre nati. nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt? Vide igitur, 46 ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, Hecaten non putare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? an hæc quoque dea est? vidimus enim ejus aras delubraque in Græcia. sin hæc dea est, cur non Enmenides? quæ si deæ sunt, quarum & Athenis sanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinæ: Furia deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices facinorum & sceleris. Quod si 47 tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum sana circumimus p. 69. in agro Ardesti, rem divinam facere solemus. quæ ^a quia partus matronarum tueatur, a nascentibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi, qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia. ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quæ cogitatione nobismet ipsi possumus fingere. quod si verisimile non est: ne illud quidem est, hæc unde fluxerunt. Quid autem dicis? si dii sunt illi, 19 quos colimus & ⁶ accipimus: cur non eodem in genere Serapim Isumque numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea beluas, in deorum numero reponemus. quæ si rejiciamus, illa quoque unde hæc nata sunt, rejiciemus. Quid deinde? Ino, dea dicitur, quæ Leu- 48 cothea a Græcis, a nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, & Pasiphaë, & Aee, e Perseide, Oceani filia, natæ, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quamquam Circen quoque

⁵ nobismet ipsis.

⁶ accepimus.

quoque coloni nostri Circeïenses religiose colunt. Ergo hanc deam dicis. Quid Medæ respondebis? quæ duobus avis, Sole, & Oceano, Æta patre, matre Idyia procreata est. Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Ægialeus? sed illud nomen veterum litteris usitatus. Qui si dii non sunt, vereor quid agat Ino. hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiarus, deus erit, & Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Bæotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii; est certe Erechtheus, cujus Athenis & delubrum vidimus, & sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnautes pro patriæ libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. ¹ Atqui in plerisque civitatibus intelligi potest, augendæ vir tutis gratia, quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiaque ejus in numero deorum sunt. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratoniceus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, ²⁰ mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, ⁵¹ Balbe, quæ tu a cælo astrisque ducebas, quam longe serpant, non vides: Solem, deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna, dea est: ergo etiam Lucifer: ceteræque errantes numerum deorum obtinebunt.

igitur

¹ Atque.

igitur etiam inerrantes. Cur autem ² Arci species non in deorum numero reponatur? est enim pulcer, & ob eam causam, quia speciem habet admirabilem, Thaumante dicitur esse natus. cujus si divina natura est, quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo ³ coloratis. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt tempestates, quæ populi Romani ritibus consecratæ sunt. Ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines, dii putandi. nostri quidem duces, mare ingredienti, im- ^{p. 70.} molare hostiam fluctibus consueverunt. Tum si est ⁴ Ceres a gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa dea ⁵² est, & ita habetur: quæ est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo & flumina, & fontes. Itaque & Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit; & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, ⁴ Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nil ergo horum probandum est.

Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos ²¹ etiam, qui hos deos ex hominum genere in cælum ⁵³ translatos, non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum & secundum natos in Arcadia: alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem, & inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium: cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. *Διόσκουροι* etiam apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur ⁵ Anaces Athenis

² Arqui.³ coloratus.⁴ Anemonem.⁵ Anacles.

Athenis ex Jove, rege antiquissimo, & Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, ¹ Dionysus: secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux: tertii dicuntur a nonnullis ² Aleo, & Melampus, Emolus,
 54 Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Jam Musæ primæ quattuor, natæ Jove altero, Thelxiope, Acæde, Arche, Melete: secundæ, Jove tertio & Mnemosyne, procreatæ novem: tertiæ, [Jove tertio] ³ Piero natæ, & Antiopa, quas Pieridas, & Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo ⁴ proxime superiores. Cumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Jove natus, nepos Ætheris: alter, Hyperione: tertius, Vulcano, Nili filio; cujus urbem Ægyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, Jalyfi, Camiri, & Lindi: quintus, qui
 22 Colchis fertur Ætam, & Circen procreavisse. Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo
 55 & Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus in Nilo natus, ⁵ Phthas, ut Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægypti volunt: tertius ex tertio Jove, & Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ ⁶ nominantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus: cujus obscænius excitata natura traditur, quod adpectu Proserpinæ commotus sit: alter Valentis & Phoronidis filius, is, qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus, & Maja, ex quo & Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatæ, qui & Argum dicitur interemisse,
 ob

¹ Dionysius. ² Aleo. ³ Pierio. ⁴ proximæ.
⁵ Opas. ⁶ nominabantur.

ob eamque causam Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges & litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Æsculapiorum primus, 57 Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum in p. 71. venisse, primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, ^{2.} secundi Mercurii frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris: tertius, Arsiippi & Arsinæ; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cujus in Arcadia non longe a Lufio flumine sepulcrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ²³ ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus & Latona: quem ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse: quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plu. 58 ges: prima Jovis & Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio & Latona natam accepimus: tertiæ pater, Upis traditur, Glauce mater. eam Græci sæpe Upim paterno nomine appellant. Dionysos multos habemus: primum e Jove & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nyfam dicitur interemisse: tertium, Caprio patre, eumque regem Asiæ præfuisse dicunt; cui Sabazia sunt instituta: quartum Jove & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum & Thyone, a quo Trieterides constitutæ putantur. Venus prima Cælo, & Die nata; cujus 59 Elide delubrum videmus: altera, spuma procreata, ex qua, & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus: tertia, Jove nata & Diona; quæ nuplit Vulcano. Sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur: quarta, Syria Tyroque concepta; quæ Astarte vocatur; quam Adonidi nupuisse proditum est. Mi. b.
 Cicer. Oper. Vol. IV. R r nerva

nerva prima, quam Apollinis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra diximus: quarta Jove nata & Coryphe, Oceani filia; quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inventricem ferunt: quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus, Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus, Mercurio & Venere secunda: tertius quidem est Anteros, Marte & Venere tertia. Atque hæc quidem ejusmodi ex vetere Græciæ fama collecta sunt: quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri autem non modo hæc non refellunt, verum etiam confirmant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

24 Num censeres igitur subtiliore ratione opus esse
61 ad hæc refellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, victoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria. quarum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra. Quare autem in his vis deorum insit, tum intelligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia, & temeritate sejungat: quæ
62 digna certe non sunt deo. Jam vero quid vos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? exsecutum a filio Cælum, vinctum itidem a
p. 72 a filio Saturnum. Hæc, & alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors, quia

quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. Quam periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. Quid Veiovi facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Neptunus. Magnam molestiam suscepit, & mi- 63 nime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commenticiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii¹ appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. Qui 25 tantus error fuit, ut perniciosus etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim sanum in Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum, & aram malæ Fortunæ Esquilis consecratam videmus. Omnis igitur talis 64 a philosophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus disputemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus habeo ipse, ² quod sentiam; non habeo autem, ³ quod tibi assentiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per mare pertinetem. idem de Cerere. Istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ, non modo comprehendere animo, sed ne suspitione quidem possum attingere. Itaque aliunde mihi quærendum est, ut & esse deos, & quales sint dii, discere possim; quam quales tu eos esse vis.

Videamus ea, quæ sequuntur: primum, deo- 65 rumne providentia mundus regatur: deinde, consultantne rebus humanis. hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. de quibus si vobis videtur, ac-

R r 2

cura-

1 appellantur.

2 quid.

3 quid.

curatius differendum puto. Mihi vero, inquit Vellejus, valde videtur: nam & majora exspecto; & his, quæ dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo. sed sumemus tempus aliud. efficiam profecto ut fateare. Sed ***

Multa desunt.

*Nequidquam istuc istac ibit: magna inest certatio.
Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?*

26 Niobe parumne ratiocinari videtur, & sibi ipsa ne-
p. 77. fariam pestem machinari? Illud vero quam callida
a. ratione?

66 *Qui vult esse, quod vult; ita dat se res, ut operam dabit.*

Qui est versus omnium feminator malorum:

*Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula:
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:*

Mihi marores, illi luctum: exitium illi, exsilium mihi.

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiae non habent. Videsne igitur, quanto munere deorum sumus affecti? atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens:

— postquam pater

Appropinquat, jamque, pæne ut comprehendatur, parat,

Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,

*Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum ut maror tardaret sequi;
Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.*

Huic

Huic ut scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid? 68
ille funestas epulas fratri comparans, nonne versat
huc & illuc cogitatione rationem?

*Major mihi moles, majus miscendum est malum,
Quil illius acerbum cor contundam, & comprimam.*

Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat 27
habuit conjugem illexe in stuprum: de quo recte,
& verissime loquitur Atreus:

*Quod re in summa summum esse arbitror
Periculum, matres coinquinari regias;
Contaminari stirpem; admisceri genus.*

b.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio
quaereret?

*Addo (inquit) huc, quod mihi portento celestium pater
Prodigium misit regni stabilimen mei,
Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyestem clepere ausum esse, e regia:
Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.*

Videturne summa improbitate usus non sine summa 69
esse ratione? nec vero scena solum reserta est his
sceleribus, sed multo vita communis pæne majoribus.
Sentit domus unius cujusque, sentit forum,
sentit curia, campus, focii, provinciæ, ut, quem-
admodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur.
alterumque & a paucis, & raro; alterum & sæpe,
& a plurimis: ut satius fuerit nullam omnino nobis
a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta
cum perniciæ datam. Ut vinum ægrotis, quia prodest
raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere omni-
no, quam spe dubiæ salutis in apertam perniciem
incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humani
generi motum istum celerem cogitationis, acumen,
sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pe-
stifera sit multis, admodum paucis salutaris, non

R r 3

dari

1 semper.

dari omnino, quam tam munifice & tam large dari.

70 Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum; ¹ sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

28 Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime nobis a diis esse provisum, quod multi eorum beneficio perverse uterentur. etiam patrimoniis multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheræo Jasoni is, qui gladio vomica ejus aperuit, quam sanare medici non ² poterant. Multi enim, etiam cum obesse vellent, profuerunt, & cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit.

71 Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, & cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio est, & quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis, non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? injustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitiis ratio non subesset? Medea modo, & Atreus commemorabantur a nobis, heroicæ personæ, inita subductaque ratione, nefaria

72 scelera meditantes. Quid? levitates comicæ, parumne

¹ et seq.

² potuerant.

rumne semper in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunuchis?

— quid igitur faciam?

Exclufit, revocat: redeam? non, si me obsecret.

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore summo, summaque inopia suave esse dicit,

Parentem habere avarum, illepidum, in liberos

Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas fug- 73 gerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras

Avertas aliquod nomen: aut per servolum

Percutias pavidum. postremo, a parco patre

Quod sumas, quanto dissipas libentius?

Idemque facilem & liberalem patrem, incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,

Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,

Scio quidquam. ita omnes meos dolos, fallacias,

Præstigias ¹ præstinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præstigiæque? num sine ratione esse potuerunt? O præclarum munus deorum! ut Phormio possit dicere,

74 *Cedo senem. jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.*

Sed exeamus e theatro: veniamus in forum, ² sessum 30
it prætor. quid? ut judicetur, qui tabularium in- 74
cenderit. Quod facinus occultius? At se Q. Sossius,
splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse
confes-

Rr 4

¹ præstinxit.

² ite sessum prætor.

confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas? Id quoque L. Alenus fecit, eum chirographum Sex-primorum imitatus est. Quid hoc homine solertius? Cognosce alias quaestiones, auri Tolosani, conjurationis Jugurthinae. Repete superiora: Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam: posteriora, de incestu rogatione Peducaea: tum haec quotidiana, sicca, ¹ veneni, peculatus, testamentorum etiam lege nova quaestiones. Inde illa actio, ² OFF CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FACTUM ESSE: inde tot judicia de fide mala, tutela, mandati, pro socio, fiducia; reliqua, quae ex emto, aut vendito, aut conducto, aut locato contra fidem sunt: inde iudicium publicum rei privatae lege Laetoria: inde everriculum maliciarum omnium, iudicium de dolo malo: quod C. Aquilius, familiaris noster, protulit; quem dolum idem Aquilius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum, ⁷⁵ aliud actum. Hanc igitur tantam a diis immortalibus arbitramur malorum sementem esse factam? Si enim rationem hominibus dii dederunt, malitiam dederunt. est enim malitia, versuta & fallax nocendi ratio. lidem ³ etiam dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,

— ne in nemore Pelio securibus

Casa cecidisset abiigna ad terram trabes:

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent! qua perpauci bene utuntur; qui tamen ipsi saepe a male utentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utuntur: ut donum hoc divinum rationis & consilii, ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur.

Sed

¹ venena.

² autem.

Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non deorum: ut si medicus gravitatem morbi gubernator vim tempestatis accuset. etsi hi quidem homunculi; sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? contra deum licet disputare ³ liberius? In hominum vitiis, ais, esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quae vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus fuit errori deorum? nam patrimonialia bene tradendi relinquimus; qua possumus falli: deus falli qui potuit? an ut Sol, in currum cum Phaethontem filium sustulit: aut Neptunus, cum Thesens Hippolytum perdidit, cum ter optandi a Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poetici si scissent, perniciose fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere praestaret philosophis, quam iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem, bono consilio a diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. Ut, si medicus sciat, eum aegrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sumturum, statimque periturum; magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda, quae rationem dederit iis, quos scierit ea perverse, & improbe usuros. Nisi forte dicatis, eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis. non enim ignoro, quanti ejus nomen putetis.

Rr 5

Sed

290 3 liberius

32 Sed hic quidem locus concludi jam potest.
 79 Nam si stultitia, consensu omnium philosophorum,
 majus est malum, quam si omnia mala & fortunæ
 & corporis ex altera parte ponantur: sapientiam
 autem nemo assequitur: in summis malis omnes su-
 mus, quibus vos optime consultum a diis immor-
 talibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo
 p. 76. valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid
 a. intersit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit.
 Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Te-
 lamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii
 homines negligant:

*Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod
 nunc abest.*

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si qui-
 80 dem hominum generi consulebant. Sin id minus:
 bonis quidem certe consulere debebant. Cur igitur
 duo Scipiones, fortissimos & optimos viros, in
 Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit
 filium consularem? Cur Marcellum Annibal in-
 teremit? Cur Paullum Cannæ sustulerunt? Cur Pœ-
 norum crudelitati Reguli corpus est præbitum? Cur
 Africanum domestici parietes non texerunt? Sed
 hæc vetera, & alia permulta. propiora videamus.
 Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque
 doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis
 meus interfectus domi suæ, Drusus? cur tempe-
 rantia prudentiaque specimen, ante simulacrum
 Vestæ, pontifex maximus est Q. Scaevola trucidatus?
 cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna
 interemti? cur omnium perfidiosissimus, C. Marius,
 Q. Catulum, præstantissima dignitate virum, mori
 81 potuit jubere? Dies deficiat, si velim numerare,
 quibus bonis male evenierit: nec minus, si comme-
 morem, quibus improbis optime. Cur enim Ma-
 rius tam feliciter, septimum consul, domi suæ se-
 nex

nex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam
 diu Cinna regnavit? At dedit pœnas. Prohiberi me-
 lius fuit, impediri que, ne tot fumos viros inter-
 33 ficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo
 cruciatu supplicioque Q. Varius, homo importunif-
 mus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum ve-
 b. neno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam
 pœnas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta
 Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ & bea-
 tissimæ civitatis. Quam multos ante hunc, in ipso 82
 Græciæ flore, Pisistratus? At Phalaris, at Apollo-
 dorus pœnas sustulit. Multis quidem ante eruciatis
 & necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant:
 nec tamen possumus dicere, non plures captivos
 acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum De-
 mocritem a Cyprio tyranno excarnificatum accepi-
 mus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid
 dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo,
 Platonem legens. Videsne igitur, deorum judicio,
 si vident res humanas, discrimen esse sublatum?
 Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpa-
 34 lum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, 83
 contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna
 tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi,
 cum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, naviga-
 bat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum
 teneret, ridens: Videtisne, inquit, amici, quam
 bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur?
 Atque homo acutus, cum bene planeque percepisset,
 in eadem sententia perseverabat: qui, cum ad
 Peloponnesum classē appulisset, & in fanum venisset
 Jovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum,
 grandi pondere, quo Jovem ornarat ex manubiis
 Karthaginiensium tyrannus Gelo. atque in eo etiam
 cavillatus est, æstate grave esse aureum amiculum,
 hieme frigidum: eique laneum pallium iniecit, cum
 id esse ad omne anni tempus diceret. idemque Æscu-
 lapil

lapii Epidauri barbam auream demi iussit. neque enim convenire, barbatus esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam mentas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORUM DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victoriolas aureas, & pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre, dicebat. esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus & dantibus nolle sumere. Eundemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per præconem vendidisse: exactaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet, id ante diem certam in suum quodque fanum referret. ita ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam. Hunc igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero, diuturnoque morbo tabescentem interemit: atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogi illatus est: eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi justam & legitimam, hereditatis loco tradidit. Invita in hoc loco versatur oratio. videtur enim auctoritatem asserre peccandi. recte videretur; nisi & virtutis, & vitiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiae pondus esset. qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec domus, nec respublica ratione quadam & disciplina designata videatur, si in ea nec recte factis præmia essent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi divina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum & malorum.

86 At enim minora dii negligant, neque agellos singulorum, nec viticulas persequantur: nec, si uredo, aut grando quippiam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. sic enim dicitis, quasi ego paullo ante de

de fundo Formiano P. Rutilii sim questus, non de amissa salute. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta, ubertatem frugum & fructuum; omnem denique commoditatem prosperitatemque vitæ, a diis se habere: virtutem autem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte. propter virtutem enim jure laudamur, & in virtute recte gloriamur. Quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumtum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit unquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque optimum, maximum, ob eas res appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos. Neque Herculi quisquam decumam vovit unquam, si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, ne aram sanguine adspargeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra, & Virtuti, & Fidei consecremus; tamen hæc in nobis ipsis sita videmus: Spei, Salutis, Opes, Victoriæ facultas a diis expetenda est. Improborum igitur prosperitates secundæque res redarguant (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum ac potestatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni. Eos quidem arripimus, attribuimus que sine ulla ratione diis immortalibus. At Diogoras, cum Samothraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas

tas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? Ita sit, inquit. illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Idemque, cum ei naviganti vectores, adversa tempestate timidi & perterriti, dicerent, non injuria sibi illud accidere, qui illum in eandem navem receperunt: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes: quæsitivæque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam, adversamve fortunam, qualis sis, aut quemadmodum
 90 vixeris, nihil intersit. Non animadvertunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est.
 38 At deo ne excusatio quidem est inscientiæ. Quem vos præclare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam si quis morte poenas sceleris effugerit, expetantur eæ poenæ a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram æquitatem deorum! Ferretne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

*Quinam Tantalidarum internecioni modus
 Paretur? aut quamquam umquam ob mortem Myrtili
 Poenis luendis dabitur satias supplicii?*

91 Utrum poëtæ Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim, & flagitia ab utrisque dicuntur. neque enim, quem Hipponactis jambus læserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Ægisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpæ pæne vocem audiamus: nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æsculapio datam iudico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam umquam

quam ab Apolline potius Spartæ, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum; Karthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis, ¹ deus. At subvenire certe
 92 potuit, & conservare urbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse, quod deus efficere non possit, & quidem sine labore ullo. ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione. materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamvis subito fingi convertique possit. ejus autem universæ fictricem, & moderatricem divinam esse providentiam. hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest judicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem. Non eas? ne nationes
 93 quidem & gentes. Quod si hæc etiam contemnet, ^{P. 79.} quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse contentum? Sed, quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, iidem vultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri ac dividi somnia? idcirco hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, cælum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præficit? qui a te, Balbe, innume-

innumerabiles explicati sunt. Hæc fere dicere habui de natura deorum; non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, & quam difficiles explicatus haberet.

40 Quæ cum dixisset, Cotta finem. Lucilius au-
94 tem, Vehementius, inquit, Cotta, tu quidem, in-
vestus es in eam Stoicorum rationem, quæ de pro-
videntia deorum ab illis sanctissime, & providen-
tissime constituta est. Sed quoniam advesperascit,
dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus,
est enim mihi tecum pro aris & focis certamen, &
pro deorum templis atque deiubris, proque urbis
muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, di-
ligentiusque urbem religione, quam ipsis mœnibus
cingitis. quæ deseri a me, dum quidem spirare
95 potero, nefas judico. Tum Cotta, Ego vero &
opto redargui me, Balbe: & ea, quæ disputavi,
differere malui, quam judicare: & facile me a te
vinci posse, certo scio. Quippe, inquit Vellejus,
qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove. Quæ
ipsa tamen tam leviâ non sunt, quam est Stoicorum
de natura deorum oratio. Hæc cum essent dicta,
ita discessimus, ut Vellejo Cottæ disputatio verior,
mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse
propensior.

M. TUL-

M. TULLII CICERONIS

p. 80.
a.

DE

DIVINATIONE,

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Quæstio de natura Deorum duas tamquam appendi-
culas habet, alteram de Divinatione, alteram de
Fato, quibus adjectis demum plene perfecteque
satisfactum ei quæstioni videtur. (L. II. c. 1.)
Itaque Cicero eam, quæ est de divinatione, duo-
bus libris plene accurateque pertractavit. In
primo libro inducitur Q. Frater omne divinatio-
nis genus defendens e Stoicorum disciplina, quod
illi videbantur acutissime sententias suas pruden-
tissimeque defendere. II. 72. Duo ergo facit di-
vinandi genera, unum artificiosum, alterum na-
turale: artificiosum partim constare ex conjectu-
ra, partim ex observatione diuturna: naturale,
quod animus arripiat, aut excipiat extrinsecus
ex divinitate, unde omnes haustos animos liba-
tosque habeamus. Artificiose divinationis hæc
genera ponit, extispicum, eorumque, qui e ful-
guribus omnique ostentorum genere prædicant,
tum augurum eorumque, qui signis & ominibus
utantur, omneque genus conjecturale in hoc fere
genere ponit. Illud autem naturale aut concita-
tione mentis edi, & quasi fundi videtur, cum
homines per furorem vaticinantur, aut animo
per somnum sensibus & curis vacuo providetur.
In singulis autem generibus non tam rationibus
quam magna exemplorum copia utitur, cum
Cicer. Oper. Vol. IV. Ss exter-

externorum, tum Romanorum: quibus hoc effici putat, ut, quamquam eorum causæ afferri nullæ possunt, tamen, quoniam acciderint, de ipsius rei veritate dubitari non possit. Quod si quædam falsa sint, quædam non ita, uti prædicta sint, eveniant; tamen non esse propterea divinationem tollendam: quod quemadmodum, ut Cratippus concludebat, oculi possint aliquando non fungi suo munere, neque tamen propterea non sit usus oculorum; sed qui vel semel ita sit usus oculis, ut vera cerneret, is haberet sensum oculorum vera cernentium: sic ad confirmandam divinationem satis sit, semel aliquid esse ita divinatum, ut id non fortuito cecidisse videatur. c. 22. Esse autem divinationem, præter exempla, confirmat tum consensu gentium & populorum, rerumque publicarum omnium, philosophorum etiam & poetarum, c. 6. 40. 41. tum ratione hac: Si sunt Dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sunt: aut non diligunt homines; aut, quid eventurum sit, ignorant; aut existimant, nil interesse hominum, scire, quid futurum sit; aut non censent suæ majestatis, futura hominibus præsignificare; aut ea ne significare quidem possunt. At neque &c. &c. c. 38. Ducit autem divinationem omnem a tribus rebus, a fato, a Deo & a natura. Fatum esse non id, quod superstitiose, sed physice dicatur, colligationem quandam causarum; quam qui perspiciat animo, is possit futura omnia tenere: quod cum nemo præter Deum facere possit, relinquendum esse homini, ut signis quibusdam, consequentia & futura, in causis tamquam in seminibus condita, declarantibus præsentiat. Quod ad naturam attineat, constare, quanta sit animi vis sejuncta a corporis sensibus, qua fiat, ut
animi

animi hominum cum aut somno soluti vacent corpore, aut sua sponte furore quodam correpti moveantur, cernant ea, quæ corporibus permixti videre non possint. c. 55. f.

ET US opinio est, jam usque ab heroibus ducta temporibus, eaque & populi Romani & omnium gentium firmata consensu, versari quandam inter homines divinationem, quam Græci *μαντιχήν* appellant, id est, præsentionem, & scientiam rerum futurarum. Magnifica quidem res, & salutaris, si modo est ulla: quaque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. Itaque ut alia nos melius multa, quam Græci, sic huic præstantissimæ rei nomen nostri a divīs, Græci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt. Gentem quidem nullam video neque tam humanam atque doctam, neque tam immanem tamque barbaram, quæ non significari futura, & a quibusdam intelligi, prædicique posse censeat. Principio Assyrii, ut ab ultimis auctoritatem repetam, propter planitiem, magnitudinemque regionum, quas incolebant, cum cælum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, trajectiones motusque stellarum observaverunt: quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriæ prodiderunt. Quæ in natione Chaldæi, non ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna observatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut prædici posset, quid cuique eventurum, & quo quisque fato natus esset. Eandem artem etiam Ægyptii longinquitate temporum innumerabilibus pæne sæculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præsumimus ipsi, volatibus avium, cantibusque, ut certissimis signis, declarari res futuras putant. Quam 3
Ss 2 vero

vero Græcia coloniam misit in Æliam, Joniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio, aut Dodonæo aut Hammonis oraculo? aut quod bellum susceptum
 2 ab ea sine consilio deorum est? Nec unum genus est divinationis publice privatimque celebratum. nam, ut omittam ceteros populos; noster, quam multa genera complexus est? Principio, hujus urbis parens, Romulus, non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. Deinde auguribus & reliqui reges usi: & exactis regibus, nihil publice sine auspiciis nec domi, nec militia gerebatur. Cumque magna vis videretur esse & in impetrandis consulendisque rebus, & in monstris interpretandis ac procurandis in haruspicum disciplina; omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis, quod
 4 neglectum ab iis videretur. Et, cum duobus modis animi, sine ratione & scientia, motu ipsi suo, soluto & libero incitarentur; uno furente, altero somniant: furoris divinationem Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos e civitate esse voluerunt. Ex quo genere sæpe hariolorum etiam, & vatium furibundas prædictiones, ut Octaviano bello, Cornelii Culeoli, audiendas putaverunt. Nec vero somnia graviora, si quæ ad rempublicam pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quinetiam mem-
 p. 8. ria nostra templum Junonis Sospitæ L. Julius, qui
 a. cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia re-
 3 fecit ex Cæciliæ, Balearici filiæ, somnio. Atque hæc, ut ego arbitror, veteres, rerum magis even-
 5 tis moniti, quam ratione docti, probaverunt. Philosophorum vero exquisita quædam argumenta, cur esset vera divinatio, collecta sunt. e quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, unus, qui deos esse diceret, divinationem funditus sustu-
 lit. Reliqui vero omnes, præter Epicurum, bal-
 butien-

butientem de natura deorum, divinationem probaverunt; sed non uno modo. Nam cum Socrates, omnesque Socratici, Zenoque, & hi, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, vetere Academia & Peripateticis consentientibus; cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras jam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis gravis auctor Democritus præsentionem rerum futurarum comprobaret: Diæarchus Peripateticus cetera divinationis genera sustulit, somniorum & furoris reliquit: Cratippusque familiaris noster, quem ego patrem summis Peripateticis judico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis genera rejecit. Sed cum
 6 Stoici omnia fere illa defenderent, quod & Zeno in suis commentariis quasi semina quadam sparsisset, & ea Cleanthes paulo uberiora fecisset: accessit acerrimo vir ingenio Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno præterea de oraculis, uno de somniis: quem subsequens, unum librum Babylonius Diogenes edidit, ejus auditor: duo Antipater: quinque noster Posidonius. Sed
 b. a Stoicis, vel princeps ejus disciplinæ, Posidonii doctor, discipulus Antipatri, degeneravit Panætius: nec tamen ausus est negare, vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re, invitissimis Stoicis, Stoico facere licuit, id, nos ut in reliquis rebus faciamus, a Stoicis non concedetur? præsertim cum id, de quo Panætio non liquet, reliquis ejusdem disciplinæ solis luce videatur clarius. Sed
 7 hæc quidem laus Academiæ præstantissimi philosophi judicio & testimonio comprobata est. Etenim
 4 nobismet ipsis quærentibus, quid sit de divinatione judicandum, quod a Carneade multa acute & copiose contra Stoicos disputata sint, verentibusque, ne temere vel falsæ rei, vel non satis cognitæ, as-

Ss 3

sentia-

1 principibus.

sentiamur: faciendum videtur, ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in his tribus libris, quos de natura deorum scripsimus. Nam cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo errorque turpis est, tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est, quantum auspiciis rebusque divinis, religionique tribuamus, est enim periculum, ne aut, neglectis iis, impia fraude, aut, susceptis, anili superstitione obligemur.

8 Quibus de rebus & alias sæpe, & paullo accuratius nuper, cum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputatum est. Nam cum ambulandi causa in Lyceum venissemus: (id enim superiori Gymnasio nomen est) Perlegi, ille inquit, tuum paullo ante tertium de natura deorum; in quo disputatio Cottæ, quamquam labefactavit sententiam meam, non funditus tamen sustulit. Optime vero, inquam, etenim ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet, quam hominum debeat religio-
 p. 82. nem. Tum Quintus, Dicitur quidem istuc, inquit, a Cotta, & vero sæpius: credo, ne communia iura migrare videatur: sed studio contra Stoicos
 a. differendi deos mihi videtur funditus tollere. Ejus orationi, non sane desidero, quod respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio: ejus disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed, quod prætermisum est in illis libris, credo, quia commodius arbitratus es, separatim id quæri, deque eo differi, id est, de divinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio atque præsentio, id, si placet, videamus, quam habeat vim, & quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera divinandi vera, de quibus accepimus, quæque colimus, esse deos: vicissimque, si dii sint, esse, qui divi-

r quid.

divinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, 6
 Quinte, defendis, si quidem ista sic recipiuntur; 10
 ut &, si divinatio sit, dii sint, &, si dii sint, sit divinatio. Quorum neutrum tam facile, quam tu arbitraris, conceditur. Nam & natura significari futura sine deo possunt: &, ut sint dii, potest fieri, ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit. Atque ille, Mihi vero, inquit, satis est argumenti, & esse deos, & eos consulere rebus humanis; quod esse clara, & perspicua divinationis genera judico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo, neque habes aliquid, quod huic sermoni prævertendum putes. Ego vero, in- 11
 quam, philosophiæ, Quinte, semper vaco. hoc autem tempore, cum sit nihil aliud, quod libenter agere possim, multo magis aveo audire, de divinatione quid sentias.

Nihil, inquit, equidem novi, nec, quod præ- b.
 ter ceteros ipse sentiam. nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum & gentium consensu comprobata sequor. Duo sunt enim divinandi genera; quorum alterum artis est, alterum naturæ. Quæ est autem gens, aut quæ civitas, quæ 12
 non aut extis pecudum; aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim fere artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum, (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moveatur? quarum quidem rerum eventa magis, arbitror, quam causas quæri oportere. Est enim vis, & natura quædam, quæ cum observatis longo tempore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuque divino futura prænuntiat. Quare omittat urgere Carneades: quod faciebat etiam Panætius, requirens, Jupiterne cornicem a læva, corvum a dextra canere jussisset. Observata sunt hæc tempore immenso, & in significatione eventus animadversa & notata. Nihil est

Ss 4

autem,

autem, ¹ quod longinquitas temporum, exeiptione memoria, prodendisq; monumentis, efficere atque ¹³ assequi ² non possit. Mirari licet, quæ sint animadversa a medicis herbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera quorum vim atque naturam ratio numquam explicavit, utilitate & ars est, & inventor probatus. Age, ea, quæ, quamquam ex alio genere sunt, tamen divinationi sunt similia, videamus.

*Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuros
Inflatum mare, cum subito penitusque tumescit,
Saxaque cana, salis niveo spumata liquore,
Tristificas certant Neptuno reddere voces:*

*Aut, densus stridor cum celso e vertice montis
Ortus, adaugescit scopulorum sæpe repulsus.*

⁸ Atque his rerum præsentionibus prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas præsentionum potest? etsi video Boëthum Stoicum esse conatum, qui hæcenus aliquid egit, ut earum rationem rerum ¹⁴ explicaret, quæ in mari cæloque fierent. Illa vero cur eveniant, quis probabiliter dixerit?

*Cana fulix ibidem fugiens e gurgite ponti,
Nuntiat horribiles clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens e guttore cantus,
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
Et matutinis ac credula vocibus instat,
Vocibus instat, Et assiduus facit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fusque nonnunquam cursans per littora cornice
Demersit caput, Et fluctum cervice recepit.*

⁹ Videmus hæc signa numquam fere e mentientia: nec ¹³ tamen, cur ita fiat, videmus.

*Vos quoque signa videtis, aquæ dulcis alumina,
Cum clamore paratis manes fundere voces,
Absurdoque sono fontes Et stagna cietis.*

¹ quod non.

² Absit non.

Quis

Quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? sed inest in rivis & ranunculis natura quædam significans aliquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

*Mollipedesque boves spectantes lumina cali,
Naribus humiferum duxere ex aëre succum.*

Non quæro, cur; quoniam, quid eveniat, intelligo.

*Sæpe vero semper viridis, semperque gravata
Lentiscus triplici solita grandescere sætu,
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.*

Nec hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet. Hoc sum contentus, quod, etiam si, ³ quomodo quidque fiat, ignorem, quid fiat, intelligo. pro omni igitur divinatione idem, quod pro iis rebus, quas commemoravi, respondebo. Quid scamoneæ radix ad purgandum, quid aristolochia ad morsus serpentum possit, quæ nomen ex inventore reperit, rem ipsam inventor ex somnio video, quod satis est; cur possit, nescio. Sic ventorum & imbrium signa, quæ dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio: vim, & eventum agnosco, scio, approbo. Similiter, quid fissum in extis, quid fibra valeat, accipio: quæ causa sit, nescio. Atque horum quidem plena vita est: extis enim omnes fere utuntur. Quid? de fulgurum vi dubitare num possumus? nonne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? cum Summanus in fastigio Jovis optimi maximi, qui tum erat scitilis, e caelo ictus esset, nec usquam ejus simulacri caput inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco, qui ⁴ esset ab

Ss 5

haruspi.

³ quo.

⁴ est.

II haruspibus demonstratus. Sed quo potius utar aut
 17 auctore, aut teste, quam te? cuius edidici etiam
 versus, & libenter quidem, quos in secundo Con-
 sultus Urania musa pronuntiat:

Principio aetherio flammatus Jupiter igni
 Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
 Menteque divina calum terrasque petessit:
 Quæ penitus sensus hominum vitasque retentat,
 Aetheris æterni septa, atque inclusa cavernis.
 Et, si stellarum motus, cursusque vagantes
 Nosse velis, quæ sint signorum in sede locatæ,
 Quæ verbo & falsis Grajorum vocibus errant,
 Re vera certo lapsu spatium feruntur:
 Omnia jam cernes divina mente notata.
 18 Nam primum astrorum volucres, te consule, motus,
 Concursumque graves stellarum ardore micantes
 Tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivales
 Lustrasti, & lato mactasti lacte Latinas,
 Vidisti & claro tremulos ardore cometas,
 Multaque misceri nocturna strage putasti:
 Quod ferme dirum in tempus¹ cecidere Latine,
 Cum claram speciem concreto lumine luna
 Abdidit, & subito stellanti nocte perempta est.
 Quid vero Phœbi fax, tristis nuntia belli,
 Quæ magnum ad columen flammato ardore volabat,
 Præcipites celi partes, obitusque petisset:
 Aut cum terribili percussus fulmine civis,
 Luce serenanti vitalia limina liquit:
 Aut cum se gravido tremescit corpore tellus.
 Jam vero variæ nocturno tempore visæ
 Terribiles formæ, bellum motusque monebant:
 Multaque per terras vates oracula furenti
 Pectore fundebant tristes minitancia casus:
 19 Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere vetusto,

Hæc

¹ cecidere.

Hæc fore, perpetuis signis, clarisque frequentans
 Ipse deum genitor cælo, terrisque canebat.
 Nunc ea, Torquato quæ quondam, & consule Cotta 12
 Lydius ediderat Tyrrhena gentis haruspex,
 Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
 Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
 Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,
 Et Capitolinis injecit sedibus ignes,
 Tum species ex ære vetus, generataque Natta, b.
 Concidit, elapsæque vetusto numine leges:
 Et divum simulacra peremit fulminis ardor.
 Hic silvestris erat, Romani nominis altrix, 20
 Martia, quæ parvos Mavortis semine natos
 Uberibus gravidis vitali rore rigabat:
 Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
 Concidit, atque avulsa pedum vestigia liquit.
 Tum quis non artis scripta ac monumenta volutans,
 Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
 Omnes civili generosa stirpe profectam
 Vitare ingentem cladem, pestemque monebant:
 Vel legum exitium constanti voce ferebant,
 Templâ deumque adeo flammis, urbesque jubebant
 Eripere, & stragem horribilem, cademque vereri:
 Atque hæc fixa gravi fato ac fundata teneri;
 Ni post, excelsum ad columen formata decore
 Sancta Jovis species claros spectaret in ortus:
 Tum fore, ut occultos populus, sanctusque senatus
 Cernere conatus posset, si solis ad ortum
 Conversa, inde patrum sedes, populique videret.
 Hæc tardata diu species, multumque morata, 21
 Consule te tandem celsa est in sede locata:
 Atque una fixi ac signati temporis hora
 Jupiter excelsa clarabat sceptrâ columna:
 At clades patriæ, flamma ferroque parata,
 Vocibus Allobrogum patribus, populoque patebat.
 Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,
 Qui populos urbesque modo ac virtute regebant,

Rite

- 13** *Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque
Præstitit, & longe vixit sapientia cunctos,
p. 85. Præcipue coluere vigenti numine divos.*
a. *Hæc adeo penitus cura videre sagaci,
Olia qui studiis læti temere decoris,*
- 22** *Inque Academia umbrifera, nitidoque Lyceo
Fuderunt claras secundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo jam a flore juventa,
Te patria in media virtutum mole locavit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patriæ vocis studiis nobisque sacraſti.*

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ a me disputantur de divinatione, dicere, qui & geſſeris ea, quæ geſſiſti, & ea, quæ pronuntiavi, accuratissime ſcripſeris? Quid? quæris, Carneades, cur hæc ita ſiant, aut qua arte perfici poſſint? neſcire me fateor: evenire autem, te ipſum dico videre. Caſu, inquis. Itane vero? Quidquam poteſt caſu eſſe factum, quod omnes habet in ſe numeros veritatis? Quattuor tali jaſti, caſu Venereum efficiunt. Num etiam centum Venereos, ſi cæc talos jeceris, caſu futuros putas? adſperſa temere pigmenta in tabula, oris lineamenta eſſingere poſſunt; num etiam Veneris Coæ pulcritudinem eſſingi poſſe adſperſione fortuita putas? Sus roſtro ſi humi A litteram impreſſerit, num propterea ſuſpicari poteris, Andromacham Ennii ab ea poſſe deſcribi? Fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis ſaxo diſſiſſo caput exiſtiſſe Paniſci. Credo, aliquam non diſſimilem figuram, ſed certe non talem, ut eam factam a Scopæ diceres. ſic enim ſe proſecto res habet, ut numquam perfecte veritatem caſus imitetur.

- 14** At nonnumquam ea, quæ prædicta ſunt, minus eveniunt. Quæ tandem id ars non habet? eorum dico artium, quæ conjectura continentur, & ſunt opinabiles. An medicina, ars non putanda
24
b. *eſt?*

eſt? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores nonne falluntur? an Achivorum exercitus, & tot navium rectores non ita proſecti ſunt ab Illo,

*Ut proſeſſione læti piſcium laſciviam
Intuerentur, ut ait Pacuvius, nec tuendi ſatietas
capere poſſet?*

*Interea prope jam occidente ſole inhorreſcit mare,
Tenebræ conduplicantur, noſtiſque & nimbū ob-
cecat nigror.*

Num igitur tot clariffimorum ducum, regumque naufragium ſuſtulit artem gubernandi? aut num imperatorum ſcientia nihil eſt, quia ſummus imperator nuper fugit, amiſſo exercitu? aut num propterea nulla eſt reipublicæ gerendæ ratio atque prudentia, quia multa Cn. Pompejum, quædam M. Catonem, nonnulla etiam te ipſum ſefellerunt? Similis eſt haruſpicum reſponſio, omniſque opinabilis divinatione conjectura enim nititur, ultra quam progredi non poteſt. Ea fallit fortæſſe nonnumquam: ſed tamen
25 ad veritatem ſæpiſſime dirigit. eſt enim ab omni æternitate repetita: in qua cum pæne¹ innumerabiliter res eodem modo evenirent iſdem ſignis ante-
greſſis, ars eſt effecta, eadem ſæpe animadvertendo ac notando. Auspicia vero veſtra quam conſtant? **15**
quæ quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur: (bona hoc tua venia dixerim:) a Cilicibus, Pamphylis, Piſidis, Lyciis tenentur. Nam quid ego
26 hoſpitem noſtrum, clariffimum atque optimum virum, Dejotarum regem, commemorem? qui nihil unquam niſi auſpicato gerit: qui, cum ex itinere quodam propoſito & conſtituto revertiſſet, aquilæ
p. 86. admonitus volatu; conclave illud, ubi erat manſurus, ſi ire perrexiſſet, proxima nocte corruit. Ita
27 que, ut ex ipſo audiebam, perſæpe revertit ex itinere, cum jam progreſſus eſſet multorum dierum
viam.

¹ innumerabiles res.

viam. Cujus quidem hoc præclarissimum est, quod, posteaquam a Cæsare tetrarchia, regno, pecuniaque multatus est, negat se tamen eorum auspiciorum, quæ sibi ad Pompejum proficiscenti secunda evenerint, poenitere. senatus enim auctoritatem, & populi Romani libertatem, atque imperii dignitatem suis armis esse defensam: sibi quæ eas aves, quibus auctoribus officium & fidem secutus esset, bene consuluisse. antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis gloriam. Ille mihi videtur igitur vere augurari. Nam nostri quidem magistratus auspiciis utuntur coactis. necesse enim est, ossa objecta, cadere frustum ex pulli ore, cum pascitur. Quod autem scriptum habetis, aut tripudium fieri, si ex ea quid in ¹ solum ceciderit: hoc quoque, quod dixi, coactum, tripudium solistimum dicitis. itaque multa auguria, multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, negligentia collegii amissa plane & deserta sunt.

16 Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspiciato, ne privatim quidem, gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui, re omissa, nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis: quamquam id ipsum aliquanto minus, quam olim: sic tum avibus magnæ res impetrari solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira & in vitiosa incurrimus. Ut P. Claudius Appii Cæci filius, ejusque collega, L. Junius, classes maximas perdiderunt, cum vitio navigassent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni: qui, cum Achivi cœpissent

Inter se strepere, aperteque artem obterere extispicum;

b. *Solvere imperat secundo rumore, adversaque avi.*

Sed quid vetera? M. Crassus quid acciderit, videmus, dirarum obnuntiatione neglecta. In quo Appius, collega

¹ solidum.

collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum, & civem egregium censor C. Atejum notavit, quod ementitum auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc censoris, si judicabat ementitum. At illud minime auguris, quod adscripsit, ob eam causam populum Romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit: non in eo est culpa, qui obnuntiavit; sed in eo, qui non paruit. veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur & censor, exitus approbavit: quæ si falsa ² fuisset, nullam asserere ³ potuisset causam calamitatis. etenim ⁴ diræ, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas afferunt, cur quid eveniat, sed nuntiant ⁵ ventura, nisi provideris. Non igitur obnuntiatio Ateji causam finxit calamitatis, sed signo objecto monuit Crassum, quid eventurum esset, nisi cavisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit: aut si, ut Appius judicat, valuit, id valuit, ut peccatum ⁶ hæeret non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperavit. Quid? lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde vobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, (id est, incurvum, & leviter a summo inflexum bacillum, quod ab ejus litui, quo canitur, similitudine nomen invenit) cum situs esset in curia Saliorum, quæ est in Palatio, eaque deflagravisset, inventus est integer. Quid? multis annis post Romulum, Prisco ³¹ regnante Tarquinio, quis veterum scriptorum non loquitur, quæ sit ab Attio Navio per lituum regionum facta descriptio? qui cum propter paupertatem suos puer pasceret, una ex his amissa, vovisse dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quæ maxima

² fuissent. ³ potuissent. ⁴ diræ. ⁵ even-
tura. ⁶ hæret.

p. 87.
a.

xima esset in vinea. itaque sue inventa, ad meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse: cumque in quattuor partes vineam divisisset, tresque partes aves abdixissent, quarta parte, quæ erat reliqua in regione distributa, mirabili magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re celebrata, cum vicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine & gloria. Ex quo factum est, ut eum ad se rex Priscus arcesset. Cujus cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei, cogitare se quiddam, id possetne fieri, consuluit. Ille, augurio acto, posse, respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse, cotem novacula posse præcidi. Tum Attium iussisse experiri: ita cotem, in comitium allatam, inspectante & rege et populo, novacula esse discissam. Ex eo evenit, ut & Tarquinius augure Attio Navio uteretur, & populus de suis rebus ad eum referret. Cotem autem illam & novaculam defossam in comitio, supraque impositum puteal accepimus. Negemus omnia: comburamus annales; ficta hæc esse dicamus: quidvis denique potius, quam deos res humanas curare, fateamur. Quid? quod apud te scriptum est de Ti. Graccho, nonne & augurum, & haruspicum comprobatur disciplinam? qui, cum tabernaculum vitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomœrium transgressus esset: comitia consulibus rogandis habuit. Nota res est, & a te ipso mandata monum^bentis. Sed & ipse angur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comprobavit, & haruspicum disciplinæ magna accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum introducti, negaverunt, justum comitiorum rogatorem fuisse.

18³⁴ lis igitur assentior, qui duo genera divinationum esse dixerunt: unum, quod particeps esset artis; alterum, quod arte careret. Est enim ars in iis, qui novas res conjectura persequuntur; veteres ob-

serva-

servatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui, non ratione aut conjectura, observatis ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto liberoque motu futura præsentunt: (quod & somniantibus sæpe contingit, & nonnumquam vaticinantibus per furorem) ut Bacis Boetius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythræa. Cujus generis oracula etiam habenda sunt, non ea, quæ æquatis fortibus ducuntur, sed illa, quæ instinctu divino afflatuque funduntur. etsi ipsa fors contemnenda non est, si & auctoritatem habet vetustatis, ut eæ sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quæ tamen ductæ ut in rem apte cadant, fieri credo posse divinitus. Quorum omnium interpretes, ut Grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos interpretantur, divinationem videntur accedere. Quæ³⁵ est igitur ista calliditas, res vetustate robustas calumniando velle pervertere? Non reperio causam. latet fortasse obscuritate involuta naturæ. non enim me deus ista scire, sed his tantummodo uti voluit. Utar igitur, nec adducar, ut rear, aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cum terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus multa nostræ reipublicæ, multa ceteris civitatibus gravia, & vera prædixerint. Quid? qui^a irridetur, partus hic mulæ, nonne, quia sætus extitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab haruspiceibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus, P. F. qui bis consul & censor fuit, idemque & summus augur, & vir sapiens, civisque præstans; nonne (ut C. Gracchus, filius ejus, scriptum reliquit) duobus anguibus domi comprehensis, haruspices convocavit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse morien-

i abducar.

Cicer. Oper. Vol. IV.

T t

riendum; si fœminam, ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quam P. Africani filiam adolescentem. fœminam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. Irrideamus haruspices: vanos, futes esse dicamus: quorumque disciplinam & sapientissimus vir, & eventus, ac res comprobavit, contemnamus: contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui e Caucaſo cœli signa ſervantes, numeris & motibus ſtellarum curſus perſequuntur: condemnemus, inquam, hos aut ſtultitiæ, aut vanitatis, aut imprudentiæ, qui cccc lxx millia annorum, ut ipſi dicunt, monumentis comprehenſa continent, & mentiri judicemus, nec ſæculorum reliquorum judicium, quod de ipſis futurum ſit, pertimeſcere.

37 Age, Barbari vani, atque fallaces: num etiam Grajorum hiſtoria mentita eſt? quæ Crœſo Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quæ Athenienſibus, quæ Lacedæmoniis, quæ Tegeatis, quæ Argivis, quæ Corinthiis reſponderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chryſippus, nec ullum ſine locuplete auctore atque teſte. quæ quia nota tibi ſunt, relinquo. Defendo unum hoc. Numquam illud oraculum Delphis tam celebre & tam

b. clarum fuiſſet, neque tantis donis reſertum omnium populorum atque regum, niſi omnis ætas oraculorum illorum veritatem eſſet experta. Jamdiu idem

38 non facit. Ut igitur nunc minore gloria eſt, quia minus oraculorum veritas excellit: ſic tum, niſi ſumma veritate, in tanta gloria non fuiſſet. Poſſet autem vis illa terræ, quæ mentem Pythiæ divino aſſiſſu concitabat, evanuiſſe vetuſtate, ut quosdam exaruiſſe amnes, aut in alium curſum contortos & deflexos videmus. Sed, ut vis, acciderit: magna enim quæſtio eſt: modo maneat id, quod negari non poſſeſt, niſi omnem hiſtoriam

perver-

1 evanuiſſe & exaruiſſe.

perverterimus, multis ſæculis verax fuiſſe id oraculum.

Sed omittamus oracula: veniamus ad ſomnia. 20
de quibus diſputans Chryſippus, multis, & minutis 39
ſomniis colligendis facit idem, quod Antipater, ea conquirens, quæ Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis, ſed exemplis grandioribus decuit uti. Dionyſii mater, ejus, qui Syracuſiorum tyrannus fuit, ut ſcriptum apud Philiſtum eſt, & doctum hominem, & diligenter, & æqualem temporum illorum, cum prægnans hunc ipſum Dionyſium alvo contineret, ſomnia vit ſe peperiffe Satyrſcum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotæ tum in Sicilia nominabantur, reſponderunt, (ut ait Philiſtus) eum, quem illa peperiffet, clariffimum Græciæ diuturna cum fortuna 40
fore. Num te ad fabulas revoco vel noſtrorum vel Græcorum poëtarum? narrat enim & apud Ennium Veſtalis illa:

*Excita cum tremulis anus attulit artubus lumen,
Talia commemorat lacrymans exterrita ſomno:
Eurydica prognata, pater quam noſter amavit,
Vives, vitæque corpus meum nunc deſerit omne.
Nam me viſus homo pulcer per amœna ſalicta
Et ripas raptare, locosque novos. ita ſola
Poſt illa, germana ſoror, errare videbar,
Tardaque veſtigare, & querere te, neque poſſe
Corde capeſſere: ſemita nulla pedem ſtabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur
His verbis: 2 O! gnata, tibi ſunt ante 3 gerenda.
Ærumnæ: poſt ex ſtrevio fortuna 4 reſiſtit.
Hæc pater effatus, germana, repente reſceſſit,
Nec ſeſe dedit in conſpectum corde cupitus,
Quamquam multa manus ad cæli carula templa
Tendebam lacrymans, & blanda voce vocabam.
Vix agro tum corde meo me ſomni reliquit.*

p. 89.
a.

41

Tt 2

Hæc

2 cognata,

3 gerenda.

4 reſiſtit.

21 Hæc, etiam si ficta sunt a poëta, non absunt tamen
42a consuetudine somniorum. Sit sane etiam illud
commenticiium, quo Priamus est conturbatus.

Quia mater gravida parere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
Percussus, curis sumtus suspirantibus
Exsacrificabat hostiis balantibus.
Tum conjectorem postulat, pacem petens,
Ut se edoceret obsecrans Apollinem,
Quo sese vertant tante sortis somnium.
Ibi ex oraculo voce divina edidit
Apollo; puerum, primus Priamo qui foret
Post illa natus, temperaret tollere,
Eum esse exitium Trojæ, pestem Pergamo.

43 Sint hæc, ut dixi, somnia fabularum: hisque ad-
jungatur etiam Æneæ somnium: quod in Numerii
b. Fabii Pictoris Græcis annalibus ejusmodi est, ut
omnia, quæ ab Ænea gesta sunt, quæque illi ac-
ciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum quietem visa
22 sunt. Sed propiora videamus. cujusnam modi est
Superbi Tarquinii somnium, de quo in Bruto Accii
loquitur ipse?

44 Cum jam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, sopore placans artus languidos;
Visum est in somnis pastorem ad me appellere,
Duos consanguineos arietes inde eligi,
Pecus lanigerum eximia pulcritudine,
Præclarioremque alterum immolare me:
Deinde ejus germanum cornibus connitier
In me arietare, eoque ictu me ad casum dari:
Exin prostratum terra graviter saucium,
Resupinum; in celo contueri maximum,
Ac mirificum facinus; dextrorsum orbem flammeum
Radiatum solis liquier cursu novo.

Ejus

Ejus igitur somnii a conjectoribus quæ sit interpre- 45
tatio facta, videamus.

Rex, quæ in vita usurpant homines, cogitant, cu-
rant, vident,

Quæque agunt vigilantes, agitantque, ea si cui in
somno accidunt,

Minus mirum est. sed in re tanta haud temere im-
proviso offerunt:

Proin vide, ne, quem tu esse hebetem deputes aque
ac pecus,

Is sapientia munitum pectus egregium gerat,

Teque regno expellat. Nam id, quod de sole osten-
tum est tibi,

Populo commutationem rerum portendit fore

1 Perpropinquam: hæc bene verruncet populo. nam p. 90.
quod ad dexteram a.

Cœpit cursum ab lava signum præpotens; pulcer-
rime

Auguratum est, rem Romanam publicam summam
fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalari- 23
dis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor 46
& discipulus Platonis, visam esse videre in 2 somnis
simulacra deorum, quæ 3 ipse Phalaris domi conse-
cravisset: e his Mercurium e patera, quam dextra
manu teneret, sanguinem visum esse fundere: qui
cum terram attigisset, reservescere videretur sic, ut
tota domus sanguine redundaret. Quod matris
somnia immanis filii crudelitas comprobavit. Quid
ego, quæ magi Cyro illi principi interpretati sunt,
ex Dinonis Persicis [libris] proferam? nam cum
dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum,
scribit, frustra appetivisse manibus, cum se con-
volvens sol elaberetur, & abiret: ei magos dixisse
T t 3 (quod

1 Perpropinqua.

2 somniis.

3 ipsa.

(quod genus sapientum & doctorum habebatur in Persis) ex triplici appetitione solis, xxx annos Cyrum regnatum esse, portendi. quod ita contigit. nam ad septuagesimum pervenit, cum XL natus annos regnare cœpisset. Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus præsentiens atque divins: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus, cum adscenderet in rogam ardentem, O præclarum discessum, inquit, e vita! cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato, in lucem animus excesserit. Cumque Alexander eum rogaret, si quid vellet, ut diceret; Optime, inquit: propediem te videbo. quod ita contigit. nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper a somniis: ad quæ mox revertar. Quæ nocte templum Ephesiæ Dianæ deflagavit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque, ubi lucere cœpisset, clamitasse magos, pestem ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis & Magis. Redeamus ad somnia. Hannibalem Coelius scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Junonis Laciniae, auferre vellet, dubitaretque, utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebravisse: cumque solidam invenisset, statuisseque tollere, ei secundum quietem visum esse Junonem prædicere, ne id faceret, minarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum: itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summa columna collocavisse.

49 Hoc idem in Sileni, quem Coelius sequitur, Græca historia est: is autem diligentissime res Hannibalis persecutus est: Hannibalem, cum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Jove in deorum concilium vocari: quo cum venisset, Jovem imperasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemque ei unum e concilio

cilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœpisse: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate respexisse: tum visam beluam vastam & immanem, circumplicatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbusa, virgulta, tecta pervertere: & eum admiratum quæsisse de deo, quodnam illud esset tale monstrum: & deum respondisse, vastitatem esse Italiæ, præcepisseque, ut pergeret protinus; quid retro, atque a tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptum in historia est, Hamilcarem Karthaginensem, cum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie cenaturum Syracusis: cum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in castris ejus inter Poenos & Siculos milites factam: quod cum sensissent Syracusani, improviso eos in castra irrupisse, Hamilcaremque ab iis vivum esse sublatum. Ita res somnium comprobavit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita communis. At vero P. Decius ille, Q. F. qui primus e Deciis consul fuit, cum esset tribunus militum M. Valerio, A. Cornelio consulibus, a Samnitibusque premeretur noster exercitus, cum pericula praeliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior esset, dixit, quod exstat in annalibus: sibi in somnis visum esse, cum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione liberavit. Post triennium autem, cum consul esset, devovit se, & in aciem Latinorum irrupit armatus. quo ejus facto superati sunt, & deleti Latini. Cujus mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius. Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cum esset in custodia publica, dicens Critoni, suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum: vidisse se in

somnis pulcritudine eximia fæminam, quæ se nomine appellans diceret Homericum quendam ejusmodi versum:

Tertia te Phthia tempestas leta locabit.

Quod ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus, qui vir & quantus? in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia; quorum eventus mirabiles exstiterunt.

⁵³ Mentiri Xenophontem, an delirare dicemus? Quid? ^{b.} singulari vir ingenio Aristoteles, & pæne divino, ipse errat, an alios vult errare? cum scribit, Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam facientem Pheras venisse; quæ erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur: in eo igitur oppido ita graviter ægrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei visum in quiete egregia facie juvenem dicere, fore, ut perbreve convalesceret, paucisque diebus interitum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. Atque ita quidem prima statim, scribit Aristoteles, consecuta; & convalescere Eudemum; & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio, in Cyprium illum ex Sicilia esse rediturum, proeliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi e corpore excesserit,

⁵⁴ tum domum revertisse videatur. Adjungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem divinum, Sophoclem: qui, cum ex æde Herculis patera aurea gravis surrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui id fecisset. Quod semel ille, iterumque neglexit. ubi idem sapius, ascendit in Ariopagum: detulit rem. Ariopagitæ comprehendere eum, qui a Sophocle erat nominatus.

tus. Is, quæstione adhibita, confessus est, patramque retulit. Quo facto, sanum illud Indicis Herculis nominatum est. Sed quid ego Græcorum? ²⁶ Nescio, quo modo me magis nostra delectant. ⁵⁵ Omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proxime ^{p. 92.} Coelius. Cum bello Latino ludi votivi maximi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata. itaque, ludis intermissis, instaurativi constituti sunt. qui antequam fierent, cumque jam populus confedisset, servus per circum, cum virgis caderetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret, præfulem sibi non placuisse ludis, idque ab eodem jussu esse eum senatui nuntiare: illum non esse ausum. iterum esse idem visum, & monitum, ne vim suam experiri vellet: ne tum quidem esse ausum. exin filium ejus esse mortuum: eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quorum de sententia læticula in curiam esse delatum, cumque senatui somnium enarravisset, pedibus suis domum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu, ludos illos iterum instauratos, memoriæ proditum est. C. vero Gracchus multis ⁵⁶ dixit, ut scriptum apud eundem Coelium est, sibi in somnis quæsturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc antequam tribunus plebi C. Gracchus factus esset, & se audisse scribit Coelius, & dixisse multis. quo somnio quid inveniri potest certius? Quid? illa ²⁷ duo somnia, quæ creberrimè commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere? unum de Simonide: qui cum ignotum quendam projectum mortuum vidisset, eumque humavisset, haberetque

T t 5

in

salvum.

in animo navem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si navigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem rediisse: perisse ceteros, qui tum navigassent. Alterum ita traditum, clarum admodum somnium. Cum duo quidam Arcades familiares iter una facerent, & Megaram venissent, alterum ad cauponem devertisse; ad hospitem, alterum, qui ut cenati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret, quod sibi a caupone interitus pararetur; eum primo perterritum somnio surrexisse: dein cum se collegisset; idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur; se interfectum in plaustrum a caupone esse conjectum, & supra sterces injectum: petere, ut mane ad portam adesset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. hoc vero somnio eum commotum, mane bubulco praesto ad portam fuisse: quaesivisse ex eo, quid esset in plastro: illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse: cauponem, re patefacta, poenas dedisse. Quid hoc somnio dici divinius potest? sed quid aut plura, aut vetera quaerimus? saepe tibi meum narraui; saepe ex te audiui tuum somnium: Me, cum Asiae Proconsul praesset, vidisse in quiete, cum tu equo advectus ad quandam magni fluminis ripam, provectus subito, atque delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse, timore perterritum: tum te repente laetum exstitisse, eodemque equo adversam adscendisse ripam, nosque inter nos esse complexos. Facilis conjectura huius somnii: mihi quoque a peritis in Asia praedictum est, fore eos eventus rerum, qui acciderunt. Venio nunc ad tuum. audiui equidem ex te ipso, sed mihi saepius noster Sallustius narra-

vit;

vit: cum in illa fuga, nobis gloriosa, patriae calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique arte & graviter dormire coepisses. Itaque, quamquam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te excitari: cum autem expectatus esses hora secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, cum in locis solis moestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te, quid tristis esses: cumque tu te tua patria vi pulsam esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam, & bono animo te iussisse esse, licetique proximo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret: & dixisse, in eo tibi salutem fore. tum & se exclamasse, Sallustius narrat, reditum tibi celerem, & gloriosum paratum, & te ipsum visum somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses, in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud senatus consultum esse factum, referente optimo & clarissimo viro consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore & plausu comprobatum: dixisse te, nihil illo Atinati somnio, fieri posse divinius.

At multa falsa. Immo obscura fortasse nobis. sed sint falsa quaedam; contra vera quid dicimus? quae quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo & vino, perturbata & confusa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. Dicit enim, Cum dormientibus ea pars animi, quae mentis & rationis sit particeps, sopita langueat: illa autem, in qua feritas quaedam sit, atque agrestis immanitas, cum sit immoderato obstupescit potu atque pastu, exsultare eam in somno immoderateque jactari. itaque huic omnia visa objiciuntur, a mente ac ratione vacua: ut aut cum matre corpus miscere videatur, aut cum quovis

alio

i videamur.

alio vel homine, vel deo, sæpe belua; atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, multaque facere impure, atque tætre, cum temeritate & impudentia. At qui salubri & moderato cultu atque victu quieti se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis & consilii est, agitata & erecta, saturataque bonarum cogitationum epulis: eaque parte animi, quæ voluptate alitur, nec inopia enectâ, nec satietate affluenti, (quorum utrumque præstringere aciem mentis solet, sive deest naturæ quippiam, sive abundat atque affluit) illa etiam tertia parte animi, in qua irarum existit ardor, sedata, atque restincta: tum eveniet, duabus animi temerariis partibus compressis, ut illa tertia pars rationis & mentis eluceat, & se vegetam ad somnium acremque præbeat: tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Hæc verba ipsa Platonis expressi. Epicurum igitur audiemus potius? namque Carneades concertationis studio, modo ait hoc, modo illud. At ille quid sentit? sentit autem nihil unquam elegans, nihil decorum. Hunc ergo astepones Platoni, & Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Jubet igitur Plato, sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis, perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, ¹ quærentis vera, contrariam. Cum ergo est somno sevocatus animus a societate, & a contagione corporis, tum me-

61
30
62
63
p. 94
a.

¹ quærenti.

mortifero affecti, instare mortem. itaque his occurrunt plerumque imagines mortuorum: tumque vel maxime laudi student: eosque qui secus, quam decuit, vixerunt, peccatorum suorum tum maxime poenitet. Divinare autem morientes, etiam illo exemplo confirmat Posidonius, quo assert, Rhodium quendam morientem sex æquales nominasse, & dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinde deinceps moriturus esset. Sed tribus modis consuet deorum appulsu homines somnare: uno, quod prævideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur: altero, quod plenus ær sit immortalium animorum, in quibus tamquam insignitæ notæ veritatis appareant: tertio, quod ipsi dii cum dormientibus colloquantur: idque, ut modo dixi, facilius evenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. Ex quo & illud est Calani, de quo ante dixi, & Homerici Hæctoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat. Neque enim illud verbum temere consuetudo approbavisset, si ea res nulla esset omnino

64
65
31

Præfagibat animus, frustra me ire, cum exirem domo.

Sagire enim, sentire acute est: ex quo sagæ anus, quia multa scire volunt: & sagaces dicti canes. Is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur præfagire, id est, futura ante sentire.

Inest igitur in animis præfagitio extrinsecus injecta atque inclusa divinitus. ea si exarsit acris, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.

66

Sed quid oculis habere visa est derepente ardentibus? b. Ubi illa paullo ante sapiens, virginali modestia? Mater optuma, tum multo melior mulierum; Missa sum superstitiosis hariolationibus:

Neque

*Neque me Apollo fatis fandis dementem invitam
ciet.*

*Virgines vero aequales, patris mei, meum factum
pudet,*

*Optimi viri: mea mater, tui me miseret, mei
piget.*

*Optumam progeniem Priamo reperisti extra me:
hoc dolet,*

*Me obesse, illos prodesse, me obstare, illos ob-
sequi.*

O poema tenerum & moratum atque molle! sed hoc
67 minus ad rem. Illud, quod volumus, expressum
est, ut vaticinari furor vera soleat.

*Adest, adest fax obvoluta sanguine atque incen-
dio:*

*Multos annos latuit. cives¹ ferte opem, & re-
stinguite.*

Deus inclusus corpore humano jam, non Cassandra
loquitur:

Jamque mari magno classis cita

Texitur: exitium examen rapit:

Advenit, & fera velivolantibus

Navibu² complevit manu³ littora.

32 Tragoedias loqui videor, & fabulas. At ex te ipso
68 non commenticiam rem, sed factam, ejusdem ge-
neris audiui: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachio,
cum praetorio imperio classis Rhodiae praesset, cum-
primis hominem prudentem, atque doctum: eum-
que dixisse, remigem quandam e quinqueringi Rho-
diorum vaticinatum, Madefactum iri minus xxx die-
bus Graeciam sanguine: rapinas Dyrrhachii, & con-
fessionem in naves cum fuga; fugientibusque mi-
serabilem respectum incendiorum fore: sed Rho-
diorum

¹ referte.

diorum classis propinquum reditum ac domum itio- p. 95.
nem dari: tum neque te ipsum non esse commo- a.
tum: Marcumque Varronem, & M. Catonem, qui
tum tibi erant, doctos homines, vehementer esse
perterritos: paucis sane post diebus ex Pharsalica
fuga venisse Labienum: qui cum interitum exerci-
tus nuntiavisset, reliqua vaticinationis brevi esse
confecta. Nam & ex horreis direptum effusumque 69
frumentum vias omnes angiportusque constraverat:
& naves subito perterriti metu conscendistis; &
noctu ad oppidum respicientes, flagrant es onerarias,
quas incenderant milites, quia sequi noluerant, vi-
debatis: postremo a Rhodia classe deserti, verum
vatem fuisse sensistis.

Exposui, quam brevissime potui, somnii, & 70
furoris oracula, quae carere arte dixeram. Quo-
rum amborum generum una ratio est, qua Cratip-
pus noster uti solet: animos hominum quadam ex
parte extrinsecus esse tractos & haustos. Ex quo
intelligitur, esse extra divinum animum, humanus
unde ducatur: humani autem animi eam partem,
quae sensum, quae motum, quae appetitum habeat,
non esse ab actione corporis sejugatam: quae autem
pars animi, rationis atque intelligentiae sit particeps,
eam tum maxime vigere, cum plurimum absit a
corpore. Itaque expositis exemplis verarum vati- 71
cinationum & somniorum, Cratippus solet ratio-
nem concludere hoc modo. Si sine oculis non
potest exstare officium & munus oculorum; possunt
autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui
vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret; is
habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur,
si sine divinatione non potest, & officium, b.
& munus divinationis exstare; potest autem quis,
cum divinationem habeat, errare aliquando, nec
vera cernere: satis est ad confirmandam divina-
tionem, semel aliquid esse ita divinatum, ut nihil
fortuito

fortuito cecidisse videatur. Sunt autem ejus generis innumerabilia: esse igitur divinationem, confitendum est.

33 Quæ vero aut conjectura explicantur, aut
72 eventis animadversa & notata sunt, ea genera divi-
nandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa
dicuntur. in quo haruspices, augures, conjectores-
que numerantur. Hæc improbantur a Peripateti-
cis; a Stoicis defenduntur. Quorum alia sunt po-
sita in monumentis, & disciplina: quod Etruscorum
declariant & haruspicipini, & fulgurales, & tonitrua-
les libri, nostri etiam augurales: alia autem subito
ex tempore conjectura explicantur, ut apud Home-
rum Calchas, qui ex passerum numero belli Tro-
jani annos auguratus est: & ut in Sullæ scriptum
historia videmus, quod, te inspectante, factum est,
ut, cum ille in agro Nolano immolaret ante præ-
torium, ab infima ara subito anguis emergeret, cum
quidem C. Postumius haruspex oraret illum, ut in
expeditionem exercitum educeret, id cum Sulla fe-
cisset, tum ante oppidum Nolam florentissima Samni-
73 tium castra cepit. Facta conjectura etiam in Dio-
nysio est paullo ante, quam regnare cœpit: qui
cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse
demisisset in flumen, submersus equus voraginibus,
non exstitit: quem cum maxima contentione non
potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, ægre
ferens. cum autem aliquantulum progressus esset,
subito exaudivit hinnitum, respexitque, & equum
alacrem lætus aspexit, ejus in juba examen apum
p. 96. confederat. Quod ostentum habuit hanc vim, ut
a. Dionysius paucis post diebus regnare cœperit.

34 Quid? Lacedæmoniis, paullo ante Leuëtricam ca-
74 lamitatem, quæ significatio facta est, cum in Her-
culis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum
multo sudore manavit? At eodem tempore Thebis,

i rituales.

ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvæ clausæ
repagulis, subito se ipsæ aperuerunt: armaque, quæ
fixa in parietibus fuerant, ea sunt humi inventa.
Cumque eodem tempore apud Lebadiam Tropho-
nio res divina fieret, gallos gallinaceos in eo loco
sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent:
tum augures dixisse Bœotios, Thebanorum esse vi-
ctoriam, propterea quod avis illa victa silere sole-
ret, canere, si vicisset. Eademque tempestate mul-
75 tis signis Lacedæmoniis Leuëtricæ pugnæ calamitas
denuntiabatur. Namque & Lysandri, qui Lacedæ-
moniorum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Delphis
stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis
herbis & agrestibus: stellæque aureæ, quæ Del-
phis erant a Lacedæmoniis positæ post navalem il-
lam victoriam Lysandri, qua Athenienses concide-
runt, (qua in pugna quia Castor & Pollux cum La-
cedæmoniorum classe visi esse dicebantur, eorum
insignia deorum, stellæ aureæ, quas dixi, Delphis
positæ,) paullo ante Leuëtricam pugnam deciderunt,
neque repertæ sunt. Maximum vero illud porten-
76 tum iisdem Spartiatis fuit, quod, cum oraculum ab
Jove Dodonæo petivissent, de victoria sciscitantes,
legatique illud, in quo inerant sortes, collocavif-
sent: simia, quam rex Molossorum in deliciis ha-
bebat, & sortes ipsas, & cetera, quæ erant ad for-
tem parata, disturbavit, & aliud alio dissipavit.
Tum ea, quæ præposita erat oraculo, sacerdos di-
b. xisse dicitur, de salute Lacedæmoniis esse, non de
victoria cogitandum. Quid? bello Punico secundo,
35 nonne C. Flaminius consul iterum, neglexit signa
rerum futurarum magna cum clade reipublicæ?
77 Qui, exercitu lustrato, cum Arretium versus castra
movisset, & contra Annibalem legiones duceret: &
ipse, & equus ejus ante signum Jovis Statoris sine
causa repente concidit, nec eam rem habuit reli-
gioni, objecto signo, ut peritis videbatur, ne com-
Cicer. Oper. Vol. IV. U u mitte-

mitteret praelium. Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem praelii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Cum ille quiescendum respondisset: Flaminius, Præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. itaque signa convelli, & se sequi iussit. Quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quidquam proficeretur, plures cum accederent; Flaminius re nuntiata, suo more neglexit. itaque¹ tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est.

78 Magnum illud etiam, quod addidit Coelius, eo tempore ipso, cum hoc calamitosum fieret praelium, tantos terræ motus in Liguribus, Gallia, compluribusque insulis, totaque in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes factæ sint, terræque defederint, fluminaque in contrarias partes fluxerint; atque in annes mare influxerit.

36 Fiunt certe divinationum conjecturæ a peritis. Midæ illi Phrygio, cum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana congesserunt. Divitissimum fore,

p. 97. prædictum est: quod evenit. At Platoni, cum in cunis parvulo dormienti apes in labellis confedis-

a. sent, responsum est, singulari illum suavitate orationis fore. ita futura eloquentia provisa in infante 79 est. Quid? amores ac deliciæ tuæ, Roscius, num aut ipse, aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? qui cum esset in cunabulis, educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini; noctu, lumine appposito, experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. quo adpectu exterrita, clamorem sustulit. Pater autem Roscii ad haruspices retulit. qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc speciem Praxiteles cælavit argento, & noster

¹ tribus his horis.

noster expressit Archias versibus. Quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum dii immortales, dum in viis versentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe, lateque diffundunt: quam cum terræ cavernis includunt, tum hominum naturis implicant. Nam terræ vis Pythiam Delphis incitabat, naturæ Sibyllam. Quid enim? non videmus, quam sint varia terrarum genera; ex quibus & mortifera quædam pars est, ut & Ampsancti in Hirpinis, & in Asia Plutonia, quæ² vidimus: & sunt partes agrorum aliæ pestilentes, aliæ salubres, aliæ, quæ acuta ingenia gignant, aliæ, quæ retusa. quæ omnia sunt & ex cæli varietate, & ex disparili adspiratione terrarum.

Fit etiam sæpe specie quadam, sæpe vocum⁸⁰ gravitate, & cantibus, ut pellantur animi vehementius: sæpe etiam cura & timore: qualis est illa,

Flexanima tamquam lymphata, ut Bacchi sacris.

Commota: in tumulis Teucrum commemorans suum.

Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse divinam. negat enim, sine furore, Democritus, quemquam poetam magnum esse posse. quod idem dicit Plato. quem, si placet, appellet furorem, dummodo is furor ita laudetur, ut in Phædro Platonis laudatus est. Quid? vestra oratio in causis, quid? ipsa actio potest esse vehemens, & gravis, & copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in te sæpe vidi; & (ut ad leviora veniamus) in Æsopo familiari tuo, tantum ardorem vultuum atque motuum, ut eum vis quædam abstraxisse a sensu mentis videretur.

Objiciuntur etiam sæpe formæ, quæ reapse nullæ sunt: speciem autem offerunt. Quod contigisse Brenno dicitur, ejusque Gallicis copiis, cum

U u 2

sano

videmus.

fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. tum enim ferunt, ex oraculo effatam esse Pythiam,

Ego providebo rem istam, & albae virgines.

Ex quo factum, ut & viderentur virgines ferre arma contra, & nive Gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles quidem eos etiam, qui valitudinis vitio furerent, & melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis praefagiens atque divinum.

88 Ego autem haud scio, an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phreneticis. animi enim integri, non vitiosi corporis, est divinatio.

82 Quam quidem esse re vera, hac Stoicorum ratione concluditur. Si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quae futura sunt: aut non diligunt homines; aut, quid eventurum sit, ignorant; aut existimant, nihil interesse hominum, scire, quid futurum sit; aut non censent, esse suae majestatis, praesignificare hominibus, quae sunt futura; aut ea

p. 98. ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non diligunt nos; sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quae ab ipsis constituta & designata sunt. neque nostra nihil interest, scire ea, quae eventura sunt; erimus enim cautiores, si sciemus. Neque hoc alienum ducunt majestate sua: nihil est enim beneficentia praestantius:

86 b. neque non possunt futura praenoscere. Non igitur sunt dii, nec significant futura. Sunt autem dii: significant ergo. Et, non si significant, nullas vias dant nobis ad significationis scientiam: frustra enim significarent: nec, si dant vias, non est divinatio:

39 est igitur divinatio. Hac ratione & Chrysippus, &

84 Diogenes, & Antipater utitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quae disputavi, verissima. si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si nationes, si Graeci, si barbari, si majores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philo-

philosophi, si poetae, si sapientissimi viri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt? an, dum bestiae loquantur, expectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus?

Nec vero quidquam aliud assertur, cur ea, quae 85 dico, divinandi genera, nulla sint: nisi, quod difficile dictu videtur, quae cujusque divinationis ratio, quae causa sit. Quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? quid augur, cur a dextra corvus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur stella Jovis, aut Veneris conjuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit: Saturni Martisque contraria? cur autem deus dormientes nos moneat, vigilantes negligat? quid deinde causae¹ est, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat? Cur fiat quidque, quaeris? 86

Recte omnino. sed non nunc id agitur. fiat, necne b. fiat, id quaeritur. ut si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se allicit & trahat; rationem, cur id fiat, asserere nequeam: fieri omnino neges. Quod idem facis in divinatione. quam & cernimus ipsi, & audimus, & legimus, & a patribus accepimus: neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitavit: & postea, quam philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de So- 87 crate: excepi de antiquis, praeter Xenophanem, neminem: adjunxi veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. unus dissentit Epicurus. quid vero hoc turpius, quam quod idem nullam sensit gratuitam esse virtutem? Quis est autem, quem non mo- 40 veat clarissimis monumentis testata consignataque antiquitas? Calchantem angurem scribit Homerus, longe optimum, eumque ducem² classis fuisse. at

Uu 3

illum

¹ sit.

² classium.

illum auspiciorum credo scientia, non locorum.

88 Amphiloehus & Mopsus, Argivorum reges fuerunt, sed iidem augures: sique urbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt. Atque etiam ante hos Amphiarus & Tiresias, non humiles, & obscuri, neque eorum similes, ut apud Ennium est,

Qui sui questus causa fictas suscitant sententias:

sed clari, & præstantes viri, qui avibus & signis admoniti futura dicebant. Quorum de altero etiam apud inferos Homerus ait, solum sapere, ceteros umbrarum vagari modo. Amphiarum autem sic honoravit fama Græciæ, deus ut haberetur, atque ut ab ejus solo, in quo est humatus, oracula peterentur.

89 Quid Asiæ rex Priamus, nonne & Hele-
p. 99. num filium & Cassandram filiam divinantes habebat,
a. alterum auguriis, alteram mentis incitatione & per-
motione divina? quo in genere Marcios quosdam fratres, nobili loco natos, apud majores nostros fuisse, scriptum videmus. Quid? Polydum Corinthium, nonne Homerus & aliis multa, & filio ad Trojam proficiscenti, mortem prædixisse commemorat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant. ut enim sapere, sic divinare regale ducebant, ut testis est nostra civitas: in qua & reges, augures, & postea privati, eodem sacerdotio præditi rempublicam religionum auctoritate rexerunt. Eaque divinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta est. si quidem & in

41 Gallia Druidæ sunt, e quibus ipse Divitiacum
90 Ædum, hospitem tuum laudatoremque cognovi: qui & naturæ rationem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur, & partim auguriis, partim conjectura, quæ essent futura, dicebat. Et in Persis augurantur & divinant Magi, qui congregantur in fano commentandi causa, atque inter se colloquendi: quod etiam idem vos quon-
dam

dam facere Nonis solebatis. Nec quisquam rex Per- 91
farum potest esse, qui non ante magorum discipli-
nam scientiamque perceperit. Licet autem videre
& genera quædam, & nationes huic scientiæ dedi-
tas. Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit
haruspicum disciplina. itemque Elis in Peloponneso
familias duas certas habet, Jamidarum unam, alte-
ram Clutidarum, haruspiciæ nobilitate præstantes.
In Syria Chaldæi cognitione astrorum solertiaque
ingeniorum antecellunt. Etruria autem de cælo 92
tacta scientissime animadvertit: eademque interpre-
tatur, quid quibusque ostendatur monstris atque por-
tentis. Quocirca bene apud majores nostros sena-
tus, tum, cum florebat imperium, decrevit, ut de
principum filiis sex singulis Etruriæ populis in disci-
plinam traderentur, ne ars tanta, propter tenuita-
tem hominum, a religionis auctoritate abduceretur
ad mercedem atque quæstum. Phryges autem, &
Pisidæ, & Cilices, & Arabum natio, avium signi-
ficationibus plurimum obtemperant. quod idem fa-
ctitatum in Umbria accepimus.

Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipsis, 93
qui a quibusque incolebantur, divinationum oppor-
tunitates esse ductæ. 42 Etenim Ægyptii & Baby-
lonii in camporum patentium æquoribus habitantes,
cum ex terra nihil emergeret, quod contemplationi
cæli officere posset, omnem curam in siderum
cognitione posuerunt: Etrusci autem, quod reli-
gione imbuti studiosius, & crebrius hostias immola-
bant, extorum cognitioni se maxime dediderunt:
quodque propter aeris crassitudinem de cælo apud
eos multa fiebant, & quod ob eandem causam multa
invisitata partim de cælo, alia ex terra oriebantur,
quædam etiam ex hominum pecudumve conceptu
& satu, ostentorum exercitissimum interpretes existi-
terunt. quorum quidem vim, ut tu soles dicere,

Uu 4

verba

1 Ut enim.

verba ipsa prudenter a majoribus posita declarant, quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt; ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phryges & Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos & montes hieme & æstate peragrantes, propterea facilius cantus avium & volatus notaverunt. eademque & Pifidiæ causa fuit, & huic nostræ Umbriæ. Tum Caria tota, præcipueque Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrimos maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi gigni que possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

Quis vero non videt, in optima quaque republica plurimum auspicia, & reliqua divinandi genera valuisse? quis rex umquam fuit, quis populus, qui non uteretur prædictione divina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis: quo majus erat certamen & discrimen salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi habent. Auspicia externa videamus. Nam & Athenienses omnibus semper publicis consiliis divinos quosdam sacerdotes, quos *μῶνεις* vocant, adhibuerunt: & Lacedæmonii regibus suis augurem assessorem dederunt; itemque senibus (sic enim consilium publicum appellant) augurem interesse voluerunt: iidemque de rebus majoribus semper aut Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum rempublicam temperavit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit. quas cum vellet Lyfander commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam, qui præerant Lacedæmoniis, non contenti vigilantibus curis, in Pasiphaæ fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant, quia vera quietis oracula ducebant. Ad nostra jam redeo. Quoties senatus decem-

decemviros ad libros ire iussit? ¹ quantis in rebus, quamque sæpe responsis haruspicum paruit? Nam & cum duo visi soles essent, & cum tres lunæ, & cum faces, & cum sol nocte visus esset, & cum e coelo fremitus auditus, & cum cælum discessisse visum est, atque in eo animadversus globi. Delata etiam ad senatum labes agri Privernatis, cum ad infinitam altitudinem terra defedisset, Apuliaque maximis terræ motibus conquassata esset: quibus portentis magna populo Romano bella perniciosæque seditiones denuntiabantur: inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllæ versibus congruebant. Quid, cum Cumis Apollo sudavit, Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? nonne fatale quoddam monstrum fuit? quid, quod fluvius atratus sanguine fluxit? quid, cum sæpe lapidum, sanguinis nonnumquam, terræ interdum, quondam etiam lactis imber ² defluxit? quid, cum in Capitolio ictus centaurus e cælo est? in Aventino portæ, & homines? Tusculi ædes Castoris, & Pollucis, Romæque Pietatis? nonne & haruspices ea responderunt, quæ evenerunt, & in Sibyllæ libris eadem repertæ prædictiones ³ sunt? Cæciliæ, Q. filia, somnio, modo, Marisco bello, templum est a senatu Junoni Sospitæ restitutum. quod quidem somnium Sisenna cum disputavisset mirifice ad verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo ab Epicureo aliquo inductus, disputat, somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat, exponitque initio belli Marisci & deorum simulacra sudavisse, & sanguinem fluxisse, & discessisse cælum: & ex occulto auditas esse voces, quæ pericula belli nuntiarent: & Lanuvii clypeos, quod haruspicebus tristissimum visum esset, a muribus esse derosos. Quid, quod

Uu 5

¹ quantis - - paruit. hæc, absunt h. l. relata huc ex initio c. 44.
² effluxit. ³ sunt. sequuntur hic Quoties senatus - - paruerunt, e cap. superiori.

quod in annalibus habemus, Vejenti bello, cum lacus Albanus præter modum crevisset, Vejentem quendam ad nos hominem nobilem profugisse, eumque dixisse, ex fati, quæ Vejentes scripta haberent, Vejoes capi non posse, dum lacus is redundaret: & si lacus emissus, lapsu & cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo Romano; sin autem ita esset eductus, ut ad mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis a majoribus Albanæ aquæ facta deductio est. Cum autem Vejentes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim fati scriptum Vejentes habere, *Fore, ut brevi a Gallis Roma caperetur.* quod quidem sexennio post Vejoes captos factum esse¹ videmus. Sæpe etiam & in præliis Fauni auditi; & in rebus turbidis veridicæ voces ex occulto missæ esse dicuntur. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. Nam non multo ante urbem captam exaudita vox est a luco Vestæ, qui a Palatii radice in novam viam devexus est: Ut muri, & portæ reficerentur; futurum esse, nisi provisum esset, ut Roma caperetur. Quod neglectum, cum caveri poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est. ara enim Ajo Loquenti, quam septam videmus, exadversus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terræ motus factus esset, *Ut sue plena procuratio fieret,* vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam. Hæc igitur & a diis significata, & a nostris majoribus judicata contemnimus?

102 Neque solum deorum voces Pythagorei² observaverunt, sed etiam hominum, quæ vocant omina. quæ majores nostri, quia valere censebant, idcirco omni-

¹ vidimus.² observaverunt.

omnibus rebus agendis, *Quod bonum, fastum, felix, fortunatumque esset,* præfabantur: rebusque divinis, quæ publice fierent, ut *faverent linguis,* imperabatur; inque feriis imperandis, *ut litibus & iurgiis se abstinerent.* Itemque in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduceret; & cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod idem in delectu consules observant, ut primus miles fiat bono nomine. Quæ quidem a te scis & consule,¹⁰³ & imperatore summa religione esse servata. Prærogativam etiam majores omen iustorum comitorum esse voluerunt. Atque ego exempla³ ominum nota proferam. L. Paullus consul iterum, cum ei, bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset: ut ea ipsa die domum ad vesperam rediit, filiulam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parva, osculans animadvertit tristiculam. quid est, inquit, mea Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Perse periit. tum ille arctius puellam complexus, Accipio, inquit, mea filia, omen; erat autem mortuus catellus eo nomine. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego¹⁰⁴ audivi, cum diceret, Cæciliam Metelli, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more veterum solebat. cum virgo staret, & Cæcilia in sella federet, neque diu ulla vox exstitisset, puellam defatigatam petiisse a matertera, ut sibi concederet paullisper, ut in ejus sella requiesceret: illam autem dixisse, Vero, mea puella, tibi concedo meas sedes. quod omen res consecuta est. ipsa enim brevi mortua est: virgo autem nupsit, cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc posse contemni, vel etiam rideri, præclare intelligo: sed idipsum est, deos non putare: quæ ab iis significantur, contemnere.

Quid

³ curatum.

p. 102. Quid de auguribus loquar? tuæ partes sunt:
 a. tuum, inquam, auspiciorum patrociniū debet esse.
 47 tibi P. Claudius augur consuli nuntiavit, addubi-
 105 tato Salutis augurio, bellum domesticum triste, ac
 turbulentum fore: quod paucis post mensibus exor-
 tum, paucioribus a te est diebus oppressum. Cui
 quidem auguri vehementer assentior. solus enim
 multorum annorum memoria, non decantandi augu-
 rii, sed divinandi tenuit disciplinam. quem irride-
 bant collegæ tui, eumque tum Pisidam, tum Sora-
 num augurem esse dicebant. quibus nulla videbatur
 in auguriis, aut auspiciis præsentio, aut scientia ve-
 ritatis futuræ; sapienter, aiebant, ad opinionem im-
 peritorum esse fictas religiones. Quod longe secus
 est; neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus
 præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit,
 ut ad errorem multitudinis religionis simulacra sin-
 gerent: sed difficultas laborque discendi disertam
 negligentiam reddidit. malunt enim disserere, nihil
 106 esse in auspiciis, quam, quid sit, ediscere. Quid est
 illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est?
 ut utar potissimum te auctore.

*Hic Jovis altisoni subito pinnata satelles
 Arboris e trunco serpentis saucia morsu,
 Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
 Semianimum, & varia graviter cervice micantem.
 Quem se intorquentem lanians, rostroque cruentans,
 Jam satiata animos, jam duos ulta dolores,
 Abjicit efflantem, & laceratum affligit in unda,
 Sequæ obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
 Hanc ubi præpetibus pinnis lapsuque volantem
 Conspexit Marius, divini numinis augur
 b. Fauस्ताque signa sua laudis, reditusque notavit:
 Partibus intonuit cæli pater ipse sinistris.
 Sic aquila clarum firmavit Jupiter omen.*

48 Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non ur-
 107 banus fuit: nec fictus ad opiniones imperitorum,
 sed

sed a certis acceptus, & posteris traditus. Itaque
 Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre
 item augure,

*Curantes magna cum cura, concupientes
 Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.
 Hinc Remus auspicio se devovet, atque secundam
 Solus avem servat. At Romulus pulcher in alto
 Querit Aventino, servans genus altivolantum:
 Certabant, urbem Romam Remoramne vocarent.
 Omnibus cura viris, uter esset induperator.
 Expectant, vehuti, consul cum mittere signum
 Volt, omnes avidi spectant ad carceris oras,
 Quam mox emittat pictis ex faucibus currus:
 Sic expectabat populus, atque ore timebat
 Rebus, utri magni victoria sit data regni.
 Interea sol albus recessit in infera noctis.
 Exin candida se radiis dedit ista foras lux:
 Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
 Læva volavit avis: simul aureus exoritur sol.
 Cedunt de cælo ter quattuor corpora sancta
 Avium, præpetibus sese pulcrisque locis dant.
 Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
 Auspicio regni stabilita scamna, solumque.*

108

Sed unde huc digressa est, eodem redeat ora-
 49 tio. Si nihil queam disputare, quamobrem quidque
 fiat; & tantummodo, fieri ea, quæ commemoravi,
 doceam: parumne Epicuro Carneadive respondeam? p. 103.
 Quid, si etiam ratio existat artificiosæ præsentionis,
 a. facilis; divinæ autem, paullo obscurior? quæ enim
 extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ astris
 præsentuntur, hæc notata sunt observatione diu-
 turna. Affert autem vetustas omnibus in rebus lon-
 ginquæ observatione incredibilem scientiam: quæ
 potest esse etiam sine motu atque impulsu deorum,
 cum, quid ex quoque eveniat, & quid quamque
 rem significet, crebra animadversione perspectum est.

Altera

110 Altera divinatio, est naturalis, ut ante dixi: quæ physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum: a qua, ut doctissimis sapientissimisque placuit, haustos animos, & libatos habemus: cumque omnia completa & referta sint æterno sensu, & mente divina, necesse est cognatione divinorum animorum animos humanos commoveri. Sed vigilantes animi vitæ necessitatibus serviunt, dijunguntque
 111 se a societate divina, vinculis corporis impediti. Rarum est quoddam genus eorum, qui se a corpore avocent, & ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque rapiantur. horum sunt auguria non divini impetus, sed rationis humanæ. nam & natura futura præsentiant, ut aquarum fluxiones, & deflagrationem futuram aliquando cœli atque terrarum. alii autem, in republica exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes possumus dicere, id est, providentes, divinos nullo modo possumus, non plus, quam Milesium Thalem, qui, ut objurgatores suos convinceret, ostenderetque, etiam philosophum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleam, antequam florere coepisset, in agro Milesio coëmissee dicitur.
 b. Animadverterat fortasse quadam scientia, olearum
 112 ubertatem fore. Et quidem idem primus defectio-
 50 nem solis, quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricolæ etiam multa præsentiant: sed nullam eorum divinationem voco, ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonii sunt, ut urbem, & tecta linquerent, armatique in agro excubarent, quod terræmotus instaret, tum, cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis avulsa est. Ne Pherecydes quidem ille Pythagoræ magister, potius divinus habebitur, quam physicus: qui cum vidisset haustam aquam

aquam de jugi puteo, terræmotus dixit instare. Nec 113
 vero umquam animus hominis naturaliter divinat, nisi cum ita solutus est & vacuus, ut ei plane nihil sit cum corpore. quod aut vatibus contingit, aut dormientibus. Itaque ea duo genera a Dicæarcho probantur, &, ut dixi, a Cratippo nostro, si propterea, quod ea proficiuntur a natura, sint summa sane, modo ne sola. sin autem nihil esse in observatione putant: multa tollunt, quibus vitæ ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parvum, vaticinationes cum somniis: nihil est, quod cum his magnopere pugnemus, præsertim cum sint, qui omnino nullam divinationem probent. Er- 114
 go & ii, quorum animi, spretis corporibus, evolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati atque incitati, cernunt illa profecto, quæ vaticinantes prænuntiant: multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhaerent; ut ii, qui sono quodam vocum & Phrygiis cantibus inci- p. 104.
 tantur: multos nemora, silvæque; multos amnes, aut maria commovent: quorum furibunda mens videt ante multo, quæ futura sunt. Quo de genere illa sunt,

*Eheu, videte; judicavit inclytum judiciam
 Inter deas tres aliquis: quo judicio Lacedæmonia
 Mulier, furiarum una, adveniet.*

Eodem enim modo multa a vaticinantibus sæpe prædicta sunt, neque solum verbis, sed etiam

Versibu', quos olim Fauni, vatesque canebant.

Similiter Marcius, & Publicius vates cecinisse di- 115
 cuntur. quo e genere, Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatæ mentes oracula funderent. Atque hæc 51
 quidem vatium ratio est: nec dissimilis sane somniorum. nam quæ vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis

nobis dormientibus. viget enim animus in somnis, liberque sensibus ab omni impeditioe curarum, jacente & mortuo pæne corpore. Qui quia vixit ab omni æternitate, versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est affectus, ut sopito corpore ipse vigilet.

116 hæc somniantis est divinatio. Hic magna quædam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio: eodemque modo & oraculorum & vaticinationum. sunt enim explanatores, ut Grammatici poetarum. Nam ut aurum, & argentum, æs, ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum venas perveniretur: nec fruges terræ, baccaeve arborum cum utilitate ulla generi humano dedisset, nisi earum cultus & conditiones tradidisset: materiave quid juvaret, nisi confectionis ejus fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dii hominibus dederunt, ars aliqua conjuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. Item igitur somniis, vaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretum.

117 Quo modo autem aut vates, aut somniantes ea videant, quæ nusquam etiam tunc sint, magna quæstio est. Sed explorata si sint ea, quæ ante quæri debeant: sint hæc, quæ quærimus, faciliora. continet enim totam hanc quæstionem ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ a te secundo libro¹ est explicata dilucide. Quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, Esse deos, & eorum providentia mundum administrari, eosdemque consulere rebus humanis, nec solum universis, verum etiam singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem non videntur posse convelli: profecto

¹ Abest est.

profecto hominibus a diis futura significari necesse est. Sed distinguendum videtur, quonam modo. ² Nam non placet Stoicis, singulis jecorum fissis, aut avium cantibus interesse deum: neque enim decorum est, nec diis dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in avibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta sunt, ii non sæpe falluntur. Male conjecta maleque interpretata, falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretum inscientia. Hoc autem posito atque concessio, esse quandam vim divinam, hominum vitam continen-^{p. 105.} tem: non difficile est, quæ fieri certè videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. Nam & ad hostiam deligendam potest dux esse vis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo: & tum, ipsam cum immolare velis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit. parvis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit. Quod ne dubitare possimus, maximo est argumentum, quod paullo ante³ interitum Cæsaris contigit: qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit, & cum purpurea veste processit, in extis bovis optimi cor non fuit. Num igitur censes ullum animal, quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? qua ille rei novitate⁴ percussus, cum Spurinna diceret, timendum esse, ne & consilium, & vita deficeret: earum enim rerum utrumque a corde proficisci: postero die caput in jecore non fuit. quæ quidem illi portendebantur a diis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Cum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus victima illa vivere nequisset; intel-

² Abest Nam.

³ interitu.

⁴ percussus.

ligendum est, in ipso immolationis tempore eas par-
53 tes, quæ absint, interisse. Eademque efficit in avi-
120 bus divina mens; ut tum huc, tum illuc volent alie-
 tes: tum in hac, tum in illa parte se occultent:
 tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines.
 Nam si animal omne, ut vult, ita utitur motu sui
 corporis, prono, obliquo, supino, membraque quo-
 cumque vult flectit, contorquet, porrigit, contra-
 hit; eaque ante efficit pæne, quam cogitat: quanto
 id deo est facilius, cujus numini parent omnia?
121 Idemque mittit & signa nobis ejus generis, qualia
 permulta, historia tradidit; quale scriptum illud
 videmus: si luna paullo ante solis ortum defecisset
b. in signo leonis, fore, ut armis Darius, & Persæ
 ab Alexandro & Macedonibus prælio vincerentur,
 Dariusque moreretur: &, si puella nata biceps
 esset, seditionem in populo fore, corruptelam &
 adulterium domi: &, si mulier leonem peperisse
 visa esset, fore, ut ab exteris gentibus vinceretur
 ea respublica, in qua id contigisset. ¹ Ejusdem ge-
 neris etiam illud est, quod scribit Herodotus: Cræsi
 filium, cum esset infans, locutum: quo ostento
 regnum patris & domum funditus concidisse. Ca-
 put arsisse Servio Tullio dormienti, quæ historia
 non prodidit? Ut igitur, qui ² se tradet quieti,
 præparato animo cum bonis cogitationibus, tum
 rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa &
 vera cernit in somnis: sic castus animus, purusque
 vigilantis, & ad astrorum, & ad avium, reliquo-
 rumque signorum, & ad extorum veritatem est
54 paratior. Hoc nimirum est illud, quod de Socrate
122 accepimus, quodque ab ipso in libris Socraticorum
 sæpe dicitur, esse divinum quiddam, quod dæmo-
 nion appellat, cui semper ipse paruerit, numquam
 impellenti, sæpe revocanti. Et Socrates quidem,
 quo quem auctorem meliorem quærimus? Xeno-
 phonti

¹ E. autem generis.² se ita tr. q.

phonti consulenti, sequereturne Cyrum, postea quam
 exposuit, quæ sibi videbantur, *Et nostrum quidem,*
inquit, humanum est consilium; sed de rebus & ob-
scuris & incertis ad Apollinem censeo referendum: ad
quem etiam Athenienses publice de majoribus rebus
semper retulerunt. Scriptum est item, cum Crito-
 nis, sui familiaris, oculum alligatum vidisset, quæ-
 sivisse, quid esset: cum autem ille respondisset, in
 agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus p. 106.
 esset, in oculum recidisse: tum Socrates, Non enim
 parvisti mihi revocanti, cum uterer, qua soleo, præ-
 sagitione divina. Idem etiam Socrates, cum apud
 Delium male pugnatum esset, Lachete prætore, fu-
 geretque cum ipso Lachete: ut ventum est in tri-
 vium, eadem, qua ceteri, fugere noluit. quibus
 quærentibus, cur non eadem via pergeret, deter-
 reri se a deo dixit. tum quidem ii, qui alia via fu-
 gerant, in hostium equitatum inciderunt. Permulta
 collecta sunt ab Antipatro, quæ mirabiliter a So-
 crate divinata sunt: quæ prætermittam. tibi enim
 nota sunt: mihi ad commemorandum non necessa-
 ria. Illud tamen ejus philosophi magnificum, ac
 pæne divinum, quod, cum impiis sententiis damna-
 tus esset, æquissimo animo se dixit mori. neque enim
 domo egredienti, neque illud suggestum, in quo
 causam dixerat, adscendenti, signum sibi ullum,
 quod consueffet, a deo, quasi mali alicujus im-
 pendentis, datum. Equidem sic arbitror, etiam si
 multa fallant eos, qui ad arte, aut conjectura divi-
 nare videantur, esse tamen divinationem: homines
 autem, ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli.
 Potest accidere, ut aliquod signum dubie datum pro
 certo sit acceptum: potest aliquod latuisse aut ipsum,
 aut quod esset illi contrarium. mihi autem ad hoc,
 de quo disputo, probandum satis est, non modo
 plura, sed pauciora, divine præsentia, & præ-
 dicta reperiri. Quin etiam hoc non dubitans dixi-
 rim:

rim: si unum aliquid ita sit prædictum, præsentumque, ut cum venerit, ita cadat, ut prædictum sit, neque in eo quidquam casu, & fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem, idque esse omnibus confitendum.

- Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius
 b. facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura, vis omnis divinandi, ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci *εἰμαρμένην*, id est, ordinem seriemque causarum, cum causæ nexa rem ex se gignat. ea est ex omni æternitate fluens veritas sempiterna. Quod cum ita sit, nihil est factum, quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum, cujus non causas idipsum
 126 efficientes natura contineat. Ex quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitiose, sed id, quod physice dicitur, causa æterna rerum, cur & ea, quæ præterierunt, facta sint, & quæ instant, fiant, & quæ sequuntur, futura sint. ita sit, ut & observatione notari possit, quæ res quamque causam plerumque consequatur, etiam si non semper. nam id quidem affirmare difficile est. Easdemque causas verisimile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut
 56 per furorem eas, aut in quiete videant. Præterea
 127 cum fato omnia fiant (id quod alio loco ostendetur,) si quis mortalis possit esse, qui colligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil enim profecto fallat. qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quæ futura sint. Quod cum nemo facere, nisi deus, possit, relinquendum est homini, ut signis quibusdam, consequentia declarantibus, futura præsentiat. non enim
 p. 107. illa, quæ futura sunt, subito exsistunt, sed est, quasi
 a. rudentis explicatio, sic traductio temporis nihil novi efficientis, & primum quidque replicantis. Quod & ii vident, quibus naturalis divinatio data est: & ii, quibus

quibus cursus rerum observando notatus est. qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum, & notas cernunt: ad quas, adhibita memoria & diligentia, ex monumentis superiorum efficitur ea divinatio, quæ artificiosa dicitur, extorum, fulgurum, ostentorum, signorumque caelestium. Non
 128 est igitur, ut mirandum sit, ea præsentiri a divinantibus, quæ nusquam sint. sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque ut in feminibus vis inest earum rerum, quæ ex iis progignuntur: sic in causis conditæ sunt res futuræ, quas esse futuras aut concitata mens, aut soluta somno, cernit: aut ratio, aut conjectura præsentit. Atque ut ii, qui solis, & lunæ, reliquorumque siderum ortus, obitus, motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo ante prædicunt: sic qui cursum rerum, eventorumque consequentiam diuturnitate pertractata notaverunt, aut semper, aut, si id difficile est, plerumque; quod si ne id quidem conceditur, nonnumquam certe, quid futurum sit, intelligunt. Atque hæc quidem, & quædam hujusmodi argumenta, cur sit divinatio, ducuntur a fato.

A natura autem alia quædam ratio est: quæ
 57 docet, quanta sit animi vis sejuncta a corporis sensibus: quod maxime contingit aut dormientibus, aut mente permotis. Ut enim deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat: ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti optent quid, aut voveant, non dubitent, quin dii illud exaudiant: sic animi hominum, cum aut somno soluti vacant corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moventur, cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi videre non possunt. At
 130 quæ hanc quidem rationem naturæ difficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus: sed tamen id quoque rimatur, quantum potest? Posidonius esse censet in na. b.

b. M. TULLII CICERONIS
DE
DIVINATIONE
LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur Ciceronis contra Stoicam rationem a fratre explanatam & defensam disputatio. Initium ejus est a Carneadeo argumento, quod nullam esse divinationis tamquam materiam (objectum) docet. Nam nec est earum rerum, quæ sensibus subjectæ sunt, nec earum, quæ artibus continentur, nec earum, quæ in philosophia differuntur, nec earum, quæ in republica versantur. Nam quod divinatio dicitur esse rerum fortuitarum; primum, venti, eventus morborum, multa alia, sunt fortuita, neque tamen e Stoicorum mente divinationi subjecta; deinde si fortuita hæc dicuntur, quæ nec ratione nec arte provideri possunt, quod in fortuna posita sunt; nulla potest earum rerum esse præsentio, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint. Quod si omnia causas certas habent, nullæ sunt res fortuitæ, adeoque nec divinatio. Si fatum continet omnia, nil divinatio prodest. Neque vero utilis hominibus est futurarum rerum scientia: quod provisio malorum totam vitam acerbam esset redditura, neque tamen ullo modo, si fatum esset, levare mala re divina possent. c. 3-10. Sed hæc tamquam levis armaturæ prima excursionem facta, cominus agere incipit, & ipsa cornua Stoicæ rationis commovere aggreditur. Itaque singula divinationum genera excutit, & quare rejicienda sint, demonstrat. Initium fa-

cit

cit ab haruspicina, & toto genere artificioso, & primo exta inspicit; quibus quæ præsignificari dicuntur, non possunt cognita esse observatione diuturna, neque ipsa conformantur, aut ante, aut inter immolandum a numine Deorum, quibus nihil est cum extis commune, aut ab ipsa natura, cui, etsi est quedam omnium rerum cognatio (συμπάθεια) tamen nulla cum extis convenientia esse potest. Neque intelligi potest, quomodo immolaturus convenientem rebus hostiam inveniat. Si duce divina vi, & si immutantur a Diis exta; unde post tristitia exta statim læta, aut unde tam subita Deorum placatio? unde denique eodem tempore ab aliis litatur, ab aliis non item? c. 12. f. Fulgura autem & fulmina ex prima hominum admiratione & timore credita sunt mitti a Jove. Quia autem sunt incerta, nil certi significare possunt. Neque si quid præsignificarent, ratio esset, quare tantum multa frustra in silvas, montes, maria mitterentur. Quod si quid interdum accidit, quod fulmine significatum videri possit, casu id ita apte cadit. c. 18. f. Ostenta pleraque falsa sunt, quæ autem vera, ut monstra, ea homines mirantur, quia non sæpe fiunt; quæ si fieri non potuissent, non facta essent; sin potuerunt, non debebant mirabilia videri. Causarum ignoratio admirationem facit in re nova, in rebus usitatæ non item. Quare vero Dii ostenta mittunt, si sine interprete intelligi non possunt, & si, quæ portenduntur mala, cavere non possunt. Interpretationes præterea incerta sunt, & sæpe inter se repugnantes, ut plane frustra ostentum missum sit. c. 22. f. Jam auspicia etsi sunt a Romulo divinationis causa instituta, tamen postea ad opinionem tantum vulgi, & ad magnas reip. utilitates retenta & conservata sunt. Nam illud

xx 5

auspi-

auspicium e pullis cum tam coactum & expressum sit, divini habere nihil potest. Ex ceteris vero avibus auguria diversa sunt apud Romanos & alios populos, nec apud illos nunc adhibentur, nisi in re bellica; neque tamen & hic semper, postquam bella a Pro-Cons. & Propræt. administrari ceperunt, qui auspicia non habent; ex acuminibus autem auspicia, quod genus totum militare est, jam M. Marcellus consul omisit. Ipsorum autem auspiciorum afferri potest, neque idonea causa, neque idoneus auctor & inventor, neque ulla est eorum constantia. c. 33. f. Omina porro si valerent, nemo libero & quieto animo esse posset, nil agere ratione duce, sed omine & casu. c. 40. Sortes, tamquam Prænestina, fabulosam inventionem habent, nec est in iis aliquid certi, cum Fortunæ monitu, tamquam nutu capitis aut alio signo, tollantur, a puero misceantur & ducantur; itaque cum ceteris etiam nunc contemuntur. c. 41. Chaldaeorum autem ratio cum ab ipsis celeberrimis astrologis repudiatur, tum rationem habet fictam & absurdam. Neque enim potest intelligi, quomodo a stellis, ex infinito pæne intervallo, contagio ad terram pertineat. Quod si adfectio cæli, quare non potius venti tempestatesque, item locorum ingenia, ad ortum nascentium pertinent, quæ in diversis orbis partibus diversa sunt. Neque verum est, eodem tempore h. e. eodem cæli & siderum statu natis eadem fata insistere; cum constet, eadem hora natis, tamquam geminis, diversa, diversis autem temporibus natis eadem accidisse. Quid? quod eodem tempore nati non propterea etiam eodem astro nati sunt, quod οὐρανός, h. e. orbes finientes varietatem maximam habent, alii in aliis locis sunt. Denique constituta ratione Chaldaeorum

rum tollitur seminis vis, quæ maxima esse solet. c. 42. f. Repudiato genere artificioso ad naturale progreditur, cuius prima pars est futurorum per furorem prædictio. In qua mirum illud est, quod, quæ sani non vident, ea insani videre putantur. Quod autem ex hoc genere libri Sibyllini sunt, facile intelligi potest, eos esse confictos, idque cum multis aliis ex rebus, tum vero inprimis ex eo, quod & versibus scripti sunt, & ἀποστροφῆς adhibita est. Reliqua autem a vetustate celebrata vaticinia fabulosa sunt, ipsæque oraculorum sortes partim falsæ, partim casu veræ, partim flexiloguæ, ambiguæ & obscuræ; denique jam diu desierunt, quod fieri non potuit, si vis illa divina fuit. c. 54. seq. Somniorum longa repetitur a Stoicis defensio, qui rationem eorum a mentis divinitate & conjunctione cum aliis mentibus ducunt. Sive autem mentes per se, sive externa visione moventur, permulta falsa somniantibus videri possunt pro veris, quod & vigilantibus accidit. Neque vero, si unum ex innumerabilibus verum somnium fuit, propterea somniis fides habenda, quod id casu accidit. Quod si vero somniis verum videremus, aut divina vis quædam consulens nobis somniorum significationes faceret; aut conjectores ex quadam convenientia naturæ (συμπαιδεία) quid quamque rem sequeretur, intelligerent; aut denique observatio quædam constans esset, & diuturna, cum quid secundum quietem visum est, quid evenire solet: quorum cum nullum sit, etiam somniorum divinatio explodenda est. c. 58. seq. Quod autem exemplis potius quam rationibus usus est Quintus, id non dignum philosopho iudicat. c. 11. Neque illam latebram probat, in quam se conjecit Quintus, cum rationem se cau-

samque

ſamque non quærere diceret, ubi res videret. c. 20. In Stoicorum autem ratione, qua divinationem eſſe concludant, ſumi ait ea, quorum iis nihil concedatur. c. 49. ſ. Neque tandem, quod oculi, quamquam aliquoties decepti, tamen ſenſum videndi haberent, propterea etiam divinationem eſſe, eſſi ſæpe fallatur; quod oculi vera cernentes utantur natura & ſenſu, animi autem in ſomniis aut vaticiniis vera cernentes, fortuna & caſu. c. 52. ſ.

IUAERENTI mihi, multumque & diu cogitanti, quamnam re poſſem prodeſſe quam plurimis, ne quando intermitterem conſulere reipublicæ, nulla major occurrebat, quam ſi optimarum artium vias traderem meis civibus: quod compluribus jam libris me arbitror conſecutum. Nam & cohortati ſumus, ut maxime potuiſmus, ad philoſophiæ ſtudium eo libro, qui eſt inſcriptus Hortenſius, &, quod genus philoſophandi minime arrogans, maximeque & conſtans & elegans arbitraremur, quattuor Academicis libris oſtendimus. Cumque fundamentum eſſet philoſophiæ poſitum in finibus bonorum & malorum, perpurgatus eſt is locus a nobis quinque libris, ut, quid a quoque, & quid contra quemque philoſophum diceretur, intelligi poſſet. Totidem ſubſecuti libri Tuſculanarum diſputationum, res ad beate vivendum maxime neceſſarias aperuerunt. primus enim eſt de contemnenda morte: ſecundus de tolerando dolore: de ægritudine lenienda tertius: quartus de reliquis animi perturbationibus: quintus eum locum complexus eſt, qui totam philoſophiam maxime illuſtrat; docet enim, ad beate vivendum virtutem ſe ipſa eſſe contentam. Quibus rebus editis, tres libri perfecti ſunt de natura deorum: in quibus omnis ejus loci quæſtio continetur.

tur. quæ ut plene eſſet cumulateque perfecta, de divinatione ingreſſi ſumus his libris ſcribere. quibus (ut eſt in animo) de ſato ſi adjunxerimus, erit abunde ſatiſfactum toti huic quæſtioni. Atque his libris adnumerandi ſunt ſex de Republica, quos tunc ſcripſimus, cum gubernacula reipublicæ tenebamus. magnus locus, philoſophiæque proprius, a Platone, Ariſtotele, Theophrasto, totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de Conſolatione dicam? quæ mihi quidem ipſi ſane aliquantum medetur: ceteris item multum illam proſuturam puto. interjeſtus eſt etiam nuper liber is, quem ad noſtrum Atticum de Senectute miſimus. In primisque, quoniam philoſophia vir bonus efficitur, & fortis, Cato noſter in horum librorum numero ponendus eſt. Cumque Ariſtoteles, itemque Theophrastus, excellentes viri cum ſubtilitate, tum copia, cum philoſophia dicendi etiam præcepta conjunxerint, noſtri quoque oratorii libri in eundem numerum referendi videntur. ita tres erunt de Oratore: quartus, Brutus: quintus, Orator. Adhuc hæc erant. ad reliqua alacri tendebamus animo, ſic parati, ut, niſi quæ cauſa gravior obſtitiſſet, nullum philoſophiæ locum eſſe pateremur, qui non Latinis litteris illuſtratus pateret. Quod enim munus reipublicæ afferre majus, meliusve poſſumus, quam ſi docemus atque erudimus juventutem? his præſertim moribus, atque temporibus: quibus ita prolapſa eſt, ut omnium opibus refrenanda ac coërcenda ſit. Nec vero id effici poſſe conſido, quod ne poſtulandum quidem eſt, ut omnes adoleſcentes ſe ad hæc ſtudia convertant. pauci utinam! quorum tamen in republica late patere poterit induſtria. Equidem ex his etiam fructum capio laboris mei, qui jam ætate proveſti, in noſtris libris adquieſcunt: quorum ſtudio legendi meum ſcribendi ſtudium vehementius indies incitatur; quos quidem plures,

plures, quam rebar, esse cognovi. Magnificum illud etiam, Romanisque hominibus gloriosum, ut
 6 Græcis de philosophia litteris non egeant. Quod assequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ causam attulit gravis casus civitatis, cum in armis civilibus nec tueri meo more rempublicam, nec nihil agere poteram; nec, quid potius, quod quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives, vel gratiam potius habebunt, quod, cum esset in unius potestate respublica, neque ego me abdidici, neque deserui, neque affixi, neque ita gessi, quasi homini aut temporibus iratus: neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam sum alterius, ut me meæ poeniteret. id enim ipsum a Platone philosophiæ didiceram, naturales esse quasdam conversiones rerum publicarum, ut eæ tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a singulis. Quod cum accidisset nostræ reipublicæ, tum, pristinis orbatu muneribus, hæc studia renovare cœpimus, ut & animus molestiis hac potissimum releveretur, & prodessemus civibus nostris qua re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus, concionabamur, philosophiam nobis pro reipublicæ procuratore substitutam putabamus. Nunc, quoniam de republica consuli cœpti sumus, tribuenda est opera reipublicæ, vel omnis potius in ea cogitatio & cura ponenda: tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a publico officio & munere. Sed hæc alias pluribus: nunc ad institutam disputationem revertamur.

3 Nam cum de divinatione Quintus frater ea discerneret, quæ superiore libro scripta sunt, satisque
 8 ambulatum videretur, tum in bibliotheca, quæ in
 a. Lyceo est, assedimus. Atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quinte, & Stoice Stoicorum sententiam

i mei.

tiam defendisti: quodque me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, & iis quidem claris & illustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt a te dicta, sed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerumque, & mihi ipse diffidens. si enim aliquid certi haberem, quod dicerem; ego ipse divinarem, qui esse divinationem nego. Etenim me movet illud, quod in primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerum divinatio esset: earumne, quæ sensibus perciperentur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Numquid ergo in iis rebus est, quod provisione, aut permutatione mentis magis, quam natura ipsa sentiamus? aut nescio qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra, dicere? aut, si surdus sit, varietates vocum, aut modos noscere? Ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quæ arte tractantur, divinatione opus est. Etenim ad ægros non vates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. Nec vero, qui fidibus, aut tibiis uti volunt, ab haruspicibus accipiunt earum tractationem, sed a musicis. Eadem in litteris ratio est, reliquisque
 10 rebus, quarum est disciplina. Num censeres eos, qui divinare dicuntur, posse respondere, sol majorne, quam terra sit? an tantus, quantus videatur? luna suo lumine, an solis, utatur? sol, luna, quem motum habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc, qui divini habentur, profitentur se esse dicturos; nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ vera, quæ falsa sint; sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum. De illis
 4 vero rebus, quæ in philosophia versantur, numquid est, quod quisquam divinorum aut respondere soleat,

a lunaque.

leat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorum. Quid de officio? num quis haruspice¹ consulit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad divinos referri solent. Quid? quæ a dialecticis aut physicis tractantur, num quis eorum divinare potest, unusne mundus sit, an plures? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudentia. Quo modo, aut mentientem, quem *ψευδομενον* vocant, dissolvas? aut quemadmodum foriti resistas? quem si necesse sit, Latino verbo liceat acervalem appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia, & multa verba Græcorum, sic forites satis Latino sermone tritus est. Ergo hæc quoque dialectici dicent, non divini. Quid? cum quæritur, qui sit optimus reipublicæ status, quæ leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, haruspicesne ex Etruria arcessentur, an principes statuent, & delecti viri, periti rerum civilium? Quod si nec earum rerum, quæ subiectæ sensibus sunt, ulla divinatio est; nec earum, quæ artibus continentur; nec earum, quæ in philosophia differuntur; nec earum, quæ in republica versantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua versari possit. sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit: nec locus, nec materia invenitur, cui divinationem præficere possimus. Vide igitur, ne nulla sit divinatio. Est quidam Græcus vulgaris in hanc sententiam versus:

Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibebo optimum.

Num igitur, aut quæ tempestas impendat, vates melius conjiciet, quam gubernator; aut morbi na-

turam

¹ consuluit.

turam acutius, quam medicus; aut belli administrationem prudentius, quam imperator, conjectura assequetur?

Sed animadverti, Quinte, te caute & ab iis¹³ conjecturis, quæ haberent artem, atque prudentiam, & ab iis rebus, quæ sensibus aut artificiis perciperentur, abducere divinationem; eamque ita definire, Divinationem, esse earum rerum prædictionem, & præsentionem, quæ essent fortuitæ. Primum eodem revolveris. nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præsentio est rerum fortuitarum. Num igitur aut haruspex, aut augur, aut vates quis, aut somnians melius conjecerit, aut e morbo evasurum ægrotum, aut e periculo navem, aut ex insidiis exercitum; quam medicus, quam gubernator, quam imperator? Atqui ne illa quidem divinantis esse dicebas: ventos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis. in quo nostra quædam Aratea memoriter a te pronuntiata sunt. etsi hæc ipsa fortuita sunt: plerumque enim, non semper eveniunt. Quæ est igitur, aut ubi versatur fortuitarum rerum præsentio, quam divinationem vocas? quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut conjectura possunt, ea non divinis tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, ut ea fortuita divinari possint, b. quæ nulla nec arte, nec sapientia provideri possint: ut, si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset, naufragio esse periturum; divinasset profecto. nulla enim arte alia id, nec sapientia scire potuisset. Talium ergo rerum, quæ in fortuna positæ sunt, præsentio, divinatio est. Potestne igitur earum rerum, quæ nihil habent ratio-⁶ nis, quare futuræ sint, ulla esse præsentio? quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid eventus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic evenit, ut vel non cadere, atque evenire, vel aliter cadere, atque evenire potuerit? quo modo ergo id, quod

Cicer. Oper. Vol. IV.

X y

temere

temere fit cæco casu, & volubilitate fortunæ, præ-
 16 sentiri, & prædici potest? Medicus morbum in-
 gravescentem ratione providet, insidias imperator,
 tempestates gubernator: & tamen hi ipsi sæpe fal-
 luntur, qui nihil sine certa ratione opinantur. ut
 agricola, cum florem oleæ videt, baccam quoque
 se visurum putat: non sine ratione ille quidem; sed
 nonnumquam tamen fallitur. Quod si falluntur ii,
 qui nihil sine aliqua probabili conjectura ac ratione
 dicunt: quid existimandum est de conjectura eorum,
 qui extis, aut avibus, aut ostentis, aut oraculis,
 aut somniis futura præsentunt? Nondum dico,
 quam hæc signa nulla sint, fissum jecoris, corvi can-
 tus, volatus aquilæ, stellæ trajectio, voces furen-
 tium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo
 17 loco: nunc de universis. Qui potest provideri,
 quidquam futurum esse, quod neque causam habet
 ullam, neque notam, cur futurum sit? Solis defe-
 ctiones, itemque lunæ, prædicuntur in multos an-
 nos ab iis, qui siderum motus numeris persequun-
 tur. ea enim prædicunt, quæ naturæ necessitas per-
 18 fectionem est. Vident ex constantissimo motu lunæ,
 quando illa e regione solis facta incurrat in umbram
 terræ, quæ est meta noctis, ut eam obscurari necesse
 sit: quandoque eadem luna subjecta atque opposita
 soli, nostris oculis ejus lumen obscurat: quo in
 signo quæque errantium stellarum, quoque tempore
 futura sit, qui exortus quoque die signi alicujus,
 aut qui occasus futurus sit. hæc qui ante dicunt,
 7 quam rationem sequantur, vides. Qui thesau-
 19 rum² inveniendum, aut hereditatem venturam di-
 cunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura
 inest, id futurum? quod si hæc, eaque quæ sunt
 ejusdem generis, habent aliquam talem necessita-
 tem; quid est tandem, quod casu fieri, aut forte
 fortuna putemus? nihil enim est tam contrarium
 rationi

1 sid. cursus & motus.

2 inventurum.

rationi & constantiæ, quam fortuna: ut mihi ne in
 deum quidem cadere videatur, ut sciat, quid casu,
 & fortuito futurum sit. Si enim scit, certe illud
 eveniet. sin certe eveniet, nulla fortuna est. est au-
 tem fortuna. rerum igitur fortuitarum nulla est præ-
 sensio. Aut si negas esse fortunam, & omnia, quæ 19
 fiunt, quæque futura sunt, ex omni æternitate defi-
 nita dici esse fataliter; muta definitionem divina-
 tionis, quam dicebas præsentionem esse rerum for-
 tuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere,
 nihil evenire, nisi quod ab omni æternitate certum
 fuerit, esse futurum rato tempore: quæ potest esse
 fortuna? qua sublata, qui locus est divinationi?
 quæ a te fortuitarum rerum est dicta præsentio.
 quamquam dicebas, omnia, quæ fierent, futurave
 essent, fato contineri. Anile sane & plenum super-
 stitionis fati nomen ipsum. sed tamen apud Stoicos
 de isto fato multa dicuntur, de quo alias: nunc, b.
 quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi divi- 8
 natio prodest? Quod enim is, qui divinatur, prædicat,
 id vero futurum est: ut ne illud quidem sciam, quale 20
 sit, quod Dejotarum, necessarium nostrum, ex iti-
 nere aquila revocavit. qui nisi revertisset, in eo
 conclavi ei cubandum fuisset, quod proxima nocte
 corrui. ruina igitur oppressus esset. At id neque,
 si fatum fuerat, effugisset: nec, si non fuerat, in
 eum casum incidisset. Quid ergo adjuvat divina-
 tio? aut quid est, quod me moveant aut sortes, aut
 exta, aut ulla prædictio? si enim fatum fuit, clas-
 ses populi Romani bello Punico primo, alteram
 naufragio, alteram a Pœnis depressam interire:
 etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Ju-
 nio & P. Clodio consulibus classes tamen interissent.
 Sin, cum auspiciis obtemperatum esset, interitura
 classes non fuerunt, non interierunt fato. vultis
 autem omnia fato. nulla igitur est divinatio. Quod 21
 si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum po-
 puli

puli Romani ad lacum Thrasimenum interire: num id vitari potuit, si Flaminius consul iis signis, iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certe potuit. Aut igitur non fato interiit exercitus: mutari enim fata non possunt: aut, si fato; quod certe vobis ita dicendum est: etiam si obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuisset. Ubi est igitur divinatio ista Stoicorum? quæ, si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiore simus. quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud, quod futurum est. sin autem id potest flecti, nullum est fatum. ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuracione accidere, ne fiat.

⁹ Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. Quæ enim vita ²² fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset, quos eventus senectutis esset habiturus? Abeamus a fabulis: propiora videamus. Clarissimorum hominum nostræ civitatis gravissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? ut omittamus superiores; Marcone Crasso, putas, utile fuisse, tum, cum maximis opibus, fortunisque florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituque deleto, trans Euphratem cum ignominia, & dedecore esse pereundum? An Cn. Pompejum, censeres, tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lætaturum fuisse, si scisset, se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu: post mortem vero ea consecutura, quæ sine lacrimis non possumus dicere? ²³ Quid vero Cæsarem putamus? si divinasset fore, ut in eo senatu, quem majore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeja, ante ipsius Pompeji simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita jaceret, ut ad ejus corpus

p^{us} non modo amicorum, sed ne servorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio futurorum malorum, utilior est, quam scientia. Nam illud quidem ²⁴ dici, præsertim a Stoicis, nullo modo potest: Non isset ad arma Pompejus: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum civile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt. vultis autem evenire omnia fato; nihil ergo illis profuisset divinare: atque etiam omnem fructum vitæ superioris perdidissent. quid enim posset iis esse lætum, exitus suos cogitantibus? Ita, quoquo se verterint Stoici, jaceat ²⁵ necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id, quod eventurum est, vel hoc modo, vel illo potest evenire: fortuna valet plurimum. Quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est, quid quaque de re, quoque tempore futurum sit: quid est, quod me adjuvent haruspices, cum res tristissimas portendi dixerint.

Addunt ad extremum, omnia levius casura, ^{IO} rebus divinis procuratis. Si enim nihil sit extra fatum, nihil levare re divina potest. Hoc sentit ²⁵ Homerus, cum querentem Jovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Græcus ille in eam sententiam versus:

Quod fore paratum est, id summum exsuperat Jovem.

Totum omnino fatum etiam Atellanio versu jure mihi esse irrisum videtur. sed in rebus tam severis non est jocandi locus. Concludatur igitur ratio. si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt: divinatio nulla est. Sin autem idcirco possunt provideri, quia certa sunt & fatalia: rursus divinatio nulla est. eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit ²⁶ nobis tamquam levis armaturæ prima orationis excursio:

curio: nunc cominus agamus, experiamurque, si possimus cornua commovere disputationis tuæ.

II Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale. artificiosum constare partim ex conjectura, partim ex observatione diurna: naturale, quod animus arriperet aut exciperet extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosæ divinationis illa fere genera ponebas, extispicum, eorumque, qui ex fulguribus ostentisque prædicerent, tum augurum, eorumque, qui signis, aut ominibus uterentur, omneque genus conjecturale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale, aut concitatione mentis edi & quasi fundi videbatur, aut animo, per somnum sensibus & curis vacuo, provideri. Duxisti autem divinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen cum explicare nihil posses, pugnavisti commenticiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti; qui aut casu veri, aut malitia falsi fictique esse possunt. Argumentis, & rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non eventis, iis præsertim, quibus mihi liceat non credere.

I2 Ut ordiar ab haruspicina, quam ego reipublicæ
28 causa, communisque religionis, colendam censeo: sed soli sumus: licet verum exquirere sine invidia, mihi præsertim de plerisque dubitanti. inspicimus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspibus observatione diurna? quam diurna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit? aut quomodo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset; quod fissum, periculum, quod commodum aliquod ostenderet? an hæc inter se haruspices Etrusci, Elii, Ægyptii,

Ægyptii, Poeni contulerunt? At id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest. alios enim alio more videmus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, si est in extis ²⁹ aliqua vis, quæ declaret futura, necesse est, eam aut cum rerum natura esse conjunctam, aut conformari quodam modo ¹ numine deorum. Atqui divina cum rerum natura tanta tamque præclara in omnes partes motusque diffusa, quid habere potest commune? non dicam gallinaceum fel, (sunt enim, qui vel argutissima hæc exta esse dicant) sed tauri opimi jecur, aut cor, aut pulmo, quid habet naturale, ² quo declarari possit, quid futurum sit? Democritus tamen **I3** non in scite nugatur, ut phisicus: quo genere nihil ³⁰ arrogantius.

Quod est ante pedes, nemo spectat: cæli scrutantur plagas.

Verum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, ³ hæc duntaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, vel ubertatem, vel tenuitatem; salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum! cui certo scio ludum numquam defuisse. Huncine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non videret, tum futurum id verisimile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum se coloremque converterent? sed si eadem hora aliæ pecudis exta nitidum atque plenum est, aliæ horridum & exile: **31** quid est, quod declarari possit habitu extorum & colore? an hoc ejusdem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est a te dictum? qui cum aquam vidisset ex puteo haustam, terræ motum dixit futurum. Parum, credo, impudenter, quod, cum factus esset motus, dicere audent, quæ vis id effecerit. etiamne futurum esse, aquæ jugis colore præsentiant?

Y y 4

¹ numini.

² quod declarare p.

³ hoc.

sentiant? multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed
 32 credere omnia, vide, ne non sit necesse. Verum sint
 sane ista Democritea vera. quando ea nos extis ex-
 quirimus? aut quando aliquid ejusmodi ab haruspice,
 p. 115. inspectis extis, audivimus? ab aqua, aut ab igni pe-
 ricula monent: tum hereditates, tum damna denun-
 tiant: fissum familiare & vitale tractant: caput jeco-
 ris ex omni parte diligentissime considerant: si vero
 id non est inventum, nihil putant accidere potuisse
 tristius. Hæc observari certe non potuerunt, ut fu-
 14 pra docui. sunt igitur artis inventa, non vetustatis,
 33 si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum au-
 tem natura quam cognationem habent? quæ ut uno
 consensu juncta sit, & continens, quod video pla-
 cuisse physicis, eisque maxime, qui omne, quod
 esset, unum esse dixerunt: quid habere mundus
 potest cum thesauri inventionem conjunctum? si enim
 extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur, idque sit
 natura: primum exta sunt conjuncta mundo: deinde
 meum lucrum natura rerum continetur. Nonne pu-
 det physicos hæc dicere? Ut enim jam sit aliqua in
 natura rerum cognatio, quam esse concedo: multa
 enim Stoici colligunt: nam & musculorum jecuscula
 bruma dicuntur augeri, & pulejum aridum flore-
 scere ipso brumali die, & inflatas rumpi vesiculas,
 & semina malorum, quæ in iis mediis inclusa sint,
 in contrarias partes se vertere: jam nervos in fidi-
 bus, aliis pulsus, resonare alios: ostreisque & con-
 chyliis omnibus contingere, ut cum luna pariter
 crescant, pariterque decrescant: arboresque ut hye-
 mali tempore, cum luna simul senescentes, quia
 tum exsiccatae sint, tempestive cædi putentur.
 34 Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura
 dicam? quorum accessus, & recessus lunæ motu gu-
 bernantur. Sexcenta licet ejusmodi proferri, ut
 15 distantium rerum cognatio naturalis appareat. De-
 b. mus hoc. (nihil enim huic disputationi adversatur.)
 num

num etiam, si fissum ejusdammodi fuerit in jecore,
 lucrum ostenditur? qua ex conjunctione naturæ, &
 quasi concentu, atque consensu, quam *συμπάθεια*
 Græci appellant, convenire potest, aut fissum je-
 coris cum lucello meo, aut meus quæsticulus cum
 cælo, terra, rerumque natura? concedam hoc ipsum,
 si vis; etsi magnam jacturam causæ fecero, si ullam
 esse convenientiam naturæ cum extis concessero.
 Sed tamen, eo concessio, qui evenit, ut is qui impe- 35
 trare velit, convenientem hostiam rebus suis immo-
 let? hoc erat, quod ego non rebar posse dissolvi.
 At quam festive dissolvitur. Pudet me non tui qui-
 dem, ejus etiam memoriam admiror, sed Chry-
 sippi, Antipatri, Posidonii, qui idem istuc quidem
 dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam deligen-
 dam ducem esse vim quandam sentientem, atque
 divinam, quæ toto confusa mundo sit. Illud vero
 multo etiam melius, quod & a te usurpatum est, &
 dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum
 fieri extorum mutationem, ut aut ablit aliquid, aut
 supersit: deorum enim numini parere omnia. Hæc 36
 jam, mihi crede, ne aniculæ quidem existimant. An
 censes, eundem vitulum, si alius delegerit, sine capite
 jecur inventurum: si alius, cum capite? hæc deces-
 sio capitis, aut accessio subitone fieri potest, ut se
 exta ad immolatoris fortunam accommodent? non
 perspicuis, aleam quandam esse in hostiis deligen-
 dis, præsertim cum res ipsa doceat? cum enim tri-
 stissima exta sine capite fuerunt, quibus nihil vide-
 tur esse dirius: proxima hostia litatur sæpe pulcer-
 rime. Ubi igitur illæ minæ superiorum extorum?
 aut quæ tam subito facta est deorum tanta placatio?
 Sed assers, in tauri opimi extis, immolante Cæsare, 16
 cor non fuisse; id quia non potuerit accidere, ut p. 116.
 sine corde victima illa viveret, judicandum esse, tum
 interiisse
 Yy 5

37 interisse cor, cum immolaretur. Qui sit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bovem vivere: alterum non videas, cor subito non potuisse, nescio quo, avolare? ego enim possum vel nescire, quæ vis sit cordis ad vivendum, vel suspicari, contactum aliquo morbo, bovis exile & exiguum vel vietum cor, & dissimile cordis fuisse. Tu vero quid habes, quare putes, si paullo ante cor fuerit in tauro optimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quod adspexit vestitu purpureo excordem Cæsarem, ipse corde privatus est? Urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. Nam, dum haruspiciam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. Caput est in jecore, cor in extis: jam abscedet, simul ac molam, & vinum insperferis. deus id eripiet, vis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omnium interitus atque obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit umquam? haruspices dicunt. His igitur, quam

17 physicis, potius credendum existimas? Quid cum

38 pluribus diis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur? quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quam, cum sortuito hostiæ adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id

b. ipsum habet aliquid divini, quæ cuique hostia obtin-
gat, tamquam in sortibus, quæ cui ducatur. Mox de sortibus. quamquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas

39 sortes collatione hostiarum. An, cum in Æquime-
lium misimus, qui afferat agnum, quem immo-
lemus; is mihi agnus offertur, qui habet exta rebus
accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce
deo

deo servus deducitur? nam si casum in eo quoque
dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum vo-
luntate conjunctam; doleo tantam Stoicos nostros
Epicureis irridendi sui facultatem dedisse. non enim
ignoras, quam ista derideant. Et quidem illi faci- 40
lius facere possunt. deos enim ipsos jocandi causa
induxit Epicurus perlucidos, & perscrutabiles, & ha-
bitantes, tamquam inter duos lucos, sic inter duos
mundos, propter metum ruinarum: eosque habere
putat eadem membra, quæ nos, nec usum ullum ha-
bere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos
tollens, recte non dubitat divinationem tollere. Sed
non, ut hic sibi constat, item Stoici. illius enim
deus nihil habens nec sui, nec alieni negotii, non
potest hominibus divinationem impertire. vester au-
tem deus potest non impertire, ut nihilominus mun-
dum regat, & hominibus consulat. Cur igitur vos 41
inducitis in eas captiones, quas numquam expiicetis?
ita enim, cum magis properant, concludere solent:
Si dii sunt, est divinatio. sunt autem dii. est ergo
divinatio. Multo est probabilius: non est autem di-
vinatio. non sunt ergo dii. Vide, quam temere
committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint dii.
divinatio enim perspicue tollitur. deos esse, reti-
nendum est.

Atque hac extispicum divinatione sublata, 18
omnis haruspicina sublata est. Ostenta enim sequun- 42
tur, & fulgura. valet autem in fulguribus observa-
tio diuturna; in ostentis ratio plerumque conjectu-
raque adhibetur. Quid est igitur, quod observatum
sit in fulgure? Cœlum in xvi partes diviserunt
Etrusci. facile id quidem fuit, quattuor, quas nos
habemus, duplicare: post idem iterum facere, ut ex
eo dicerent, fulmen qua ex parte venisset. Primum
id quid interest? deinde quid significat? nonne per-
spicum est, ex prima admiratione hominum, quod
tonitrua, jactusque fulminum extimuisse, credi-
disse,

disse, ea efficere rerum omnium præpotentem Jovem? itaque in nostris commentariis scriptum habemus.

43 *Jove tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas.*

Hoc fortasse reipublicæ causa constitutum est. comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. Itaque comitiorum solum vitium est, fulmen: quod idem omnibus rebus optimum auspiciū habemus, si sinistrum fuit. Sed de auspiciis alio loco, nunc de fulguribus. Quid igitur minus a physicis dici debet, quam quidquam certi significari rebus incertis? non enim te puto esse eum, qui Jovi fulmen fabricatos esse Cyclopas in Ætna putes. Nam esset mirabile, quomodo id Jupiter toties jaceret, cum unum haberet. Nec vero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cavendum, moneret. placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui frigidi sint, cum fluere cœperint, ventos esse: cum autem se in nubem induerint, ejusque tenuissimam quamque partem cœperint dividere, atque disrumpere, idque crebrius facere, & vehementius, tum & fulgura, & tonitrua exsistere: si autem nubium confictu ardor expressus se emisit, id esse fulmen. Quod igitur vi naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium quærimus? Scilicet, si ista Jupiter significaret, tam multa frustra fulmina¹ emitteret? Quid enim proficit, cum in medium mare fulmen² jacet? quid, cum in altissimos montes? quod plerumque fit: quid, cum in desertas solitudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus hæc ne observantur quidem? At inventum est caput in Tiberi. Quasi ego artem aliquam istorum esse negem. divinationem nego. cœli enim distributio, quam ante dixi, &

¹ emitteret.

² jecit.

certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quo concesserit: quid significet autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis verbis:

20

*Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,
Ipse suos quondam tumulos, ac templa petivit,
Et Capitolinis injectis sedibus ignes.*

Tum statua Nattæ, tum simulacra deorum, Romulusque & Remus cum altrice belua, vi fulminis isti conciderunt, deque his rebus haruspiciū existerunt responsa verissima. Mirabile autem illud, quod 46 eo ipso tempore, quo fieret indicium conjurationis in senatu, signum Jovis biennio post, quam erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu igitur animum induces, (sic enim mecum agebas) causam istam & contra facta tua, & contra scripta defendere? Frater es. eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quæ talis est: an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contra dico: a te rationem totius haruspiciæ peto. Sed te mirificam in latebram conjecisti. Quod enim intelligeres, fore, ut premerere, cum ex te causas uniuscujusque divinationis exquirerem, multa verba fecisti, te, cum res videres, rationem, causamque non quærere: quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. Quasi 47 ego aut fieri concederem, aut esset philosophi, causam cur quidque fieret, non quærere. Et eo quidem loco & prognostica nostra pronuntiabas, & genera herbarum, scamnoneam, aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares, vim & effectum videres. Dissimile totum. nam & prognosticorum 21 causas persecuti sunt & Boëthius Stoicus, qui est a te nominatus, & noster etiam Posidonius. etsi causæ non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsæ observari animadvertique¹ possunt. Nattæ vero statua, aut æra legum de coelo tacta, quid habent observa-

¹ potuerunt.

- tum ac vetustum? Pinarii Nattæ nobiles: a nobilitate igitur periculum. hoc tam callide Jupiter cogitavit. Romulus lactens fulmine ictus: urbi igitur periculum ostenditur, ei, quam ille condidit, quam scite per notas nos certiores facit Jupiter? At eodem tempore signum Jovis collocabatur, quo conjuratio indicabatur. Et tu scilicet mavis, numine deorum id factum, quam casu, arbitrari? & redemptor, qui columnam illam de Cotta, & de Torquato conduxerat faciendam, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed a diis immortalibus ad istam horam reservatus
- 48 est? Non equidem plane despero ista esse vera, sed nescio, & discere a te volo. Nam cum mihi quædam casu viderentur sic evenire, ut prædicta essent a divinantibus: dixisti multa de casu, ut, Venerium jaci posse casu, quattuor talis jactis; quadringentis
- b. centum Venerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur non possint: sed non pugno: abundas enim similibus: habes & resperionem pigmentorum, & rostrum suis, & alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. Quasi non potuerit id evenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractio: nec quidquam illuc affertur a Praxitele: sed cum multa sunt detracta, & ad lineamenta oris perventum est, tum intelligas, illud, quod jam
- 49 expolitum sit, intus fuisse. Potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorum exstitisse. Sed sit hoc fictum. quid? in nubibus numquam animadvertisti leonis formam, aut hippocentauri? Potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus imitari.
- 22 Sed quoniam de extis, & fulguribus satis est disputatum, ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulæ partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non sæpe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta

ostenta valeat; numquam, quod fieri non potuerit, esse factum: si potuerit, non esse mirandum. Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit. eadem ignoratio si in rebus utilitatis est; non miramur. nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat, ignorat. sed, quod crebro videt, non miratur, etiam si, cur fiat, nescit. quod ante non vidit, id si evenerit, ostentum esse censet. Utrum igitur, cum concepit mula, an cum peperit, ostentum est? Conceptio contra naturam fortasse: sed 50 partus prope necessarius. Sed quid plura? ortum videamus haruspicinæ. sic facillime, quid habeat auctoritatis, judicabimus. Tages quidam dicitur in 23 agro Tarquinienfi, cum terra araretur, & sulcus al-

p. 119. tius esset impressus, exstitisse repente, & eum affatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudentia. ejus adpectu cum obstupisset bubulcus, clamoremque majorem cum admiratione edidisset; concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam convenisse: tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia ejus verba exceperint, litterisque mandaverint: omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinæ disciplina contineretur: eam postea crevisse rebus novis cognoscendis, & ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta conservant: hunc fontem habent disciplinæ. Num 51 ergo opus est ad hæc refellenda Carneade? num Epicuro? Estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum esse, deum dicam, an hominem? si deus, cur se contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adspiceret? Quid? idem nonne poterat deus hominibus disciplinam superiore e loco trade.

tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quoniam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse? sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem. Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se agebat, quod non rideret haruspex haruspice cum vidisset. Quota enim quæque res evenit prædicta ab istis? aut si evenit quippiam, quid asserri potest, cur non casu id evenerit? Rex Prusias, cum Annibali apud eum exsulanti depugnari placeret, negabat se audere, quod exta prohiberent. An tu, inquit, caruncula vitulinæ mavis, quam imperatori veteri credere? Quid? ipse Cæsar, cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fecisset, uno in loco omnes adversariorum copiarum convenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem, (possum equidem innumerabilia) quæ aut nullos¹ habuerint exitus, aut contrarios? Hoc civili bello, dii immortales! quam multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa haruspicum missa sunt? quæ dicta Pompejo? etenim ille admodum extis & ostentis movebatur. Non lubet commemorare, nec vero necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti. Vides tamen, omnia fere contra, ac dicta sint, evenisse.

25 Sed hæc hæcenus. nunc ad ostenta veniamus. Multa me consule a me ipso scripta recitasti: multa ante Maricum bellum a Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuclis a Callisthene commemorata dixisti. de quibus dicam equidem singulis, quoad² videbitur: sed dicendum etiam est de universis. Quæ est enim ista a diis profecta significatio, & quasi denuntiatio calamitatum? quid autem volunt ea dii immortales primum significantes, quæ sine interpretibus non³ possimus intel-

¹ habuerunt.² utile videbitur.³ possimus.

ligere: deinde ea, quæ cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quamquam intelligunt sæpe, tamen numquam ægris dicunt illo morbo eos esse morituros. Omnis enim prædictio mali tum probatur, cum ad prædictionem cautio adjungitur. Quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes, vel 55 Lacedæmonios olim, vel nuper nostros adjuverunt? ^{P. 120.} quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset eventurum: aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Jam vero conjectura 26 omnis, in qua nititur divinatio, ingenii hominum in multas, ac diversas, aut etiam contrarias partes sæpe deducitur. Ut enim in causis judicialibus alia est conjectura accusatoris, alia defensoris, & tamen utriusque credibilis: sic in omnibus iis rebus, quæ conjectura investigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus affert, nonnumquam etiam errorem creat similitudo: magna stultitia est, earum rerum deos facere effectores, causas rerum non quærere. Tu vates Bæotios, cre- 56 dis, Lebadæ vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu, victoriam esse Thebanorum, quia galli victi filere & solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Jupiter tantæ civitati signum dabat? An illæ aves, nisi cum vicerint, canere non solent? At tum caneant, nec vicerant. Id enim, inquires, ostentum. Magnum vero: quasi pisces, non galli cecinerint. quod autem est tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? quod si victores alacritate, & quasi lætitia, ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoque lætitia, qua ad cantum moverentur. Democritus quidem optimis verbis 57 causam

4 solerent.

Cicer. Oper. Vol. IV.

Zz

causam explicat, cur ante lucem galli canant. depulso enim de pectore, & in omne corpus diviso, & mitificato cibo, cantus edere, quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, favent faucibus rursus cantu, plausuque premunt alas. Cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere, deos gallis signum dedisse cantandi, cum id vel natura, vel casus efficere potuisset? Sanguinem pluuisse senatui nuntiatum est, atratum etiam fluvium fluxisse sanguine; deorum sudasse simulacra: num censes his nuntiis Thalen, aut Anaxagoram, aut quemquam physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis, nec sudor, nisi e corpore est. sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, & humor allapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem imitari. Atque hæc in bello plura & majora videntur timentibus: eadem non tam animadvertuntur in pace. accedit illud etiam, quod in metu & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. Nos autem ita leves, atque inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante vero Maricum bellum, quod clypeos Lanuvii, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. quasi vero quidquam intersit, mures, diem noctem aliquid rodentes, scuta, an cribra corroserint. Nam si ista sequimur, quod Platonis Politiam nuper apud me mures¹ corroserunt, de republica debui pertimescere: aut, si Epicuri de Voluptate liber rosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. An vero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura

¹ corroserint.

tura necesse est: ut etiam si præter consuetudinem exsisterit, præter naturam tamen non possit exsistere. Causam igitur investigato in re nova, atque admirabili, si potes. si nullam reperies: illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine causa: eumque errorem, quem tibi rei novitas attulerit, naturæ ratione depellito. ita te nec terræ fremitus, nec cæli discessus, nec lapideus, aut sanguineus imber, nec trajectio stellæ, nec faces visæ terrebunt. Quorum omnium causas si a Chrysippo quæram, ipse ille divinationis auctor numquam illa dicet facta fortuito, naturalemque rationem omnium reddet. nihil enim fieri sine causa potest: nec quidquam fit, quod fieri non potest. nec, si id factum est, quod potuit fieri, portentum debet videri. nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientem esse, portentum est. sæpius enim mulam peperisse arbitror, quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur, nec id, quod non potuerit fieri, factum umquam esse: nec, quod potuerit, id portentum esse: ita omnino nullum esse portentum. Quod etiam conjector quidam & interpret portentorum non inscite respondisse dicitur ei, qui ad eum retulisset, quasi ostentum, quod anguis domi vestem circumjectus fuisset, tum esset, inquit, ostentum, si anguem vestis circumplicavisset. Hoc ille responso satis aperte declaravit, nihil habendum esse portentum, quod fieri possit. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, haruspices a patre convocatos. Qui magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? quia sunt hæc quotidiana, angues non item. quasi vero referat, quod fieri potest, quam id sæpe fiat. Ego tamen miror, si emissio fæminæ anguis mortem afferebat Ti. Graccho; emissio autem maris anguis erat mortifera Cornelie, cur alterutram emisit.

Zz 2

nihil

² qui cum ad eum r.

nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors infecuta Gracchum est. Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis. neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem unquam fiat, quod futurum illi esse dixerint.

63 Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Trojani annos auguratum: de cuius conjectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agamemnon:

30 *Ferte viri, & duros animo tolerate labores,
Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
Scire, ratosne habeant, an vanos pectoris orsus.
Namque omnes memori portentum mente retentant,
Qui non funestis liquerunt lumina fati.
Argolicis primum ut vssita est classibus Aulis,
Quæ Priamo cladem, & Troje, pestemque ferebant:
Nos, circum latices gelidos fumantibus aris,
Aurigeris divum placantes numina tauris,
Sub platano umbrifera, fons unde emanat aqua,
Vidimus immani specie, tortuque draconem
Terribilem. Jovis ut pulsu penetraret ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,
Nona super tremulo genitrix clangore volabat:
Cui ferus immani laniavit viscera morsu.*

64 *Hunc, ubi tam teneros volucres matremque peremit,
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit. & duro formavit tegmina saxo.
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
Vidimus in mediis divum versarier aris.
Tum Calchas hæc est fidenti voce locutus.
Quidnam torpentes subito obstupuisse Achivi?
Nobis hæc portenta deum dedit ipse creator,
Tarda, & fera nimis: sed fama, ac laude peremni.*

1 tegmine saxi.

Nam

*Nam quot aves tetro mactatas dente videtis,
Tot nos ad Trojam belli exanclabimus annos:
Quæ decimo cadet, & poena satiabit Achivos.
Edidit hæc Calchas: quæ jam matura videtis.*

p. 122
a.

Quæ tandem ista auguratio est ex passeribus, anno- 65
rum potius, quam aut mensum, aut dierum? cur
autem de passeribus conjecturam facit; in quibus
nullum erat monstrum: de dracone filet, qui, id
quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postre-
mo quid simile habet passer annis? nam de angue
illo, qui Sullæ apparuit immolanti, utrumque me-
mini, & Sullam, cum in expeditionem educaturus
esset, immolavisse, & anguem ab ara exstitisse, eoque
die rem præclare esse gestam, non haruspices consi-
lio, sed imperatoris. Atque hæc ostentorum genera 31
mirabile nihil habent. quæ cum facta sunt, tum ad 66
conjecturam aliqua interpretatione revocantur: ut
illa tritici grana in os pueri Midæ congesta; aut
apes, quas dixisti in labris Platonis confedissee pueri,
non tam mirabilia sint, quam conjecta belle: quæ
tamen vel ipsa falsa esse, vel ea quæ prædicta sunt,
fortuito cecidisse potuerunt. De ipso Roscio potest
illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit
angui: sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est
mirum, in Solonio præsertim, ubi ad focum angues
nundinari solent. Nam quod haruspices responde-
runt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror,
deos immortales histroni futuro claritatem osten- b.
disse, nullam ostendisse Africano. Atque etiam a te 67
Flaminiana ostenta collecta sunt, quod ipse, & equus
ejus repente conciderit. non sane mirabile hoc qui-
dem, quod evelli primi hastati signum non potue-
rit. timide fortasse signifer evelebat, quod fidenter
infixerat. Nam Dionysii equus, quid attulit admi-
rationis, quod emerfit ex flumine? quodque habuit
apes in juba? sed quia brevi tempore regnare cœ-
pit, quod acciderat casu, vim habuit ostenti. At

Zz 3

Lace-

Lacedæmoniis in Hereulis fano arma sonuerunt, ejusdemque dei Thebis valvæ clausæ, subito se aperuerunt: eaque scuta, quæ fuerant sublime fixa, sunt humi inventa. Horum cum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est cur divinitus ea potius,

32 quam casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ capite Delphis exstitit corona ex asperis herbis,

68 & quidem subita. Itane censēs, ante coronam herbæ exstitisse, quam conceptum esse semen? herbam autem asperam, credo, avium congestu, non humano fatu. Jam quicquid in capite est, id coronæ simile videri potest. Nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris & Pollucis, Delphis positas, deoidisse, neque eas usquam repertas esse dixisti: fuerum id magis factum, quam deorum videtur.

69 Simiæ vero Dodonææ improbitatem historiis Græcis mandatam esse demiror. Quid minus mirum, quam illam monstruosissimam bestiam urnam evertisse, fortes dissipavisse? Et negant historici, Lacedæmoniis ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa prædicta Vejentium, si lacus Albanus redundasset, isque in mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Vejos: ita aqua Albana deducta ad utilitatem

P. 123. a. agri suburbani, non ad arcem urbemque retinendam. At paullo post audita vox est monentis, ut provide-
rent, ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Ajo Loquenti aram in nova via consecratam. Quid ergo? Ajus iste Loquens, quando eum nemo norat, ajebat, & loquebatur, & ex eo nomen invenit: posteaquam & sedem, & aram, & nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest: a qua, præterquam de sue plena, quid umquam moniti sumus?

33 Satis multa de ostentis.

70 Auspicia restant, & sortes eæ, quæ ducuntur, non illæ, quæ vaticinatione funduntur, quæ oracula verius dicimus: de quibus tum dicemus, cum ad naturalem divinationem venerimus. Restat etiam de Chal-

Chaldæis. sed primum auspicia videamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum: Marfo fortasse, sed Romano facillimus. non enim sumus ii nos augures, qui avium, reliquorumve signorum observatione futura dicamus: & tamen credo, Romulum, qui urbem auspicio condidit, habuisse opinionem, esse in providendis rebus augurandi scientiam. Errabat enim multis in rebus antiquitas: quam vel usu jam, vel doctrina, vel vetustate immutatam videmus. retinetur autem, & ad opinionem vulgi, & ad magnas utilitates, reipublicæ mos, religio, disciplina, jus augurum, collegii auctoritas. Nec vero non 71 omni supplicio digni P. Claudius, L. Junius, consules, qui contra auspicia navigarunt. parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Jure igitur alter populi judicio damnatus est: alter mortem sibi ipse conscivit. Flaminus non paruit auspiciis. itaque periit cum exercitu. At anno post Paullus paruit. num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? etenim, ut sint auspicia, quæ nulla sunt; hæc certe, quibus utimur, sive tripudio, sive de coelo, simulacra sunt b. auspiorum, auspicia nullo modo. Q. FABI, 34

TE MIHI IN AUSPICIO ESSE VOLO; respondet, AUDIVI. hic apud majores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelligat. id enim silentium dicimus in auspiciis, quod omni vitio caret. Hoc intelligere, perfecti auguris est. 72 illi autem, qui in auspiciis adhibetur, cum ita imperavit is, qui auspicatur, DICITO, SI SILENTIUM ESSE VIDEBITUR; nec suspicit, nec circumspicit: statim respondet, SILENTIUM ESSE VIDERI. Tum ille, DICITO, SI PASCUNTUR. PASCUNTUR. Quæ aves? aut, ubi? Attulit, inquit, in cavea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. Hæ sunt igitur aves in-

ternuntia Jovis: quæ pascantur, necne, quid refert? nihil ad auspicia: sed quia, cum pascuntur, necesse est, aliquid ex ore cadere, & terram pavire, terripavium primo, post terripudium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. cum igitur ossa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum nuntiant. Ergo hoc auspiciū divini quid-

35 quam habere potest, quod tam sit coactum, & expressum? quo antiquissimos augures non esse usos, argumento est, quod decretum collegii vetus habemus, omnem avem tripudium facere posse. Tum igitur esset auspiciū, si modo ei esset liberum, se ostendisse; tum avis illa videri posset interpretes & fatelles Jovis. nunc vero inclusa in cavea, & fame enecta, si in offam pultis invadit, & si aliquid ex ore cecidit, hoc tu auspiciū, aut hoc modo Romu-

74 lum auspicari solitum putas? Jam de coelo servare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc imperant pullario. ille renuntiat. Fulmen sinistrum auspiciū optimum habemus ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem institutum reipublicæ causa est, ut comitiorum, vel in judiciis populi, vel in jure legum, vel in creandis magistratibus, principes civitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi litteris Scipio, & Figulus, quod tum augures judicassent, eos vitio creatos esse, magistratu se abdicaverunt. Quis negat augurum disciplinam esse? divinationem nego. At haruspices divini. quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam ejus, qui in prærogativa referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non justum rogatorem fuisse 75 dixerunt. Primum vide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset. is enim erat mortuus. id autem sine divinatione, conjectura poterat dicere. deinde fortasse casu; qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. Quid enim scire Etrusci haruspices

aut

pascuntur.

aut de tabernaculo recte capto, aut de pomœrii jure potuerunt? equidem assentior C. Marcello potius, quam App. Claudio: qui ambo mei collegæ fuerunt: existimoque jus augurum, etsi divinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea reipublicæ causa conservatum ac retentum. Sed de hoc loco 36 plura in aliis: nunc hætenus. Externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quam superstitiosa, videamus. Omnibus fere avibus utuntur: nos admodum paucis. alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Dejotarus percunctari nostri augurii disciplinam, ego ex illo fui. Dii immortales! quantum differebat? ut quædam essent etiam contraria. Atque ille iis semper utebatur: nos, nisi dum a populo auspicia accepta habemus, quam multum iis utimur? Bellicam rem administrari majores nostri, b. nisi auspicato, noluerunt. quam multi anni sunt, cum bella a proconsulibus & prætoribus administrantur? qui auspicia non habent. Itaque nec amnes 77 transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspiciū militare est, jam M. Marcellus, ille quinquies consul, totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. Ubi ergo avium divinatio? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta videtur, a bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat: si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lætica operta facere iter se solere. Huic simile est, quod nos augures præcipimus, ne jure auspiciū obveniat, ut jumenta jubeant diungere. Quid est aliud nolle moneri a Jove, 78 nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspiciū, aut, si fiat, videri? Nam illud admodum ridiculum, quod 37 negas Dejotarum, auspiciorum, quæ sibi ad Pompejum proficiscenti facta sunt, poenitere, quod fidem secutus, amicitiamque populi Romani, functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem & gloriam,

Zz 5

riam, quam regnum, & possessiones suas. Credo id quidem: sed hoc nihil ad auspicia. nec enim ei cornix canere potuit, recte eum facere: quod populi Romani libertatem defendere pararet. ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. Aves eventus significant aut adversos, aut secundos: virtutis auspiciis video esse usum Dejotarum: quæ vetat spectare fortunam, dum præstetur fides. aves vero si prosperos eventus ostenderunt, certe fefellerunt. Fugit e proelio cum Pompejo: grave tempus. discessit ab eo: luctuosa res. Cæsarem eodem tempore hostem, & hospitem vidit: quid hoc tristius? Is cum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, & affecit suo Pergameno, nescio cui, dedisset, eidemque detraxisset Armeniam a senatu datam: cumque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset; spoliatum reliquit & hospitem, & regem. Sed labor longius. ad propositum revertar. Si eventa quærimus, quæ exquiruntur avibus: nullo modo prospera Dejotaro. sin officia: 38 a virtute ipsius, non ab auspiciis petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Attii Navii. nihil debet esse in philosophia commenticiis fabellis loci. Illud erat philosophi, totius augurii primum naturam ipsam videre, deinde inventionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura, quæ volucres huc & illuc passim vagantes efficiat, ut significant aliquid, & tum vetent agere, tum jubeant, aut cantu, aut volatu? cur autem aliis a læva, aliis a dextra datum est avibus, ut ratum auspicium facere possint? quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratam puerum auctorem disciplinæ suæ. nos quem? Attiumne Navium? At aliquot annis antiquior Romulus & Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista

1 Abest ei.

ista inventa dicemus? Placet igitur, humanitatis expertes habere divinitatis auctores? At omnes reges, populi, nationes utuntur auspiciis. Quasi vero quidquam sit tam valde, quam nihil sapere, vulgare; aut quasi tibi ipsi in judicando placeat multitudo. Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. Num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igitur, si in omnibus auspiciis, & omni divinatione, imbecilli animi superstitionis ista concipiant? verum dispicere non possunt. Quæ autem est inter augures conveniens & conjuncta constantia? ad nostri augurii consuetudinem dixit Ennius,

Cum tonuit lævum bene tempestate serena.

At Homericus Ulysses apud Achillem querens de ferocitate Trojanorum, nescio quid, hoc modo nuntiat:

Prospera Jupiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra videntur, Grajis, & barbaris dextra, meliora. Quamquam haud ignoro, quæ bona sint, sinistra nos dicere: etiam si dextra sint. Sed certe nostri sinistram nominaverunt, externique dextrum, quia plerumque melius id videbatur. Hæc quanta dissensio est? Quid, quod aliis avibus utuntur, aliis signis? aliter observant, alia respondent? non necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione multa fallendo? Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina adjungere. Emilia Paullo, Persam perisse; quod pater omen accepit: Cæcilia sororis filiae sedes suas tradere. Jam illa, Favete linguis: & prærogativam, omen comitiorum: hoc est, ipsum esse contra se copiosum & disertum. quando enim, illa observans, quieto

2 possunt.

3 Ajax.

quieto & libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non superstitionem habeas, sed rationem ducem? itane? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, & ejus verbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Cum M. Crassus exercitum Brundisii imposeret, quidam in portu caricas Cauno adventas vendens, Cauneas, clamitabat. Dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, caveret, ne iret: non fuisse perituum, si omini paruisset. Quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erunt observanda.

Sortes restant, & Chaldæi: ut ad vates veniamus, & ad somnia. Dicendum igitur putas de fortibus. Quid enim fors est? idem propemodum, quod micare, quod talos jacere, quod tesseras: quibus in rebus temeritas & casus, non ratio, nec consilium valet. tota res est inventa fallaciis, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque, ut in haruspicina fecimus, sic videamus, clarissimarum fortium quæ tradatur inventio. Numerium Suffucium, Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem & nobilem, somniis crebris, ad extremum etiam minacibus, cum jubere certo in loco silicem cedere, perterritum visis, iridentibus suis civibus, id agere cœpisse: itaque perfracto saxo fortes erupisse, in robore insculptas priscarum litterarum notis. Is est hodie locus septus religiose propter Jovis pueri, qui lactens cum Junone Fortunæ in gremio sedens, mammam appetens, castissime colitur a matribus. Eodemque tempore, in eo loco, ubi Fortunæ nunc sita est ædes, mel ex olea fluxisse dicunt: haruspicesque dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque jussu ex illa olea arcam esse factam, eaque conditas fortes,

1 Abest ef.

tes, quæ hodie Fortunæ monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu, pueri manu miscentur, atque ducuntur? quo modo autem istæ positæ in illo loco? quis robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? nihil est, inquit, quod deus efficere non possit. Utinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitionis sollicitudine, & miseria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita jam communis explosit. Fani pulcritudo & vetustas, Prænestinarum etiam nunc retinet sortium nomen, atque id in vulgus. Quis enim magistratus, aut quis vir illustrior utitur fortibus? ceteris vero in locis sortes plane refrixerunt. quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quam Præneste, vidisse Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omitamus.

Ad Chaldæorum monstra veniamus: de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia, judicio doctissimorum hominum, facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldæis in prædictione & in notatione cujusque vitæ ex natali die, minime esse credendum. Nominat etiam Panætius, qui unus e Stoicis astrologorum prædicta rejecit, Archelaum & Cassandrum, summos astrologos illius ætatis, qua erat ipse, cum in ceteris astrologiæ partibus excellerent, hoc prædictionis genere non usos. Seylax Halicarnassæus, familiaris Panæti, excellens in astrologia, idemque in regenda sua civitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudiavit. Sed ut ratione utamur, omisissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chaldæorum natalicia prædicta defendunt. Vim quandam esse, ajunt, signifero in orbe, qui Græce ζωδιακός dicitur, talem, ut ejus orbis unaquæque pars alia alio modo moveat, immutetque cælum, perinde ut quæque stellæ in iis finitimisque partibus sint quoque tempore: eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quæ vocantur er-

rantia.

rantia. Cum autem in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus ejus, qui nascitur; aut in eam, quæ conjunctum aliquid habeat, aut consentiens: (ea triangula illi & quadrata nominant.) Etenim cum tempore anni tempestatumque, cœli conversiones commutationesque tantæ fiant accessu stellarum & recessu; cumque ea vi solis efficiantur, quæ videmus: non verisimile solum, sed etiam verum esse censent, perinde, utcumque temperatus sit aer, ita pueros orientes animari atque formari, ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitæ, casus cujusque eventusque fingi. O delirationem 43
 90 incredibilem! non enim omnis error, stultitia est dicenda. Quibus etiam Diogenes Stoicus concedit, aliquid ut prædicere possint, duntaxat qualis quisque natura, & ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit. Cetera, quæ profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, vitam atque fortunam plerumque disparem. Procles & Eurysthenes, Lacedæmoniorum reges, 91
 91 gemini fratres fuerunt. At hi nec totidem annos vixerunt: anno enim Procli vita brevior fuit, multumque is fratri rerum gestarum gloria præstitit. At ego id ipsum, quod vir optimus Diogenes Chaldæis, quasi quadam prævaricatione, concedit, nego posse intelligi. Etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna moderetur, eaque animadvertant, & no-
 tent sidera natalicia Chaldæi, quæcumque lunæ juncta videantur: oculorum fallacissimo sensu judicant ea, quæ ratione atque animo videre debebant. docet
 b. enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oportebat, quanta humilitate luna feratur, terram pæne contingens, quantum absit a proxima Mercurii stella, multo autem longius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole, cujus lumine collustrari putatur. Reliqua vero tria intervalla, infinita, & immensa, a sole ad Martis, inde ad Jovis, ab eo ad Saturni

Saturni stellam, inde ad cœlum ipsum, quod extremum, atque ultimum mundi est. Quæ potest igitur 92
 contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam, vel potius ad terram? Quid? cum dicunt id, 44
 quod iis dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra, quæ incolatur, eosdem esse, eademque omnibus, qui eodem statu cœli & stellarum nati ¹ sint, accidere necesse esse: nonne ejusmodi sunt, ut ne cœli quidem naturam interpretes istos cœli, nosse appareat? cum enim illi orbes, qui cœlum quasi medium dividunt, & adspæctum nostrum definiunt, qui a Græcis *ἀέροιες* nominantur, a nobis finientes rectissime nominari possunt, varietatem maximam habeant, alique in aliis locis sint, necesse est, ortus occasusque siderum non fieri eodem tempore apud omnes. Quod si 93
 eorum vi cœlum modo hoc, modo illo modo temperatur: qui potest eadem vis esse nascentium, cum cœli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quæ nos neolimus, post solstitium Canicula exoritur, & quidem aliquot diebus: apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium: ut, si jam concedamus, aliquid vim cœlestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui ² nascuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere naturas propter cœli dissimilitudinem. Quod minime illis placet. Volunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubique sint nati, eadem conditione nasci. Sed quæ 45
 tanta dementia est, ut in maximis motibus mutationibusque cœli, nihil intersit, qui ventus, qui im- 94
 ber, quæ tempestas ubique sit? quarum rerum in p. 128.
 proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eveniat sæpe tempestas. Quod, qui navigant, maxime animadvertunt, cum in flectendis promontoriis, ventorum mutationes maxi-

¹ sunt.² nascuntur.

maximas sæpe sentiant. Hæc igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio cœli: estne sanorum hominum, hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere: quod non certe pertinet: illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix potest, quæ a luna ceterisque sideribus cœli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intelligunt, seminum vim, quæ ad gignendum, procreandumque plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non videt, & formas, & mores, & plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non vis, & natura gignentium efficeret, sed temperatio lunæ, cœlique moderatio.

95 Quid? quod uno & eodem temporis puncto nati, dissimiles & naturas, & vitas, & casus habent: parumne¹ declarat, nihil ad agendam vitam nascenti tempus pertinere? nisi forte putamus, neminem eodem tempore ipso & conceptum, & natum, quo

46 Africanum. Num quis igitur talis fuit? Quid? illudne dubium est, quin multi, cum ita nati essent,

96 ut quædam contra naturam depravata haberent, restituerentur, & corrigerentur ab natura, cum se ipsa revocasset, aut arte² atque medicina? aut quorum linguæ sic inhærent, ut loqui non possent,

b. eæ scalpello rescisæ liberarentur? Multi etiam naturæ vitium meditatione, atque exercitatione sustulerunt; ut Demosthenem scribit Phalereus, cum RHO dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissime diceret. quod si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimiles hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos, & Persas, Æthiopus, & Syros differat, corporibus, animis: ut incredi-

97 bilis varietas dissimilitudoque sit. Ex quo intelligitur,

¹ declarant.

² aut.

tur, plus terrarum situs, quam lunæ³ tactus ad nascendum valere. Nam, quod ajunt, quadringenta & septuaginta millia annorum in periclitandis experiundisque pueris, quicumque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. si enim esset facilitatum, non esset desitum. neminem autem habemus auctorem, qui id aut fieri dicat, aut factum sciat. Vi-⁴⁷ desne, me non ea dicere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? ego autem etiam hoc requiro, omnesne, qui Cannensi pugna⁴ ceciderint, uno astro fuerint. Exitus quidem omnium unus & idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascantur? at certe similis nemo Homeri. Et, si⁹⁸ ad rem pertinet, quo modo cælo affecto, compositisque sideribus quodque animal oriatur: valeat id necesse est etiam in rebus inanimis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmianus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus; Romamque, in jugo cum esset luna, natam esse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! Etiamne urbis⁹⁹ natalis dies ad vim stellarum & lunæ pertinebat? p. 129. a. fac in puero referre, ex qua affectione cœli primum spiritum duxerit. num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura? quotidie refelluntur. Quam multa ego Pompejo, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Cæsari a Chaldæis dicta memini, neminem eorum nisi⁵ in senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum? ut mihi permirum videatur, quemquam existare, qui etiam nunc credat

³ tractus.

⁴ ceciderunt.

⁵ Absit in.

dat iis, quorum prædicta quotidie videat re & eventis refelli.

48 Restant duo divinandi genera: quæ habere
100 dicimur a natura, non ab arte; vaticinandi, & somnandi. De quibus, Quinte, inquam, si placet, differamus. Mihi vero, inquit, placet. his enim, quæ adhuc disputasti, prorsus assentior: & vere ut loquar, quamquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de divinatione Stoicorum sententiam judicabam; ac me Peripateticorum ratio magis movebat, & veteris Dicæarchi, & ejus, qui nunc floret, Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tamquam oraculum aliquod, ex quo futura præsentiant, si aut furore divino incitatus animus, aut somno relaxatus, solute moveatur, ac libere. His de generibus quid sentias, & quibus ea rationibus infirmes, audire sane velim.

101 Quæ cum ille dixisset, tum ego rursus, quasi ab alio principio, sum exorsus dicere. Non ignoro, inquam, Quinte, te semper ita sensisse, ut de ceteris divinandi generibus dubitares: ista duo, furoris, & somnii, quæ a libera mente fluere videntur, probares. Dicam igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur, si prius, Stoicorum conclusio rationis, & Cratippi nostri, quid valeat, videro. Dixisti enim, & Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. Si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid eventurum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire, quid sit futurum: aut non censent esse suæ majestatis, præsignificare hominibus, quæ sint futura: aut ea ne ipsi quidem dii signifi-

1 hominem.

significare possunt. At neque non diligunt nos: 102 sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neque nostra nihil interest, scire ea, quæ futura² sint; erimus enim cautiore, si sciemus: neque hoc alienum ducunt majestate sua; nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere. non igitur dii sunt, nec significant nobis futura: sunt autem dii: significant ergo. Et non, si significant futura, nullas dant nobis vias ad significationum scientiam: frustra enim significarent: neque, si dant vias, non est divinatio: est igitur divinatio. O acutos homines! 103 quam paucis verbis negotium confectum putant? Ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur. Videsne Epicurum, quem hebetem 50 & rudem dicere solent Stoici, quemadmodum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluderit? Quod finitum est, inquit, habet extremum. Quis hoc non dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est concedendum. At, quod omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. Ne hoc quidem p. 130. negari potest. Nihil igitur cum habeat extremum, infinitum sit necesse est. Videsne, ut ad rem du- 104 biam concessis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur: sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatur, quod velitis. Primum enim hoc sumitis: *Si sunt dii, benefici in homines sunt.* Quis hoc vobis dabit? Epicurusne, qui negat, ³ quidquam deos nec

Aaa 2

alieni

2 sunt.

3 aliquidquam.

alieni curare, nec fui? an noster Ennius, qui magno plausu loquitur, assentiente populo:

*Ego deum genus esse semper dixi, & dicam cœlitum;
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum
genus.*

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subjicit. Sed nihil est necesse, dicere, quæ sequuntur, tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controversumque sit. Sequitur porro, *Nihil*
 105 *deos ignorare, quod omnia sint ab iis constituta.* Hic vero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc a diis immortalibus constituta? At *nostra interest scire*, quæ¹ ventura sint. Magnus Dicæarchi liber est, nescire ea melius esse, quam scire. Negant *id esse alienum majestate deorum*, scilicet casus omnium intuspicere, ut videant, quid cuique conducatur. Neque non possunt *futura præ-*
 106 *noscere.* Negant posse ii, quibus non placet esse certum, quid futurum sit. Videsne igitur, quæ dubia sint, ea sumi pro certis atque concessis? Deinde contorquent, & ita concludunt: *Non igitur² sunt dii, nec significant futura:* id enim jam perfectum arbitrantur. Deinde assument: *Sunt autem dii:* quod ipsum non ab omnibus conceditur:
 b. *Significant ergo.* Ne id quidem sequitur. possunt enim non significare, & tamen esse dii. *Nec; si significant, non³ dant vias aliquas ad scientiam significationis.* At id quoque potest, ut non dent homini; ipsi habeant. cur enim Tusciis potius, quam Romanis darent? *Nec, si dant vias, nulla est divinatio.* Fac dare deos: quod absurdum est: quid refert, si accipere non possumus? Extremum est, *Est igitur divinatio.* Sit extremum: effectum tamen
 non

1 eventura.

2 et sunt.

3 dare.

4 Absit *Est*.

non est. ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum effici non potest. jacet igitur tota conclusio.

Veniamus nunc ad optimum virum, familia-
 rem nostrum, Cratippum. Si sine oculis, inquit, 107
 non potest exstare officium & munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret, is habet sensum oculorum, vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest officium & munus divinationis exstare, potest autem, cum quis divinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere: satis est ad confirmandam divinationem, semel aliquid ita esse divinatum, nihil ut fortuito cecidisse videatur. sunt autem ejus generis innumerabilia. esse igitur divinationem confitendum est. Festive & breviter. sed cum bis sumit, quod voluit, etiam si faciles nos ad concedendum hæc buerit: id tamen, quod assumit, concedi nullo modo potest. Si, inquit, aliquando oculi peccent, ta- 108
 men, quia recte aliquando viderint, inest in iis vis videndi. Item, si quis semel aliquid⁵ viderit, is etiam cum peccet, tamen existimandus sit habere vim divinandi. Vide, quæso, Cratippe noster, 53
 quam sint ista similia. nam mihi non videntur. oculi p. 131.
 enim vera cernentes, utuntur natura atque sensu:
 animi, si quando vel vaticinando, vel somniando vera viderunt, usi sunt fortuna atque casu. Nisi forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis habent, si quando aliquod somnium verum evaserit, non id fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumtiones, ea, quæ *λήμματα* appellant dialectici: sed nos Latine loqui malumus: ⁶assumptio tamen, quam ⁷*πρόληψις* iidem vocant, non dabitur. Assumit autem Cratippus hoc mo- 109
 do: Sunt autem innumerabiles præsentiones non
 fortui-

Aaa 3

5 dixerit.

6 præsumptio.

7 *πρόληψις*.

fortuitæ. At ego dico nullam. Vide, quanta sit controversia. Jam assumptione non concessa, nulla conclusio est. At impudentes sumus, qui, cum tam perspicuum sit, non concedamus. Quid est perspicuum? Multa vera, inquit, evadere. Quid, quod multo plura falsa? nonne ipsa varietas, quæ est propria fortunæ, fortunam esse causam, non naturam docet? deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, vera est: (tecum enim mihi res est) nonne intelligis, eadem uti posse & haruspices, & fulguratores, & interpretes ostentorum, & augures, & sortilegos, & Chaldæos? quorum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut prædictum sit, evaserit. Ergo aut ea quoque genera divinandi sunt, quæ tu rectissime improbas: aut, si ea non sunt, non intelligo, cur hæc duo sint, quæ relinquis. quæ ergo ratione hæc inducis, eadem illa possunt esse, quæ tollis.

- 54 Quid vero habet auctoritatis furor iste, quem
 110 divinum vocatis, ut, quæ sapiens non videat, ea videat insanus, & is, qui humanos sensus amiserit,
 b. divinos affecutus sit? Sibyllæ versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. quorum interpretes nuper falsa quædam, hominum fama, dicturus in senatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. Hoc si est in libris, in quem hominem, & in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcumque accidisset, prædictum videretur, hominum & temporum definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. Non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum poema declarat (est enim magis artis & diligentiae, quam incitationis & motus) tum vero ea, quæ ἀνγοσιχis dicitur, cum
 deinceps

deinceps ex primis¹ versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis, [quæ Ennius fecit]. id certe magis est attentis animi, quam furentis. Atque in Sibyllinis ex primo versu cujus-
 112 que sententiæ primis litteris illius sententiæ carmen omne prætexitur. Hoc scriptoris est, non furentis; adhibentis diligentiam, non insani. Quamobrem Sibyllam quidem sepositam & conditam habemus, ut, id quod proditum est a majoribus, injussu senatus ne legantur quidem libri, valeantque ad deponendas potius, quam ad suscipiendas religiones: cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris, quam regem proferant: quem Romæ posthæc nec dii, nec homines esse² patiantur. At
 55 multi sæpe vera vaticinati, ut Cassandra,

Namque mari magno. —

Eademque paullo post:

Eheu videte. —

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ
 113 delectationis habeant, quantum voles: verbis, sententiis, numeris, cantibus adjuventur: auctorita-
 tem quidem nullam debemus, nec fidem commen-
 114 ticiis rebus adjungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui, nec Marciis vatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo: quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid? inquires: remex ille de classe
 114 Coponii, nonne ea prædixit, quæ facta sunt? Ille vero, & ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus. castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: videbaturque nobis exercitus Cæsaris & audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset; & roboris, propter vestusta.

Aaa 4

¹ versus.

² patiantur.

tustatem. Casum autem proelii, nemo nostrum erat, quin timeret: sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Græcus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque sit, a constantia, atque a mente, atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset, timebat, ne evenirent, ea demens eventura esse dicebat. Utrum tandem, per deos, atque homines! magis verisimile est, vesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varonem, Coponium ipsum, consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed jam ad te venio,

115 *O sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum obsides,*

Unde superstitiosa primum sæva evasit vox fera.

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione sæpissime; partim flexiloquis & obscuris, ut interprete egeat interprete, & fors ipsa ad fortes referenda sit; partim ambiguis, & quæ ad dialecticum¹ deferenda sint. Nam cum
b. fors illa edita est opulentissimo regi Asiæ,

Cræsus Halym penetrans magnam pervertet opum vim:

hostium vim sese perversum putavit, pervertit
116 autem suam. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam umquam editum Cræso? aut Herodotum cur veraciorrem ducam Ennio? num minus ille potuit de Cræso, quam de Pyrrho fingere Ennius? quis enim est, qui credat, Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,

Ajo, te, Æacida, Romanos vincere posse.

Primum Latine Apollo numquam locutus est. deinde ista fors inaudita Græcis est. præterea Pyrrhi tempo-

¹ referenda.

temporibus jam Apollo versus facere desierat. postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

— *solidum genus Æacidarum.*

Bellipotentis sunt magi, quam sapientipotentis:

tamen hanc amphiboliam versus intelligere potuisset, *vincere te Romanos*, nihilo magis in se, quam in Romanos valere. Nam illa amphibolia, quæ Cræsum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere. hæc vero ne Epicurum quidem. Sed, quod caput
57
117 est, cur isto modo jam oracula Delphis non eduntur, non modo nostra ætate, sed jamdiu, jam ut nihil possit esse contemptius? Hoc loco cum urgentur, evanuisse, ajunt, vetustate vim loci ejus, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata oracula ederet. De vino, aut salsamento putes loqui, quæ evanescunt vetustate. de vi loci agitur, neque solum naturali, sed etiam divina: quæ quo tandem modo evanuit? Vetustate, inquires. Quæ vetustas est, quæ vim divinam conficere possit? quid tam divinum autem, quam afflatus ex
p. 133.
a. terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero, versuque pronuntiet? quando autem ista vis evanuit? an postquam homines minus creduli esse cœperunt? Demosthenes
118 quidem, qui abhinc annos prope ccc fuit, jam tum *Φιλιππίδων* Pythiam dicebat, id est, quasi cum Philippo facere. hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret. quo licet existimare, in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio, quomodo isti philosophi, superstitiosi, & pæne fanatici, quidvis malle videntur, quam se non ineptos. Evanuisse mavultis, & extinctum esse id, quod, si umquam fuisset, certe æternum esset, quam ea, quæ non sunt credenda, non credere.

Aaa 5

Similis

58 Similis est error in somniis: quorum quidem
 119 defensio repetita quam longe est? divinos animos
 censent esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus,
 animorumque consentientium multitudine completum
 esse mundum: hac igitur mentis, & ipsius divinitate,
 & conjunctione cum externis mentibus, cerni, quæ
 sint futura. Contrahi autem animum Zeno, & quasi
 labi putat atque concidere, & ipsum esse dormire.
 Jam Pythagoras & Plato, locupletissimi auctores,
 quo in somnis certiora videamus, præparatos quodam
 cultu, atque victu proficisci ad dormiendum jubent.
 faba quidem Pythagorei utique abstinuere: quasi
 vero eo cibo mens, non venter infletur. Sed, nescio
 quomodo, nihil tam absurde dici potest, quod non
 dicatur ab aliquo philosophorum. Utrum igitur
 120 censemus dormientium animos per semet ipsos in
 somniando moveri, an, b. ut Democritus censet,
 externa & adventicia visione pulsari? sive enim
 sic est, sive illo modo, videri possunt permulta
 somniantibus falsa pro veris. Nam & navigantibus
 moveri videntur ea, quæ stant: & quodam obtutu
 oculorum duo pro uno lucernæ lumina. Quid dicam,
 insanis, quid, ebriis quam multa falsa videantur?
 quod si ejusmodi visis credendum non est, cur
 somniis credatur, nescio. nam tam licet de his
 erroribus, si velis, quam de somniis disputare:
 ut ea, quæ stant, si moveri videantur, terræ
 motum significare dicas, aut repentinam aliquam
 fugam: gemino autem lucernæ lumine declarari,
 59 dissensionem ac seditionem moveri. Jam ex
 121 insanorum, aut ebriorum visis innumera-
 bilia conjectura trahi possunt, quæ futura videantur.
 Quis est enim, qui totum diem jaculans non aliquando
 1 collimet? totas noctes 2 dormimus; neque ulla
 fere est, qua non 3 somniamus. & miramur,

1 collineet.

2 somniamus.

3 dormiamus.

mur, aliquando id, quod somniamus, evadere? quid
 est tam incertum, quam talorum jactus? tamen nemo
 est, quin sæpe jactans, Venerium jaciatur aliquando;
 nonnumquam etiam iterum ac tertium. num igitur,
 ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quam
 casu dicere? quod si ceteris temporibus, falsis visis
 credendum non est; non video, quid præcipui somnus
 habeat, in quo valeant falsa pro veris. Quod si ita
 natura paratum 122 esset, ut ea dormientes agerent,
 quæ somniant: alligandi omnes essent, qui cubitum
 irent. majores enim, quam ulli insani, efficerent
 motus somniantes. Quod si insanorum visis fides
 non est habenda, quia falsa sunt; cur credatur
 somniantium visis, quæ multo etiam perturbatiora
 sunt, non intelligo. an, quod insani sua visis
 conjectori non narrant, narrant qui somnia-
 verunt? Quæro etiam, si velim 123 scribere quid,
 aut legere, aut canere vel voce, vel 124 a.
 fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum,
 aut dialecticum explicare, somniumne expectandum
 sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum
 nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si
 navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somnia-
 verim. præsens enim poena sit. Qui igitur conve-
 nit, 123 ægros a conjectore somniorum potius, quam
 a medico petere medicinam? an Æsculapius, an
 Serapis potest nobis præscribere per somnium
 curationem valitudinis; Neptunus gubernantibus
 non potest? et, + sine medico medicinam dabit
 Minerva; Musæ scribendi, legendi, ceterarum
 artium scientiam somniantibus non dabunt? At si
 curatio daretur valitudinis, hæc quoque, quæ dixi,
 darentur. quæ quoniam non dantur, medicina non
 datur. qua sublata, tollitur omnis auctoritas
 somniorum.

4 si sine.

60 rum. Sed hæc quoque in promptu fuerint: nunc interiora videamus.

- 124 Aut enim divina vis quædam, consulens nobis, somniorum significationes facit: aut conjectores ex quadam convenientia & conjunctione naturæ, quam vocant *συμπάδειαν*, quid cuique rei conveniat, ex somniis, & quid quamque rem sequatur, intelligunt: aut eorum neutrum est, sed quædam observatio constans atque diuturna est, cum quid visum secundum quietem sit, quid evenire, & quid sequi soleat. Primum igitur intelligendum est, nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum. nostra enim causa dii
 125 id facerent, ut providere futura possemus. Quotus igitur est quisque, qui somniis pareat? qui intelligat? qui meminerit? quam multi vero, qui contemnant, eamque superstitionem imbecilli animi atque anilis putent? quid est igitur, cur his hominibus consulens deus, somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare deus potest, qua mente quisque sit: nec frustra ac sine causa quid facere, dignum deo est: quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita si pleraque somnia aut ignorantur, aut negliguntur; aut nescit hoc deus, aut frustra somniorum significatione utitur. Sed horum neutrum in deum cadit. nihil igitur a deo somniis
 61 significari fatendum est. Illud etiam requiro, cur, si deus ista visa nobis providendi causa dat, non vigilantibus potius det, quam dormientibus. Sive enim externus, & adventicius pulsus animos dormientium commovet, sive per se ipsi animi moventur, sive quæ causa alia est, cur secundum quietem aliquid videre, audire, agere videamur, eadem
 126 causa

causa vigilantibus esse poterat: idque si nostra causa dii secundum quietem facerent, vigilantibus idem facerent; præsertim cum Chrysippus, Academicos refellens, permulto clariora, & certiora esse dicat, quæ vigilantibus videantur, quam quæ somniantibus. Fuit igitur divina beneficentia dignius, cum consuleret nobis, clariora visa dare vigilantibus, quam obscuriora per somnium. quod quoniam non fit, somnia divina putanda non sunt. Jam vero
 127 quid opus est circuitione & amfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum potius, quam directo? deus si quidem nobis consulebat, *Hoc facito, Hoc ne feceris*, diceret? idque visum vigilianti potius, quam dormienti daret? jam vero quis dicere audeat, vera omnia esse somnia? *Aliquot somnia vera*,
 a. inquit Ennius; *sed omnia non est necesse*. Quæ est
 62 tandem ista distinctio? quæ vera, quæ falsa habet? & si vera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque divina, quid inconstantibus deo? quid inscitius autem est, quam mentes mortalium falsis & mendacibus visis concitare? sin vera visa divina sunt; falsa autem & inania, humana: quæ est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius, quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura? quod quoniam istud negatis, hoc necessario confitendum est. Naturam autem
 128 eam dico, qua numquam animus insistsens, agitatione & motu esse vacuus potest. Is cum languore corporis, nec membris uti, nec sensibus potest, incidit in visa varia, & incerta ex reliquiis, ut ait Aristoteles, inhærentibus earum rerum, quas vigilans gesserit, aut cogitarit. quarum perturbatione mirabiles interdum existunt species somniorum. Quæ si alia vera, alia falsa: qua nota internoscantur, scire sane velim. Si nulla est: quid istos interpretes audiamus? sin quæpiam est, aveo audire, quæ

63 quæ sit. Sed hærebunt. venit enim jam in conten-
 129 tionem, utrum sit probabilius, deosne immortales,
 rerum omnium præstantia excellentes, concurrere
 omnium mortalium, qui ubique sunt, non modo
 lectos, verum etiam grabatos, & cum stertentes
 aliquos viderint, objicere his visa quædam tortuosa
 & obscura, quæ illi exterriti somnio ad conjecto-
 rem mane deferant; an natura fieri, ut mobiliter
 animus agitato, quod vigilans viderit, dormiens
 videre videatur. utrum philosophia dignius, saga-
 rum superstitione ista interpretari, an explicatione
 naturæ? ut, si jam fieri possit conjectura vera
 somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam fa-
 cere non possint: ex levissimo enim, & indoctissimo
 genere constant. Stoici autem tui negant quem-
 130 quam, nisi sapientem, divinum esse posse. Chry-
 sippus quidem divinationem definit his verbis, Vim
 cognoscentem, & videntem, & explicantem signa,
 quæ a diis hominibus portendantur: officium au-
 tem esse ejus, prænoscere, dei erga homines mente
 qua sint, quidque significant, quemadmodumque ea
 procurentur atque expientur. Idemque somnio-
 rum conjectorem definiit hoc modo, Esse vim cer-
 nentem, & explanantem, quæ a diis hominibus
 significantur in somnis. Quid ergo, ad hæc medio-
 cri opus est prudentia, an & ingenio præstanti, &
 eruditione perfecta? talem autem cognovimus ne-
 64 minem. Vide igitur, ne, etiam si divinationem
 131 tibi esse concessero, quod numquam faciam, ne-
 minem tamen divinum reperire possimus. Qualis
 autem ista mens est deorum, si neque ea nobis signi-
 ficanter in somnis, quæ ipsi per nos intelligamus:
 neque ea, quorum interpretes habere possimus?
 similes enim sunt dii, si ea nobis objiciunt, quo-
 rum nec scientiam, neque explanatorem habeamus,
 tamquam si Poeni, aut Hispani in senatu nostro
 loque-

loquerentur sine interprete. Jam vero quo perti- 132
 nent obscuritates, & ænigmata somniorum? in-
 telligi enim a nobis dii velle debebant ea, quæ
 nostra causa nos monerent. Quid? poeta nemo,
 nemo physicus obscurus? Ille vero nimis etiam ob-
 scurus Euphorion. at non Homerus. Uter igitur 133
 melior? Valde Heraclitus obscurus: minime De- p. 136.
 mocritus. num igitur conferendi? mea causa me
 mones, quod non intelligam. Quid me igitur
 mones? ut si quis medicus ægroto imperet, ut
 umat

*Terrigenam, herbigradam, domi-portam, sanguine
 cassam,*

potius, quam hominum more, cochleam, dicere.
 Nam Pacuvianus Amphio,

*Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
 Capite brevi, cervice anguina, adpectu truci,
 Eviscerata, inanima, cum animali sono,*

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: non
 intelligimus, nisi aperte dixeris. At ille uno ver-
 bo, Testudo. Non potueras hoc igitur a principio, 65
 citharista, dicere? Desert ad conjectorem quidam,
 somniasse se, ovum pendere ex fascia lecti sui cu-
 bicularis. Est hoc in Chrysippi libro somnium. 134
 Respondit conjector, thesaurum defossus esse sub
 lecto. fodit: invenit auri aliquantum, idque cir-
 cumdatum argento. misit conjectori, quantulum vi-
 sum est, de argento. Tum ille, Nihilne, inquit,
 de vitello? id enim ei ex ovo videbatur aurum
 declarasse; reliquum, argentum. Nemone igitur
 umquam alius ovum somniavit? cur ergo hic
 nescio qui thesaurum solus invenit? quam multi
 inopes, digni præsidio deorum, nullo somnio ad
 thesaurum reperiendum admonentur? quam autem
 ob

ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo potius, quam aperte thesaurum quærere juberetur, sicut aperte Simoni-
 135 des vetitus est navigare? Ergo obscura somnia, mi-
 66 nime consentanea sunt majestati deorum. Ad aperta & clara veniamus, quale est de illo interfecto a caupone Megaris: quale de Simonide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est navigare: quale etiam de Alexandro: quod a te præteritum esse miror: qui, cum Ptolemæus, familiaris ejus, in proelio telo venenato ictus esset, eoque vulnere summo cum dolore moreretur; Alexander assidens, somno est confopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & simul dicere, quo illa loci nasceretur, (neque is longe aberat ab eo loco) ejus autem esse vim tantam, ut Ptolemæum facile sanaret. Cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse, qui illam radiculam quærerent, qua inventa, & Ptolemæus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati. Multa etiam sunt a te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Poeni Hamilcaris, Annibalis, P. Decii: pervulgatum jam illud de præfule: Gracchi etiam: & recens Cæciliæ, Balearici filiæ, somnium. Sed hæc externa, ob eamque causam ignota nobis sunt: nonnulla etiam ficta fortasse, quis enim auctor istorum? de nostris somniis quid habemus dicere? tu de merso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci jubente
 67 monumentum? Omnium somniorum, Quinte, una ratio est. quæ, per deos immortales! videamus, ne nostra superstitione, & depravatione superetur.
 137 Quem enim tu Marium visum a me putas? Speciem, credo, ejus, & imaginem, ut Democrito videtur.

videtur. Unde profectam imaginem? a corporibus enim solidis, & a certis figuris vult fluere imagines. quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat. plena sunt imaginum omnia. ista igitur me imago Marii in campum Atinatem persequabatur. nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. Quid ergo? istæ imagines ita
 138 nobis dicto audientes sunt, ut simul atque velimus, p. 137. accurrant? etiamne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ est enim forma tam¹ invisitata, tam nulla, quam non sibi ipse animus possit effingere? ut, quæ numquam vidimus, ea tamen informata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras. Num igitur,
 139 cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quæ volumus, nota nobis esse possunt. nihil est enim, de quo cogitare nequeamus. Nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illæ: nec cognovi quemquam, qui majore auctoritate nihil diceret. Animorum est ea vis, eaque natura, ut vigeant vigilantes, nullo adventicio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. Hi cum sustententur membris, & corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. cum autem hæc subtracta sunt, desertusque animus languore corporis, tum agitur ipse per sese. itaque in eo & formæ versantur, & actiones: & multa audiri, multa dici videntur. Hæc scilicet² in imbecillo, remissoque
 140 animo, multa omnibus modis confusa, & variata versantur, maximeque reliquæ earum rerum moventur in animis, & agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius versabatur, recor-

¹ invisitata.² Abest in.

recordanti, quam ille gravem suum casum magno animo, quam constanti tulisset. Hanc credo causam de illo somnianti fuisse. Tibi autem, de me cum sollicitudine cogitanti, subito sum visus emer-
 68 sus e flumine. inerant enim in utriusque nostrum animis, vigilantium cogitationum vestigia. At quædam adjuncta sunt: ut mihi de monumento Marii; tibi, quod equus, in quo ego vehebar, mecum una
 141 demersus rursus apparuit. An tu censeres ullam animum tam deliram futuram fuisse, ut somniis crederet, nisi ista casu nonnumquam, forte, temere concurrerent? Alexandro draco loqui visus est. Potest omnino hoc esse falsum, potest verum: sed utrum sit, non¹ est mirabile. non enim auditur ille draconem loquentem, sed est visus audire: & quidem, quo majus sit, cum radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quæro autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa ceteris. Mihi quidem, præter hoc Marianum, nihil sane, quod meminerim. Frustra igitur consumptæ tot
 142 noctes tam longa in ætate. Nunc quidem propter intermissionem forensis operæ & lucubrationes detraxi, & meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam: nec tam multum dormiens, ullo somnio sum admonitus, tantis præsertim de rebus: nec mihi magis² unquam videor, quam cum aut in foro magistratus, aut in curia senatum video, somniare.

69 Etenim (ex divisione hoc secundum est) quæ est continuatio conjunctioque naturæ (quam, ut dixi, vocant *συμπάθεια*) ejusmodi, ut thesaurus ex ovo intelligi debeat? nam medici ex quibusdam rebus & advenientes, & crescentes morbos intelli-
 gunt:

¹ esse.² usquam.

gunt: nonnullæ etiam valitudinis significationes, ut hoc ipsum, *pleni enectine simus*, ex quodam genere somniorum intelligi posse dicuntur. Thesaurus vero, & hereditas, & honos, & victoria, & multa generis ejusdem, qua cum somniis naturali cognatione junguntur? Dicitur quidam, cum in somnis
 143 complexu Venerio jungeretur, calculos eiecisse. video sympathiam. visum est enim tale objectum dormienti, ut id, quod evenit, naturæ vis, non opinio erroris effecerit. Quæ igitur natura obtulit
 138 illam speciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis, quod scribitur, somnium? qui paulo ante interitum, visus est in somnis amicæ esse amictus amiculo. Is cum esset projectus inhumatus, ab omnibusque desertus jaceret: amica corpus ejus texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris. & causas naturales habebat: an, & ut videretur, & ut eveniret, casus effecit? Quid? ipsorum interpretum conjecturæ, nonne magis ingenia declarant eorum, quam
 144 vim consensumque naturæ? Cursor ad Olympia proficisci cogitans, visus est in somnis curru quadrigarum vehi. mane ad conjectorem. At ille, Vincas, inquit. id enim celeritas significat, & vis equorum. Post idem ad Antiphontem. Is autem, Vincare, inquit, necesse est. an non intelligis, quattuor ante te cucurrisse? Ecce alius cursor: (atque horum somniorum, & talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri.) Sed ad curforem redeo. ad interpretem detulit, aquilam se in somnis visum esse factum. At ille, Vicisti. ista enim avis volat nulla vehementius. Huic³ quidem Antipho, Baro, inquit, te victum esse non vides? ista enim avis insectans alias aves & agitans, semper ipsa postrema est. Parere quædam matrona cupiens, du-
 145

Bbb 2

bitans

³ equidem.

bitans effete pręgnans, visa est in quiete obsignata habere naturam. retulit. Negavit, eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter, pręgnantem esse dixit. nam inane obsignari nihil solere. Quę est ista ars conjectoris, eludentis ingenio? an ea, quę dixi, & innumerabilia, quę collecta habent Stoici, quidquam significant, nisi acumen hominum, ex similitudine aliqua, conjecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quędam habent ex venis, & ex spiritu ægroti: multisque ex aliis futura pręsentunt. Gubernatores cum exultantes lorigines viderint, aut delphinos se in portum conjicientes, tempestatem significari putant. Hęc ratione explicari, & ad naturam facile revocari possunt: ea vero, quę paulo ante dixi, nullo modo.

71
146

At enim observatio diuturna, (hęc enim pars una restat) notandis rebus fecit artem. An tandem somnia observari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles varietates. Nihil tam pręposterum, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare. Quo modo igitur hęc infinita, & semper nova aut memoria complecti, aut observando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notaverunt. inventus est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. Cedo tandem, qui sit ordo, aut quę concursatio somniorum? quo modo autem distingui possunt vera somnia a falsis, cum eadem & aliis aliter evadant, & iisdem non semper eodem modo? ut mihi mirum videatur, cum mendaci homini, ne verum quidem dicenti, credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum evasit aliquod, non ex multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant.

Si

Si igitur neque deus est effector somniorum, 147
neque naturę societas ulla cum somniis, neque observatione inveniri potuit scientia: effectum est, ut nihil prorsus somniis tribuendum sit: pręsertim cum illi ipsi, qui ea vident, nihil divinent; ii, qui interpretantur, conjecturam adhibeant, non naturam: casus autem innumerabilibus pene sæculis in omnibus plura mirabilia, quam in somniorum visis effecerit: neque conjectura, quę in varias partes p. 139.
duci potest, nonnumquam etiam in contrarias, a.
quidquam sit incertius. Explodatur hęc quoque 72
somnia divinatio pariter cum ceteris. nam ut 148
vere loquamur, superstitione fusa per gentes, oppressit omnium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupavit. quod & in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum: & hac disputatione id maxime egimus. multum enim & nobismet ipsis, & nostris profuturi videbamur, si eam funditus fustulissimus. Nec vero (id enim diligenter intelligi volo) superstitione tollenda religio tollitur. Nam &, majorum instituta tueri sacris cæremoniisque retinendis, sapientis est: & esse pręstantem aliquam, æternamque naturam, & eam suspiciendam, admirandamque hominum generi, pulcritudo mundi, ordoque rerum cœlestium cogit confiteri. Quamobrem, ut religio propaganda 149
etiam est, quę est juncta cum cognitione naturę: sic superstitionis stirpes omnes ejiciendę. instat enim, & urget, &, quo te cumque verteris, persequitur; sive tu vatem, sive tu omen audieris; sive immolaris, sive avem aspexeris; si Chaldæum, si haruspicem videris; si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de cælo; si ostenti simile natum factumve quippiam; quorum necesse est plerumque aliquid eveniat: ut numquam liceat quieta mente consistere. Perfugium videtur omnium laborum, & 150

Bbb 3

sollici-

sollicitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ metusque nascuntur. qui quidem ipsi per se minus valerent, & magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemptissimi, sed in primis acuti, & consequentia, & repugnantia videntes: qui prope jam absoluti, & perfecti putantur. quorum licentiæ nisi Carneades restitisset, haud scio, an soli jam philosophi judicarentur. cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxime contemnamus; sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Cum autem proprium sit Academiæ, iudicium suum nullum interponere; ea probare, quæ simillima veri videantur; conferre causas, & quid in quamque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam; eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam sæpissime utemur. Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse jucundius. Quæ cum essent dicta, surreximus.

M. TUL.

M. TULLII CICERONIS

p. 140.
a.

DE

F A T O

LIBER SINGULARIS.

ARGUMENTUM.

*Dua erant apud veteres philosophos affines scholæ, de quibus magnis animorum motibus contende-
batur; altera περὶ εἰμαρμένῃς i. e. de Fato; altera περὶ δυνατόν, de eo, quod fieri potest. Prior ad mores referebatur questio, quod, si fatum est, nihilque in potestate nostra, nec laudationes justæ sunt, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia: posterior autem ad Dialecticam pertinere putabatur. (vid. c. r. 17.) Fuere autem duæ veterum Philosophorum sententia. una eorum, qui censerent, omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis afferret; in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuere: altera eorum, quibus visi sunt sine ullo fato esse animorum motus. Chrysippus autem Stoicus, tamquam arbiter honorarius inter Stoicos & Epicureos medium ferire voluit, & fatum ex aliqua parte, h. e. ita probavit, ut motus animorum necessitate liberaret c. 17. Jam quod hic locus conjunctus est cum eo, qui est de natura Deorum, & altero. de Divinatione; eum quoque pertractare ac illustrare litteris latinis suscepit.*

Bbb 4

v. de

v. de Divin. I. 1. Duos autem ad minimum libros de hac quaestione scripsisse videtur doctis, quorum alterius pars ad nos, prater exordium primi, pervenerit. Ea versatur in refutandis quibusdam captiosis Stoicorum argumentis, quibus ad confirmandum fatum utebantur; quæ cum in ea parte explicata sint a Cicerone, quæ interiit, ea ex Plutarchi libello de Fato, qui ipse mancus ad nos pervenit, Et in horum argumentorum commemoratione desinit, afferemus (T. II. f. 574. ed. Wechel.)

Κατὰ τῶν ἐναντίων, μάλιστα μὲν καὶ πρῶτον εἶναι δοξάζειν, τὸ μηδὲν ἀναίτιως γίνεσθαι, ἀλλὰ κατὰ προηγεμένας αἰτίας· δεύτερον δὲ, τὸ φύσει διοικεῖσθαι τόνδε τὸν κόσμον, σύμπαν καὶ συμπαθεῖν αὐτὸν αὐτῷ ὄντα· τρίτον δὲ, τὰ πρὸς τέτοις μαρτύρια μᾶλλον εἰσὶν εἶναι, μαντική μὲν ἅπασιν ἀνθρώποις ἐνδόκιμος ὡς ἀληθῶς θεῶν ὑπάρχουσα· ἡ δὲ τῶν σοφῶν πρὸς τὰ συμβαίνοντα εὐαρέστησις, ὡς πάντα κατὰ μοῖραν γιγνόμενα· δεύτερα· τρίτον δὲ τὸ πολυβρύχητον τέτο, ὅτι πᾶν ἀξίωμα ἢ ἀληθές ἐστιν, ἢ ψευδές. Et primum quidem argumentum, quod a causis rem quamque antecedentibus ducitur, distinctione causarum Chrysippea dissolvit, qua causas alias perfectas Et principales, alias adjuvantes Et proximas facit; quod omnia quidem antepositis causis fiant, verum non principalibus, quæ sole absolutam necessitatem afferunt. c. 17. sq. Alterum argumentum, ab ipsa

contagione rerum, hoc tollit, quod illam συμπαθεῖαν hoc tantum efficere ostendit, ut alii ad alia sint propensiores propter causas naturales Et antecedentes, non autem, ut etiam voluntatum nostrarum atque appetitionum tales sint causæ. Nam Et propensiones pene tolli possent. c. 4. 5. Divinationem autem, a qua tertium argumentum ducitur, ostendit a nullis perceptis artis proficisci, adeoque totam esse inanem Et fallacem. c. 6. 7. Quarto denique, quod ab illo Dialecticorum placito, arcessitur: omnem enunciationem esse vel veram vel falsam, duplici modo responderi posse putat: vel si cum Epicuro placitum illud Dialecticorum rejiciatur, quod se malle ait, quam, fato omnia fieri, concedere; vel cum Carneade defendas, esse posse quendam animi motum voluntarium, ad quem non requiratur causa externa, quod sit in nostra potestate, nobisque pareat, nec sine causa; ejus enim rei causam ipsam naturam esse. c. 10. sq. Rejicit in hac disputatione etiam illam concludendi rationem, quæ ignava ratio dicitur, quod ea omnis e vita tollitur actio; Et quidem cum eo modo, quo Chrysippus solebat, qui ostendebat, si fatale esset, ex morbo aliquem convalescere, confatale esse, medicum ab ipso adhiberi; tum eo, quo Carneades, qui ex ea ratione consequi docebat, ut nihil sit in potestate nostra, quod falsum esse existimabat. c. 12. sq. Attingit tandem c. 9. etiam eam περὶ δυνατῶν controversiam, quæ inter Diodo-

Bbb 5

rum

rum & Chrysippum erat: quorum ille contendebat, nihil esse possibile, nisi id quod fieret; alter autem, multa fieri posse, putabat, quæ non acciderent: in qua controversia constat, Ciceronem κατὰ Διόδωρον judicasse. v. Ep. ad Div. IX. 4.

Deest principium.

QUIA pertinet ad mores, quod ἦθος illi vocant, nos eam partem philosophiæ, de moribus appellare solemus: sed decet augmentem linguam Latinam, nominare moralem. explicandaque vis est, ratioque enuntiationum, quæ Græci ἀξιώματα vocant: quæ de re futura cum aliquid dicunt, deque eo, quod possit fieri, aut non possit, quam vim habeant, obscura quæstio est: quam περὶ δυνατόν philosophi appellant: totaque est ¹ logicæ; quam rationem differendi voco. Quod autem in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum: itemque in ijs, quos de divinatione edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id a quoque probaretur, quod cuique maxime probabile videretur, id in hac disputatione de fato, casus ² quidam, ne facerem, impedivit. Nam cum essem in Puteolano, Hirtiusque noster, consul designatus, iisdem in locis, vir nobis amicissimus, & ijs studiis, in quibus nos a pueritia viximus, deditus: multum una eramus; maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quæ ad pacem, & ad concordiam

¹ logicæ.

diam civium pertinerent. cum enim omnes post interitum Cæsaris novarum perturbationum causæ quæri viderentur, hisque esse occurrendum putarem: omnis fere nostra in ijs deliberationibus consumebatur oratio; idque & sæpe alias, & quodam liberiore, quam solebat, & magis vacuo ab interventoribus die, cum ille ad me venisset, primo illa, quæ erant quotidiana, & quasi legitima nobis, de pace, & de otio. Quibus actis, Quid ² ergo? inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? Tu vero, inquam, vel audire, vel dicere. nec enim (quod recte existimas) oratoria illa studia deserui; quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, minuunt, sed augment potius illam facultatem. nam cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem. subtilitatem enim ab Academia mutuatur, & ei vicissim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam utriusque studii nostra possessio est, hodie, utro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, & tuorum omnium simile. nihil enim unquam abnuitt meo studio voluntas tua. Sed quoniam ⁴ rhetorica mihi nostra sat nota, teque in ijs & audivimus sæpe, & audiemus, atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanæ disputationes; ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo hæc studia repetentem. Ita, inquit,

quit, audiam te disputantem; ut ea lego, quæ
p. 141. scripisti. proinde ordire.
a.

Multa hic desunt.

3 Consideramus hic: quorum in aliis, ut in An-
5 tipatro poëta, ut in brumali die natis, ut in simul
ægotantibus fratribus, ut in urina, ut in ungui-
bus, ut in reliquis ejusmodi, naturæ contagio va-
let: quam ego non tollo: vis est nulla fatalis, in
aliis autem fortuita quædam esse possunt, ut in
illo naufrago, ut in Icadio, ut in Daphita. Quæ-
dam etiam Posidonius (pace magistri dixerim) com-
minisci videtur. Sunt, inquam, quidem absurda.
Quid enim? si Daphitæ fatum fuit de equo ca-
dere, atque ita perire? ex hocne equo, qui, cum
equus non esset, nomen habebat alienum? aut Phi-
lippus hæc in capulo quadrigulas vitare moneba-
tur? quasi vero capulo sit occisus. Quid autem
magnum, & naufragum illum sine nomine in rivo
esse lapsum? quamquam huic quidem hic scribit
prædictum, in aqua esse pereundum. Ne hercule
Icadii quidem prædonis video fatum ullum. nihil
6 enim scribit ei prædictum. Quid mirum igitur,
ex spelunca saxum in crura ejus incidisse? puto
enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset,
saxum tamen illud casurum fuisse. Nam aut ni-
hil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum potuit
evenire fortuna. Quæro igitur, (atque hoc late
patebit) si fati omnino nullum nomen, nulla na-
tura, nulla vis esset, & forte, temere, casu, aut
pleraque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc
eveniunt, evenirent? quid ergo attinet inculcare fa-
tum, cum sine fato ratio omnium rerum ad natu-
b. ram, fortunamve referatur?

Sed

Sed Posidonium, sicut æquum est, cum bona 4
gratia dimittamus: ad Chrysippi laqueos reverta- 7
mur. Cui primum quidem de ipsa rerum conta-
gione respondeamus: reliqua postea persequemur.
Inter locorum naturas quantum intersit, videmus:
alios esse salubres, alios pestilentes: in aliis esse
pituosos, & quasi redundantes, in aliis exsicca-
tos, atque aridos: multaque sunt alia, quæ inter
locum, & locum plurimum differunt. Athenis
tenue cælum, ex quo acutiores etiam putantur
Attici: crassum Thebis; itaque pingues Thebani,
& valentes. Tamen neque illud tenue cælum effi-
ciet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut
Theophrastum audiat; neque crassum, ut Nemea
potius, quam Isthmo victoriam petat. Dijunge 8
longius. quid enim? loci natura asferre potest, ut
in porticu Pompeji potius, quam in campo ambu-
lemus? tecum, quam cum alio? Idibus potius,
quam Kalendis? Ut igitur ad quasdam res natura
loci pertinet aliquid, ad quasdam autem nihil: sic
affectio astrorum valeat, si vis, ad quasdam res;
ad omnes certe non valebit. At enim quoniam in
naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dul-
cia, alios subamara delectent; alii libidinosi, alii
iracundi, aut crueles, aut superbi sint; alii tali-
bus vitiis abhorreant, quoniam igitur, inquit, tan-
tum natura a natura distat, quid mirum est, has
dissimilitudines ex differentibus causis esse factas?
Hæc differens, qua de re agatur, & in quo causa 5
consistat, non videt. Non enim, si alii ad alia 9
propensiores sint propter causas naturales, & an-
tecedentes, idcirco etiam nostrarum voluntatum
atque appetitionum sunt causæ naturales & ante-
cedentes. nam nihil esset in nostra potestate, si res p. 142.
ita se haberet. nunc vero fatemur, acuti hebe- a.
tesne; valentes imbecilline simus, non esse id in
nobis,

nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne ut se-
deamus quidem, aut ambulemus, voluntatis esse;
is non videt, quæ quamque rem res consequa-
tur. Ut enim & ingeniosi & tardi ita nascantur
antecedentibus causis, itemque valentes, & im-
becilli: non sequitur tamen, ut etiam federe, &
ambulare, & rem agere aliquam, principalibus
10 causis definitum & constitutum sit. Stilponem,
Megareum philosophum, acutum sane hominem,
& probatum temporibus illis accepimus. Hunc
scribunt ipsius familiares & ebriosum, & mulie-
rosam fuisse: neque hoc scribunt vituperantes,
sed potius ad laudem. vitiosam enim naturam ab
eo sic edomitam & compressam esse doctrina, ut
nemo umquam vinolentum illum, nemo in eo li-
bidinis vestigium viderit. Quid? Socratem nonne
legimus, quemadmodum notarit Zopyrus, physio-
gnomon, qui se profitebatur hominum mores na-
turasque ex corpore, oculis, vultu, fronte per-
noscere? stupidum esse Socratem dixit, & bar-
dum, quod jugula concava non haberet: obstru-
ctas eas partes, & obturatas esse dicebat; addidit
etiam, mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum
11 dicitur sustulisse. Sed hæc ex naturalibus causis
vitia nasci possunt: extirpari autem & funditus
tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a
tantis vitiis avocetur, non est id positum in na-
turalibus causis, sed in voluntate, studio, disci-
plina. quæ tolluntur omnia, si vis, & natura
6 fati ex divinationis ratione firmabitur. Etenim si
est divinatio, qualibusnam a perceptis artis profi-
ciscitur? percepta appello, quæ dicuntur Græce
b. *θεωρήματα*. Non enim credo, nullo percepto aut
ceteros artifices versari in suo munere, aut eos,
qui

1 Abest rem.

qui divinatione utantur, futura prædicere. Sunt 12
igitur astrologorum percepta huiusmodi. Si quis,
verbi causa, oriente Canicula natus est, is in mari
non morietur. Vigila, Chrysispe, ne tuam cau-
sam, in qua tibi cum Diodoro, valente dialectico,
magna luctatio est, deseras. Si enim verum est,
quod ita connectitur, Si quis oriente Canicula
natus est, in mari non morietur: illud quoque
verum est, Si Fabius oriente Canicula natus est,
Fabius in mari non morietur. Pugnant ergo hæc
inter se, Fabium oriente canicula natum esse, &
in mari Fabium moriturum: & quoniam certum
in Fabio ponitur, ortum esse eum Canicula orien-
te; hæc quoque pugnant, & esse Fabium, & in
mari moriturum. Ergo hæc quoque conjunctio
est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari
Fabius morietur: quod ut propositum est, ne fieri
quidem potest. Ergo illud, Morietur in mari
Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest.
Omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id
fieri non potest. At hoc, Chrysispe, minime vis: 7
maximeque tibi de hoc ipso cum Diodoro certa-
men est. ille enim id solum fieri posse dicit, quod 13
aut sit verum, aut futurum sit verum: & quid-
quid futurum sit, id dicit fieri necesse esse, &
quidquid non sit futurum, id negat fieri posse.
Tu, & quæ non sint futura, posse fieri dicis, ut
frangi hanc gemmam, etiam si id numquam futu-
rum sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare
Corinthis, quamquam id millesimo ante anno Apol-
linis oraculo editum esset. At si ista comproba-
bis divina prædicta; & quæ falsa in futuris dicen-
tur, in his habemus, ut ea fieri non possint: ut,
si dicatur, Africanum Karthagine potiturum: & si p. 143.
vere dicatur de futuro, idque ita futurum sit, di-
cas esse necessarium. quæ est tota Diodori vobis
inimi-

- ¹⁴ inimica sententia. Etenim si illud vere connectitur, Si oriente Canicula natus es, in mari non morieris: primumque quod in connexo, Natus es oriente Canicula, necessarium est: Omnia enim vera in præteritis, necessaria sunt, ut Chrysippo placet, dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in falsum e vero præterita possunt converti: si igitur, quod primum in connexo est, necessarium est: fit etiam, quod sequitur, necessarium. Quamquam hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus. Sed tamen, si naturalis est causa, cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest. Hoc loco
- ¹⁵ Chrysippus æstuans, falli sperat Chaldæos, ceterosque divinos, neque eos usuros esse conjunctionibus, ut in sua percepta pronuntient, Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur: sed potius ita dicant, Non & natus est quis oriente Canicula, & is in mari morietur. O licentiam jocularum! ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldæos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quæro enim, si Chaldæi ita loquantur, ut negationes infinitarum conjunctionum potius, quam infinita connexa ponant: cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non possint? Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: Si cui venæ sic moventur, is habet febrem: sed potius illo modo, Non ei venæ sic moventur, & febrem is non habet. itemque geometres non ita dicet, In sphaera maximi orbis, medii inter se dividuntur: sed potius illo modo, Non & sunt in sphaera maximi
- ¹⁶ orbis, & hi non medii inter se dividuntur. Quid b. est, quod non possit isto modo ex connexo transferri ad conjunctionum negationem? Et quidem aliis modis easdem res efferre possumus. Modo dixi,

dixi, In sphaera maximi orbis, medii inter se dividuntur: possum dicere, Si in sphaera maximi orbis erunt; possum dicere, Quia in sphaera maximi orbis erunt. Multa genera sunt enuntiandi, nec ullum distortius, quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldæos contentos Stoicorum causa fore. Illorum tamen nemo ita loquitur: majus est enim, has contortionem orationis, quam signorum ortus obitusque perdiscere.

Sed ad illam Diodori contentionem, quam ⁹ *περὶ δουρατῶν* appellant, revertamur: in qua, quid valeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet igitur Diodoro, id solum fieri posse, quod aut verum sit, aut verum futurum sit. Qui locus attingit hanc questionem, Nihil fieri, quod non necesse fuerit: &, Quidquid fieri possit, id aut esse jam, aut futurum esse: nec magis commutari ex veris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quam ea, quæ facta sunt: sed in factis immutabilitatem apparere; in futuris quibusdam, quia non apparent, ne inesse quidem videri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, verum sit, Hic morietur hoc morbo: at hoc idem si vere dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. Ita sit, ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. Nam, Morietur Scipio, talem vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen ut id non possit con verti in falsum. de homine enim dicitur, cui necesse est mori. Sic si diceretur, Morietur ¹⁸ noctu in cubiculo suo Scipio vi oppressus, vere diceretur. id enim fore diceretur, quod esset futurum: futurum autem fuisse, ex eo, quia factum ^{p. 144.} est, intelligi debet. nec magis erat verum, Morietur Scipio, quam, Morietur illo modo: nec ^{a.} Cicer. Oper. Vol. IV. Ccc minus

minus necesse mori Scipionem, quam illo modo mori: nec magis immutabile ex vero in falsum, Necatus est Scipio, quam Necabitur Scipio: nec, cum hæc ita sint, est causa, cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis petat præsidium, easque de via deducat, & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles; unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet; alteram, ut, cum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. Licet enim Epicuro, concedenti, omne enuntiatum aut verum, aut falsum esse, non vereri, ne omnia fato fieri sit necesse: non enim æternis causis, naturæ necessitate manantibus, verum est id, quod ita enuntiatur: Descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine causis: sed interest inter causas fortuito antegressas, & inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Ita & semper verum fuit, Moriatur Epicurus, cum duo & septuaginta annos vixerit, Archonte¹ Pytharato; neque tamen erant causæ fatales, cur ita accideret: sed, quod ita cecidisset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. Nec ii, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse verum futurum converti in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verborum vim interpretantur. At, qui introducunt causarum seriem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spoliata, necessitate fati devinciunt. Sed hæc hæc hactenus. Alia videamus.

Concludit enim Chrysippus hoc modo, Si est motus sine causa, non omnis enuntiatio, quod ἀξιώμα dialectici appellant, aut vera, aut falsa erit.

¹ Pytharato.

erit. causas enim efficientes quod non habebit, id b. nec verum, nec falsum erit. omnis autem enuntiatio, aut vera aut falsa est. motus ergo sine causa nullus est. Quod si ita est, omnia, quæ²¹ fiunt, causis fiunt antegressis. id si ita est, omnia fato fiunt. efficitur igitur, fato fieri, quæcumque fiant. Hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enuntiationem aut veram esse, aut falsam: eam plagam potius accipiam, quam fato omnia fieri comprobem. illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc vero non est tolerabilis. Itaque contendit omnes nervos Chrysippus, ut persuadeat, omne ἀξίωμα aut verum esse, aut falsum. Ut enim Epicurus veretur, ne, si hoc concesserit, concedendum sit, fato¹ fieri, quæcumque fiant: (si enim alterutrum ex æternitate verum sit, esse id etiam certum: & si certum, etiam necessarium: ita & necessitatem, & fatum confirmari putat) sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit, omne, quod enuntietur, aut verum esse, aut falsum, non teneat, omnia fato fieri, & ex causis æternis rerum futurarum. Sed²² Epicurus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat. Itaque tertius quidam motus oritur extra pondus & plagam, cum declinat atomus intervallo minimo. id appellat ἐλάχιστον. Quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogitur confiteri. non enim atomus ab atomo pulsa declinat. nam qui potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad perpendicularum corpora individua, rectis lineis, ut Epicuro placet? sequitur enim, ut, si alia ab alia numquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur, ut jam si sit atomus, eaque declinet, declinare sine causa.

Ccc 2

causa.

¹ fieri possint.

23 causa. Hanc rationem Epicurus induxit ob eam
 p. 145 rem, quod veritus est, ne, si semper atomus gra-
 a. vitate ferretur naturali, ac necessaria, nihil libe-
 rum nobis esset, cum ita moveretur animus, ut
 atomorum motu cogeretur. Hinc Democritus,
 auctor atomorum, accipere maluit, necessitate
 omnia fieri, quam a corporibus individuis natu-
 II rales motus avellere. Acutius Carneades, qui do-
 cebat, posse Epicureos suam causam sine hac com-
 menticia declinatione defendere. nam cum doce-
 ret, esse posse quemdam animi motum voluntarium,
 id fuit defendi melius, quam introducere declina-
 tionem, ejus præsertim causam reperire non ¹ pos-
 sent. quo defenso, facile Chrysippo possent resi-
 stere. Cum enim concessissent, motum nullum
 esse sine causa, non concederent, omnia, quæ
 fierent, fieri causis antecedentibus, voluntatis enim
 nostræ non esse causas externas & antecedentes.
 24 Communi igitur consuetudine sermonis abutimur,
 cum ita dicimus, velle aliquid quempiam aut nolle
 sine causa. ita enim dicimus, sine causa, ut dica-
 mus, sine externa, & antecedenti causa, non sine
 aliqua. Ut cum vas inane dicimus, non ita lo-
 quimur, ut physici, quibus inane esse nihil pla-
 cet: sed ita, ut, verbi causa, sine aqua, sine vi-
 no, sine oleo vas esse dicamus: sic, cum sine causa
 animum moveri dicimus, sine antecedente & ex-
 terna causa moveri, non omnino sine causa, di-
 cimus. De ipsa atomo dici potest, cum per inane
 moveatur gravitate & pondere, sine causa mo-
 25 veri, quia nulla causa accedat extrinsecus. Rur-
 sus autem, ne omnes a physicis irrideamur, si di-
 camus, quidquam fieri sine causa, distinguendum
 b. est, & ita dicendum, ipsius individui hanc esse na-
 turam,

¹ possunt.

turam, ut pondere & gravitate moveatur, eam-
 que ipsam esse causam, cur ita feratur. Similiter
 ad animorum motus voluntarios, non est requi-
 rendam externam causam. motus enim voluntarius eam
 naturam in se ² ipse continet, ut sit in nostra po-
 testate, nobisque pareat: nec id sine causa. ejus
 enim rei causa, ipsa natura est. Quod cum ita 26
 sit, quid est, cur non omnis pronuntiatio aut
 vera, aut falsa sit, nisi concesserimus fato fieri
 quæcumque fiant? quia futura vera, inquit, non
 possunt esse ea, quæ causas, cur futura sint, non
 habent: habeant igitur causas necesse est, ut ea,
 quæ vera sunt, ita cum evenerint, fato evene-
 rint. Confectum negotium, si quidem tibi con- 12
 cedendum est, aut fato omnia fieri; aut quid-
 quam posse fieri sine causa. An aliter hæc enun- 27
 tiatio vera esse non potest, Capiet Numantiam
 Scipio, nisi ex æternitate causa causam ferens hoc
 erit effectura? An hoc falsum potuisset esse, si
 esset sexcentis sæculis ante dictum? &, si tum
 non esset vera hæc enuntiatio, Capiet Numantiam
 Scipio: ne illa quidem everfa vera est hæc enun-
 tiatio, Capiet Numantiam Scipio. Potest igitur
 quidquam factum esse, quod non verum fuerit
 futurum esse? nam ut præterita ea vera dicimus,
 quorum superiore tempore vera fuerit instantia:
 sic futura, quorum consequenti tempore vera ³ erit
 instantia, ea vera dicemus. Nec si omne enun- 28
 tiatum aut verum, aut falsum est, sequitur illi-
 co, esse causas immutabiles, easque æternas, quæ
 prohibeant quidquam secus cadere, atque casu-
 rum sit. fortuitæ sunt causæ, quæ efficiant, ut
 vere dicantur, quæ ita dicuntur, Veniet Cato in
 senatum, non inclusæ in rerum natura, atque
 Ccc 3 mundo.

² ipso.

³ fuerint.

p. 146. mundo. Et tamen tam est immutabile venturum, fatum, quam venisse: nec ob eam causam
a. erit confiteri necesse, si hæc enuntiatio, Veniet in Tusculanum Hortensius, ¹ vera non est: sequitur, ut ² falsa sit. quorum isti neutrum volunt. quod fieri non potest.

Nec nos impedit illa ignava ratio, quæ dicitur. appellatur enim quidam a philosophis *ἀργός λόγος*, cui si pareamus, nihil omnino agamus in vita. Sic enim interrogant: Si fatum tibi est, ex hoc morbo convalescere; sive medicum adhibueris, sive non, convalesces. Item, Si fatum tibi est, ex hoc morbo non convalescere; sive tu medicum adhibueris, sive non, non convalesces. & alterutrum fatum est. medicum ergo adhibere
13 nihil attinet. Recte genus hoc interrogationis ignavum, atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen ne adjungas, & eandem tamen teneas sententiam, hoc modo: Si ex æternitate verum hoc fuit, Ex isto morbo convalesces; sive adhibueris medicum, sive non, convalesces. Itemque, Si ex æternitate hoc falsum fuit, Ex isto morbo (non) convalesces; sive adhibueris medicum, sive non adhibueris, non convalesces:
30 deinde cetera. Hæc ratio a Chrysippo reprehenditur. Quædam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quædam copulata. Simplex est, Morietur eo die Socrates. Huic, sive quid fecerit, sive non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum sit, Nascetur Oedipus Lajo: non poterit dici, sive fuerit Lajus cum muliere, sive non fuerit;

1 verum.

2 falsum.

rit; copulata enim res est, & confatalis. sic enim appellat: quia ita fatum sit, & concubitum cum uxore Lajum, & ex ea Oedipum procreatum: Ut si esset dictum, Luſtabitur Olympiis Milo; & referret aliquis, Ergo, sive habuerit adversarium, sive non habuerit, luſtabitur: erraret. est enim copulatum, Luſtabitur, quia sine adversario nulla luſtatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur: Sive tu adhibueris medicum, sive non adhibueris, convalesces: captiosum. tam enim est fatale, medicum adhibere, quam convalescere. Hæc ut dixi, confatalia ille appellat.

Carneades hoc totum genus non probabat, & 14 nimis inconsiderate concludi hanc rationem putabat. itaque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam: cujus erat hæc conclusio. Si omnia antecedentibus causis fiunt, omnia naturali colligatione conserte contextequæ fiunt. quod si ita est, omnia necessitas efficit. Id si verum est, nihil est in nostra potestate. est autem aliquid in nostra potestate. At, si omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt. non igitur fato fiunt, quæcumque fiunt. Hoc arctius adstringi ratio non 32 potest. Nam siquis velit idem referre, atque ita dicere: Si omne futurum, ex æternitate verum est, ut ita certe eveniat, quemadmodum sit futurum, omnia necesse est colligatione naturali conserte contextequæ fieri: nihil dicat. multum enim differt, utrum causa naturalis ex æternitate, futura vera efficiat, an etiam sine æternitate naturali, futura quæ sunt, ea vera esse possint intelligi. Itaque dicebat Carneades, ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum causas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset. Quid 33 enim

Ccc 4

enim spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat quidem hoc verum ex æternitate, sed causas id efficientes non habebat. ita ne præterita quidem
 P. 147. a. ea, quorum nulla signa, tamquam vestigia, exstarent, Apollini nota esse censebat: quo minus futura. causis enim efficientibus quamque rem cognitis, posse denique sciri, quid futurum esset. ergo nec de OEpidode potuisse Apollinem prædicere, nullis in rerum natura causis præpositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam hujusmodi. Quocirca si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est, hujusmodi oracula, ceteraque, quæ ad divinationem pertinent, comprobare: iis autem, qui, quæ futura sunt, ea vera esse ex æternitate dicunt, non idem dicendum est: vide, ne non eadem sit illorum causa & Stoicorum. hi enim urgentur angustius; illorum ratio
 34 soluta ac libera est. Quod si concedatur, nihil posse evenire, nisi causa antecedente: quid proficiatur, si ea causa non ex æternis causis apta dicatur? causa autem ea est, quæ id efficit, ejus est causa; ut vulnus, mortis; cruditas, morbi; ignis, ardoris. Itaque non sic causa intelligi debet, ut, quod cuique antecedit, id ei causa sit, sed quod cuique efficienter antecedit: nec, quod in campum descenderim, id fuisse causæ, cur pila luderem: nec Hecubam causam interitus fuisse Trojanis, quod Alexandrum genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytæmnestram. hoc enim modo viator quoque bene vestitus causa grassatori
 35 fuisse dicetur, cur ab eo spoliaretur. Ex hoc genere illud est Ennii,

*Utinam ne in nemore Pelio securibus
 Cesa, cecidisset abiogna ad terram trabes!*

Licuit

Licuit vel altius, Utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor! etiam supra, Utinam ne esset mons ullus Pelius! similiterque superiora repetentem regredi infinite licet.

*Neve inde navis inchoanda exordium
 Cœpisset.*

b.

Quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,

*Nam numquam hera errans mea, domo efferret
 pedem,
 Medea, animo agro, amore saevo saucia,*

non, ut eæ res causam afferrent amoris. Interesse
 16 autem ajunt, utrum ejusmodi quid sit, sine quo
 aliquid effici non possit, an ejusmodi, quo aliquid
 36 effici necesse sit. Nulla igitur earum est causa, quoniam nulla eam rem sua vi efficit, ejus dicitur causa; nec id, sine quo quippiam non sit, causa est: sed id, quod cum accessit, id, ejus causa est, efficit necessario. nondum enim ulcerato serpentis morfu Philocteta, quæ causa in rerum natura continebatur, fore, ut is in insula Lemno linqueretur? post autem causa fuit propior, & cum exitu junctior. Ratio igitur eventus aperit
 37 causam. sed ex æternitate vera fuit hæc enuntiatio: Relinquetur in insula Philoctetes: nec hoc ex vero in falsum poterat converti. necesse est enim in rebus contrariis duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur necesse est, invito Epicuro, alterum verum esse, alterum falsum: ut, Sauciabitur Philocteta, omnibus ante sæculis verum fuit: Non sauciabitur, falsum. Nisi forte volumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enuntiationes nec veras, nec falsas esse dicunt: aut, cum id
 pudet,

puget, illud tamen dicunt, quod est impudentius, veras esse ex contrariis disjunctiones: sed quæ in his enuntiata essent, eorum neutrum esse verum.

38 O admirabilem licentiam, & miserabilem inscientiam differendi! Si enim aliquid in eloquendo nec verum, nec falsum est, certe id verum non est. quod autem verum non est, qui potest non falsum esse? aut quod falsum non est, qui potest

p. 148 non verum esse? Tenebitur id, quod a Chrysippo defenditur; Omnem enuntiationem aut veram, aut falsam esse: ratio ipsa coget, & ex æternitate quædam vera esse, & ea non, esse nexa causis æternis & a fati necessitate esse libera.

17 Ac mihi quidem videtur, cum duæ sententiæ fuissent veterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis asserret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit; altera eorum, quibus viderentur sine ullo fato esse animorum motus voluntarii: Chrysippus, tamquam arbitrum honorarius, medium ferire voluisse: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos volunt. Dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem
39 fati confirmet invitus. Atque hoc, si placet, quale sit videamus in assensionibus, quas prima oratione tractavi. eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici, & necessitate dicebant. qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant, negabantque fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse removeri: iique ita differabant. Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente: &, si appetitus; illa etiam, quæ appetitum sequuntur. ergo etiam assensiones. At, si causa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem

dem appetitus est in nostra potestate. Quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in nostra potestate. ex quo efficitur, b. ut nec laudationes justæ sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. Quod cum vitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quæcumque fiant. Chrysippus autem cum & necessitatem improbaret, & nihil vellet sine præpositis causis evenire, causarum genera distinguit, ut & necessitatem effugiat, & retineat fatum. Causarum enim, inquit, aliæ sunt perfectæ & principales: aliæ adjuvantes & proximæ. Quamobrem cum dicimus, omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, causis perfectis, & principalibus, sed causis adjuvantibus, antecedentibus & proximis. Itaque illi rationi, quam paullo ante conclusi, sic occurrit, Si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis; verum non principalibus, & perfectis, sed adjuvantibus, & proximis. quæ si ipsæ non sint in nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate. at hoc sequeretur, si omnia perfectis & principalibus causis fieri diceremus, ut cum hæ causæ non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. Quamobrem qui ita fatum introducunt, 42 ut necessitatem adjungant, in eos valebit illa conclusio. qui autem causas antecedentes non dicent perfectas, neque principales, in eos nihil valebit. quod enim dicantur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putant. nam quamquam assensio non possit fieri nisi commota viso: tamen cum id visum proximam causam habeat, non principalem, hanc habet rationem (ut Chrysippus vult) quam dudum diximus, non, ut illa

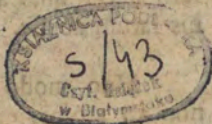
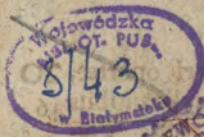
illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata, (necesse est enim, assensionem viso commoveri) sed revertitur ad cylindrum, & ad turbinem suum, p. 149. quæ moveri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cum accidit, suapte natura, quod superest, 19 & cylindrum volvi, & versari turbinem putat. Ut 43 igitur, inquit, qui protrulit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit: sic visum objectum imprimet illud quidem, & quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio nostra erit in potestate: eaque, quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi & natura movebitur. Quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset, omnia fato fieri: sin omnibus, quæcumque fiunt, verisimile est causam antecedere; quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio 44 ac dissimilitudo. Hæc cum ita sint a Chrysippo explicata, si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen, eas non sine viso antecedente fieri; alia ratio est. sed si concedunt, anteire visa, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima illa & continens causa non moveat assensionem: vide, ne idem dicant. neque enim Chrysippus concedens, assensionis proximam & continentem causam esse in viso positam, neque eam causam ad assentiendum necessariam esse, concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia fiant causis antecedentibus, & necessariis: itemque illi, qui ab hoc dissentiunt, consistentes non fieri assensiones sine præcursione visorum, dicent, si omnia fato fierent ejusmodi, ut nihil fieret, nisi prægressione cause, consistendum esse, fato fieri omnia: ex quo facile intellectu est, quoniam utrique, patefacta atque explicata sententia sua, ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dissimulantes.

dere. Omninoque cum hæc sit distinctio, ut qui-
busdam in rebus vere dici possit, cum hæ causæ b.
antegressæ sint, non esse in nostra potestate, quin
illa eveniant, quorum causæ fuerint. quibusdam
autem in rebus, causis antegressis, in nostra tamen
esse potestate, ut aliud aliter eveniat: hanc distinctio-
nem utrique approbant: sed alteri censent, qui-
bus in rebus cum causæ antecesserint, ita, ut non
sit in nostra potestate, ut aliter illa eveniant, illas
fato fieri: quæ autem in nostra potestate sint, ab
his fatum abesse.

Hoc modo hanc causam disceptari oportet, 20
non ab atomis errantibus, & de via declinantibus
præsidium petere. Declinat, inquit, atomus. 46
Primum cur? aliam quandam vim motus habebunt
a Democrito impulsione, quam plagam ille appel-
lat: a te, Epicure, gravitatis & ponderis. Quæ
ergo nova causa in natura est, quæ declinet ato-
mum? aut num sortiuntur inter se, quæ declinet,
quæ non? aut cur minimo declinent intervallo, ma-
jore non? aut cur declinent uno minimo, non de-
clinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem
est, non disputare. Nam neque extrinsecus impul- 47
sam atomum loco moveri, & declinare dicis: ne-
que in illo inani, per quod feratur atomus, quid-
quam fuisse causæ, cur ea non e regione ferretur:
nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum est,
quamobrem naturalem sui ponderis motum non te-
neret. Ita cum attulisset nullam causam, quæ
istam declinationem efficeret: tamen aliquid sibi di-
cere videtur; cum id dicat, quod omnium mentes
aspernentur, ac respuant. Nec vero quisquam ma- 48
gis confirmare mihi videtur non modo fatum, ve-
rum etiam necessitatem, & vim omnium rerum,
sustulisseque motus animi voluntarios, quam hic,
qui

qui aliter obfistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem esse, mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istæ nunquam explicarentur. nam si atomis, ut gravitate ferantur, tributum est necessitate naturæ, quod omne pondus nulla re impediende moveatur, & feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel, si volunt, omnibus naturaliter.

Multa defunt.

1341

CICERONIS
OPERA
OMNIA

VOL. IV.